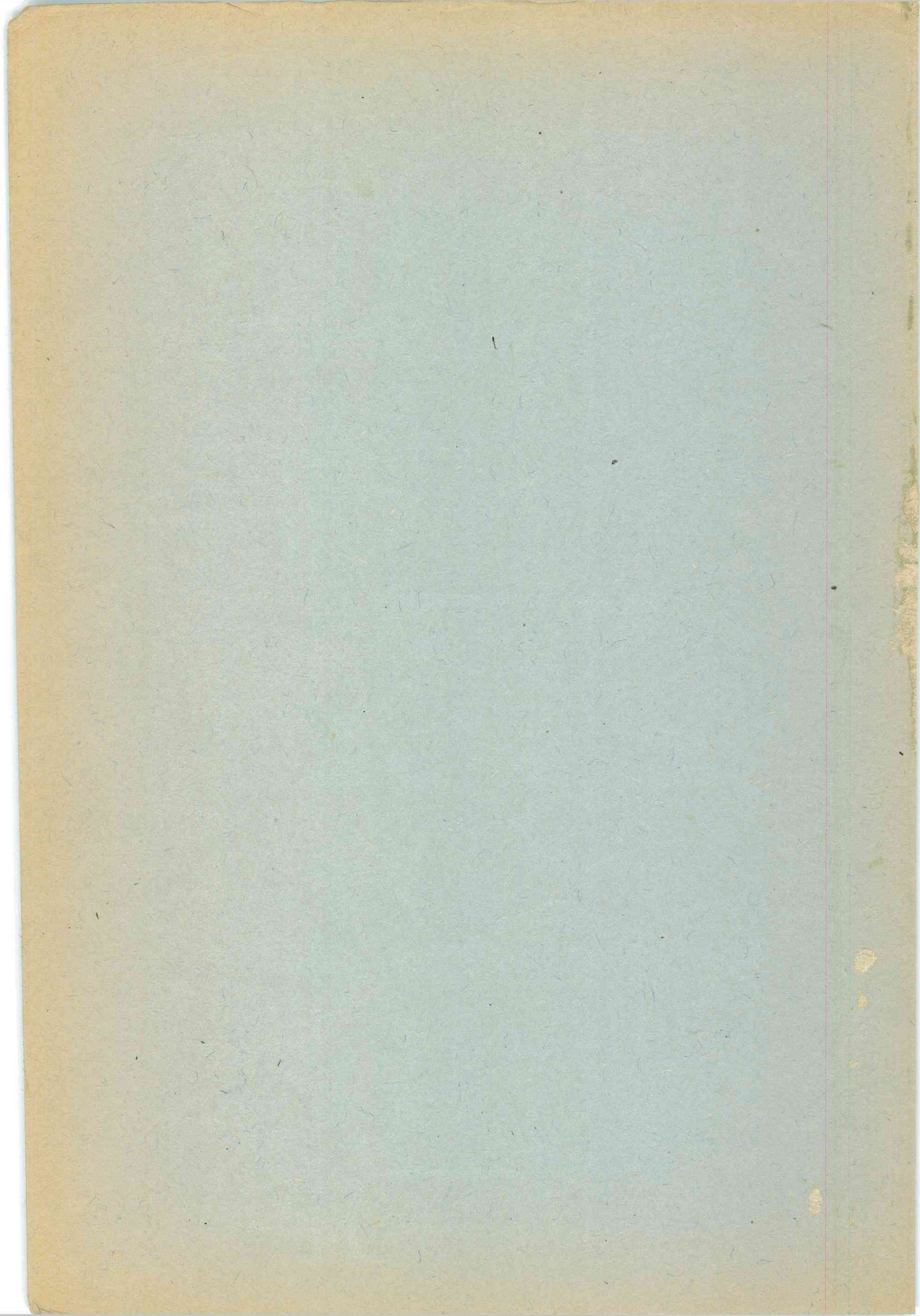

ПРИМЕРИ ОД ЛИТЕРАТУРАТА

ПРИРАЧНИК ЗА VII КЛАС ГИМНАЗИЈА

262

ПРИМЕРИ ОД ЛИТЕРАТУРАТА

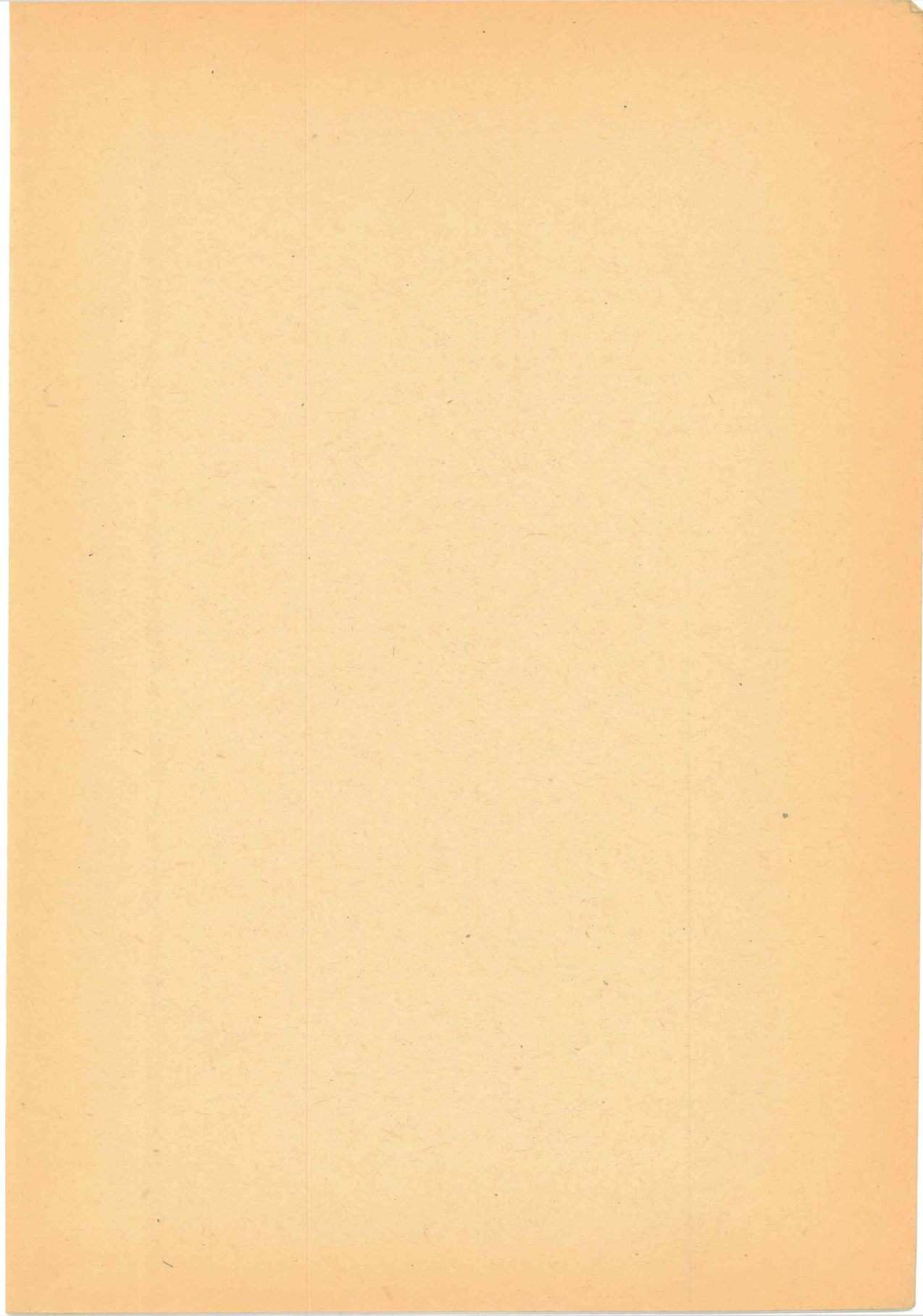
ПРИРАЧНИК
ЗА VII КЛАС ГИМНАЗИЈА

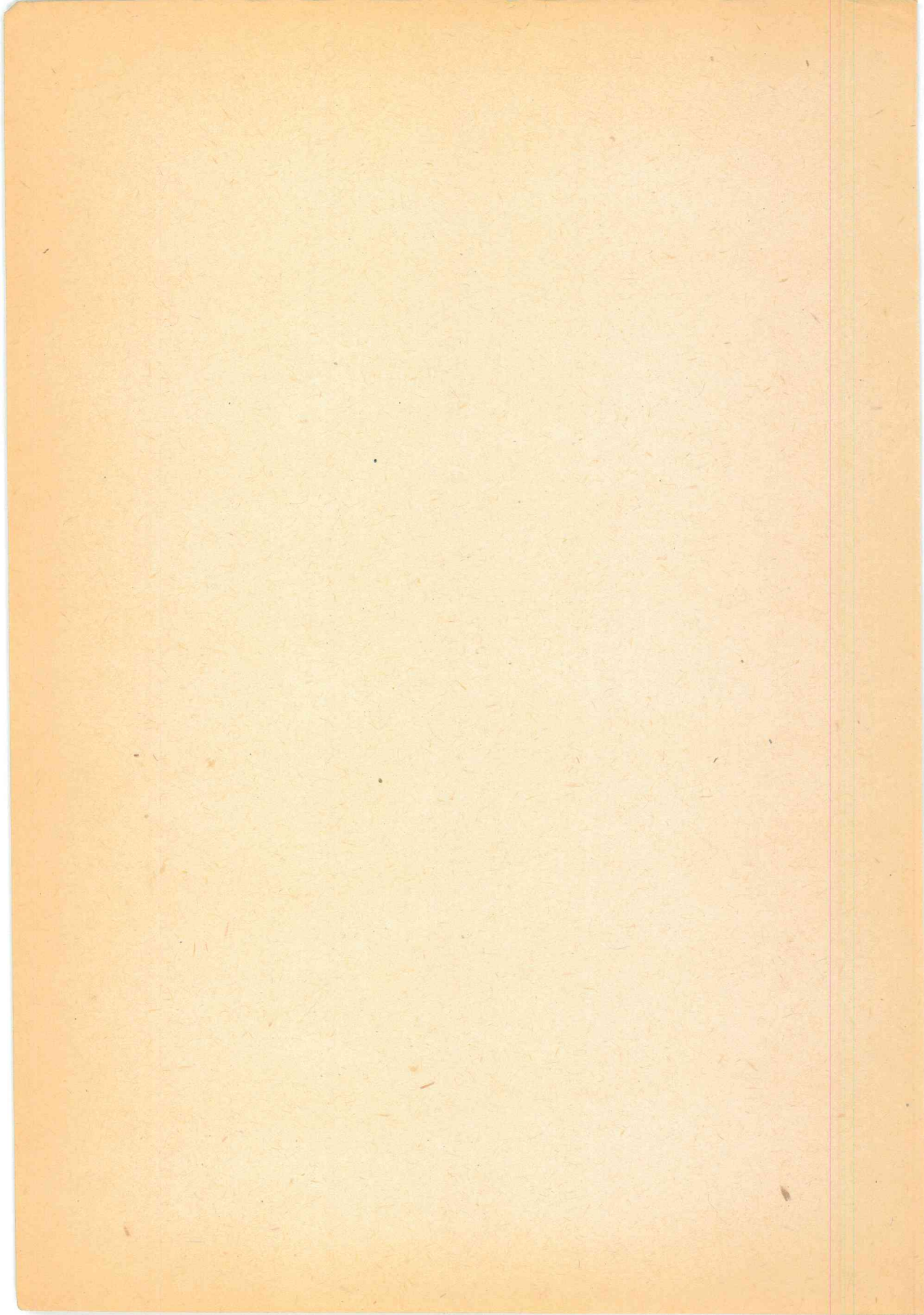
СОСТАВИЛЕ:
ХРИСТО ЗОГРАФОВ, РИСТО ПРОДАНОВ
и МИРКО ПАВЛОВСКИ

ДРЖАВНО КНИГОИЗДАТЕЛСТВО
НА НР МАКЕДОНИЈА
СКОПЈЕ — 1951

Овој прирачник се одобрува за употреба во средните и стручните училишта со
решение на Министерството за просвета, наука и култура на НРМ
бр. 4644 од 6-IV-1951 год.

ЛИКОТ НА ГРАНДЕ

(Извадок од романот „Евгенија Гранде“)

.... Гранде имаше нешто слично на тигар и змијски цар: умееше да земе пусија, да се притаи, долго време да го гледа својот плен, да скокне на него; после тоа ја отвораше устата на своето кесе, внесуваше во него куп талири, по тоа мирно легнуваше, какв змија која се пече на сонце, неосетлив, студен, методичен. Кога минуваше по улица луѓето го гледаат со восхит, во кој се мешаше почит и страв. Така си беше оти секој во Сомир ги имаше осетено на себе си неговите челични нокти. На некого господин Кришо му дал пари потребни за купување на некаков имот, но со единаесет на сто; на друг пак господин де Грасен му есконтирал некои меници, но му зел многу голема лихва. Ретки се дните во кои името на Гранде да не се спомене, било тоа на пазар, било вечерно време во градските разговори. За некои личности богатството на стариот лозјар беше предмет на родољубива гордост. Колку трговци, колку кацари говореа на туѓинците како со некаква гордост: „Господине, ние овде имаме две три милионерски куки; но господин Гранде ни сам не знае колку има! Во 1916 година, највештите сомирски сметкации го ценеа недвижниот имот на Гранде на близу четири милиони; но бидејќи, од 1793 до 1817 година, мораше да добива од својот имот просечно по сто илјади франка, веројатно имаше во готови пари скоро исто толку колку во имот. Затоа меродавните, кога би почнал разговор за господин Гранде, по некоја партија бостон, или по некој разговор за лозјата, би рекле: „Чичо Гранде?... чичо Гранде мора да има пет до шест милиони. — Вие сте повешти од мене, јас не сум можал никогаш да пресметам колку има,“ одговараа господин Кришо или господин де Грасен, штом ќе ги чуеја овие зборови.

Ако некој парижанин би ги спомнал Ротшилдовци или господинот Лефит, сомирците веднаш би го прашале дали

тие се богати како господин Гранде. Ако Парижанинот би им одговорил, малку презирно и со потсмев, дека се богати, смиреците би се погледнале и би завртеле глава не верувајќи. Вакво големо богатство ги покриваше сите дела на овој човек како со златен покрив. Отпрвин некои особености на неговиот живот предизвикуваа потсмев и шега, но потсмевиот и шегата по време се истрошија. И најмалите дејствија на господин Гранде беа примани како еднаш пресудено нешто. Неговите зборови, алишта, движенија, „жмиркање“ со очите, беа закон во земјата, во која што секој еден, од кога го проучил како што природњакот го проучува инстинктот кај животните, мораше да се увери во длабоката и нема мудрост и во најмалите негови дејствија. „Ќе биде лута зима! се говореше, чичо Гранде ги кладе нараквиците со постава! Грозјето треба да се бере; — чичо Гранде купува многу каци, ќе има вино оваа година.“ Господин Гранде никогаш не купуваше ни месо ни леб. Неговите наематели му носеа во неделата доволна количина згоени петли, пилиња, јајца, маст и пченица. Тој имаше една воденица, од која што наемателот, покрај наемот што му го даваше, мораше да доаѓа со извесна количина пченица, да ја сомеле и да му донесе трици и брашно.

Големата Нанона, неговата единствена слугинка, иако не беше повеќе млада, го печеше сама потребниот леб секоја сабота. Со бафчованциите, своите наематели, господин Гранде се имаше договорено да му даваат зеленчук. А пак овоштие, тој имаше толку многу, та продаваше голем дел од него на пазар. Дрва за горење сечеше во својата гора, или употребуваше стари, на половина скапани пењушки, што ги креваше од своите ниви и неговите наполичари му ги пренесуваа тие дрва в град, убаво исечени, му ги речеа услужно пред кука, и ја примаа неговата благодарност како награда. Единствени негови познати трошкови беа: за нафората, за алиштата на жената и, ќерката, и за неговите столови в црква; за осветлението, за платата на големата Нанона, за калаисувањето на сатовите, за данокот, за поправките на неговите згради и трошковите околу обработувањето на имотот. Имаше шест стотини погони гора, што ја купи пред кусо време, и таа гора му ја чуваше полјакот на еден сосед, на кој му ветил награда. Откога го купил тој имот, дури оттогаш почнал да јаде дивеч. Поведението на овој човек беше многу просто. Зборувааше малку. Своите мисли ги кажувааше обично со куси и поучни реченици, што ги изговорувааше со благ глас. Од Револуцијата, во времето кога привлече внимание, почна досадно да тревливи, штом имаше да говори долго време или да се расправа. Ова тревливење, говор без врска, порој од зборови во кои се гушеше неговата мисла, привидна скудноост на логичност во неговиот говор, што

се сметаше дека иде од неговото недоволно образование, сето тоа беше неприродно и ќе биде објаснето со неколку настани во оваа повест. Меѓу другото, четири реченици, точни како алгебарски обрасци, обично му служеа да ги опфатне и да ги реши сите мацнотии во животот и во трговијата: „Не знам, не можам, нејќам, ќе видиме.“ Никогаш не велеше ни да ни не, нити нешто пишувахе. Ако некој му зборувахе, тој слушаше студено, се држеше за брада со десната рака, опирајќи го десниот лакот на горната површина од левата рака, и за сè си создаваше мнение, од кое после никогаш не се откажуваше. Мислеше долго време и за најмалите пазарлаци. Кога неговиот противник би му ја извадил тајната на своите намери, по некој долг и вешто воден разговор, мислејќи дека го фатил, тој би му одговорил: „Не можам ништо да решам дури не разговарам со жена ми.“ Неговата жена, од која беше направил вистинска робинка, му беше во неговите работи најудобен заклон. Тој никогаш кај никого не одеше, нити сакаше неког да пречека, нити да кани на ручек; никогаш не дигаше врева, и како да беше скржав во сè, дури и во движењата. На никого ништо не му расипуваше оти постојано ја почиташе своината. При сето тоа, и покрај сета благост во гласот, и покрај неговото претпазливо држење, говорот и навиките на кацарот се покажуваа во вистинска боја, нарочно кога беше дома, каде се воздржуваше помалку отколку каде и да било на друго место. Телесно Гранде беше висок околу три аршина, шишав, јак, со писки кои имаа дванаесет палци во обемот, со силно развиени чашки и широки плеќи; лицето му беше тркалесто, црнушкаво, сипаничаво; брадата права, усните без кривини, а забите бели; очите му имаа израз студен и грабежлив, израз каков народот си го замислува кај ламја; неговото чело, полно со попречни брчки, не беше без забележителни испакнатини; неговата коса, жолтеникава и побелена, беше „сребро и злато“, како што велеа некои млади луѓе, кои не разбираа колку е опасно да се шегуваш за сметка на господин Гранде. Неговиот нос, задебелен на врвот, имаше брадавица полна со жилчиња, за која светот говореше, не без причина, дека е полна со пизма. Ова лице покажуваше некаква опасна лукавост, чесност без топлина, саможивост на човек кој сите свои чувства ги сосредоточил на тамакерлак и на единственото суштество, кое за него навистина претставуваше нешто, на својата ќерка Евгенија, на својата единствена наследница. Држањето, поведението, односот со луѓето, сè на него, речиси, свидетелствуваше за онаа верба во себе си, што ја создава навиката на успех во секоја работа. Затоа господин Гранде, макар што изгледаше благ и нежен, имаше челичен карактер. Бидејќи вечно беше облечен на ист начин, кој го видел денес, тој го видел таков каков што беше од 1791. Своите

скорни ги врзуваше со кожени врвци, носеше постојано волнени чорапи, куси гаќи од дебело платно, костенлива боја, со сребрени петлици, кадифен елек со жолти и темни пруги, до гуша закопчан, широко палто, костенлива боја, со долги пети, црна врска и квекерска шапка. Неговите нараквици, јаки како џандарски нараквици, се носеа по дваесет месеци, и, за да не ги валка, ги клаваше на периферијага на својата шапка, секогаш на исто место, со исто методично движење. Тоа е сè што Сомир знаеше за овој човек.

ГРАНДЕ И' ГИ БАРА ПАРИТЕ НА К'ЕРКА СИ

.... Гранде слезе по столбите размислувајќи како да ги претвори веднаш своите талири во злато и колку беше прекрасна неговата спекулација со државните обвезници. Беше решен така да ги вложува своите приходи сè до тогаш, дур и обвезниците не се покачат на сто франка. Ова размислување беше кобно за Евгенија. Штом влезе, обете жени му ја честитаа Новата година: ќерката со загрнување и галење, а госпоѓата Гранде озбилено и достоинствено.

— Гледаш, чедо, рече тој бацувајќи ја ќерка си во двата образа, јас работам за тебе... Сакам да бидеш среќна. За да биде човек среќен, треба да има пари. Без пари нема ништо. На, еве ти еден алтан, совсем нов, го добив од Париз. Во оваа кука нема ни трошка злато. Само ти го имаш. Покажи ми го, чедо, твоето злато.

— Токмо сега? многу е студено; да покаснеме првин, му одговори Евгенија.

— Добро, ќе ми го покажеш после појадокот. Тоа ќе ни помогне на сите поарно да ни се свари храната. Оној дебелион де Грасен ни го прати ова. Затоа, деца, јадете, ништо не нè кошта. Добро работи де Грасен, доволен сум од него. Му прави голема услуга на Шарл, и тоа бесплатно. Многу убаво се грижи за работите од оној кутриот покоен Гранде. — Ох! Ох! рече после куса почивка, и со полна уста, што е убаво! Ама јади, жено! Ќе се најадеш барем за два дена.

— Не сум гладна, ти знаеш оти сум малку болна.

— Да, аха, болна! Јади слободно, не бој се, нема да ти пукне мевот, ти си од Бертелиеровци, здрава жена. Навистина малку си поджолтната, ама јас ја сакам жолтата боја.

Чекањето на срамна и јавна смрт може би е помалку страшно за осудениот отколку што беше за госпоѓата Гранде и нејзината ќерка чекањето на настаните што требаше да го завршат овој семеен појадок. Колку повесело стариот

лозјар зборуваше и јадеше, толку повеќе се стегаше срцето на овие жени. Кркката и по сето тоа имаше на што да се надева: прпеше сили во својата љубов.

— За него, за него, говореше во себе си, ќе ги претрпам сите маки од овој свет.

При оваа мисла ја погледна мајки си со очи во кои гореше храброст.

— Дигај го ова сево, и' рече Гранде на Нанона, кога, околу единаесет часот, беа готови со појадокот; но остави ни ја масата. Ќе можеме поубаво да го разгледаме твоето мало богатство, рече гледајќи ја Евгенија. Мало! Бога ми, и не е мало. Имаш пет илјади девет стотини педесет и девет франка, и сабајлешните четириесет, тоа прават шест илјади франка без еден. Но, тој франк јас ќе ти го дам, за да ги дотокмиш парите, оти, гледаш, чедо... Но, што слушаш ти? Мавни се оттука, Нанона, и гледај си ја својата работа, рече старецот. Нанона си отиде. — Слушај, Евгенио, да ми го дадеш твоето злато. Сигурно нема да му откажеш на татко ти, а чедо? Евгенија и мајка и' не рекоа ништо.

— Јас веќе немам злато. Имав, но сега веќе немам. Ќе ти вратам шест илјада франка книжни, и ќе ти кажам во што да ги вложиш. Не треба повеќе да мислиш на низата алтани. Кога ќе те мажам, а тоа ќе биде скоро, ќе ти најдам маж кој ќе ти подари најубави алтани, што никогаш ги немало во целиов крај. Слушај, чедо. Се јави прекрасна прилика: твоите шест илјади франка може да ги вложиш во државни обвезници, и секои шест месеци ќе си добиваш по двесте франка интерес; притоа, не плаќаш ни порез, ни за поправки, нити треба да се боиш од град, мраз, поплава, нити од ништо друго што ги намалува приходите. Може ти е тешко да се одделиш од златото, а, чедо? Ама, сепак, донеси ми го, јас ќе ти собирам жолтици холандски, португалски, Моголови алтани, ѓеновски, и, со алтаните што ќе ти ги давам за твојот роден ден, за три години ќе си ги наместиш половината од твоите убави пари во злато. Што велиш, чедо? Дигни го малку носето. Ајде, оди донеси го. Би требало да ме бациш во очи што ги кажував овие тајни на животот и смртта за талирите. Навистина, талирите живеат, и се војваат како и луѓето: си одат, идат, се плодат, се множат.

Евгенија стана, но, откако направи неколку чекори кон вратата, веднаш се врати, го п гледна татка си право в очи и му рече: „Го немам повеќе своето злато.“

— Го немаш веќе твоето злато! извика Гранде и рипна како коњ кога пукнува топ на десет чекори од него.

— Го немам.

Се мамиш, Евгенио.

— Не.

— Што велиш! Џинсот твој!...

Кога кацарот вака караше, сидовите се тресеа.

— Господи преблаг! колку пожелте госпофата! извика Нанона.

— Гранде, твојата лутина в гроб ќе ме отера, рече кутрата жена.

— Та, та, та, та, ќе те отера, како да не! Вие во вашето семејство никогаш не умираат! — Евгенио, што направивте со своите пари? — извика нафрлувајќи се на неа.

— Господине, рече ќерката, која коленичеше пред госпофата Гранде, на мајка ми и' е лошо. Погледајте; немојте да ја уморите.

Грандеа го уплаши бледилото што се разлеа по лицето на неговата жена, пред малку така жолто.

— Нанона, помогнете ми да легнам, рече мајката со слаб глас. Ми е лошо.

Нанона веднаш ја зеде под рака својата господарка. Евгенија го направи истото, и тие двете со тешка мака ја одведоа в соба, оти со секој чекор таа ја губеше свеста. Гранде остана сам. Покрај сето тоа, после некое време; се качи на седум осум басамаци и викна: „Евгенио, штом легне мајка ви, да слезете вamu.“

— Ќе слезам, тате.

Таа брзо слезе, откако ја смести мајка си.

— Ќерко, и' рече Гранде, да ми кажете кај ви се парите.

— Тате, ако на подароците што ми ги давате не сум наполно стопан, земете си ги назад, одговори студено Евгенија, барајќи го на оцакот алтанот и подавајќи му го.

Гранде брзо го грабна алтанот и го бупна в џеб.

— Се разбира дека ништо повеќе нема да ти дам! Ни волку! рече удирајќи со ноктот од својот палец на предниот заб. Вие, значи го презирате својот татко. Немате, значи, верба во него. Не знаете, значи што е татко? Ако за вас не е се', тогаш не е ништо. Кај ви е златото?

— Тате, јас ве сакам и почитам, и покрај сета ваша лутина; но ќе ви напомнам совсем понизно, дека имам дваесет и две години. Вие често ми говоревте дека сум полнолетна, и јас тоа го знам. Јас со своите пари направив она што сакав да направам, и верувајте дека се на место употребени.

— На што?

— Тоа е неприкосновена тајна, рече таа. Зар немате и Вие свои тајни?

— Зар јас не сум глава на семејството? Зар јас не можам да имам свои работи?

— Ова е моја работа.

— Таа работа мора да е лоша, штом не можете да ја кажете на својот татко, госпоице Гранде.

— Напротив, многу е арна, и не можам да ја кажам на татко ми.

— Кажете ми барем, кога сте го дале тоа злато? Евгенија даде со главата знак дека нема да каже.

— Дали го имавте на вашиот роден ден? Евгенија, која заради љубовта беше исто толку лукава, колку што беше татко и' заради тамакерлакот, пак мавна со глава.— Е ваква тврдоглавост и ваква кражба никогаш досега немало, рече Гранде со глас што се дигаше *crescendo* и од кој постепено почна да се одвива целата кука.

— Како! овдека, во мојава родена кука, кај мене, некој да ти го земе златото? единственото злато во кукава. И јас да не знам кој го зел. Златото е нешто скапоцено. И нај-чесните девојки можат да погрешат, да дадат што сакаат, тоа не е ништо необично кај големците, па ни кај обичните граѓани; ама да дадеш злато, оти Вие сте го дале некому, а?

Евгенија остана студена како камен.— Дали некој видел ваква ќерка! Зар не сум Ви татко? Ако сте го дале сигурно сте зеле расписка.

— Зар немав право да направам што сакам? Зар не е мое?

— Ама ти си уште дете?

— Полнолетно.

Збунет од логиката на својата ќерка, Гранде пожолте, тропаше, караше. После, штом можеше да проговори, извика: „Проклетата змио! ах! неблагодарно суштество, знаеш дека те сакам, па тоа го злоупотребуваш. Го убиваш својот татко! Сигурно нашиот имот си го фрлила под нозе на оној просјак што носи чизми од сафијан. Џинсот твој! Не можам да ти го земам наследството, ама те проколнувам, и тебе, и твојот роднина и децата твои! Од тоа што си го направила нема да видиш никаков аир, разбираш? Ако на Шарло... Ама не, тоа не е можно. Што! тој испаднат конте да ме пљачкоса...“ Тој ја погледа ќерка си, која остана нема и студена. — И ни да мрдне! ни да клепне. Повеќе е Гранде од мене. Сигурно не си го дала своето злато напразно. Зборуј. Евгенија го погледна татко си со ироничен поглед од кој се докачи. — Евгенио, Вие сте во мојата кука, кај својот татко. Ако сакате да останете овде, мора да се потчинувате на моите заповеди. Црквата ви налага да ми се покорувате. Евгенија ја наведе главата. Вие ми го навредувате најмилото, продолжи тој, јас сакам да бидете умни. Одете си во својата соба. Во неа ќе останете сè дотогаш дури не Ви дозволам да излезете. Нанона ќе Ви даде леб и вода. Чувте, одете си!

Евгенија се расплака и побегна кај мајка си. Откога неколку пати ја обиколи градината покриена со снег, не секавајќи го студот, Гранде надуши дека ќерка му се наоѓа покрај неговата жена, и, презадоволен што ќе ја фати во

непочитание на неговите заповеди, се стрча по столбите лесно како мачка и се појави во собата на госпоѓата Гранде во моментот кога таа ја галеше по косата Евгенија, која со лицето лежеше во мајкиниот skut.

— Успокој се, кутро мое дете; татко ти ќе попусти.

— Таа веќе нема татко! рече кацарот. Дали навистина Вие и јас, госпоѓо Гранде, сме родиле волку непослушна ќерка. Убаво воспитание, нарочно религиозно! Што, Вие не сте во својата соба? Надвор, в затвор, в затвор, госпоице.

— Зар сакате да ми ја земете ќерка ми, господине? рече госпоѓата Гранде, покажувајќи го лицето зажарено од треска.

— Ако сакате да е со Вас, водете ја, мавнете се двете од кукава. Ровја да ве удри! Кај се парите? Што стана со парите?

Евгенија стана, гордо го погледна татка си и влезе во својата соба, која што таткото ја затвори.

— Нанона, викна тој, изгасни го оганот во одајата. Седна во една фотеља крај огништето во собата на својата жена и и' рече: „Сигурно го има дадено на оној подал заводник Шарло кој има фрлено мерак на нашите пари.“

Поради опасноста во која се наоѓаше нејзината ќерка, и во своите чувства спрема неа, госпоѓата Гранде најде доволно сила да остане привидно студена, нема и глува.

— Јас ништо не знаев за сето тоа, одговори таа и се сврте кон сидот, за да ги избегне гневните погледи на својот маж. Јас толку многу страдам од вашата избувливост та ќе си одам одовде само мртва, ако не ме лажат моите предвидувања. Требаше господине, да ме оставите на спокојство во овој момент, мене, која Вам никогаш ништо лошо Ви немам направено, барем како што мислам. Ќерка Ви ве сака и јас сум сигурна дека е невина како новородено дете; затоа, немојте да ја мачите, повлечете го вашето решение. Студот е многу силен; можете да бидете причина на некоја озбилна болест.

Не сакам ни да ја видам ни да говорам со неа. Ќе остане во својата соба само на леб и вода сè дотогаш дури не го задоволи татко си. Гавол да ве земе! Главата на семејството мора да знае каде се наоѓаат парите од неговата кука. Таа имаше алтани, што ги, може би, нема, никаде повеќе во Франција, па ѓеновски жолтици, па холандски дукати.

— Господине, Евгенија е наше едино дете, па дури и во водата да ги фрлила...

— Во вода! извика старецот! Вие не знаете што зборуваат госпоѓо Гранде. Што реков, реков. Вие ме знаете мене! Ако сакате мир во куќава, прашајте ја ќерка ви, подбидете ја; жените во тоа поарно се разбираат отколку ние мажите. Што и да има направено, јас нема да ја изедам. Се плаши ли од мене? Да го позлатила својот роднина од глава до пети, тој е сега далеку по море, не можеме да трчаеме по него, зар не е така?

— Убаво, господине! Потресена од нервна криза или од несреќата на Евгенија што ја засили нејзината мајкина љубов, и нејзиното остроумие, госпоѓата Гранде го забележа страшното движење на брадавицата на својот маж во моментот кога сакаше да одговори; таа ја смени мислата не сменувајќи го гласот.

— Убаво, господине; зар јас имам поголемо влијание на неа од вас? Таа ништо ми нема речено; се гледа дека Ви е ќерка.

— По ѓаволите! ама денес сте го отпуштиле јазикот! Та, та, та, та, Вие како да се инатите со мене. Може да сте во договор со неа.

Тој ја погледа жена си право в очи.

— Навистина, господине Гранде, ако сакате да ме отерате в гроб, треба само да продолжите така. Ви велам, господине и, по цената на животот, ќе Ви речам пак: Вие сте неправични спрема својата ќерка: таа е поумна од Вас. Тие пари се нејзини, таа можела само за добро да ги употреби. Господ само има право да ги знае нашите добри дела. Јас Ве молам, господине, простете и' на Евгенија!...

Така ќе го облагнете дејството на ударот што Вашиот гнев ми го зададе, и ќе ми го спасите може би животот. Ќерка ми, господине, ќерка ми, вратете ми ја.

— Си одам, рече тој. Во мојата куќа не може да се издржи. Мајка и ќерка мислат и зборуваат како да... Бррр!... Вие Евгенио ми дадовте убав подарок за Нова година, извика. — Да, плачете! Совеа ќе Ве гризе за ова што направивте, разбравте? Што Ви вреди што се причестувате шест пати секои три месеци, штом ги давате парите од својот татко на еден неравнимајко кој срцето ќе Ви го изеде, кога не ќе имате ништо друго да му дадете? Ќе видите вие каков е тој ваш Шарл, со оние негови чизми од сафијан и со она надуено лице. Тој нема ни срце ни душа, штом пофтел да ги земе парите на една несреќна девојка без одобрение на нејзините родители.

....Гранде вечераше сам, прв пат по дваесет и четири години.

СМРТТА НА ЧИЧО ГОРИО

(Извадок од раманот „Чичо Горио“)

— А, Вие сте, мое драго дете! рече чичо Горио откако го позна Ежена.

— Поарно ли Ви е? праша студентот, факајќи го за рака.

— Да, главата ми беше стегната како во менгеме, ама сега попушта. Да ли ги видовте керки ми? Тие веднаш ќе дојдат, ќе дотрчаат штом чујат дека сум болен, тие толку многу ме гледаат кога бев во улица Жисјен, боже мој! Сакам собата да ми е чиста кога ќе дојдат тие. Едно момче ми ги изгоре сите деланки.

— Иде Кристоф, му рече Ежен и Ви носи дрва што Ви ги прака тоа момче.

— Добро, ама како да ги платам дрвата? Немам, ни пара, синко. Сè дадов, сè. Сега треба да живеам од милостиња. Да ли беше барем убав ф'станот со злато исткаен? (Оф! Ме боли!) Благодарам, Кристофе. Господ ќе Ви врати, момче, јас немам веќе ништо.

— Јас добро ќе ти платам, и тебе и на Силвија, му шепна Ежен на момчето на уво.

— Керки ми Ви рекоа дека ќе дојдат, така ли е, Кристофе? Појди уште еднаш кај нив, ќе ти дам пет франка. Кажи им дека не ми е арно, дека сакам да ги загрлам, да ги видам уште еднаш пред да умрам. Кажи им го тоа ама варди да не ги исплашиш многу.

Кристоф појде кога Растињак му даде знак.

— Тие ќе дојдат, продолжи старецот. Ги познавам јас нив. Ако умрам, силно ќе ја ужалам онаа кутрана Делфина! А и Назија. Не сакам да умрам за да не ги ужалам. Ако умрам добри мој Ежене, нема веќе да ги гледам. Мене ќе ми се здодее многу на овој свет. Таткото е во пеколот кога е без деца, а јас веќе се готвам за тоа откако тие се омажија. Дури живеев во улицата Жисјен бев во рај. Кажете ми, ако појдам во рајот, да ли ќе можам да идам на земја како дух, за да ги видам? Сум слушал така да се зборува. Вистина ли е тоа? Ми се чини како сега да ги гледам во улицата Жисјен. Наутро ми идеа и ми велеа: „Добро утро, тате! Јас ги земав во skut, ги задевав, се смеев со нив. Тие нежно ме галеа. Појадувавме секое утро заедно, сме јаделе, — со еден збор бев татко и се радував со децата. Кога живееш во улицата Жисјен, за ништо не мислеа, ништо не знаеја, и многу ме сакаа. Господи! Зошто не останаа сеедно малечки? (Оф! ме боли, ме штрека нешто во главата) Ах! Проставајте, деца! Страшно ме боли; треба да се големи

болките, оти вие ме научивте да свикнам на болка. Господи! Да можам само за раце да ги држам, не ќе секавав никакви болки. Мислите дека ќе дојдат? Кристоф е многу глупав. Требаше сам да одам. Тој ќе ги види. Ама вие вчера бевте на бал. Кажете ми како изгледаа? Тие ништо не знаеја за мојата болест, така ли е? Инаку не ќе играа, кутри дечиња! Ох, не сакам веќе да бидам болен! Тие уште не можат без мене. Нивните имоти беа во опасност. А какви им се пак мажите?! Излекувајте ме, излекувајте ме. (Оф! Што ме боли! ах, ах, ах!). Ете, треба да ме излекувате оти ним им се потребни пари, а јас знам каде ќе ги заработам. Ќе појдам во Одеса да правам јувки. Јас сум лисица, ќе спечалам милиони (Оф! Страшно ме боли!)

Горио замолча за момент, како да сакаше да ја собере сета своја сила за да ја поднесе болката.

— Да беа тие овдека не ќе се поплачев, рече тој. А зошто да се поплачам?

Болките малку стивнаа, и тоа потраа подолго време. Кристоф се врати, Растињак кој мислеше дека чичо Горио спие, му позволи на момчето гласно да му раскаже што направило.

— Господине, рече тој, прво отидов кај госпоѓата грофица, со која не можев да зборувам, затоа што беше многу зафатена со мажа си. Кога настојував, се појави самиот господин де Ресто и вака ми рече: „Господин Горио умира? Па тоа е најумно што може да стори. Госпоѓата де Ресто мора да остане за да сврши некои многу важни работи; ќе дојде штом бидеме готови. Господинот беше многу лут. Кога мислев да излезам, госпоѓата влезе во предсобие то низ една врата што не ја забележив и ми рече:“ Кристофе, речи му на татко ми дека се расправам со мажот ми, дека не можам да дојдам; во прашање е животот или смртта на моите деца; но штом биде сè свршено, ќе дојдам. „Со госпоѓата бароница беше поинаку! Нити ја видов, нити зборував со неа,“ А, ми рече собарката, госпоѓата се врати од бал во пет саатот и четврт; и сега спие; ќе ме искара ако ја разбудам пред дванаесет саатот. Штом ќе ме повика со звончето јас ќе и' кажам дека на татко и' му е полошо. Секогаш има време да и' се јави за лошото.

Напразно молев. Ништо не ми помогна. Барав да говорам со баронот, но тој излегол.

— Ниедна негова ќерка нема да дојде! извика Растињак. Ќе им пишам и на едната и на другата.

— Ниедна, одговори старецот и се исправи в постела. Имаат рабста, спијат, нема да дојдат. Го знаев јас тоа. Што се децата дури на умирачка сознаваме. А, пријателе, немојте да се жените, немојте да имате деца. Вие ним им давате

живот, тие ве тераат в гроб. Вие нив ги уведувате во светот, тие ве бркаат од него. Не, тие нема да дојдат! Го знам јас тоа од пред десет години. Јас си го мислев тоа понекогаш, но не смеев да верувам.

Две солзи ги натопија неговите две очи, но не паднаа долу.

— А, да сум богат, да го зачував својот имот, да не им го дадев, тие ќе беа овде, ќе се наттрчуваа која повеќе да ме баци, ќе живеев во некоја убава кука, ќе имав убави соби, слуги и оган; тие ќе беа ужалени со своите мажи, со своите деца. Сето тоа ќе го имав. А вака ништо. Парите се даваат, дури и ќерки. О, кај ми се моите пари? Да имав пари да им оставам тие ќе ме преврзуваа и ќе ме гледаа; јас ќе ги слушав и ќе ги гледав.

А, драго мое дете, мое едино дете, повеќе ми е мило што сум оставен и беден! Кога бедниот го сакаат, тој е барем уверен дека го сакаат. Не, би сакал да сум богат, тогаш би ги видел. Ама кој знае. Обете имаат срце од камен. Јас премногу ги сакам, затоа тие мене не ме сакаат. Таткото треба секогаш да е богат, да ги држи своите деца на узда како опачни коњи. А јас коленичив пред нив. Неблагодарници! убаво го завршија десетогодишното поведени спрема мене. Да знаете колку беа нежни и внимателни спрема мене во првото време по мажењето! (О, страшно ме боли!) И на едната и на другата им дадов скоро по осум стотини илјади франка, затоа не смееја да бидат така груби спрема мене а нивните мажи уште помалку. Ме пречекуваа со: „Добриот мој тате, милиот мој тате.“ За мене секогаш беше ставено кај нив. Сум јадел и со нивните мажи и тие ми правеа почит. Изгледаше дека уште имам имот. Зошто? Ништо не говорев за своите работи. Човек кој дава по осум стотини илјади франка на своите ќерки заслужува да се варди. И беа спрема мене нежни и внимателни, но тоа беше заради пари. Не чини светот. Јас сум со тоа начисто. Со пајтон ме носеа в театар, и навечер останував до кога сакав. Потоа зборуваа дека ми се ќерки, ме признаваа за татко. Уште сум остроумен, сè забележив. Сето тоа беше заради моите пари и срцето ми се кинеше. Видов дека сакаат да ми ги замачкаат очите; но за злото немаше лек. Кај нив не ми беше така удобно како на нашата маса долу. Не умеев да зборувам со нив. А ако некој ги прашаше пополека моите зетови: „— Кој е оној господин? — Тоа е чичо парајлија, богат е — А, така! одговараа и ме гледаа со почит што се, укажува на парите. Но, ако понекогаш и сум им пречел, јас скапо ги плакав своите мани! А пак и кој е совршен? (Главата им се разрани!) Сега се борам со смртни маки, драги господине Ежене. Но тоа не е ништо во поредба со болката што ми ја зададе Анастасија кога за прв пат со поглед

ми даде да разберам дека сум рекол некаква глупост, која ја понижува: кога ме погледна како нож в срце да ми забодее. Сакав да разберам во што ми е грешката, а разбрав дека сум непотребен на земјава. Отидов утредента кај Делфина да се утешам, но ете и таму направив една глупост и ја налутив. Бев како будала. Цели осум дена не знаев што да правам. Не смеев да одам кај нив оти се плашев од нивното карање. И така, ќерките ме исфрлија од своите куќи. Господи, кога знаеш какви маки и тегоби сум претрпувал; кога си ги изброил ударите од ножот што ги добив за она време за кое остарев, се изменив, се сотрев, побелев, зошто сега ме мачиш? Доста се покајав за гревовите што премногу ги сакав своите ќерки. Добро ми одмаздија за мојата љубов, ме мачеа како крволоци. Но ете, татковците се многу глупави! Јас многу ги сакав и им се вратив како коцкарот што им се враќа на картите. Моите ќерки беа мој порок, мои љубими, сè што имав. И на едната и на другата и' требаше по нешто, по некој украс; тоа ми го соопштуваа нивните собарки, и јас давав за да ме пречекуваат убаво! Но сепак ми одржаа неколку предики за моето поведение во општеството. Многу брзо почнаа да се срамат од мене. Така е тоа кога убаво се воспитуваат децата. Во моите години, пак, јас не сум можел да одам на училиште.

(Ужасно ме боли. Господи! Лекар! Лекар! Да ми ја отвори главата, помалку би страдал). Ќерки мои, ќерки мои, Анастасија, Делфина! Сакам да ги видам. Пратете полиција по нив, доведете ги на сила. Правдата е од кај мене, и природата, и законот, сè. Јас протестирам. Татковината ќе пропадне ако татковците се презираат. Тоа е јасно. Општеството и светот зависат од таткото, сè ќе пропадне ако децата не го сакаат својот татко. О, да ги видам, да ги чујам. Сè едно ми е што ќе ми речат, само да им го чујам гласот, нарочно на Делфина, тоа ќе ми ги облагне болките. Но кажете им штом ќе бидат овде, да не ме гледаат онака студено како што имаат обичај. А, добри пријатели, господине Ежене, Вие не знаете што значи кога топлиот поглед наеднаш се измени во студен. Од оној ден од кога нивните очи не ми сјаеа повеќе, јас знам само за вечна зима; имав само да страдам, и страдав! Живеев затоа да ме понижуваат и навредуваат. Јас силно ги сакам и затоа ги поднесував сите навреди заради некое бедно и срамно задоволство кое ми продаваа. Зар таткото скришум да ги гледа ќерките свои! Јас ним им го дадов целиот свој живот, а тие нејкат денеска да жртвуваат ни еден час за мене. Жеден сум, гладен сум, срцето ми чмае, тие нејкат да дојдат да ми ги олеснат смртните маки, оти јас секавам дека умирам. Но не знаат ли тие што значи да се гази по патот на својот татко? Има господ на небо, тој сам ќе одмазди за нас татковците. О, тие ќе дојдат! Елате,

мили мои, елате, бацете го за последен пат татко ви, тој ќе се помоли на бога за вас, ќе му каже дека бевте добри ќерки, тој ќе ве брани. На крајот на краиштата вие не сте криви. Тие се невини, пријателе! Кажете им на сите, никој да не ги осудува заради мене. Јас сум за сè крив, јас ги научив да ме навредуваат. Јас го сакав тоа. Тоа не му влегува во работа на никого, ни на земјава, ни на небо. Господ би бил неправеден кога би ги накажал заради мене. Јас не умеев да го нагодам своето поведење, направив глупост кога се одреков од своите права. Јас би се понижил заради нив! Што да правам! И најдобрата куд и најдобрата душа би се расипала од добротата на таткото. Јас сум клетник, јас сум праведно казнет. Јас сум крив, ќерки ми што се распуштени, јас сум ги разгалил. Тие сега бараат задоволства како некогаш што бараа бонбони. Јас секогаш им дозволував да се задоволуваат со сè што ќе побараат како деца. Во својата петнаеста година имаа пајтон. Сè се правеше за нив. Јас сум единствено крив поради љубов. Нивниот глас ми го отвораше срцето. Ги слушам, идат. А, да, тие ќе дојдат. Законот налага децата да присуствуваат на смртта на таткото, а законот е на моја страна, нема да биде скапо. Јас ќе платам за колата. Пишете им дека имам милион да им оставам! Чесен збор. Ќе појдам во Одеса да правам макарони. Знам како се прават. Ќе спечалам милиони. Никој на тоа и не мислел. А нема да се расипуваат при пренесувањето како житото или брашното. Е, е, од скробот, можат да се добијат милиони! Нема да ги излажете, кажете им милиони, пак ако дојдат и од ламтеж, повеќе сакам да ме лажат, ќе ги видам! Тие се мои! — рече тој и се исправи в постела, покажувајќи му ја на Ежен главата со бела избушавена коса која заплашуваше.

— Успокојте се, му рече Ежен, добри мој чичо Горио, јас ќе им пишам штом Бјаншон се врати, јас ќе одам кај нив, ако не дојдат.

— Ако не дојдат? повтори старецот јачејќи. Ама јас ќе умрам од мака! Ме фака бес. Во овој момент го гледам целиот свој живот. Јас сум излаган! Тие не ме сакаат, никогаш и не ме сакале! Тоа е јасно. Кога не дојдоа, нема ни да дојдат. Колку повеќе се двоумат, толку потешко ќе се решат да ми го направат тоа задоволство. Ги познавам јас нив. Тие никогаш не умееја да погодат кога сум тажен, кога страдам, кога нешто ми треба, па ни сега нема да погодат дека умирам. Тие не знаат ни колку ги сакам. Да, гледам јас, тие толку навикнале и душата да им ја дадам, дури и не го ценат она што го правам за нив. Да посакаа очите да ми ги извадат, јас ќе им речев: „Извадете ги!“ Премногу сум глупав. Тие мислат оти сите татковци се како нивниот. Треба

секогаш да се држиме на цена. Ќе одмаздат за мене нивните деца. Во нивниот интерес е да дојдат овде. Кажете им дека и тие вака ќе умрат. Одете и кажете им дека ќе го убијат татка си ако не дојдат. Но тие имаат извршено доста злодејанија и без тоа. Викнете им како мене: „Еј Нази! Еј, Делфина! Дојдете кај татко ви, кој беше толку добар спрема вас, а сега страда! Ништо, никој. Зар да пцојсам како куче? Ете како ме наградија. Тие се бесрамници, никаквици, јас ги презирам и ги проколнувам; јас ќе станувам и ноќе од гроб за да ги проколнувам одново, оти најсетне, пријателе, зар не сум во право? Од нивното поведење нема полошо! Ама, што зборувам? Зар не ми рековте дека Делфина е овде? Таа е поарна. А вие, Ежене, вие сте ми син! Сакајте да и' бидете и татко. Онаа другата е многу несреќна. А нивните имоти! А! Господи! Јас умирам страшно ме боли! Отсечете ми ја главата, оставете ми го само срцето.

— Кристофе, одете викнете го Бјаншона, извика Ежен исплашен од офкањето и јачењето на старецот, а мене дотерајте ми еден пајтон.

— Одам по вашите ќерки, добри мој чичо Горио, и ќе ги доведам.

— На сила, на сила! Викнете војска, полиција, сè, сè! рече тој гледајќи го Ежена со последен поглед во кој уште имаше свест.

Кажете и на владата; на јавниот обвинител, да ми ги доведат; јас тоа го барам!

— Па вие ги проколнавте.

— Кој го вели тоа? одговори старецот препален. Вие знаете дека јас ги сакам, дека ги боготворам. Ќе оздравам ако ги видам. . . Одете, добри мој соседи, драго мое дете, одете, вие сте добри; сакам да ви благодарам, но немам што да ви дам, освен благослов на еден човек на умирачка. А сакам да ја видам барем Делфина, да и' кажам тоа — да ви врати место мене. Ако онаа другата не може, доведете ми ја неа. Кажете и' дека нема повеќе да ја сакате ако не сака да дојде. Таа толку многу ве сака и ќе дојде. Дајте ми да пијам, ми изгоре срцето! Клајте ми нешто на глава. Ми се чини дека раката на моите ќерки би ме спасила. . . Господи! Кој ќе им ги врати имотите ако јас умрам? Заради нив ќе одам во Одеса да правам јувки.

— Испијте го ова! рече Ежен, дигајќи го болниот и го прегрна со левата рака, и во десната држеше чаша полна со чај.

— Вие сигурно си ги сакате своите родители, рече старецот стегавќи ја со својата слабичка рака, раката на Ежен. Знаете ли вие дека ќе умрам без да ги видам своите ќерки? Сум бил секогаш жеден, а никоаш не сум пиел; ете како сум живеал за последниве десет години. . . Зетои ми ги убија

керки ми. Да, јас останав без керки, после нивното омажување. Татковци, барајте од Скупштината да донесе закон за бракот. Најсетне немојте да ги мажите керките, ако ги сакате. Зетот е нечовек кој сè ќе расипе кај една девојка, се ќе извалка. Нека се укине бракот! Тој ни ги граби керките, и ние умираме далеку од нив. Донесете закон за умирање на татковците. Тоа е страшно. Одмазда! Моите зетови не ги пуштаат да дојдат. Убијте ги! Смрт на Ресто, смрт на Алзашанинот, тие се мои убијци! Смрт, или да ми се вратат моите керки! А, свршено е, ќе умрам без нив! Тие се! Нази, Фифина, ама елате! Вашиот татко умира...

— Мој добри чичо Горио, успокојте се, бидете мирни, не мачете се, не мислете.

— Да не ги видам, тоа се судни маки!

— Ќе ги видите.

— Навистина! извика старецот сиот изгубен. О, да ги видам! Да ги видам, и да им го чуам гласот. Ќе умрам срекен. Ете, не барам повеќе да живеам, и не ми се живееше повеќе, страдам сè повеќе и повеќе. Но само да ги видам, да ги пофатам нивните алишта, тоа е малку; но барем да осетам нешто нивно. Дајте ми ја нивната коса... оса....

Падна ничкум на перница како со чекан да беше удрен. Рацете ги движеше по покривачот како да ја бараше косата на своите керки.

— Ги благословувам, рече тој со голема мака, ги благословувам. Наеднаш се собра целиот. Токмо тогаш влезе Бјаншон.

— Го сретнав Кристофа, рече тој, веднаш ќе ти дотера пајтон. Потоа го погледа болниот и му ги отвори на сила клепките. Двајцата студенти забележија дека едното око му е темно и без живот. — Нема веќе да дојде на себи си, рече Бјаншон, не верувам. Му го фати пулсот, го подржа и ја пушти раката на старецот на срце.

— За несреќа и пулсот и срцето работат; но со оглед на состојбата во која се наоѓа, поарно е да умре!

— Така е, рече Растињак.

— Што ти е тебе? Пожолте како смил.

— Пријателе, сум слушал офкање и јачење. Има господ!

— О, да, има господ, тој создал некој поарен свет, инаку животот на земјава не би имал никаква смисла. Да не е сето ова така жалосно, јас би заплакал, но вака сум отрпнал.

— Слушај, ќе ни треба секогаш по нешто; каде ќе најдеме пари?

Растињак го извади својот саат.

— Еве, дај го залог, веднаш. Не мислам да се задржувам патем, за да не изгубам ни една минута време, а морам и да го почекам и Кристофа. Немам ни пет пари, а ќе треба да му платам на пајтонџијата кога ќе се вратам.

Растињак се стрча по столбите и отиде кај госпоѓата де Ресто, во улицата Хелдер. Патем, неговата фантазија, возбудена од страшната глетка, што се одигра пред него, уште повеќе беше засилена од неговиот гнев. Кога влезе во претсобието и ја побара госпоѓата де Ресто, му одговорија дека не прима никого.

— Ама, му рече тој на лакејот, ме прати татко и' кој е на умирачка.

— Господине, нам господинот гроф ни нареди строго.

— Ако е тука господинот де Ресто, кажете му во каква состојба се наоѓа неговиот тест и известете го дека е потребно овој час да говорам со него.

Ежен долго време чекаше.

— Може би умира овој момент, си помисли тој.

Лакејот го воведо во првиот салон, каде господинот де Ресто го пречека стоејќи покрај огништето во кое немаше оган и не го покани да седне.

— Господине грофе, му рече Растињак, господинот ваш тест умира во овој момент во еден беден кумез, без пари, без дрва; тој си ги брои последните часови и сака да си ги види ќерките...

— Господине, му одговори студено грофот де Ресто, можевте да забележите дека јас многу не водам сметка за господин Горио. Тој ја расипа госпоѓата де Ресто, ме направи мене несрекен, и ми го руши моето домашно спокојство. Мене ми е совсема сè едно да ли тој ќе умре или ќе живее. Ете, така јас мислам за него. Светот може да ме осудува, јас го презирам туѓото мислење. Сега имам поважни работи, отколку да водам сметка затоа што ќе мислат за мене глупци и прости луѓе. Колку е пак прашање за госпоѓата де Ресто, таа не е во состојба да излезе. А пак и јас не ја пуштам да излезе, одавде. Кажете му на нејзиниот татко, дека ќе дојде да го види, штом си ги исполни своите должности спрема мене и моето дете. Ако го сака татка си, таа може да биде слободна по неколку минути.

— Господине грофе, не ми е работа да судам за вашето поведение, Вие сте си стопани на својата жена; но мислам дека можам да се надевам на вашата чесност? Ветете ми само оти ќе и' речете дека татко и' уште денеска ќе умре и дека веќе ја проколнал што не е покрај него.

— Речете и' го тоа Вие сами, одговори де Ресто, изненаден од лутината што се појави во гласот на Ежена.

Грофот го одведе во салонот каде обично грофицата си го минуваше времето: беше расплакана и легната в постела како жена која сака да умре.

Му стана жал за неа. Пред да се обрне кон Растињак таа го погледна мажа си со плашлив поглед кој покажу-

ваше дека нејзината снага совсем паднала поради душевниот и телесниот тормоз. Грофот и' даде знак со глава, и таа се ослободи и почна да зборува.

— Господине сè чув. Кажете му на татко ми дека ќе ми прости ако знае во каква положба се наоѓам. Не се надевав на овој тормоз, тој ги надминува моите сили. господине, но јас сепак ќе издржам до крај, му рече таа на својот маж. Јас сум мајка. Кажете му на татко ми дека нема што да ми префрли, и ако изгледа да има затоа причина, му викна таа очајно на студентот.

Ежен ги поздрави сопрузите погодувајќи во каква опасна положба е оваа жена, и си отиде силно почуден. Поведението на господинот де Ресто му покажа дека секое негово последување е напразно, и му беше јасно, дека Анастасија не е веќе слободна. Тој стрчна до госпоѓата де Нисенжан и ја затече в постела.

— Не ми е арно, мој добри пријателе, рече таа. Настинав кога се враќав од бал, се плашам да немам воспаление на дробовите, сега го чекам лекарот...

— Да сте и на умирачка, рече Ежен прекинувајќи ја, ќе треба со лазење да дојдете до вашиот татко. Тој ве вика! Да можевте да го чуete неговото најслабо офкање, ќе оздравевте.

— Ежене, татко ми сигурно не е толку болен колку Вие што велите; но јас би била многу несреќна ако би Ве одбила, и ќе Ве послушам. Знам дека срцето би му пукнало од жал ако мојата болест би станала опасна за животот поради ова излегување. Значи, ќе дојдам веднаш после лекарскиот преглед. А кај Ви е саатот? рече таа од кога виде дека го нема синцирчето. Ежен поцрвена. Ежене, Ежене, ако веќе го имате продадено, изгубено... О тоа би било многу неубаво.

Студентот се наведе над постелата и и' прошепоти на Делфина; — Сакате да знаете? Тогаш чујте! Вашиот татко нема со што да го купи чаршавот во кој ќе го завиткаат вечерва. Го дадов залог вашиот саат, оти немав ни пет пари.

Делфина веднаш скокна од постела, стрча до својата маса за пишување, извади од неа кесе и му го даде на Растињак. Потоа позвони и извика: „Идам, идам, Ежене. Оставете ме да се облекам; би била вистинско чудовиште! Одете Вие, јас ќе стигнам пред Вас! Тереза, ја повика таа својата собарка, кажете му на господинот де Нисенжан веднаш да дојде.“

Ежен, среќен што може да му јави на болниот дека една ќерка ќе му дојде, стигна скоро радостен во улицата Нев — Сент Женевјев. Ја кладе раката в кесе за да му плати веднаш на пајтонџијата. Во кесето на таа млада, толку бо-

гата и така благородна жена, имаше седумдесет франка. Кога се качи горе, го затече Бјаншон како го придржува чичо Горио на кој што вршеше операција болничкиот хирург, во присуство на лекар. Му ги гореа плечките со лапис. Тоа беше последниот лек за кој што знае науката, но лек без полза.

— Секавате ли нешто? праша лекарот. Чичо Горио, откако ги виде студентите, одговори:

— Тие идат, а?

— Може уште и да се спаси, рече хирургот, зборува.

— Да, одговори Ежен, Делфина сега ќе дојде.

— Да, рече Бјаншон, зборувааше за своите ќерки, за кои пишти како човек врзан за кол што пишти за малку вода.

— Стојте, рече лекарот на хирургот, не може веќе да му се помогне, не можеме да го спасиме.

Бјаншон и хирургот го вратија болниот во нечистата постела.

— Сепак, ќе треба да се преслече, рече лекарот. И ако нема никаква надеж, човек е. Јас пак ќе навратам, Бјаншоне, му рече на студентот. Ако офка, ставете му опиум на дијафрагмата.

Хирургот и лекарот си отидоа.

— Само куражно, Ежене, синко мој! му рече Бјаншон на Растињак, кога останаа сами, треба да му се облече бела кошула и да му се сменат постелните чаршафи. Речи ѝ на Силвија да донесе чаршави и да ни помогне.

Ежен слезе и ја затече госпоѓата Вокер да наместува со Силвија. После првите зборови што Растињак и' ги рече, вдовицата му се приближи со кисело-сладок израз на лицето како плашлива продавачка, која не би сакала ни да ги изгуби своите пари, ни да го налути купувачот.

— Драги мој господине Ежене, одговори таа, вие знаете исто како мене, дека Горио нема повеќе ни скршена пара. Ако ги дам чаршавите за човек што се чека да умре ќе се пропадат, а еден и така мора да се жртвува за покрив. Вие ми должите веќе сто четириесет и четири франка, уште некои ситни работи, за среќата што ќе ви ја даде Силвија, сето тоа ќе чини барем двеста франка, што една сиромашна вдовица, како што сум јас, не е во состојба да ги изгуби. Бидете правични, господине Ежене, јас и така имам изгубено доста за овие пет дена откако несреќа влезе во мојата кука. Ќе дадев десет талири старецот да си отидеше пред неколку дена, како што зборувавте. Тоа влијае на моите кирации. Јас за мала сума пари ќе го однесев на болница. Најпосле влезете ми в положба. Пред сè за мене е мојот пансион, бидејќи од него живеам.

Ежен брзо се качи во собата на чичо Горио.

— Бјаншоне, кај се парите од саатот?

— Тука се на масата, ми останаа уште триста шеесет и неколку франка од она што добив, ги исплатив сите наши долгови. Расписката е под парите.

— Еве, госпоѓо, земете си пари, рече Растињак кој стрча низ столбите. Господин Горио нема уште многу да остане кај вас, а јас...

— Да, ќе излезе одовде ама умрен, кутриот, рече таа и изброи двесте франка и весела и тажна.

— Да свршиме, рече Растињак.

— Силвија, донесете чаршави и одете да им помогнете на луѓето.

— Нема да ја заборавите Силвија, му шепна госпоѓата Вокер на Ежена, еве две ноќи како не спие.

Штом Ежен се сврте, старата стрча чај готвачката. — Земи ги валканите чаршави од соба број седум. И тие се арни за умрен, и' шепна таа.

Ежен беше качен на неколку басамаци и не ги чу зборовите на старата стопанка.

— Ајде, му рече Бјаншон, да му облечеме кошула. Држи го право.

Ежен застана кај перницата и го подигна болниот, на кого Бјаншон му ја слече кошулата. Старецот ја стави раката на гради како да сакаше нешто да стисне и почна да јачи жално и нејасно, како животните кога сакаат да изразат некоја голема болка.

— О,о! рече Бјаншон, го бара врвчето од косата и медаљонот што му го извадивме пред малку, кога го горевме со лаписот. Кутриот! треба да му го вратиме тоа. Овде е на огништето. Ежен го зеде врвчето исплетено од сино-пепелјава коса. Тоа беше без сомнение косата на госпоѓата Горио. На едната страна на медаљонот беше напишано: Анастaziја, а на другата; Делфина. Тоа беше сликата на неговото срце која секогаш му лежеше на срце. Локните од косата беа без сомнение пресечени уште во раното детство на двете девојчиња, оти беа многу меки. Кога градите на старецот го осетија медаљонот, старецот длабоко воздивна изразувајќи некакво задоволство од кое косата на главата ти се дига. Тоа беше последниот одзив на неговата чувствителност, која како да се повлекуваше во непознат центар од каде што произлегува и каде што се враќа нашата љубов. Неговото вкочането лице доби израз на некаква болешлива радост. Оваа необична чувствителна сила која ја надживеа мислата, силно ги потресе обата студента и тие проронија топли солзи над болниот, кој што офна од силно задоволство.

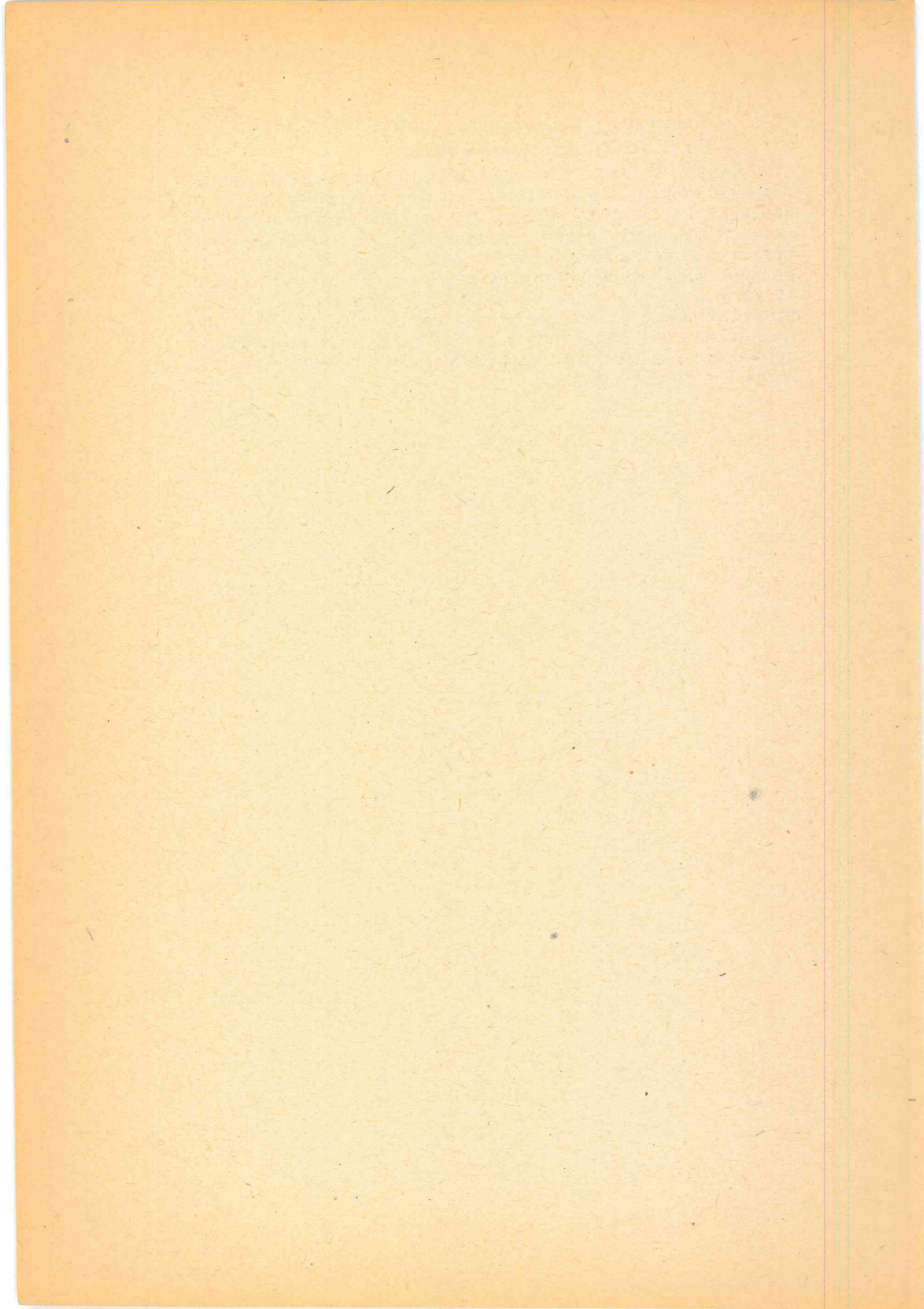
— Нази! Фифина! рече тој.

— Уште е жив, рече Бјаншон.

— Зошто му е животот? праша Силвија.

— Да се мачи, одговори Растињак.

Откога му даде знак на својот другар да го следи неговиот пример, Бјаншон клекна и го потфати болниот под колена, а Растињак го направи тоа истото од другата страна на постелата и му ги пикна рацете под грб. Силвија беше тука и чекаше да ги извлече чаршавите штом ќе го подигнат болниот и да ги смени со оние што ги донесе. Чичо Горио, сигурно измамен од тие солзи, ја собра сета своја сила, ги испружи рацете и од обете страни на постелата ги пофати главите на двата студента, ги грабна силно за коса, и одвај прозборна: „Ах! Ангели мои!“ Со овие два возбудливи збора летна и неговата душа...

Н. В. Гогољ

РЕВИЗОР

ПРВО ДЕЈСТВИЕ

(Соба во куќата на началникот на градот)

ПОЈАВУВАЊЕ I

Началникот на градот, раководителот на болницата, училиш. инспектор, судијата, полицејскиот пристав, лекарот и двајца кварталиници.

Началникот: Јас ве свикав, господа, затоа да ви соопштам една многу непријатна новост: Каде нас иде ревизор.

Амос Фјодорович: Како, ревизор?

Артемиј Филипович: Како, ревизор?

Началникот: Ревизор од Петербург, потајно. И уште со тајна наредба.

Амос Фјодорович: Ете ти сега!

Артемиј Филипович: До сега немавме грижи, па сега ете ти ги!

Лука Лукич: Господи боже! Па уште и со тајна наредба!

Началникот: А мене како да ми се претскажуваше: денеска непрестајно туку сонувам два необичновена глушеца. Навистина, такви јас никогаш не сум видел: црни, во неприродна големина, дојдоа, помириша и си отидоа. Еве, ќе ви го прочитам писмото, кое го добив од Андреја Иванович Чмихов, кого вие, Артемиј Филипович, го знаете. Еве што пишува тој: „Драги пријатели, куме и добротворе (*мрмори полугласно, целешувајќи со очиште брзо по писмото*).... „и да ти јавам. „А-ха! еве: „Брзам меѓу другото, да ти јавам, дека пристигнал чиновник со наредба да ја прегледа целата губернија а особено нашата околија (*со значење го подигнува прстот*). Јас го разбрав тоа од најсигурни луѓе, ако се кажува тој за приватно лице. Па, како што знам и ти,

како и другите, правиш грешки, дека си ти итер човек и не сакаш да испуштиш она, што ти дојде в раце....“ (*се за-прува*) „па, овдека сите сме наши....“ затоа те советувам да бидеш претпазлив: оти тој може во секое време да пристигне, ако веќе и не пристигнал и не одседнал некаде потајно..... Вчера јас....“ Па, овдека започнуват фамилијарни работи: „Сестра ми Ана Кириловна пристигна кај нас со својот маж; Иван Кирилович многу се згоил и непрестајно свири на кемане....“ и така натака, и така натаму. Ете, каква е работата!

Амос Фјодорович: Да, сосем необичновена работа, просто необичновена. Тоа не е туку така.

Лука Лукич: Зошто, Антоне Антонович, откаде тоа? Зошто да иде кај нас ревизор?

Началникот: Зошто! Така, се гледа, ни е судено! (*Издивнува*) Досега, сигурно ги обиколувал другите градови, сега дошол редот на нашиот.

Амос Фјодорович: Јас мислам, Антон Антонович дека, е танка и повеќе политичка причина. Еве што значи тоа: Русија.... да... сака да отвори војна, и Министерството, гледате, испратило чиновник, да би разбрало нема ли негде издајство.

Началникот: Е, каде отидовте вие! Па уште за умен човек ве имаме! Во околиски град издајство! Како да е тој на граница! Та одовде, ако сакаш три години бодинај на коњ, ни до една државата нема да стигнеш.

Амос Фјодорович: Не, не зборувајте така.... Власта си има инстанчени намеренија: ништо од тоа што е нашиот град далеку, а таа на сè внимава.

Началникот: Внимава или не, а јас, господа, напред ви кажувам. Погрижете се, јас во своето надлештво по нешто наредив, ве советувам и вие да го направите тоа. Особене вас, Артемиј Филипович! Нема сомнение, ревизорот ќе сака преди се да ја прегледа поверената ви болница — и затоа вие направете така, да биде се во ред: капите на болните да бидат чисти и да не прилегаат како ковачи, како што тие обичновено си одат како да си се во својата кука.

Артемиј Филипович: Па, тоа уште не е ништо. Капи, ве молам, можеме да им туриме и чисти.

Началникот: Да, исто така, над секој кревет да се напише по латински или на друг некој јазик.... тоа спаѓа во ваша должност, Христијан Иванович, — секоја болест: кога кој заболел, кој ден и месец.... Не чини дека кај вас болните таков серт тутун пијат, та секој пат ќе раскиваш, кога влезеш. А и подобро би било, кога би биле помалку; кога ги има многу, ќе речат оти лошо се земаат мерки или дека лекарот е неопитен.

Артемиј Филипович: О! Колку се однесува до лекувањето, јас и Христијан Иванович сме се погрижиле. Во колку поблизу до природата, толку подобро, скапи лекови ние и не даваме.. Простиот човек, ако ќе умира, тој и така ќе умре, а ако оздравува, тој и така ќе оздрави. Пак и на Христијана Иванович мачно му е да се разбира: Тој по руски ни збор не знае.

Христијан Иванович (Изговорува нешто, кое личи малку на глас и и малку на е)

Началникот: И на вас би препорачил, Амос Фјодорович, да обрнете внимание на околијскиот суд. Кај вас, таму во претсобието, каде обикновено идат тие што се судат, слугите си ранат гуски со мали гувчиња, кои тие се вовираат меѓу нозе. Се разбира, за фалење е да си заведеш домашно стопанство, и зошто слугите да не го заведат? Само, знаете, на такво место не прилега.... Јас и порано се токмев да ви го забележам тоа, но сè некако заборавав.

Амос Фјодорович: А јас уште денеска ќе наредам да ги исколат и однесат во кујната. Ако сакате, повелете на ручек.

Началникот: Освен тоа, лошо е уште тоа, дека се исушува пред очите ви секое ѓубре и над самиот шкаф со разни акти виси ловциски камшик. Јас знам дека вие го сакате лозот, но сепак за некое време добро ќе биде да го иставите оттука, а после тоа, кога помине ревизорот, молам, можете пак да си го обесите. Па и вашиот советник... тој, се разбира, си ја познава работата, но тој така смрди, како сега да излегол од фабриката за ракија — ете тоа исто така не чини. Јас сакав одамна за тоа да ви речам, но бев, не помнам со што, зафатен. Има за тоа лек, ако тоа навистина е така, како што вели тој, дека му е миризбата од самата природа: можете да му речете да јаде кромид, или лук, или нешто друго. Во тој случај може да му помогне со разни лекови и Христијан Иванович.

Христијан Иванович: *(издава од себе си поранешниот глас).*

Амос Фјодорович: Не, сега веќе не може тоа да се излекува. Тој вели дека дури бил мал го испуштила доилката и оттогаш тој смрди по малку на ракија.

Началникот: Јас само така ви забележувам. А колку се однесува до тоа како го управувам градот и она, кое го вика во писмото Андреј Иванович „грешки“, јас не можам ништо да речам. А и смешно е да се говори за тоа: нема човек, кој не би имал никакви мани. Така е од бога оставено и волтеријанците напразно зборуват против тоа.

Амос Фјодорович: Што разбирате под грешки; Антоне Антонович? Има грешки и грешки. Јас зборувам на сите отворено, дека земам мито, но какво мито? Во 'ртки. А тоа е совсем друга работа.

Началникот: Па, било во 'ртки или во друго нешто — тоа сепак е мито.

Амос Фјодорович: Не, Антоне Антонович. Ама, на пример, ако кај некого кожувот чини петстотини рубли, и на сопругата шал.....

Началникот: Па што, дека вие земате мито во 'ртки? Ама затоа вие во бога не верувате: вие в црква никогаш не одите; јас барем во верата сум цврст и секоја недела одам в црква. А вие.... А, знам ве вас: вие ако почнете да зборувате за создавањето на светот, просто косата да ти се надигне.

Амос Фјодорович: Па самиот сум дошол до тоа, со својот ум.

Началникот: Понекога многу ум да имаш е полошо, отколку совсем да го немаш. Меѓу другото, јас само ви напоменив за околискиот суд, а вистина да речеме, сомнително некој во него да насре, така е тоа прикриено место, самиот бог го штити. Но вие, Лука Лукич, како училишен инспектор, треба да се погрижите особено колку се однесува за учителите. Тие се луѓе, се разбира, учени и се воспитувале во разни училишта, но имаат многу чудни навики, природно, кои се неразделни од нивното занимање. Еден од нив, на пример, оној кој има буцместо лице.... не можам да си спомнам како му е името и презимето, никако не може без тоа, кога ќе седне на катедра, да не го искриви лицето, еве вака (*прави гримаса*), и после тоа ќе почне со раката испод вратоврската да ја глади брадата. Се разбира, ако пред ученикот го искриви лицето, тоа не е уште ништо, може би и така треба, јас за тоа не можам да пресудам; но вие пресудете и сами, ако тој така се искриви пред некој друг в училиште, — тоа може многу лошо да излезе: господин ревизорот или некој друг, тоа може да го разбере дека се однесува за него. Од тоа, фаволот би знаел, што може да излезе.

Лука Лукич: Што можам, навистина, да правам со него? Јас веќе неколку пати сум му говорел. Ете и оној ден, кога беше во класот нашиот околиски претставител на дворјанството, тој така го искриви лицето, како никога не сум го видел. Тој тоа го направи со добро намерение, а мене укор: зошто да се вливат во младината слободоумни мисли.

Началникот: Исто така треба да ти обрнам внимание и за учителот по историја. Тој е учена глава — тоа се види, и знанија има многу, но само преподава со таков жар, па се заборава сам себе си. Јас еднаш го слушав: дури зборуваше

за Асирците и Вавилонците уште нешто, а ког¹⁾ почна за Александра Македонски¹⁾), тоа не можам да ви го кажам, што му стана на човекот. Јас мислев се запали куката, еј бога ми! Се стрча од катедра и, колку го силите служеа, удри со сандалијата на душемето! Тоа се разбира, Александар Македонски бил голем јунак, но затоа да се кршат сандалите? Од тоа државата има штета.

Лука Лукич: Да, тој е барутлија! Јас сум му забележил неколку пати тоа... Вели: „Како ви е мило, за науката јас ни животот нема да го појалам.“

Началникот: Да; таков е необјасним законот на судбата: умен човек — или е пијаница, или така ќе го искриви лицето, да те чува господ.

Лука Лукич: Да те бог чува да служиш во просветните установи! Од секого се плашиш. Секој ти се меша, секој сака да се покаже дека и тој е исто така умен човек.

Началникот: Тоа не е уште ништо, — но инкогнитото проклето! Одеднаш ќе насре: „А, вие сте тука, голапчиња! А кој е, ќе рече, овде судијата?“, — „Лјапкин - Тјапкин“. — Дајте го вamu Лјапкина-Тјапкина! А кој е раководителот на болницата? — Землјаника“. — „Дајте го вamu Землјаника“. Ете тоа не чини!

ПОЈАВУВАЊЕ II

Прејешниште и управниците на поштата

Управникот на поштата: Кажујте, господа, што е, каков чиновник ни иде?

Началникот: Ама зар вие не сте чуле?

Управ. на поштата: Чув од Петрета Иванович Бопчински. Тој преди малку беше кај мене во канцеларијата.

Началникот: Па? Што мислите за тоа?

Управ. на поштата: Што мислам? — ќе има војна со Турците.

Амос Фјодорович: На иста мисла сме! И јас тоа истото го мислев.

Началникот: Да, обајцата погодивте како со прст во мед!

Управ. на поштата: Вистина, војна со Турците. Тоа е француско масло.

¹⁾ Александар Македонски (356—323 г. до н. е.) — цар на Македонија, прогласен полководец во стариот век, што ја завладее Мала Азија, Египет, Персија и дел од Индија.

Началникот: Каква војна со Турците! Просто, нам ќе ни биде лошо, а не на Турците. Тоа е познато. Јас имам писмо.

Управ. на поштата. Е, ако е така, тогаш нема да има војна со Турците.

Началникот: Па како се осетувате онака вие, Иван Кузмич?

Управ. на поштата: Та што јас? Како сте вие Антон Антонович?

Началникот: Та што пак јас? Не се плашам туку само малку ми е страв... Трговците и другите граѓани ме вознемируваат. Зборуваат, дека јас солен сум им станал, а јас, бога ми, ако и да сум зел од некого, тоа, вистина да речам, не сум го сторил дека сум го мразел. Јас дури мислам *(го зема под рака и го одведува наситрано)*, јас дури мислам, да нема против мене никаква поплака. Оти, зошто да ни иде ревизор? Слушајте, Иване Кузмич, не е ли подобро, во општа полза за нас сите, секое писмо, кое пристигнува во вашата пошта, и кое пристига и кое се праќа, знаете, малку го отворете и прочитајте: нема ли во него некаква жалба или, макар само, допишување. Ако нема, може пак да го затвориш писмото; можеш дури и така да го пратиш, отворено.

Управ. на поштата: Знам, знам... За тоа не ме учете, јас тоа го правам, не да се претпазам, а повеќе од љубопитност: Страсно сакам да разберам што има ново по светот. Јас ви велеам, дека тоа е најинтересно четиво. Некоје писмо со уживање ќе го прочиташ: се опишуваат така разни случаи... а пак поуката каква е... подобра од „Московските вједомости“!¹

Началникот: Па кажете ми, ве молам, ништо не сте прочитале за некаков чиновник од Петербург.

Управ. на поштата: Не, за петербургски нема ништо, а за костромски и саратовски многу се зборува. Ве сожалувам, сепак, дека не читате писма. Има чудесни места. Така недамна еден поручник пишува на својот пријател, и го опишал танцот во највесел тон... многу, многу убаво: „Мојот живот, мили пријателе, тече, вели, не може да биде подобро: госпожици многу, музиката свири, кавалерскиот застапник игра...“ многу живо го опишал. Јас тоа писмо нарочно го задржав. Ако сакате ќе ви го прочитам.

Началникот: Сега не ми е до тоа. Туку, ве молам Иван Кузмич: Ако случајно ви допадне до рака жалба или извештај, без да му мислите многу задржете ги.

¹) „Московските вједомости“ — весник издаван од Московскиот универзитет

Управ. на поштата: Со големо задоволство.

Амос Фјодорович: Чувајте се, ќе кивате кога и да е заради тоа.

Раков. на болницата: Оф, мајчице!

Началникот: Ништо, ништо! Друго нешто би било, ако тоа вие би го разгласиле, но ова е фамилијарна работа.

Амос Фјодорович: Да, неубаво се започна работата! А јас, право да си кажам, туку што дојдов кај вас, Антон Антонович, да ви подарам една 'ртка. Таа е сестра на оној 'рт што го знаете вие. Та вие сте чуле, дека Чептович и Варховински се судат а јас сега уживам: Ловам зајаци на имотот и кај едниот и кај другиот.

Началникот: Драги мои, не ми се мили сега вашите зајаци. Мене проклетото инкогнито сè ми е во главата. Туку чекаш. сега да се отвори вратата и — хоп...

ПОЈАВУВАЊЕ III

Преѓешните, Допчински и Бопчински (*обајцата влегуваат задишени*)

Бопчински: Изванредно собитие!

Допчински: Неочекувана новост!

Сите: Што е, што има?

Допчински: Непредвиден случај. Влегуваме во гостилницата.

Бопчински: (*прекинувајќи го*) Влегуваме јас и Петар Иванович во гостилницата...

Допчински: (*прекинувајќи го*) Ама, остајте ме, Петре Иванович, јас ќе раскажам.

Бопчински: Ама, не, остајте ме, јас ќе раскажам, остајте ме, пуштете ме мене... Вие и не умеете така убаво да го раскажете...

Допчински: А вие ќе се сплетете и не ќе се сетите за сè.

Бопчински: Ќе се сетам, бога ми, ќе си припомнам. Само не ми пречете, остајте ме јас да раскажам, не ми пречете! Речете му, господа, ве молам, да не ми пречи, Петар Иванович.

Началникот: Та зборувајте, живи бога, што има? Кај мене срцето не ми е на место. Седнете, господа! Земете столови! Петре Иванович, еве ти стол (*сите седнуваат околу обајцата Пејревици*), Па, што има?

Бопчински: Позволете ми, позволете; јас сѐ по ред ќе раскажам. Туку што имав чест да излезам од вас после тоа кога вие се вознемиливте со писмото кое го добивте, да — јас тогаш потрчав.. ве молам, не ме прекинувајте, Петре Иванович! Јас сѐ, сѐ, сѐ знам. Така јас, видете, потрчав кај Коропкина. Не заварујќи го Коропкина дома, свртив кај Растаковски, а не наоѓајќи го Растаковски, се одбив кај Ивана Кузмича, да му ја кажам новоста, што сте ја добиле, и враќајќи се оттаму, се сретив со Петар Иванович...

Допчински: (*прекинувајќи го*). —Крај дуќанчето каде се продаваат погачиња.

Бопчински: Крај дуќанчето, каде се продаваат погачиња. Па, среќавајќи се со Петрета Иванович, му велеам: Чувте ли вие за новоста, што ја добил Антон Антонович од сигурно писмо? А Петре Иванович веќе чул за тоа од клучарката ваша Авдотја, која не знам зошто била пратена кај Филипа Антоновича Почечуева...

Допчински: (*прекинувајќи го*). —По буренце за француска ракија.

Бопчински: (*шуркајќи мураците*)—По буренце за француска ракија. И така јас и Петар Иванович тргнавме кај Почечуева. Ама, Петре Иванович... тоа... не ме прекинујте, ве молам, не ме прекинујте!... Тргнавме кај Почечуева, па по патот Петар Иванович рече: „Да влеземе, вели, во гостилницата. Празен ми е стомакот... од рана утрин јас ништо не сум јал, така ми кркори во стомакот...“ „Да, во стомакот кај Петрета Иванович...“ „А во гостилницата, вели, донесле баш сега пресни лакерди, па ќе појадеме. Само што влеговме во гостилницата, кога одеднаш млад човек..."

Допчински: (*прекинувајќи го*)—Со доста добар надворешен изглед, во цивилно облекло...

Бопчински: Со доста добар надворешен изглед во цивилно облекло, оди така по собата, а на лицето му такво размислување... физиономија... постапки... и овде (*врши со рака околу чело*) многу, многу. Како да предосетував, па велеам на Петрета Иванович „Овде има нешто“ Да. А Петре Иванович даде знак со прст и го повика гостилничарот, гостилничарот Власа. Жена му пред три недели родила, и такво е тоа напредно дете, ќе биде ист како татко му и ќе држи гостилница. Повикувајќи го Власа, Петар Иванович го праша тивко: „Кој е, вели, овој млад човек?“ а Влас му одговори на тоа: „Тој е, вели... Ама, не ме прекинујте, Петре Иванович, ве молам, не ме прекинујте, вие не можете да го раскажете, шушлите, дека, јас знам, имате во устата еден шуплив заб..." Тоа, вели, е млад човек, чиновник, што пристигна од Петербург, се вика, вели, Иван Александрович Хлестаков, а оди вели, во Саратовска губер-

нија и, вели, чудно се однесува, веќе е втора недела откако е овде, од гостилницата не си оди, зема сè на вересија и ни копејка не сака да плати“. Кога ми рече тој тоа, мене тогаш нешто отгоре ме свести. Е! му велем јас на Петрета Иванович. . . .

Допчински: Не, Петре Иванович, јас реков: „е“

Бопчински: Отпрвин вие рековте, а после и јас реков; „Е!“ рековме јас и Петар Иванович. А зошто да седи овде, кога патува во Саратовска губернија? — Да. Па тој и ќе биде оној чиновник.

Началникот: Кој, каков чиновник?

Бопчински: Чиновникот, за кој сте добиле писмо — ревизор.

Началникот: (со страв) Што мислите вие! Господ со вас. Не ќе биде тој.

Допчински: Тој е! нити плаќа, нити сака да отпатува. Кој може да биде друг, освен тој? И патниот лист му гласи за Саратов.

Бопчински: Тој е, тој, бога ми, тој... Така внимава, се виде. Виде дека јас и Петар Иванович јадеме лакерда: — повеќе заради тоа, дека на Петар Иванович му кркореше во stomакот... да, па тој дури и во чиниите ни насре. Мене така ме фати страв.

Началникот: Господи, смилуј се над нас грешните! Па каде велите седи тој?

Допчински: Во сабота број пет, под скалите.

Бопчински: Во онаа иста соба, каде минатата година се стееа офицерите, што минуваа низ нашиот град.

Началникот: И одамна ли е тој овде?

Допчински: Веќе околу две недели. Пристигнал на денот на Василија Египтјанин.

Началникот: Две недели! (во себе). Отци свети! Поможете, свети угодници! За тие две недели избиена е подофицерската жена! На апсанциите не им се даваше јадење! По улиците кочина, нечистотија. Срам! Ужас! (се фаќа за глава).

Артемиј Филипович: Па, Антоне Антонович, ќе одиме ли сите во гостилницата?

Амос Фјодорович: Не! не! Напред треба да се пушти главата на градот, поповите, трговците, ете и во книгата: „Дејанија Иоана Масона¹⁾“...“

¹⁾ Џон Масон (1705—1762) — англиски духовен писател. Неговата книга: „Познавањето на самиот себе“ — беше многу распространена во XVIII век и во почетокот на XIX век.

Началникот: Не, не, позволите ми, јас сам да одам кај него. Сум имал тешки случаи во животот и добро сум минел, уште дури сум добивал пофалби од повисоките началници. Нека ме бог спаси и сега. *(Се завршува кај Бопчински)*: Велите млад човек?

Бопчински: Млад, околу дваесет и три или четири години.

Началникот: Толку подобро. Младиот полесно, можеш да го намирисаш. Лошо е кога е стар ѓавол а кај младиот што е на патот тоа на катот. Вие, господа, се приготвувајте секој во своето надлештво, а јас ќе одам сам, или макар со Петрета Иванович, частно, да се прошетам, да се научам, не трпат ли незгоди, оние кои преминуваат низ градот. Еј, Свистунов!

Свистунов: Што заповедувате?

Началникот: Оди брзо да го викнеш полицејскиот пристав; или не, ти ми требаш. Кажи таму на некого, колку може поскоро да го викне полицејскиот пристав, па дојди овдека. *(Кварталникот ѝрча задишено)*.

Артемиј Филипович: Ајде, да си одиме, Амос Фјодорович! Навистина може да не фати несреќа.

Амос Фјодорович: Па вие што има да се плашите? Ќе им туриш чисти капи на болните и свршено е.

Артемиј Филипович: Какви капи! За болните е заповедано да им се дава супа од овес, а кај мене по сите коридори смрди таков расол, да си го затнеш носот.

Амос Фјодорович: Колку се однесува затоа јас сум мирен. Навистина, кој и ќе насре во околинскиот суд? А ако и насре во некоја хартија животот ќе му одмилее. Јас веќе петнаесет години седам на судискиот стол, а кога насрам во некој акт — их! ќе речам и само со рака ќе замавнам. Самиот Соломон не би можел да пресуди: што е во него право пресудено, што неправо.

(Судијата, раководителот на болницата, учил. инспектор и управникот на поштаа излегуваат и на вратата се удруваат со кварталникот кој се враќа).

ВТОРО ДЕЈСТВИЕ

ПОЈАВУВАЊЕ VII

Хлестаков, после Осип

Хлестаков: Богами како ич да не сум јал; таман ми се отвори апетит. Да имав ситни, ќе пратев на пазар и ќе ми купеше барем едно векне бел леб

Осип: *(влегува)* таму долу е дојден началникот на градот и распрашува за вас.

Хлестаков:*(исплашен)*—Ете ти на! Таковскот гостилничар стигнал веќе да се оплаче! Ами ако навистина ме завлече в затвор? Што пак ако јас по благороден начин, може би... не, не сакам, таму по градот се влечкаат офицери и народ, а пак јас, како нарочно да го сторив, се јавив во градов со известен тон и си поднамигнав со една трговска ќерка... Не, не сакам. Та што е тој, како смее, навистина. Што, да не сум некаков трговец или занаетчија? *(Се окуражува и се исправа)*. Та јас направо ќе му речам: како смеете, како... *(Се врти бравата на вратата. Хлестаков бледнее и се ежи)*

ПОЈАВУВАЊЕ VIII

Хлестаков, началникот и Дојчински.

Началникот влегува и се запира. Обајцата со утлава се гледаат еден друг неколку минути со ококорени очи.

Началникот: *(малку дојдува на себе си и ги протресе рацете за „мирно“)* Ви пожелувам да бидете здрави.

Хлестаков: *(му се клања)* — Моето почитание ..

Началникот: Проставајте.

Хлестаков: Ништо, ништо.

Началникот: Должност е моја како началник на овој град да се грижам за патниците и сите благородни луѓе да не трпат некакви незгоди...

Хлестаков: *(оштрвин малку пелтечи, но кон крајот на говорот зборува високо)* Та што да се прави?... Јас не сум крив... Богами, ќе му платам... Ќе ми пратат од чифликот.

(Бојчински сирка низ вратата)

Тој е покрив: ми дава говедско месо тврдо како греда; а супата — ѓавол го знае што клал во неа, бев принуден да ја исфрлам од прозорецот. По цели дни ме кине од глад... Чајот му е таков чуден: смрди на риба, а не на чај. Зашто пак јас... Е, уште тоа ми требаше.

Началникот: *(со страв)* — Проставајте, бога ми, не сум јас крив. На пазар кај мене секога има убаво говедско месо. Го носат холмогорските тргозци — луѓе секога трезвени и со добро поведение. Му се чудам каде наоѓа тој такво месо. А ако нешто не ви е згодно.. Позволете ми да ви предложам да се преселите со мене во друг стан.

Хлестаков: Не, не сакам, јас знам што значи во друг стан: то ест во затвор. Та какво право имате вие? Та како смеете?... Та ете јас... Јас служам во Петербург. *(Се охрабрува)*. Јас, јас, јас...

Началникот: *(на страна)* — О, Господи боже, колку е лут: сè има разбрано, сè му раскажале проклетите трговци!

Хлестаков: *(храбрејќи се)* — Ете на, макар да сте тука со целата своја команда — не одам! Ќе одам право кај министерот! *(Троја со шубаница по масата)*. Што? што мислите вие...

Началникот: *(општегнати — се ширесе со целото свое шело)* — Имајте милост, не губете ме! Жена, деца мали... Не правете го несреќен човека.

Хлестаков: Не, не сакам! гледај го ти него! Што ми е гајле? Зар затоа што имате жена и деца, јас треба да одам во затвор, многу арно ми велите!

(Бойчински цирка низ вратата и со широк се крие).
Не, многу ви благодарам, не сакам.

Началникот: *(се ширесе)* — По неопитност го сторив тоа бога ми, по неопитност. И поради сиромаштија. Та ете, сами помислете. Државната плата не стига ни само за чај и шеќер. И ако сум зел некои поткупи, сосема ситна работа: нешто за јадење и колку за еден костум. А колку за подофицерската вдовица што се занимава со трговија, за која што велат божем сум ја тепал, тоа е клевета, бога ми, клевета. Тоа го измислија моите душмани, тоа се такви луѓе што се готови и на мојот живот да нападнат.

Хлестаков: Ама што сакате? Јас немам ништо општо со нив. *(Размислува)*. Туку сепак не разбирам, зошто ми зборуваат за душмани или за некаква си подофицерска вдовица... Подофицерската жена е сосем друго, а мене не смеете да ме тепате. Куса ви е раката за тоа... Види го ти него! Гледај го каков е!.. Јас ќе си платам, ќе платам пари, но сега за сега немам ни копејка. Та затоа и седам овде, дека немам ни копејка.

Началникот: *(на страна)* — О, ова е деликатна работа! Види го каде ја сврти работата! Каква магла пушта, нека го разбере кој што може. Не знае човек од која страна да го потфати. Е, ќе пробам, што сака нека биде! Ќе се обидам на бавтана. *(Гласно)*. Ако на вистина имате потреба од пари или од друго нешто, јас сум готов наеднаш да ви услужам. Моја должност е да им помагам на патниците.

Хлестаков: Дајте, дајте ми на заем, наеднаш ќе му платам на гостилничарот. Ми се потребни само околу двесте рубли или дури и помалку.

Началникот: (давајќи му ги банкнотите) — Рамно двесте рубли, немојте, не мачете се да ги броите.

Хлестаков: (земајќи ги парите) — Крајно ви благодарам; наеднаш ќе ви ги пратам од чифликот, кај мене тоа брзо иде... Гледам, благороден човек сте. Е, сега е сосем друго.

Началникот: (на страна) — Е, слава на бога парите ги зеде! Сега, како што ми изгледа, работата ќе тргне глатко. И сепак наместо двесте му тутнав четиристотини.

Хлестаков: Еј Осип (Осип влегува), повикај го ваму слугата од гостилницата! (Кон началникот на градои и Доичински). Ами зошто стоите простум? Бидете љубезни, седнете; (на Доичински). Седнете, ве молам најпокорно.

Началникот: Ништо, и така ќе си постоиме.

Хлестаков: Бидете така добри, седнете. Јас сега сосем јасно ја гледам искреноста на вашиот карактер и вашето добродушие, оти, ете да си признаам, јас веќе мислев дека вие бевте дошле за да ме... (на Доичински) Седнете.

Началникот и Доичински седнуваат Боичински цирку низ вратицата и се вслушува.

Началникот: (на страна) — Треба посмело да се дејствува. Тој сака да го сметаат за инкогнито. Арно, ќе му потпуштиме и ние една мајсторија: ќе се престориме дека абер си немаме каков човек е тој. (Гласно). Ние, шетајќи по службени работи, ете со Петар Иванович Допчински, тукашен помешчик нарочно свративме во хотелов, за да видиме како се гледаат патниците, оти јас не сум како другите началници на градови што не се интересуваат од ништо; но јас, освен по должност, уште и по христијанско човекољубие сакам на секој смртен да му се покажува добар прием, и ете како награда за тоа простата случајност ми даде такво пријатно познатство.

Хлестаков: И јас исто така многу се радувам. Да не бејте вие, си признавам, долго ќе останев овде: не знаев како да му плаќам

Началникот: (на страна) — Да раскажуј приказни! Не знаел како да плати! (Гласно). Смеам ли да ве прашам каде и во кои места ќе одите?

Хлестаков: Јас одам во Саратовска губернија. Во мојот сопствен чифлик.

Началникот: (на страна, со ироничен израз на лицето) — Во Саратовска губернија! Така? И не поцрвенува дури! О, со него треба многу внимателно да се држи човек. (Гласно), Добро нешто сте претприеле. Велам за патот ваш: зборуват.

од една страна се имаат непријатности по променувањето на коњите, а од друга страна тоа е едно развлечение за умот. Вие, сигурно, повеќе за свое сопствено удовлствие патувате?

Хлестаков: Не, татко ми ме вика дома, ми се лути старецот дека досега не сум дослужил до некој голем чин во Петербург. Тој мисли, штом дојдеш во Петербург, и ќе ти го закачат на петлицата орденот св. Владимир и ќе ти дадат голем чин. Не, јас него би го пратил да се побувка во канцеларијата.

Началникот: *(на сѝрана)* — Ве молам, какви измислици, пак го уплете тука и стариот свој татко. *(Гласно)*. И многу време ќе останете таму?

Хлестаков: Бога ми, не знам. Ами татко ми е тврдоглав и глупав, јака глава како греда. Јас направо ќе му речам: како сакате, татко, туку јас не можам да живеам без Петербург. Зошто пак да си го изгубам животот меѓу селаните? Сега други нужди имаме: мојата душа е жадна за просвета.

Началникот: *(на сѝрана)* — Здраво го врзал јазелот! Лаже — лаже и никаде не се прекинува. А пак колку е низок и непретставителен. Ти се чини, со нокт би го удавил. Е, почекај само ти кај мене ќе се издадеш. Ќе најдам начин да те натерам и нешто повеќе да ни раскажеш за себе си *(гласно)*. Точно сте забележиле, што може да се направи во некое одалечено место? Ете на пример тука: по цели ноќи не спиеш, се грижиш за татковината, ништо не жалиш, а награда кој знае кога ќе има. *(Ја ойфака со очи собаша)*. Ми се чини оваа соба е малку влажна?

Хлестаков: Гадна соба, и такви дрвеници има, какви што уште никаде не сум видел, касаат како кучиња.

Началникот: Што зборувате? Таков просветен гост да страда, и од кого? — од некои си никои и никакви дрвеници, кои што не би требало ни да се раѓаат на светов. Сигурно и темно ви е во оваа соба.

Хлестаков: Да, сосем темно, домаќинот си има обичај никако да не дава свеќи. Понекога ми треба нешто да сторам, да прочитам или ми дојде фантазија нешто да составам; не можам — темно е, темно.

Началникот: Смеам ли да ве замолам... но не, јас не сум достоин.

Хлестаков: А што?

Началникот: Не, не! Не сум достоин, не сум достоин!

Хлестаков: Ама што е тоа?

Началникот: Јас би се осмелил... Јас дома имам како за вас една прекрасна соба, светла, спокојна... Но не, осетувам дека тоа за мене би била многу голема чест... Не лутете се. Богами, од простодушие ви предложив.

Хлестаков: Напротив, заповедајте само, тоа ми прави удоволствие, многу попријатно ми е во приватна кука оголку во ова аниште.

Началникот: А за мене тоа ќе биде такво удоволствие! А да знаете жената колку ќе се зарадува! Мене веќе таков ми е табиетот: гостоприемен сум од детинство; особено пак ако гостинот е просветен човек. Не, да не мислите дека ова го зборувам за да ви правам комплименти. Не, го немам тој порок, ами тоа е израз на мојата преполнета душа.

Хлестаков: Крајно сум ви благодарен. И јас така исто не сакам луѓе со две лица. Многу ме бендисува вашата искреност и душевна радост, и јас, ете си признавам, ништо повеќе не сакам освен преданост и уважение, уважение и преданост.

ПЕТО ДЕЈСТВИЕ ПОЈАВУВАЊЕ VII

Полицејскиот пристав: Имам чест да ви честитам, ваше високоблагородие, и да ви пожелам секоја среќа за многу години.

Началникот: Благодарам, благодарам. Ве молам, седнете, господа! (*Госпиите седнуваат*).

Амос Фјодорович: Та кажете ни ве молам, Антоне Антонович, како почна сето тоа и како беше постепениот тек на целата работа.

Началникот: Текот на целата работа е необичен: самиот лично ја посака нејзината рака.

Ана Андреевна: Многу учтиво и на најфин начин. Сè зборуваше извонредно убаво; вели: „Јас тоа, Ано Андреевна, единствено од уважение кон вашите достоинства“. И така е чудесен, воспитан човек, со најблагородни правила за обноси! — „За мене, — верујте ми, Ано Андреевна, — за мене животот не значи ништо; јас само поради тоа, што ги ценам вашите ретки особености.“

Марија Антоновна: Ах, мамичко! Та тој мене тоа ми го зборуваше!

Ана Андреевна: Престани веќе еднаш, ти ништо не знаеш, и не мешај се во туѓи работи: — „Јас Ано Андреевна, просто се изненадувам“... — Такви ласкави зборови нафрли... и кога сакав да му речам: „Ние не смееме никогаш да се надеваме на таква чест“, тој наеднаш падна на колена и тоа на најблагороден начин: „Ано Андреевна, не-

мојте да ме направите најнесрекен човек! Согласете се да зборувате со моите чувства, а ако не се согласите, јас со смрт ќе го завршам својот живот!“

Марија Антоновна: Богами, мамичко тој тоа за мене го зборуваше.

Ана Андреевна: Па се разбира... и за тебе зборуваше, јас тоа не го откажувам.

Началникот: И така дури не исплаши: вели дека ќе се убие. „Ќе се убијам, ќе се убијам!“ — ни вели.

Мнозина од гостите: Ама што велите!

Амос Фјодорович: Виде ли!

Лука Лукич: Ете, вистина, судбината така одредила.

Артемиј Филипович: Не е тоа судба, пријателе, судбата не е мисирка, неговите заслуги го доведоа до тоа. *(Настѐрана):* На таква свиња среќата сама в уста и' влегува!

Амос Фјодорович: Јас ве молам, Антоне Антонович, да ви го продадам она 'ртче за кое се погодувавме.

Началникот: не, сега мене не ми е до 'ртки.

Амос Фјодорович: Па ако не го сакате тоа, ќе се погодиме за некое друго 'ртче.

Жената на Коропкин: Ах, Ано Андреевна, како се радувам на вашата среќа, вие не можете ни да замислите.

Коропкин: А каде сега, позволете да прашам, се најдува благородниот гостин? Јас чув, дека тој отпатувал поради нешто.

Началникот: Да, отпатува за еден ден по некоја многу важна работа.

Ана Андреевна: Кај својот чичо да му измоли благослов.

Началникот: Да измоли благослов; но утре... *(Кивнува, сиѝе викааѝи „на здравје“ кое се слева во еден глас.)* Многу ви благодарам! Но утре ќе тргне назад... *(Кива)* Се слуша врева од честѝиѝања. Појако од другѝиѝе гласови се слуша гласоѝи од:

Полицејскиот пристав: На здравје, ваше високоблагородие!

Бопчински: Да ти даде бог сто години и вреќа минцови!

Допчински: Дај боже, за многу години!

Артемиј Филипович: Да пцовисаш да даде бог!

Жената на Коропкин: Ѓавол да те однесе!

Началникот: Најпокорно ви благодарам! И на вас исто ви го пожелувам.

Ана Андреевна: Ние сега мислиме да живееме во Петербург, дека овдека, треба да се признае, таков воздух... сосема селски!... Да си кажам право, голема непријатност... ете и мажот ми; тој таму ќе добие генералски чин.

Началникот: Да, да си признаам, господа, јас, ѓавол да го земе; многу ми се сака да бидам генерал.

Лука Лукич: Па дај, боже, да станете!

Растаковски: Човекот не може, а бог може.

Амос Фјодорович: На голем кораб—голема и пловидба.

Артемиј Филипович: А според заслугата и честа.

Амос Фјодорович: *(настрана)*—Тогај дури ќе ни покаже колку пари чини тој кога вистина стане генерал! А ќе му прилега генералскиот чин, како на свиња свонец. Па не, брате тоа е уште далечна песна; има тука и подобри од тебе, па уште не се генерали.

Артемиј Филипович: *(настрана)*—Види го ти него, ѓавол да го земе, веќе и меѓу генерали се топори да влезе. А што знаеш, може и да стане генерал, тој е доста важен, да не го земе ѓаволот. *(Завршувајќи се кон него)* А тогаш, Антоне Антонович, не не заборавајте и нас.

Амос Фјодорович: И ако се случи, на пример, некаква потреба со работата, немојте да не оставите без заштита.

Коропкин: Иднава година јас ќе го одведам синчето во столнината во полза на државата, па бидете така добри, и помогнете му со вашата протекција, и на сиромашното дете бидете му место татко.

Началникот: Јас сум од своја страна готов; готов сум да се погрижам.

Ана Андреевна: Ти си, Антоша, секогаш готов да ветуваш. Пред се, ти не ќе имаш време ни да мислиш за тоа. И како само можеш и поради што да се натоваруваш со такви таксувања.

Началникот: А зошто не, драга моја: понекогаш ќе можам.

Ана Андреевна: Ќе можеш, се разбира, ама нема ти на секоја опашка да и' бидеш покровител.

Жената на Коропкин: Дали чувте како зборува таа за нас?

Гостинка: Да, таа секој пат е таква, јас ја знам неа: постави ја да седне до трпеза, а таа и нозете на неа.

ПОЈАВУВАЊЕ VIII

Истипише и управникот на поштајта (задишен, со отворено писмо во раката.)

Управ. на поштата: Чудна работа, господа! Чиновникот кој ние го примивме како ревизор, не бил ревизор.

Сите: Како, не бил ревизор?

Управ. на поштата: Никако не е ревизор, — јас тоа го разбрав од писмово...

Началникот: Ама не може да биде! Од какво писмо?

Управ. на поштата: Па од самото негово писмо. Ми носат кај мене на пошта писмо. Погледав на адресата—гледам: Поштенска улица. Јас се здрвив. Е,—си мислам, сигурно, нашол нередовност во поштата и го известува Министерството. Земам и го отворам.

Началникот: Како сте се решиле тоа да го направите?

Управ. на поштата: И сам не знам: Некоја неприродна сила ме натера. Туку што го повикав курирот да го испрати со штафетата, но ме овладеа таква љубопитност, каква уште никога не беше ме фатила. Не можам, па не можам да се воздржам, осетувам дека не можам! Не можам, нешто ме влече па влече! На едното уво слушам: „Еј, не отварај, ќе пропаднеш како никој; а на другото како некој гавол да ми шепоти: Отвори го, отвори, отвори!“ И кога го притиснав црвениот восок — по жилите ми мина оган, а кога го распечатив — мраз, бога ми, мраз по кожата. И рацете ми се тресат, и ми се стемни пред очи.

Началникот: Ама како сте се решиле да го отворите писмото на таква ополномоштена личност?

Управ. на поштата: Таму е сета работа, дека тој не е ополномоштен нити е некоја личност.

Началникот: Па што е тој по вашето мнение?

Управ. на поштата: Ни ова ни она, гавол ќе го знае, што е тој!

Началникот: *(запалено)* Како ни ова, ни она па уште и гавол би го знаел што е? Јас ќе ве турам в затвор.

Управ. на поштата: Кој? вие?

Началникот: Да, јас!

Управ. на поштата: Мал човек сте вие да го направите тоа!

Началникот: Знаете ли, дека тој се жени со мојата ќерка, оти јас самиот ќе станам големец, и дека во самиот Сибир ќе ве испратам?

Управ. на поштата: Еј, Антоне Антонович! Каков Сибир? Далеку е Сибир. Подобро ќе биде да ви го прочитам писмово. Господа! Допуштете да ви го прочитам писмово?

Сите: Читајте, читајте!

Управ. на поштата: *(чита)* Брзам да те известам, драги Трјапичник, какви чудеса се случуваат со мене. По патот ме искуба целиот на комар еден пешадиски капетан,

така што гостилничарот сакаше веќе за борц да ме тури в затвор; кога одеднаш, поради мојот петербургски изглед и по облеклото, целиот град ме прими како генерал-губернатор. И јас сега живеам во куќата на началникот на градот, се насладувам од животот, се задевам, без да му мислам многу, со неговата жена и ќерка, не знам само од која да почнам — мислам прво со мајката, дека, изгледа, таа е готова да ти направи секоја услуга. Помниш ли, кога јас и ти трпевме немаштија, ручавме како ќе најдеме, и како еднаш ме фати слаткарот за јака, заради изедените погачиња на сметка на англискиот крал? Сега е сосем нешто друго. Сите ми даваат на заем, колку сакам. Страшно се оригинални: да пукнеш од смеа. Та, јас знам, ти пишуваш статии: тури ги во своите дела. Прво: началникот на градот — глуп е како сив вол.

Началникот: Не може да биде. Таму тоа го нема.

Управ. на поштата: (го покажува писмото) Читајте сами.

Началникот: (чиџа) „Како сив вол“. Неможе да биде! Вие тоа сами сте го напишале.

Управ. на поштата: Како би го напишал јас?

Артемиј Филипович: Читајте!

Лука Лукич: Читајте!

Управ. на поштата: (продолжува чиџањето) Началникот глуп како сив вол...„

Началникот: О, ѓавол да го земе! Зар уште треба да го повторуваш! Како да и не може без тоа.

Управ. на поштата: (продолжувајќи чиџањето) Хм... хм... хм... „Сив вол. И управникот на поштата е добар човек... (Престанува да чиџа). Тука тој и за мене неприлично се изразил.

Началникот: Не, читајте!

Управ. на поштата: Што ќе ви тоа?...

Началникот: Не, ѓавол да го носи, кога се чита, нека се чита! Читајте сѐ!

Артемиј Филипович: Дајте ми го писмото, јас ќе го прочитам. (си ги шура очилаџа и чиџа): „Управникот на поштата од глава до петици прилега на нашиот департаментски стражар Михеев и исто така, подлецот, треба да пие ракија.“

Управ. на поштата: (на публикаџа) Е, баш е тоа лошо момче, кое треба да го натепаш, и ништо повеќе!

Артемиј Филипович: (продолжувајќи чиџањето) „Раководителот на болни... и... и ..“ (зайинува).

Коропкин: Што се запревте?

Артемиј Филипович: Та нечиток му е ракописот... А и се гледа дека тој е негодник.

Коропкин: Дајте ми го мене! Еве јас, ми се чини, имам подобри очи *(Го зема писмото)*.

Артемиј Филипович: *(Не пуштајќи го писмото од рака)* Не, тоа место може да се изостави, потаки се разбира.

Коропкин: Та пуштете ме, јас знам.

Артемиј Филипович: Да го прочиташ, јас и сам ќе го прочитам. Вистина, потаки, сè се разбира.

Управ. на поштата: Не, сè да се чита! Та порано сè е читано.

Сите: Дајте му го, Артемиј Филипович, писмото *(на Коройкина)*. Читајте!

Артемиј Филипович: Сега *(Го дава писмото)* Чекајте, ве молам. *(Го покрива со прстои она место)*. Еве одовде читајте. *(Сишсе се доближуваат до него)*.

Управ. на поштата: Читајте, читајте! Глупост, сè читајте!

Коропкин: *(чиша)* „Раководителот на болницата Зем-лјаника: — вистинска свиња со кече.

Артемиј Филипович: *(на публикаша)*—Не е ни остроумно: Свиња со кече! Кај бидува свиња со кече?

Коропкин: *(продолжува читањето)* „Училишниот инспектор целиот смрди на кромид“.

Лука Лукич: *(на публикаша)*—бога ми, никога в уста не сум клал кромид!

Амос Фјодорович: *(за себе)*—Слава на бога, барем за мене нема ништо.

Коропкин: *(чиша)*—„Судијата....“

Амос Фјодорович: Ете ти на!.... *(гласно)*. Господа, јас мислам, дека писмото е долго. Та има што и да се чуе: губре такво да се чита!

Лука Лукич: Не!

Управ. на поштата: Не читајте!

Артемиј Филипович: Не, читајте!

Коропкин: *(продолжува)*—„Судијата Лјапкин-Тјапкин е во најголем степен моветон!.....“ *(Застанува)*. Треба да е француски збор.

Амос Фјодорович: А гавол ќе го знае, што значи! Уште е добро, само ако значи арамија, а може би и од тоа полошо.

Коропкин! *(продолжувајќи читањето)*—„Меѓу другото, сите луѓе се гостоприемливи и добродушни. Збогум, мили мој Трјапичкин. Јас и самиот, угледувајќи се на тебе, ќе почнам да се занимам со литература. Здодејно е брате, вака да живееш, сака човек најпосле и душевна храна, гледам: навистина е потребно да се занимаш со нешто големо. Пиши

Лош тои, невоспитан

ми во Саратовска губернија, а оттаму во селото Поткати-ловка (*Приситигалево*). (Го превршува писмото и ја чита адресата). До негово благородство, уважениот господин, Иван Василевич, Трјапичкин, во Петербург, ул. Поштенска, број деведесет и седум, завивајќи во дворот, трети кат, на десно.“

Една од жените: Каков неочекуван реприманд!

Началникот: Кога ме закла, сосем ме закла! Убиен сум, убиен, сосем убиен! Ништо не гледам: гледам само не-какви свински чурилки на место лица, и ништо повеќе.... Да се врати, вратете го! (*замавнува со рака*).

Управ. на поштата: Кај ќе го вратиш! Јас како за пакост, наредив на надсирателот на поштенската станица да му ги даде најдобрите коњи. Па гаволот ме натера да дам и за потаму заповед по целиот пат да му даваат најдобри коњи.

Жената на Коропкина: Таа е, навистина, беспри-мерна бркотија.

Амос Фјодорович: Освен тоа, гавол да го земе, гос-пода! Тој ми зеде на заем триста рубли.

Артемиј Филипович: И од мене исто така триста рубли.

Управ. на поштата: (*издивнува*) Оф! И од мене триста рубли.

Бопчински: Од мене и од Петрета Иванович шеесет и пет во книжни пари. — асигнати.

Амос Фјодорович: (*во недоумица ги шири рацете*) —Како така господа? Како можевме така да се излажеме?

Началникот: (*се удира по глава*)—Како јас да се изла-жам, како јас, стар глупец? Се изумив, глуп простак!.... Служам триесет години, ниеден трговец, нити доставчик не можел да ме излаже. Арамии над арамиите сум ги надлагу-вал, подлеци и измамници такви, што би го целиот свет излагале, сум ги факал на јадица. Три губернатори сум из-лагал!.... Какви губернатори! (*замавнува со рака*). Ништо не треба да се говори за губернаторите.....

Ана Андреевна: Тоа не може да биде, Антоша: тој е свршен со Нашенка....

Началникот: (*гневно*)—Се свршил! Шипинки се свршил. Ќе ми додеваш уште и со годежот!..... (*избезумен*). Гледајте, гледајте, цел свет, сите крстени луѓе, сите гледајте, како е излаган началникот на градот! Глупец, глупец треба да му се рече на стариот подлец! (*Се појори на самиот себе со шупаница*). Еј, ти дебелоносче! Мравсул, партал си примил за виден човек! Тој сега по целиот пат се фали и свецка со звончето. Ќе го разгласи по целиот

свет ова собитие. Малку ќе биде тоа, што ќе служиш за присмев — но ќе се најде некоја празна глава, драскајперо, во комедија ќе те тури. Тоа е она што ме боли! Не ќе има милост, ни спрема чинот, ни спрема звањето и сите ќе ти се потсмеваат и плескаат со раце! На што се смеете? На себе си се смеете!..... Уф! вие!.. (*Удират со луѓина со нозе по подош*). Јас би ги сите тие драскајпера! У! празни глави, проклети либерали! Гаволово семе! Со јаже би ве сите врзал како брашно би ве сомлел, и сите вас на гаволот во поставата, во шапката би ве турил! (*После малку молчење*).

Уште не можам да си дојдам на себе си. Точно така е, кога господ сака да го накаже неког пред тоа ќе му го земе умот. Па де, кажете, што имаше во тој ветропир слично на ревизор! Ништо немаше! Ама ни колку половина од малото прсте немаше слично — и сите одеднаш викнавте ревизор, ревизор! Па, кажете кој го пушти прв тој глас дека бил тој ревизор? Одговорете!

Артемиј Филипович: (*ширејќи ги рацете*) Како стана тоа, да ме убиете, не можам да ви кажам. Како некаква магла да не замагли, како гаволот да не сплете.

Амос Фјодорович: Кој го пушти прв тој глас — еве кој го пушти, тие јунаци (*Покажува на Дојчински и Бопчински*).

Бопчински: Навистина не сум јас! Не ми ни на ум дошло.....

Допчински: А пак јас ништо, ама сосем ништо не сум говорел.....

Артемиј Филипович: Тоа се знае оти сте вие.

Лука Лукич: Се разбира. Дотрча како избезумен од гостилницата: „Пристигнал, пристигнал и не плаќа..... Нашле голема сверка!

Началникот: Навистина сте вие! Градски клјукари, лажови проклети!

Артемиј Филипович: Да ве гаволот земе со вашиот ревизор и со расказите.

Началникот: Туку трчате низ град и ги беспокоите сите, брблајди проклети! Само сплетки правите, страчки со куси опашки!

Амос Филипович: Џавкачи проклети!

Лука Лукич: Простаџи!

Артемиј Филипович: Печурки шкембести! (*сити ги ойколувајќи*).

Бопчински: Богами, не сум јас, тоа е Петар Иванович.

Допчински: Ах, не! Петре Иванович, вие први рековте.

ПОЈАВУВАЊЕ ПОСЛЕДНО

Истийше и жандарот

жандарот: Чиновникот кој пристигнал по висока заповед од Петербург ве вика вас веднаш кај него. Тој седи во хотелот. *(Изговорениите зборови ги поразуваат како ровјасиите).* Извик на избекуменост во исто време излегува од устийше на жениите, целата група одеднаш променувајќи го положението останува како скамената.

ОД „МРТВИ ДУШИ“

(Чичиков кај Пљушкина)

Кога заврте уште еднаш или два пати, нишиот герој се најде, најпосле, пред самата кука, која му се виде сега уште потажна. Зелен мул веќе го покриваше ветвото дрво на оградата и вратите. Многу згради, — за слугите, амбари, изби — што јавно старееја, го полнеа дворот. До нив в десно и лево се гледаа врати за другите дворови. Сето тоа зборуваше дека некогаш тука стопанството текло во широки размери, и сето сега гледаше мрачно. Не се забележуваше ништо да ја оживи сликата — ни врати да се отворат, ни луѓе да излегуваат од некаде, никакво живо трчање и домашни грижи. Само главната врата беше растворена, и тоа што беше влегол еден селанец со натоварена кола, а покриена со рогужи, како нарочно да е дојден за да го соживи ова изумрено место. Во друго време и таа врата беше затворена наглуво, бидејќи во железната алка висеше огромен катанец. До една од зградите Чичиков забележи некаква фигура, која почна да се кара со селанецот, дојден со колата. Долго тој не можеше да распознае од каков пол беше фигурата—селанка или селанец. Облеката на неа беше сосем наопределена, слична многу на женски капут; на главата — калпак, како што носат селските слугини; само гласот му се стори некако подебел од женски глас. „О, жено!“ Си помисли тој и веднаш додаде: „О, не е!“ — „Се разбира, жена е!“ рече најпосле тој разгледувајќи ја повнимателно. Фигурата од своја страна гледаше во него исто така внимателно. Изгледаше, за неа гостот беше нешто невидено, затоа што она го разгледуваше не само него но и Селифана, и коњите почнувајќи од опашот до муцуната. По клучовите што и' висеа на појасот и по тоа што она го караше селанецот со мошне погрдни зборови, Чичиков дојде до заклучок дека тоа е, сигурно, клучарка,

„Слушај, тетко“, рече тој, излегувајќи од бричката: „Господарот?...

„Не е дома“ го прекина клучарката, не дочекувајќи го крајот на прашањето и по една минута додаде: „А што ви треба?“

„Имам работа“

„Влезете во собите!“ рече клучарката, се заврте и си го покажа грбот, извалкан со брашно и со голема дупка подолу.

Тој влезе во темен широк трем, од кој дувна лад како од изба. Од тремот тој се најде во соба исто така темна, одвај озарена од светлина, што излегуваше од еден широк процеп под вратата. Како ја отвори таа врата, тој најпосле се најде на светлина и беше поразен од безредието што го виде. Излегуваше како во домот да ги мијат штиците и тука привремено ги струпале сите мебели. На една маса имаше дури скриен стол и до него часовник со запрано нишало, на кое пајакот ја беше нагласил веќе паужината. Пак тука стоеше, потпрен со едната страна на сидот, долап со старо сребро, со шишиња и кинески фарфур. На писалиштето обложено со седефена мозајка, која на некои места беше попаѓала и оставила по себе само жолти жлебени, наполнети со лепило, лежеа многу различни работи: куп ситно испишани книшки, притиснати со мермерно позеленета преса со јајце на врвот, некаква стара книга поврзана со кожа, со црвени краишта, лимон целиот исушен, на големина не повеќе од еден лешник, откршена рачка на кресло, чаша со некаква течност и три муви внатре, покриена со писмо. парче црвен восок, партали дигнати од некаде, две пера со мастило и исушени како од офтика, забочиска, сосем пожелтена, со која што стопанот може би ги чепкал забите уште пред навлегувањето на Наполеона кон Москва.

По сидовите беа закачени многу густо и безредно некои слики и долга пожелтена гавира на некаква битка... Од средето на таванот висеше полилеј во платнен калаф, заприлегал од правта на свilen кожурец, со бубата в среде. Во еден кат во собата беше струпан на подот куп од сето што е погрубо и недостојно да стои на маса. Што точно се наоѓаше во купот — мачно беше да се реши, бидејќи правта по него беше во такво изобилие, што рацете на секој што би се допрел му стануваа како нараквици; појасно стрчеа меѓу другото откршено парче од дрвена лопата и стара подлога од чевли. Никако не беше возможно да се каже дека во оваа соба живееше суштество живо, ако не известуваше за неговото живеење стариот износен калпак, што лежеше на масата. Додека тој разгледуваше целата нејзина чудна наредба, се отвори страничната врата, и влезе истата клучарка

што беше ја стретнал на дворот. Но сега тој виде дека тоа е поточно клучар отколку клучарка: клучарката, во краен случај, не си ја бричи брадата, а овој, наспроти тоа, ја бричеше и изгледа доста ретко, бидејќи целата гуша и долниот дел на образите му прилега не телено чешало, со какво ги чешаат коњите. Чичиков, додавајќи си на лицето прашателен израз, очекуваше со нетрпение што сака да му каже клучарот. Клучарот, исто, очекуваше што сака да му каже Чичиков. Најпосле, овој зачуден од такво недоумение, се реши да праша:

„Што, господарот дома ли е?“

„Тука е стопанот“, рече клучарот.

„Ами каде е?“ повтори Чичиков.

„Што господине, слепи ли сте, што ли“ рече клучарот, „ама а! А еве, јас сум стопанот!“

Тука нашиот герој, без да сака, се тргна назад и го загледа втренчено. Нему му беше трефило да види секакви луѓе, дури такви, какви што нам со читателот, може, никогаш не ќе ни се падне да видиме; но каков уште не беше видел. Лицето не му претставуваше ништо особено; Оно беше тукуречи такво што е на мнозина слабуњави старци; Само долната вилица му беше издадена многу напред, така што тој требаше секој пат да ја покрива со крпче, за да не ја наплука. Малечките негови очи не беа угаснале и играа под високите веѓи како глумчиња кога ќе си ги подадат од темните дупки муцунките со наострени уши и мрдајќи со мустачките, разгледуваа нели се притаила некаде мачката или немирно момче и го подишуват со недоверие сгмиот воздух. Многу позабележителна беше неговата облека. Со никакви средства и напори човек не можеше да разбере од што беше направен неговиот халат: ракавите и горните поли до колку беа замаслени и светнати што прилегаа на мешин за правење на чевли. Одзад се мавтаа не две, а четири поли, од кои што на партали се подаваше бубакот. На вратот имаше заврзано нешто такво кое не можеше да се познае: чорап лие, подврска или колан, само никако не беше и вратоврска. Со еден збор ако Чичиков би го сретнал така натокмен при некоја црквена врата, веројатно, би му дал едно бакарно грошче, бидејќи за честа на нашиот герој, треба да се каже, дека тој имаше сострадателно срце, и никако не можеше да се запре да не му даде на еден сиромав бакарно грошче. Но пред него стоеше не сиромав, пред него стоеше помешчик. Овој помешчик имаше повеќе од илјада души и нека се обиди некој да најде кај кого и да е друг толкова леб, во зрно, во брашно и просто на куп — некој друг кај кого избите, амбарите и сушилните да се преполнети со толкова платна, сукна, овчи кожи, изработени и сурови, сушени риби

и секакви плодови или печурки. Да би насрнал некој во неговиот работен двор, кај што беа спремни за резерва секакви дрвени работи и садови, што никогаш не се употребуваат, би му се сторило дека попаднал на московскиот битпазар... Би прашал човек зашто му беше на Пљушкина купиштето од такви работи. За цел живот би можеле да се употребат дури за два такви чифлици, како неговиот. Но нему и тоа му се гледаше малку. Не задоволувајќи се со тоа, тој одеше секој ден по улиците на своето село, за-сиркуваше под мошчињата, под гредите, и сè што ќе најдеше, стара подлога, женски партал, железен клинец, земјен цреп — сето тоа го носеше кај себе и го тураше во тој куп што Чичиков го забележи во еден кат во собата, „Еве веќе рибарот тргна на лов!“ си говореа селаните, како го гледаа дека тргнал на пљачка. И навистина. По него немаше зашто да се мете улицата....

А беше време, кога тој беше само пестелив стопан. Беше женет, со своја челада, и соседот се одбиваше кај него да се почастат, да чуе и да се научи од него на домаќинство и мудра пестеливост. Сè течеше живо и се вршеше со одмерен од. Се вртеа воденици, тепавици, работеа сукнени фабрики, столарни станови, предалки; на секаде, во сè влегуваше зоркиот поглед на стопанот, и како трудољубив пајак, трчаше грижливо но пргаво по сите краишта на својата стопанска пајажина. Мошне силни чувства не се одразуваа во цртите на неговото лице, но во неговите очи се гледаше ум; со опитност и познавање на светот беше преткаен неговиот говор и на гостот му беше пријатно да го слуша. Љубезната и разговорлива домаќинка се славеше со гостољубивост; за да го дочекаат гостот излегуваат две миловидни ќерки, двете светлокоси и свежи како трендафили; истрчувааше синот, пргаво момче, и се целиваше со сите, малку обраќајќи внимание, дали му е пријатно или не на гостот. Сите прозорци на куќата беа растворени. Горе, задните соби служеа за жилиште на учителот Французин, кој славно се бричеше и беше голем стрелец: за ручок секога носеше фазани или шатки, а понекогаш само врабечки јајца.... Таму живееше и неговата сонародничка, наставница на двете девојки. Домаќинот се појавуваше на масата облечен во суртук, макар малку поизносен, но чист; лактите беа во ред; никогаш никаква крпка. Но добрата стопанка умре. Еден дел од клучовите, а со нив и ситните грижи, преминаа во него. Пљушкин стана понеспособен и како сите вдовци по недоверчив и поскржав. На постарата ќерка, Александра Стефановна тој не можеше да и' се доверува со сè, па и беше прав, бидејќи Александра Стефановна набргу избега со еден штабс-ротмистар, бог знае од кој конички полк и се венча бргу некаде со него, во селска црква, знаејќи дека татко

и' не ги милуваше офицерите поради чуден предрасудок, дека сите офицери божем биле комарџии и расипници. Таткото ја проколна, а за преследување не се грижеше. Во куќата стана уште попусто. Во домаќинот почна појасно да се забележува скржавост; светналата во неговата коса се-дина, нејзината верна другарка, и' помогна да се развие уште повеќе. Учителот Французин беше отпуштен, бидејќи на синот му дојде времето да постапи на служба; францу-зојката беше истерана бидејќи се дозна дека не е без грев во одвлекувањето на Александра Стефановна. Синот, испратен во Губенскиот град за да се распраша во палатата за некоја, според мнението на таткото, поважна служба, постапи место тоа во еден полк и пиша на татка си, веќе од како отиде на служба, да му испрати пари за војничко облекло. Сосем природно тој доби во одговор тоа што во простиот народ се вика „опинок“. На крај, последната ќерка што оставаше со него дома умре. И старецот се најде единствен страж, чувар и владетел на своите богатства. Самотниот живот даваше сита храна на скржавоста, која што, како што се знае, има волчи глад, колку повеќе голта толку понена-ситна станува; Човечките чувства, што во него и без тоа не беа длабоки, се смалуваа секоја минута и секој ден се губеше по нешто во таа износена рушевина. Се случи во таква минута, како нарочно за да се потврди неговото мнение за офицерите, син му изгуби на карти; тој му испрати од срце своето татковско проклетство и веќе никогаш не сакаше да знае суштествува ли тој на светот или не. Секоја година се затвораше по некој прозорец во неговиот дом, најпосле останаа само два, еден од кој што беше залепен со хартија. Секоја година се губеа испред неговиот поглед сè повеќе и повеќе главните делови на стопанството и старечкиот му поглед се обраќаше кон книшките и перцата, што ги собираше во својата соба; сè понеостапчив стануваше со трговците, што идеа да купат од него стопански про-изводи: трговците се пазареа и најпосле го зафрлаа сосем, велејќи си, дека тоа е бес, а не човек; сеното и лебот гниеја. Кладните и купите се превраќаа на ѓубре — да насадиш на нив зелки; брашното во избите стануваше камен и требаше да се сече. До сукното, платната и домашните материји страшно беше да се допре човек: тие се распаѓаа на прав. Тој веќе забораваше колку има од тоа или оноа и паметеше само на кое место во долапот му стои шишенцето со остатокот од некаков ликер, каде што сам тој беше турил белег за да не го испие некој како крадец, уште — каде стоеше некој партал или парче црвен восок. А меѓутоа во стопанството доходок се собираше како и порано: пак толку оброк требаше да донесе секој селанец, пак толкова ореи беше должна да донесе секоја селанка, толку топа платно

требаше да исткае ткаачката, сето тоа се трупаше во избите, и сето гниеше и стануваше на дупки и сам тој се преврати, најпосле во некавка дупка на човештвото. Александра Стефановна дојде на два пати со малиот си син, пробајќи не е ли возможно да добие нешто... Пљушкин и' прости и дури на малиот внук му даде да си поигра со некакво копче од масата, но никакви пари не и' даде. Друг пат Александра Стефановна дојде со две дечиња и му донесе слатки за чајот и нов халат, бидејќи халатот на татко и' беше таков што ти беше не само совестно да го гледаш, но и срамно. Пљушкин ги погали обете внучиња, ги качи едното на десното колено а другото на левото, ги подруска исто така како да јаваат на коњ. Слатките и халатот ги зеде, но на ќерка си ништо не и' даде: така и си отиде Александра Стефановна.....

И. С. Тургенев

ТВОР И КАЛИНИЧ

(Од „записки на ловецот“)

Кој имал случај да преминува од Болховска околија во Жидринска, тој, сигурно, бил зачуден од острата разлика меѓу сојот на луѓето во Орловската губернија и калушкиот сој. Орловскиот селанец е низок, многу погрбен, намрштен, гледа под веѓи, живее во неудобни нечисти селски куќички, му служи ангарија на господарот; со трговија не се занимава; лошо се храни, носи опинци од лико; — калушкиот селанец му плаќа данок на господарот, живее во широки борови куќи, висок е, гледа смело и весело, во лицето е чист и бел; тргува со маст и катран и кога е празник оди со чизми. Орловското село (зборот е за источниот дел од Орловската губернија) обично е расположено сред изорани ниви, близу до некој дол, што е некако претворен во блатен рибник. Освен неколку врби, секогаш со гранките надолу, и две три брези запечоци, цела врста¹⁾ наоколу не можеш дрвце да видиш; куќа до куќа залепени; по покривите расфрлена гнила слама... Калушкото село, напротив, во поголем дел е окружено со шума, куќите стојат послободно и поправо, покриени се со бичени штици; портата им добро се затвара, плотот околу задниот двор не е расфрлен и не е однадвор наведен, така што не ја кани нагости секоја свиња што минува покрај него... И за ловецот во Калушката губернија е поарно. Во Орловската губернија после пет години ќе се изгубат и последните шуми и густы грмушки, а од блатата и спомен ќе нема; во Калушката напротив; забранетите за сечење шуми со десетици врсти надалеку се простираат и уште не е истребена благородната птица тетреб²⁾,

¹⁾ Врста — руска мера за должина. 1066 метра (Бел. на превод.)

²⁾ Див петел.

уште има добродушни шљуки, а брзата јаребица со своето стремително летење го весели и плаши ловецот и кучето.

Посетувајќи ја често како ловец Жидринската око-лија јас се сретнав во полето и се запознав со ситниот ка-лушки помешчик¹⁾. Полутикин, страстен ловец и, се разбира добар човек. Тој навистина, имаше и некои слабости: тој, на пример, праќаше стројници на сите богати девојки за свр-шувачка во губернијата и, откако го одбија и му рекоа да не доаѓа веќе ни в кука, со тажно срце си го кажуваше на сите свои другари и познати својот бол, а на родителите на девојките и понатаму им праќаше како подарок кисели праски и секаков друг зелен емиш од својата бавча; многу сакаше да повторува една иста смешна приказна, што ни-когаш никого ама ич не можеше да го насмее, колку и да ја ценеше г-н Полутикин; ги фалеше сочиненијата на Аким Нахимов и повеста Пину; д'ткаше, своето куче го викаше Астроном; место **бидејк'и** зборуваше **прибидејк'и** и во сво-јата кука воведо француска кујна, чија што тајна според сфаќањето на неговиот готвач, беше во тоа што тој на се-кое јадење му го менуваше природниот вкус: месото кај тој мајстор смрдеше на риби, рибата на печурки, макароните на барут; затоа ни еден морков не паднуваше во супата до-дека не добие облик на ромб или трапез. Но, ако не гле-даме на тие неколку незначителни недостатоци, г-н Полути-кин беше, како веќе рековме, добар човек.

Уште првиот ден од моето запознавање со г-н Полу-тикин тој ме покани да преноќувам дома кај него.

— До мојата кука има околу пет врсти. — додаде тој; — пешки да одиме далеку е; ајде прво да наминеме кај Твор. (Читателот ќе ми дозволи да го оставам неговото д'ткање).

— А кој е тој Твор?

— Мој селанец... Тој одовде е близу.

Тргнавме накај него. Насред шумата, на една расчис-тена и разработена пољана, се издигаше осамотено твoro-вото стопанство. Тоа се состоеше од неколку куќи направени од борово дрво и поврзани со плот; пред главната кука се спушташе трем, потпрен со танки диреци. Влеговме. Не пречека едно младо момче, од околу дваесет години, високо и убаво.

— А, Федја! Дома ли е Твор? — го праша г-н Полу-тикин.

— Не е. Твор отиде в град — одговори момчето, сме-ејќи се и покажувајќи ред бели како снег заби. — Сакате да ја прегнам колата?

— Да, брате, колата. И донеси ни квас.

¹⁾ Земјовладелец, сопственик на чифлик (Бел. на преводачот.)

Влеговме во куќата. Ни една проста сузданска слика не беше залепена на чистите сидови од греди, во кошот, пред тешката икона во сребрена окова слабо светлеше кандилце; липова маса скоро избришана и измиена; меѓу гредите и по черчевината на прозорците не скитаа ниту се криеја пргави лебарки. Младото момче брзо се појави со голем бел бокал, полн со добар квас, со голем комат пшеничен леб и со десетина краставици од пресол во дрвено ваганче. Тој ги постави сите тие работи на масата, се потпре на вратата и почна да не гледа смеејќи се... Уште не бевме ја завршиле ужината, кога колата веќе затропка пред тремот. Излеговме, момче од околу петнаесет години, со кадрави коси и румени образи, седеше на кочијашкото место и со тешка мака го запираше добро најаденото шарено ждребе. Околу колата стоеја пет шест крупни момчиња што многу личеа еден на друг и на Федја. — „Тоа се сè деца на Твор!“ — рече Полутикин. „Сè Творчиња“ потфати Федја, кој што излезе по нас во тремот: „ама сите не се тука; Потап е во шумата, а Сидор отиде со стариот Твор в град. Па отвори си ги очите Васко, — продолжи тој обраќајќи се кон кочијашот — терај живо, господин возиш. Внимавај по шодерот полека да тераш, оти ем колата ќе ја расипеш, ем госпотското благоутробие ќе го безпокоиш!“ Останатите Творчиња се насмеаја од таа шега на Федја. — „Качете го Астрономот!“ — торжествено викна г-н Полутикин. Федја со извесно задоволство го дигна горе кучето, што усилено се смееше, и го кладе на дното во колата. Васко ги пушти уздите на коњот. Тргнавме. — „А оноа таму е мојата канцеларија“ — рече наеднаш г-н Полутикин покажувајќи една ниска куќичка: — „сакате ли да навратиме?“ — „Можеме“ — „сега е празна“ — забележи тој, слегувајќи од колата: — „Сепак заслужува да се види“. Канцеларијата се состоеше од две празни стаи. Чуварот, корав старец истрча од куќата. — „Добар ден, Мињаич“, — прозбори г-н Полутикин: — а камо вода?“ — Коравиот старец, се изгуби и брзо се врати со едно шише вода и две чаши. „Пробајте“ — ми рече Полутикин: — тоа ми е убава изворска вода“. Се напивме по една чаша, а старецот длабоко ни се клањаше. „А сега мислам можеме да си одиме“ — рече мојот нов пријател. Во оваа канцеларија му продадов на трговецот Алилуев четири десетини¹⁾ шума за убави пари“ — Се качивме на колата и после пол саат веќе влегувавме во дворот на господарската куќа.

— Кажете ми, Ви се молам, го прашав Полутикин кога влеговме, — зошто Твор живее одделно од другите ваши селани?

¹⁾ Руска мерка за површина, 1 хектар и 9 ари (Заб на превод).

— Еве зошто: тој ми е умен селанец. Пред околу дваесет и пет години му изгорела куќата, тој дошол при покојниот ми татко и му вели: Позволете ми, вели, Никола Кузмич, да се заселам во вашата шума на блатото. Ќе ви платам добар оброк. — А зошто да се заселиш на блатото? — Ами така; само вие, љубезни мој Никола Кузмич, не ме употребувајте веќе за никаква друга работа, а оброк определите каков сакате. — Педесет рубли годишно! — Ако, нека биде. — Ама гледај ваму, да ми плакаш редовно! — Се знае, редовно... И така тој се насели на блатото. Оттогаш го крстија Твор.

— И стана богат? — прашав јас.

— Стана богат. Сега цели сто ми плаќа оброк, дури може ќе му наткачам. Колку пати сум му рекол откупи се, Творе, на вистина откупи се, Творе!... А тој, ценабет, ме уверува дека немал со што; пари, вели нема... Како да не!, ..

Утредента веднаш после чајот тргнавме пак на лов. Минувајќи низ селото, г-н Полутикин му нареди на кочијашот да застане пред една сниска куќичка и гласно викна: „Калинич!“ — Сега, батјушка!) сега“ се слуша глас од дворот: — си го врзувам опинокот“. Тргнавме терајќи ги коњите полека; зад селото не приста са човек од околу четириесет години, висок, мршав, со мала и малку назад дигната глава. Тоа беше Калинич. Неговото добродушно поцрнето лице, таму-вamu нагрубено од шарка, ми се бендиса штом го видов. Калинич (како што подоцна разбрав), секој ден идел на лов со својот господар, му ја носел торбата, понекојпат и пушката, покажувал каде паѓа птицата, донесувал вода, берел јагоди, правел колиби, трчал по колата; без него господин Полутикин не можел ни чекор да чекори. Калинич бил многу весел човек, кроток, постојано тивко нешто си пеел, безгрижно гледал на сите страни, зборува малку низ нос, кога се смеел замижувал малку со своите јасно сини очи и често си ја фаќал со рака својата ретка, заострена брада. Кога одел не се вјасал, но одел со широки чекори, потпирајќи се помалку на својот тежок и долг стап. Преку целиот ден тој нееднаш почнуваше со мене разговор, ми правеше услуги без ропско понижување, но на својот господар внимава како на дете. Кога неиздржливата пладнешка жега не натера да побараме склониште, тој не одведе на својот пчеларник, длабоко во шумата. Калинич ни ја отвори куќичката, во која што имаше закачено многу китки од суви миризливи треви, ни простре пресно сено да седнем, а то самиот си кладе на главата нешто како вреќа со мрежа, зеде нож,

¹⁾ Руските селани и други прости луг'е, зборувајќи им на поповите па и на другите повеќе постари господиновици, го употребуваат „батјушка“, што значи „татко“, но ние нема да го преведуваме. (Бел. на преводачо).

трне и гламња и отиде во пчеларникот да ни извади медени пити. Ние си каснавме од бистриот топол мед, се напивме изворска вода и заспавме под еднообразното брчење на пчелите и брборливото шушкање на лисјата. — Дувкањето на ветерот ме разбуди... Отворив очи и го согледав Калинич: тој седеше на прагот на полуотворената врата и делкаше со нож лажица. Долго време со задоволство му го гледав лицето кратко и јасно, како вечерното небо. И господин Полутикин се разбуди. Но веднаш не станавме. После долго одење и длабоко спајуање пријатно е да лежиш неподвижно на сено: снагата ти се разнежува и отежнува, лицето малку ти гори, слатка миризливост и ги затвора очите. Најпосле станавме и пак тргнаме да скитаме до вечерта. Кога вечеравме јас пак почнав да зборувам за Твор и Калинич. „Калинич“ е добар селанец — ми рече господин Полутикин, — работлив и услужлив селанец; но сепак неможеше уредно да си го води домаќинството: јас сеедно го одвечувам од работа. Секој ден со мене оди на лов. Какво може тогаш да му биде домаќинството, сами помислите“. Се согласив со тоа што го рече господин Полутикин и легнавме да спиеме.

Утредента господин Полутикин мораше да оди в град заради некое судско дело со својот сосед Пичуков. Овој негов сосед Пичуков му изорал едно парче од негова земја и на таа изорана земја му истепал една негова селанка. На лов тргнав сам и предвечер појдов кај Твор. На прагот од куќата ме пречека еден старец со ќелава глава, снисок, плекест и силен — самиот Твор. Со љубопитство погледнав на тој Твор. Кројот на лицето му напомнуваше на Сократ: исто така високо со гмуци на чело, исто такви мали очиња, исто таков прчест нос. Влеговме заедно во куќата. Оној истиот Федја ми донесе млеко и црн леб. Твор седна на една клупа и гледајќи ја преспокојно својата кадрава брада фати да зборува со мене. Тој изгледа, го чувствуваше своето достоинство, та зборуваше и се движеше полека, потсметнувајќи се понекојпат под своите долги мустаки,

Разговараме за сеидбата, за летниот берикет, за селанскиот живот... Тој се' како да се согласуваше со мене; но ми беше незгодно, оти осекав дека не зборувам сигурно како што треба... Така нешто чудно испаѓаше. Твор понекојпат си ги искажуваше мислите чудно, завиено, сигурно заради претпазливост... Еве еден пример од нашиот разговор:

— Слушај Твор, — му велам јас, — зошто ти не се откупиш од својот господар?

— А што ќе ми е да се откупам? Вака јас си знам кој ми е господар и каков ми е оброкот... а господарот ние добар.

— Сепак подобро е да си слободен, — забележив јас-
Твор ме погледна отстрана.

— Вистина подобро е, — прозбори тој.

— Тогаш зошто да не се откупиш?

Твор си ја поклати главата.

— Со што, батјушка, да се откупам?

— Ех, ех, со што...

— Се нашол случајно Твор меѓу слободни луѓе, — продолжи тој полугласно, како за себе: — кој е без брада тој му е старешина на Твор.

— Па избричи си ја и ти брадата.

— Што е брадата? Брадата е трева, може да се покоси.

— Ами тогаш?

— Се гледа дека Твор ќе треба меѓу трговци да се најде; трговците добро живеат, а и тие носат бради.

— А што, и ти, ми се чини, тргуваш? — го прашав,

— Тргувам малце со масленце и катранче... Што велиш, батјушка, да ти ја прегнеме ли колата?

„Ти знаеш да молчиш и претпазлив си човек“ помислив. Не, реков гласно, не ми треба кола; јас утре ќе прошетам малку околу твоето стопанство и, ако ми дозволиш, ќе останам да спијам кај тебе во плевната за сено.

— О, повели. Само дали ќе ти биде згодно во плевната? Јас ќе им наредам на жените да ти постелат чаршав и да ти кладат перница, — Еј жени — викна тој станувајќи. — Елате тука жени!... А ти, Федја, оди со нив. Жените се, знаеш глупав народ.

После четврт саат Федја ме одведе во плевната за сено. Се спрострев на миризливото сено, кучето се сви до моите нозе; Федја ми рече лека ноќ, вратата закрцка и се затвори. Долго време не можев да заспијам. Крава некоја дојде до вратата, шумно здивна еден-два пати, кучето со достоинство залаа на неа; една свиња пројде, грофкајќи замислено; таму негде близу коњот фати да жвака сено и да фрка... нај-после заспав.

В зори федја ме разбуди. Тоа весело, пргаво момче многу ми се бендисуваше; а и, колку можев да забележам, на стариот Твор тој му беше љубимец. Тие двајцата многу пријателски еден на друг си правеа шеги. Старецот ме пречека. Дали за тоа што спиев една ноќ под неговиот кров или заради нешто друго, ама Твор сега беше многу пољубезен отколку вчера.

— Самоварот е готов, — ми рече со насмевка: — ајде да пиеме чај.

Седнавме на масата. Здрава жена, една од неговите снаи, донесе грне со млеко. Сите негови синови еден по друг влегуваа во стајата. — „Ех што крупна челада имаш!“ му реков на старецот.

— Да, прозбори тој, одгриснувајќи едно малечко парче шеќер: — мислам дека од мене и од мојата баба за ништо немаат што да се поплачат.

— И сите живеат со тебе?

— Сите. Сами така сакаат.

— И сите се женети?

— Ете, само оној будала нејќе да се жени, — одговори тој покажувајќи со прст на Федја, што беше се потпрел на вратата како пред малку. А Васко уште е млад, тој може и да почека.

— А зошто да се женам? — рече на тоа Федја, — И така ми е добро. Што ќе ми е жена? Да се карам со неа?

Е де, ти веќе... те знам! носиш сребрени прстења... Ти би сакал сè околу господарските слугинки да се вртиш... „Их не ти е срам, безобразник еден!“ — продолжуваше старецот, имитирајќи ги горничните¹⁾. Те знам веќе, мој мрзливко ниеден!

— А што има добро кај селаните?

— Селанката е работничка, важно рече Твор. — Селанката му служи на селанецот.

— А што ќе ми ја работничка?

— Тука е работа, ти сакаш со туѓи заби да јадеш. Ги знаеме ние таквите, каков што си ти.

— Кога е така жени ме! А? Што е? Зошто молчиш?

— Доста, доста, мајтапчија еден! Не гледаш ли дека му досадивме веќе на господинот. И ќе те жалам... А ти, батјушка, не се лути; детиште е, гледаш, мало, уште не му дошло паметот.

Федја си ја заклати главата.

— Дома ли е Твор? се слуша зад вратата познат глас, и Калинич влезе во стајата држејќи во рака китка од питоми јагоди што беше ги собрал за својот другар Твор. Старецот го пречека со радост. Јас зачуден го погледнав Калинич; си признавам дека не се надевав на таква „нежност“ од еден селанец.

Тој ден јас отидов на лов четири саата подоцна отколку секогаш и уште три дни поминав кај Твор. Моите нови познати ми беа занимливи. Не знам со што ја бев заслужил нивната доверба, но тие непринудено разговараа со мене. Јас со задоволство ги слушав и ги набљудував. Овие двајца пријатели не личеа еден на друг. Твор беше човек позитивен, практичен, администраторска глава, рационалист; Калинич, напротив беше идеалист, романтик, одушевен и човек на фантазијата. Твор умееше да се снајде, т.е. си направил куќа и згради, си спечалил парички, се согласуваше со го-

¹⁾ Горнична — слугинка за по куќи.

сподарот и со останатите власти; Калинич, одеше со ликови опинци и одвај факаше крај со крај. Творот си беше изградил голема челада, послушна и еднодушна; Калинич имал некогаш жена, од која што имал страв, а деца и немал. Твор наполно го познал г-н Полутикин; Калинич со уважение и почитание се однесуваше кон својот господар. Твор го сакаше Калинич и го заштитуваше; Калинич го сакаше и почиташе Твора. Твор малку зборуваше, се потсмевнуваше и нешто мислеше за себе; Калинич пламено се објаснуваше, макар што не пееше како славејче, како смел фабрички работник... Но Калинич беше обдарен со некои предимства, што и Твор ги признаваше; на пример: тој со баење лечеше стока кога ќе се раскрвави, баеше од уплав, од беснило, со баење вадеше црвје; пчеларството му успеваше, сè му одеше од рака. Твор пред мене го замоли да го одведе во коњушницата туку што купениот коњ, и Калинич совесно и сериозно ја исполни молбата на стариот скептик. Калинич стоеше поблизу кон природата, а Твор кон луѓето, кон општеството. Калинич не сакаше да размислува и во се слепо веруваше; Твор дури од иронична височина гледаше на животот. Тој многу видел, многу знаеше и јас од него многу нешто научив. Јас, на пример, од она што ми раскажуваше разбирав, дека секое лето, пред косидбата, по селата се појавувала мала кола од особен вид. На таа кола седи човек облечен во кафтан и продава коси. Кога е за готови пари, тој за една коса зема една рубла и 25 копејки — рубла и пол во книжни пари; кога е на вересија — три книжни рубли и една во сребро. Сите селани, се разбира, купуваат на вересија. По две-три недели тој пак се појавува и бара пари. Селанецот туку што го покосил овесот, па има со што да плати; тој оди со трговецот во меана и таму му го плаќа долгот. На некои помешчици им паднало на ум сами да купуваат коси за готови пари, па да им ги раздаваат на селаните на вересија по иста цена; но на селаните тоа не им било право и дури им паднало мачно; ги лишиле од задоволството да дркаат со прсти по касата, да и' го слушаат звукот, да ја превртуваат со раце и по дваесет пати да го прашаат лукавиот продавач од градот: „Ама, пријател, оваа коса не ти е сосема онака?... — Тие истите измами се прават и при купувањето на српови, само со таа разлика, што тогаш жените се умешуваат и понекојпат го доведуваат самиот продавец до тоа да мора, за нивно добро, да ги натепе. Но еве кога селаните најмногу страдаат. Лиферантите на материјал за фабриките за хартија им го поверуваат купувањето на партали на нарочни луѓе, што во некои околии ги викаат „орли“. Таков „орел“ добива од трговецот двеста рубли книжни и тргнува по грабеж. Но, спротивно на благородната птица, од која што си го добил името, тој не:

напаѓа отворено и смело: напротив „орелот“ се служи со мајсторија и лукавство. Тој ја остава својата талига негде во грмушките близу до селото и тргнува по селото сè зад куките и задните дворови како божем случајно минува низ селото или како некој скитник без работа. Селанките го намирисуваат неговото приближување и никој да не ги види му излегуваат во пресрет. Трговската спогодба се свршува на брза рака. За неколку бакарни пари селанката му дава на „орелот“ не само непотребни партали, но често и кошулата од нејзиниот маж и својот прегач. Во последно време селанките нашле за згодно сами од себе да крадат и да продаваат кадела, нарочно од „белата“, — со што се проширила и усовршила индустријата на „орлите“! Но затоа селаните до своја страна, се наостриле, и при најмало сомнение, и кога уште од далеку ќе научат дека се појавил „орел“, брзо и живо превземаат поправителни — предпазливи мерки. И, навистина, како да не се лутат? Нивна работа е да ја продаваат каделата, — и навистина тие ја продаваат ама не во градот, — в град треба сами да одат и да се влечкаат; тие ја продаваат на спекуланти што доаѓаат во селото и кои, немајќи кантар — четириесет грсти ги сметаат за еден пуд — а ви е знаење какви му се грстите и каква му е шаката на Русинот, нарочно кога сака да е „од срце“! Такви приказки се наслушува многу, јас, човек неопитен и што не се „напатил“ во село (како што велат кај нас во Орел). Но Твор не само раскажуваше; и тој мене ме прашуваше за многу работи. Разбрал дека сум бил во други земји, па љубопитството му се распалило.... И Калинич не беше подолу од него; но Калинич повеќе се интересираше за описи на природата, на планини, на водопади, на необични згради, на големи градови; Твор се интересираше за административни и државни прашања. Тој потпрашуваше за сè по ред: Што кај нив таму е исто како и кај нас, или поинаку?... Де зборувај, батјушка, — ами како?... — Бре, бре, бре!“ Извикуваше Калинич додека јас зборував: Твор молчеше, си ги збрчкуваше густите веѓи и само понекојпат ќе забележеше дека „што се вели, тоа кај нас не би одело, ама ете арно е — тоа е ред“. — Не можам да ви изнесам сè што ме прашаше, а и не е потребно; но од разговорите со него дојдов до тоа да се убедам, што читателите не се надеваат, — односно се убедив дека Петар Велики пред сè бил руски човек, Русин токму во своите реформи. Русинот е така уверен во својата сила и цврстина, што тој е готов и да не жали себе си: тој малку се интересира за своето минато и смело гледа напред. Што е добро — тоа и му се бендисува, што е разумно — тоа му го дај, а од каде тоа доаѓа, — нему му е сеедно. Неговиот здрав разум драговољно ќе му се потсмева на сувопарниот немски разум; но Немците, како

што рече Твор, се занимлив народ, и тој е готов да земе некоја поука од нив. Благодарение на својата особена положба, на својата стварна независност, Твор ми зборуваше за многу работи што од друг човек со клешти не би можел да ги извлечеш, како велат селаните, со рачници не можеш да ги сомелеш. Тој навистина си ја разбираше положбата. Разговарајќи со Твор, јас за прв пат го слушнав простиот, умен збор на рускиот селанец. Неговите познанија беа, на свој начин, многу опширни, но тој не знаеше да чита; Калинич знаеше. „Овој ајдамак научи да чита,— забележи Твор: — Нему и пчелите кога се ројат не му пропаѓаат“.— А ти своите деца ги даде ли да се научат да читаат?— Твор малку време молчеше. „Федја знае“— „А другите?“— „Другите не знаат“— „Зошто?“— Старецот на тоа не одговори и мина на друг разговор. Но, колку и да беше разбран, сепак тој имаше многу предрасуди и предубедености. Тој, на пример, жените ги мразеше од дното на својата душа, а кога беше расположен, се шегуваше со нив и ги исмеваше. Неговата жена, стара и кавкаџика, цел ден не слегуваше од печката и не престануваше да брбори и да се кара: синовите и' не обраќаа внимание на неа, но снаите ги држеше во страв и трепет. Не напразно во руската песничка свекрвата пее: „Каков си ми ти син, каков домаќин! Не ја тепаш жената, не ја тепаш младата...“. Еднаш сакав да бидам на страната на снаите, па се обидов да возбудам сожаление кај Твор; но тој спокојно ми рече: „Их, како не ве мрзи да се занимавате со такви... глупости: пушти ги жените да се караат... Ако ги раскараш— ќе биде полошо, а и рацете да си ги валкаш не помага.“ Понекојпат опаката баба ќе слезе од печката, ќе го викне кучето од тремот, велејќи му: „Ела, ела, кученце!“ и ќе го тепа со машата по слабиот грб, или ќе застане под стреа и ќе „лае“, како што велеше Твор, на сите што ќе минат. Сепак од својот маж и' беше страв и, кога ќе и' наредеше, ќе се прибереше до печката. Но најинтаресантното беше да ја чуеш препирката помеѓу Калинич и Твора, кога ќе почнеа да зборуваат за господин Полутикин.— „Ама ти, Твор, да не ми го гибаш“, вели Калинич.— „А зошто не ти купува чизми?“— одговара Твор. „Е, чизми!... што ќе ми се чизми? Јас сум прост селанец...“— „Па и јас сум селанец, ама гледај...“ Зборувајќи го тоа Твор си ја подигнува ногата и му ја покажува на Калинич чизмата, направена, сигурно од мамутова кожа.— „Ех, белки си ти што сум и јас!“— му одговорува Калинич.— „Ама барем опинци да ти даде: ете, ти со него на лов одиш; мислам дека заслужуваш секој ден по едни ликови опинци“.— „Тој ми дава за опинци“.— „Да минатата година ти даде грош.“ Калинич се налутува и се завртува, а Твор пука од смеење, и при тоа малите очиња одвај му се гледаат.

Калинич пееше доста пријатно и дркаше на балалајка. Твор ќе го слушаше, слушаше, па одеднаш ќе си ја накривеше главата настрана и ќе почнеше да го придружува со тажен глас. Нарочно ја сакаше песната: „Судбо моја судбино!“ Федја не пушташе случај да не му се потсмевне на татко си. „Од што си се, чичко, така растажил?“ Но Твор ќе си го потпреше образот со раката, ќе замижеше и ќе продолжеше и понатаму да се жали за својата судбина... Но затоа, во друго време немаше поработлив човек од него: вечно нешто работи — ја поправува колата, ја потпира оградата, ги прегледува амовите. Само на чистотата тој не внимаваше, и кога еднаш му забележив, тој ми одговори дека „куката на живеалиште треба да мириса“.

— „А погледни, — му реков, — како е кај пчеларникот на Калинич чисто“.

— „Пчелите инаку не би могле да живеат, батјушка“ — рече тој издивнувајќи.

„А имаш ли ти свој наследен имот? — ме прашаше тој друг пат. — „Имам“. — „Далеку е одовде?“ — „Околу сто врсти“. — „И ти, батјушка, живееш на твојот имот?“ — „Живеам“. — „А повеќе, сигурно, во лов си го поминуваш времето?“ — „Право да кажам, така е“. — „И арно си правиш батјушка, лови тетреби, нека ти е на здравје, само кметот на селото менувај си го почесто“.

Четвртиот ден, предвечер, г. Полутикин пратил по мене. Жал ми беше да се разделам со старецот. Заедно со Калинич се качив на колата. „Ајде збогум, Твор, остани ми со здравје“. — реков... — Збогум Федја, — „Збогум, батјушка, збогум, да не не забораиш“. Тргнавме. Вечерното руменило туку што се разгорело. „Убаво време ќе биде утре“, реков јас, гледајќи на светлото небо. „Не, ќе врне дожд, — ми одговори Калинич: — ете шатките ниркаат, а и тревата многу силно мириса“. Навлеговме во грмушките, Калинич запеа полугласно, потскокнувајќи на предното седиште, и сеедно гледаше и гледаше во вечерното руменидо...

Другиот ден го напуштив гостољубивиот дом на г-н Полутикин.

ЖИВИ МОШТИ

Крај ти роден на долготрпењето
О, ти крај на рускиот народ!
Ф. Тјутчев

Француската пословица вели: „сув рибар и мокар ловец жално изгледаат“. Бидејќи никојпат не сум имал страст за риболовство, не можам да судам за тоа, што осека ри-

барот кога е времето убаво, задоволството што му го прави обилниот лов ја надминува непријатноста да биде мокар. Но за ловецот дождот е вистинска несреќа. Токму таква несреќа ме спопадна мене и Јермолаја кога еднаш одевме за тетреби во Белевска околија. — Од рани зори дождот не престануваше. Веќе што ли не правевме за да се запазиме од него! И гумените мушами дури до глава ги навлековме, и под дрвја застанувавме помалку да капе... Непробојните мушами, не зборувајќи за тоа што ни пречеа да пукаме, пропуштаа вода на најбезобразен начин; а под дрвата — навистина, во прво време, како и да не капеше, но после собраната на лисјата вода одеднаш се истури, та секоја гранка не поливаше како од олук, студен млаз се вовлечуваше во вратот и течеше надолу по 'рбетот на грбот.... Е тоа беше веќе преку мерка! како се изразуваа Јермолај. — Не Петре Петрович, извика тој најпосле. Така не може!... Не може денеска да се лови. На кучињата мирисот им се мокри, пушките не пукаат... Тхи! Каква среќа!

— А што да правиме? — прашав јас.

— Ете што. Да одиме во Алексеевка. Вие, може, не знаете, -- тоа е еден мал чифлик, — на вашата мајка; одовде има околу осум врсти. Ќе пренокиме таму, а утре....

— Ќе се вратиме овде?

— Не, не овде... Јас знам зад Алексеевка некои места... многу поарни за тетреби отколку овие!

Не сакав да го прашам мојот верен сапатник, зошто не ме одведе направо во тие места, а истиот ден стигнавме до мајкиниот чифлик, за кој, си признавам, до тогаш не знаев да го има. Во тој чифлик се најде и господска кука, многу стара, но без жители и затоа чиста; во неа јас проведов доволно спокојна ноќ;

Утредента се разбудив многу рано. Сонцето туку што беше изгреало; на небото немаше ни едно облаче; сето наоколу блескаше со силен двоен блесок: со блесокот на младите утрински зраци и вчерашниот силен дожд. — Додека ми ја прегнуваа чезата, јас отидов малку да проскитам по малата некогаш овошна бавча, а сега запустена, која од сите страни ја опколуваше кукичката со својот миризлив, сочен честак. Ах, како беше убаво на слободниот воздух, под јасното небо, каде што трепереа чучулиги од каде што се распрснуваше бисерот на нивните звучни гласови! На своите крилја тие сигурно си беа земале росни капки и нивните песни изгледаа како поросени со роса. Јас дури си ја симнав капата од главата и дишев радосно со полни гради... На склонот од едно долче, покрај самиот плот, се гледаше пчеларник; тесна патечка водеше до него

извивајќи се како змија меѓу како сид густиот бурјан и коприва, над кои се издигаа, кој знае од каде донесени, островрвни стебла темно - зелен коноп.

Јас тргнав по таа патечка; дојдов до пчеларникот. До него стоеше плетена колиба, така наречена „амшаник“, каде се оставуваат кошерите преку зима. Сирнав низ полуотворената врата: темница, тишина, суво, мириса на мента, на пчелок. Во кошот наместено просто легло од штици и на него, покриена со покривач, некаква малечка фигура... Сакав веќе да си одам..

— Господине, еј господине! Петре Петрович! — слушнав еден глас, слаб, бавен и засипнат како лесен шум од рогоз.

Јас застанах.

— Петре Петрович! Елате ваму, ве молам! — повторил гласот. Тој допираше до мене од кошот, од оноа легало од штици што го видов.

Се приближив — се здрвив од чудо. Пред мене лежеше живо човешко суштество, но што ли беше тоа?

Глава сосема исушена, еднобојна, бронзена, — ни дади ни земи, — икона старински стил; нос тесен, како остроот од нож, а усните скоро и не се гледаат, — само заби се белеат и очи, а под марамата паѓаат на челото ретки зулуфи жолта коса. Под брадата, на брчките на покривачот, се движат две ситни раце, исто така бронзена боја, пипајќи со прстите како прачки. Јас се загледав повнимателно: лицето не само што не е грубо но дури е убаво, — ама страшно необично. И толку пострашно ми изгледа овоа лице оти гледам дека по него, по неговите метални образи, се мачи... се мачи и не може да се разлее усмивка.

— Вие не ме познавате, господине? — прошепна пак гласот; тој просто како да се испаруваше од усните што одвај мрдаа. — А од каде и да ме познавате! — Јас сум Лукерја. . . Сè секавате ли, кога водев оро кај вашата мама во Спаско. . . се секавате ли, јас секогаш песната ја почнував?

— Лукерја! — извикав јас. Ти ли си таа? Возможно ли е?

— Јас сум, да, господине, — јас. Јас сум Лукерја.

Не знаев што да речам, и како шашардисан гледав на тоа темно, неподвижно лице со наперени на мене светли и мртвечки очи. Возможно ли е? Зар оваа мумија е Лукерја, првата убавица меѓу сета наша дворска прислуга, — висока, полна, бела, румена, — која секога сакаше многу да се смее, да игра, да пее! Лукерја, умната Лукерја, по која трчаа сите наши млади ергени, за која и јас самиот воздишев, јас — јас шеснаесетгодишното дете!

— Господи боже, Лукерја, — реков јас најпосле, — што се случило со тебе?

— А ете, неволја ме спопадна! Ама вие немојте да се гнасите од мене и од мојата несреќа, — седнете ене таму на онаа каичка — малку поблизу, инаку не ќе можете да ме чуете... така сега сум станала со силен глас!... Е, баш ми е мило што ве видов! Како тоа да попаднете во Алексеевка?

— Ваму ме доведе Јермолај ловецот. Но раскажи ми ти...

— За неволјата своја да ти раскажувам? Повелете господине. — Тоа ми се случи одамна, има шест или седум години. Туку што ме беа свршиле за Васила Пољаков, — се сеќавате ли, така беше строен, со кадрави коси, — беше момок во бифето кај вашата мама. Ама тогаш вие не бевте веќе во селото; бевте отишле во Москва да учите — Многу се засакавме со Васила; никако не ми излегуваше од умот: — а тоа беше во пролет. И така една ноќ... веќе и зора беше близу... а мене не ми се спие: славејчето во бавчата пее така убаво и слатко!... Не можев да истрпам, станав и излегов на скалите да го слушам. Пее ли пее славејчето... и одеднаш ми се прислушна: како некој да ме вика со гласот на Васила, така тивко: — Лушо!... Погледнав на таму, откаде се слушна гласот, но сигурно така сонлива — се откачив и право од врвот на скалите летнав надолу — и трас на земјата! И, ми се чини, силно не се уддив оти брзо станав и се вратив во својата стаја. Само како нешто внатре — во утробата — ми се скина... Чекајте, ве молам, да се издишам... една минута... господине.

Лукерја замолча, а јас изумен гледав во неа. Се чудев заправо за тоа, како таа раскажуваше за својата неволја скоро весело, без офкање и воздишување, ни малку не жалејќи се и не барајќи сочувство.

— И ете, од тој случај, — продолжи Лукерја, — почнав да се сушам и да венам; се сторив црна, тешко ми стана да одам, а после — бога ми и нозете да ги повелам; ни да стоам, ни да седам не можам: сè сакав да лежам. Ни ми се пие, ни ми се јаде; сè полошо и полошо. Вашата мама, по својата добротина, и на лекар ме кажуваше, и во болница ме праќаше. Но, на мене никако да ми биде поарно. И ни еден лекар не можеше дури и да каже каква е таа болест кај мене. Што ли не правеа за мене: со нажежано железо грбот ми го гореа, во исчукан лед ме клаваа, — сè ништо. Најпосле целата се здрвив... И тогаш господарите решија дека нема фајде повеќе да ме лечат, а во господска кука незгодно е да се држи сакат човек... та ме пратија овде — оти овде имам роднини. И така овде живеам, како што гледате.

Лукерја пак замолча и пак направи усилие да се насмее.

— Твоето положение, богами, е страшно! — извикав јас... и не знаејќи што да речам понатаму, прашав: а што направи Пољаков Васил? — Многу глупаво беше овоа прашање.

Лукерја си ги заврте очите малку на страна.

— Што направи Пољаков? — Жалеше малку, жалеше — па се ожени за друга, за едно чупе од Глинско. Го знаете Глинско? Не е далеку од нас. Аграфена се викаше. Многу ме љубеше, — ама ете млад човек — не може да остане. А жена си најде убава, добра, — и дечиња си имаат. Тој е таму кај соседот управник: вашата мама со пашпорт¹⁾ го пушти, и многу му е арно, слава богу.

— И така ти сè лежиш и лежиш? — прашав јас пак.

— Ете така лежам, господине, седма веќе година. Летно време лежам овде, во оваа колиба, а штом ќе биде студено ќе ме пренесат во одајчето пред бањата. Таму лежам.

— А кој се грижи околу тебе? Кој те надгледува?

— Добри луѓе и овде има. Не ме оставаат. А и нема многу одење околу мене. Колку за јадењето, не јадам скоро ништо, а вода — ете ја во бокалот: секога имам чиста, изворска вода. Бокалот можам и сама да го фатам: со едната рака уште можам да работам. А има тука и едно чупенце, сираче, нема, нема — па ќе дојде, фала и'. Сега беше овде... Не ја сретнавте ли? Убава така, беличка. Таа ми донесува цвеќиња, многу ги сакам цвеќињата. Од бавча немаме, — беше и мина. Но и цвеќето од поле е убаво; мириса поубаво отколку тоа од бавча. Ете, на пример момината солза..., има ли нешто попријатно.

— И не ти е досадно, не ти е тешко сама, кутра моја Лукерја?

— А што да му правиш? Да не лажам — отпрвин ми беше многу мачно; а после навикнав — ништо; може некому уште полошо да му биде.

— Како може?

— Па некој нема ни каде да се склони! Друг пак е слеп или глув! А јас, слава на господа, ми се гледа прекрасно и сè слушам, сè. Кртичката под земја рие — јас и тоа го слушам. И мирис секаков можам да осетам, макар каков слаб да е! Почне ли елата во полето да цути или липата во бавчата — не треба ни да ми кажат: јас прва веднаш ја осетувам. Само ветерче од таму да дувне. Не, зошто господа да голутите? — На мнозина им бива полошо од мене. Само овоа да го земеме: друг здрав човек отишол. Овие денови свештеникот, отец Алексеј, почна да ме причестува и ми зборува:

¹⁾ Руските помешчици, издавајќи им пашапорт, давале слобода да се движат на оние свои поданици кои би се оддале на трговија, занает и други работи или отишле да учат науки. Тие биле должни да им плаќаат на своите господари определен данок. (Заб: на превод.)

тебе, вели, нема зошто да те исповедувам: зар ти во твоето состојаније можеш да згрешиш? — А јас му одговорив: а мисловниот грев, батјушка? — Ама, вели, а самиот се смее, — тоа не е голем грев.

— А јас, може, но со тој сам мисловен грев не сум многу згрешила, — продолжи Лукерја, — оти сама сум се така научила да не мислам, а уште помалце — да не си спомнувам. Така времето побрзо ми минува.

Јас, признавам, се зачудив. — Ти си сегога сама па сама, Лукерјо; и како можеш да ги спречиш мислите да не ти доаѓаат во главата? Или ти сеедно спиеш?

— Ој, не, господине! Не можам сеедно да спијам. Макар што немам големи болки, сепак нешто ме јаска таму натре во утробата, а и во коските; не ми дава да спијам, како што треба. Не... но така лежам, си полежувам — и не мислам; осеќам оти сум жива, дишам — и тоа ми е сè. Гледам, слушам. Пчелите во пчеларникот бучат и брмборат; галабот ќе падне на покривот и гука; квачка ќе дојде со пилињата да чепка трошки; или врапче ќе летне или пеперуга — а на мене многу ми е пријатно. Поминатата година дури и ластовичките ете таму во кошот си свијале гнездо и мали извеле. Е што беше тоа занимливо! — Една ќе долета до гнездото, ќе се наведе, ќе ги нахрани малите — и надвор. Гледаш — друга веќе на смена и' доаѓа. Понекојпат не долетува, само покрај отворената врата ќе пролета, а малите веднаш — кога почнат да пискаат и да отвараат клунови... И идната година ги чекаат, ама, велат, еден овдешен ловец ги отопал со пушка. И за што се полакомил? Целата таа, ластовичката, не е поголема од еден бумбар... Какви сте зли вие, господиновци ловци!

— Јас ластовички не тепаам, — побрзав да речам.

— А пак еднаш, — почна поново Лукерја, — колку сум се смеала! Дотрча зајак, жими господ! Кучиња, што-ли, го гонеа, — и тука тој право на вратата!... Клекна сосема близу до мене — и долго време клечеше, — сè со носот нушкаше и мустаците си ги мрдаше — вистински офицер! И во мене гледа. Разбрал, значи, оти јас за него не сум страшна. Најпосле стана, оп — оп на вратата, на прагот погледа лево-десно — и магла! Што беше смешен!

Лукерја ме погледна... сакаше да каже, не е ли занимливо? Јас малку се насмеав за да и направам атар. Таа си ги опна свеналите усни.

— А зимно време, се разбира, ми е полошо; затоа оти е темно; да запалам свеќа жал ми е, а и што ти треба? Макар што знам писмо и секогаш сум сакала да читам, но што да читам? Онде нема никакви книги, а и да има, како ќе ја држам книгата? Отец Алексеј ми донесе календар за

да се забавувам; но гледа оти нема полза, сепак си го зеде и си го однесе пак. Но, макар што е темно, сепак има што да се рече: штурчето ќе засвири, или глушец ќе почне негде да крчка. — Ете, тоа ти е убавото: да не мислиш!

— Или читам молитви; — продолжи Лукерја, издишувајќи се малку. — Само не ги знам многу, тие молитвите. А и што да досадувам на господа бога? За што би можела да го молам? Тој поарно од мене знае што ми треба. Штом ми пратил крст — значи оти ме сака. Така ни е заповедано да го разбереме тоа. Ќе прочитам оченаш, богородице дево, акатист всем скорбјашчим, — и пак така лежам не мислејќи ништо. И ништо!

Минаа две-три минути. Јас не го прекинував молчанието ниту мрднував на тесната каичка, на која што седев. Страшната, камената неподвижност на живото несреќно суштество што лежеше пред мене пројде и на мене: и јас како да се здрвив.

— Слушај, Лукерјо, — почнав најпосле. — Слушај што ќе ти предложам. Сакаш ли да наредам да те пренесат во болница, во добрата градска болница? Кој знае може уште да те излекуваат? Секој случај нема да бидеш сама ..

Лукерја одвај мрдна со веѓите. — Ох, не, господине, — прозбори таа со загрижен шепот, — не ме пренесувајте во болницата, не ме гигајте... Јас таму само повеќе ќе се мачам. — Та што да ме лекуваат?... Така еднаш дојде овде доктор; сакаше да ме прегледа. Јас го молам: не ме беспокојте, жив ви господ. Не бре брате! Почна да ме обрнува, рацете, нозете, да ми ги раскршува, да ми ги свива; вели тоа го правам заради ученоста; тоа ми е работата како на службеник, учен! И ти, вели, немој да ми се противиш, оти на мене, за мојот труд, ми е закачен орден на вратот, и јас за вас будалите се грижам. Ме обрнуваше, ме штуреше, ми рече како се вика мојата болест — чудно некако — и така си отиде. А мене после цела недела во сите коски ме жегаше. Вие велите оти сум сама, секога сама. Не, не секога. Кај мене доаѓаат. Јас сум, мирна — не им пречам. Селските девојки ќе дојдат, ќе си прозборат, ациката кога ќе дојде, ќе почне да зборува за Ерусалим, за Киев, за светите градишта. А на мене не ми е страв да бидам сама. Дури и поарно е, верувајте!... Господине, не ме гигајте, не ме носете во болница... Фала ви, вие сте добар, само не ме гигајте, ви се молам.

— Ама како сакаш, како сакаш, Лукерја. Јас само за твоја полза сметавам...

— Знам, господине оти е за моја полза. Ама, господине мили, кој на друг може да му помогне? Кој ќе му влезе во душата? Сам на себе човек нека си помага! Вие ете нема

да верувате — а лежам јас понекојпат така... и како никого во целиот свет нема освен мене. Само јас сум самата жива! И ми се причинува како нешто да ме озарува... Ке ме опфати размислување — дури некакво необично.

— За што ти тогај размислуваш, Лукерја?

— И тоа, господине, никако не може да се искаже: не можам да го растолкувам. А и се заборава тоа после. Ке дојде така, како некој облак, ќе пушти дожд, ќе биде така свежо, така добро; а што било — не можеш да сфатиш! Само ми се чини; ако се околу мене луѓе — ништо од тоа не би имало и ништо не би чувствувала, освен својата несреќа.

Лукерја здивна со мака. Градите не и се покоруваа — исто како и другите членови.

— Кога ќе ве погледнам, господине, вас — почна таа пак, — гледам оти ви е многу жал за мене. Но вие мене не ме жалите многу, навистина! Да ви го кажам, на пример, и ова: јас понекојпат и с-га... Вие сигурно се сеќавате каква бев весела во своето време? Девојка и пол!... И знаете ли што? Јас и сега пеам песни.

— Песни... Ти!

— Да песни, стари песни, што се пеат на оро, на божиќ, кога се вади прстен, секакви! Многу ги знаев и не сум ги заборадила. Само не пеам песни за плес. Во сегашното мое положение — н' ми личи...

— И како ги пееш... во себе?

— И во себе и гласно. Силно не можам, но се пак може да се разбере. Ви кажував — ми доаѓа едно девојче... Сираче, ама разбирливо. И така, и неа ја научив; четири песни веќе од мене научи. Или, може, не верувате? Чекајте сега ќе ви...

Лукерја се прибра... Мислата, дека тоа полумртво суштество се готви да затее, возбуди во мене несакан ужас. Но пред да можам збор да прозборам, — во моите уши затрепери развлечен, одвај што се слуша, но чист и сигурен звук, по него втор, трет. „Во ливаите“ пееше Лукерја. Таа пееше неменувајќи го изразот на своето скаменето лиц, дури си го укочи и погледот. Но така жално свонеше тоа бедно, усилено гласче, кое се извиваше како струјка од дим така и се сакаше сета душа да си ја излее... Веќе не чувствував ужас; неискажана жалост ми го стегна срцето.

— Ох, не можам! — пр збори та одеднаш, — немам сила... Многу ви се радував.

Таа затвори очи.

Јас ја клад в раката н. нејзините, ситни, студени прчиња... Таа ме погледна — и нејзините темни клепачи, оивичени со златни трепки, како кај древните статуи, пак се затворија. После еден миг тие заблеснаа во полутемницата... Солза ги овлажни.

Како и понапред, не се помрднував.

— Ама сум некоја! — прозбори одеднаш Лукерја со неочекувана сила, и, отворувајќи ги широко очите, се обиде да ја смакне од нив солзата. — Зар не е срамота! Што ми е? Одамна тоа не ми се случило... од самиот оној ден кога Пољаков Васо беше при мене минатата пролет. Додека тој со мене седеше и разговараше — ништо, а штом си отиде — се исплакав така сама. Откаде толку солзи!... Но, нашите женски солзи се ефтини. — Господине, — додаде Лукерја, — сигурно имате крпче... Не се гнасите, избришете ми ги очите.

Побрзав да и ја исполнам желбата — и крпчето и го оставив. Отпрвин таа одбиваше. . што ќе ми вели, таков подарок? Крпчето беше многу просто, но чисто и бело. После го опфати со своите прсти и веќе не ги пушташе прстите. Бидејќи се навикнав на темницата, во која двајцата се наоѓавме, јас можев јасно да ги сфатам нејзините прсти, можев дури да го запазам финото руменило што се појавуваше на нејзиното бронзово лице, можев да ги откријам во тоа лице, така ми се барем стори — трагите од нејзината некогашна убавина.

— Вие, ете ме прашавте, господине, — прозбори пак Лукерја, — спијам ли? Спијам навистина, ретко, но секојпат сонувам соништа! Никој пат болна не се гледам во сон: така сум секогаш во сон здрава и млада... Едно е само лошо: кога ќе се разбудам — сакам убаво да се протегнам — ама јас целата како закована. Еднаш каков чуден сон сум сонувала! Сакате да ви го раскажам? — Е, слушајте. — Гледам како нешто стои во полето, а наоколу 'рж, така висока зрела како златна!... И како нешто со мене некое црвендалесто кученце, лошо, многу лошо — се сака да ме касне. И како нешто јас имам во рацете срп, а не прост срп, но самата месечина како што си е, токму таква како кога личи на срп. И со таа истата месечина треба да ја изжнијам сета таа 'рж до крај. Само горештината многу ми додеа, и месечината ме ослепува, и ме фаќа мрза; а наоколу синчец расте, и така крупен! И сите се обрнаа кон мене со главчињата. И си мислам: ќе си наберам од тој синчец; Васко обека да дојде — и прво венец ќе си исплетам; имам време кога да жнијам. Почнувам да берам синчеци, а тие меѓу прстите сè ми се губат и губат, не можеш да ги задржиш! И не можам да си исплетам венец. И меѓутоа слушам — некој веќе доаѓа над мене близу така, и вика: Лушо. Лушо!... Еј, мислам, лошо — не стигнав! Ако, ќе си ја кладам на главата оваа месечина место синчеци. Си ја кладам месечината, токму како кокошник¹⁾, и така веднаш

¹⁾ Народна женска украса на главите во вид на дијадема (Заб. на преводачот).

целата почнав да светам, целото поле наоколу го осветлив. И гледај — на самите врвови од класовите брзо доаѓа кон мене — но не Васко — а сам Христос! И како познав оти тоа е Христос — не знам да кажам, — така не го сликаат. — ама тој е! Голобрад, висок, млад, целиот во бело, само појасот му е златен, — и рака ми пружа. — „Не се плаши, вели, гиздава моја невесто, ела со мене; ти кај мене во царството небесно оро ќе водиш и песни рајски ќе пееш“. — А јас како да се прилепувам за неговата рака! — моето кученце веднаш мене за нозе... Но ние тука се дигнавме. Тој напред... Крилјата му по целото небо се раширија, долги, како на чајка, — и јас по него! И кученцето мораше да ме остави. Дури тогаш разбрав дека тоа кученце е мојата болест и дека во царството небесно нема да и биде веќе место.

Лукерја замолча за еден миг.

— А еднаш пак сонував, — почна таа одново, — а може тоа да беше и привидение — веќе не знам. Ми се причини, како да лежам во самата оваа колиба, па ми доаѓаат моите покојни родители — татко ми и мајка ми — и ниско ми се клањаат, а ништо не зборуваат. И јас ги прашав: зошто вие, татко и мајко, ми се клањате? Затоа, велат, бидејќи ти на овој свет многу се мачиш, не само својата душа си ја олесни, туку и од нас голем товар симна. И за нас на овој свет стана многу поудобно. Со своите гревови ти веќе сврши; сега нашите гревови ги победуваш. И, откако ми го кажаа оваа, родителите пак ми се поклонија — и се изгуби од видот: само сидовите се гледаа. После многу мислев што беше ова со мене. Дури и на попот му раскажав, кога ме исповедуваше. Само тој мисли дека тоа не било привидение, затоа што виденија му се случуваат само на духовниот чин.

— А ете уште каков сон сонував, — продолжи Лукерја. — Гледам како седам така на еден голем пат под една раката, држам едно изделкано стапче со торба преку рамото и главата ми е забрадена со шамија — како некоја вистинска аџијка! И како да имам да одам негде далеку, далеку на аџилак. И минуваат покрај мене аџии; одат тивко, како без волја, сè на една страна; лицата на сите им се тажни и еден на друг сите си личат. И гледам: меѓу нив се мотка и промакнува една жена, со цела глава повисока од другите, и облеката и на неа особена, како да не е наша, руска. И, лицето и е исто така особено, испосничко лице, строго. И како сите да се клонат од неа; а таа одеднаш — оп-тап право на мене. Застана и гледа; а очите и се како на сокол, жолти, крупни и светли — многу светли. И јас ја прашам: Која си ти? — А таа ми вели „Јас сум твојата смрт“. И место да се уплашам, а мене, напротив ми е мило кој знае како, па се крстам! И ми зборува таа жена, смртта моја: „Ми е жал за тебе, Лукерја, — но не можам да те земам

со мене. —Збогум!“ Боже, господи! Како ми беше тогаш тешко на срцето!... Земи ме, — велама, Мајкичко, галабице, земи ме!“ И смртта моја се сврти на мене, почна да ме кара... Разбирам јас дека ми го кажува саатот, ама некако неразбирливо, нејасно. После, вели. петровиот пост... И со тоа јас се разбудив... Така јас чудни соништа сонувам!

Лукерја подигна очи нагоре... се замисли...

— Само, ете, што не чини: се случува, цела недела ќе мине, а јас наеднаш да заспијам. Минатата година пројде од овде една госпоѓа, ме виде и ми даде едно шишенце со лек против неспиење; ми рече по десет капки да земам. Многу ми помогна, и јас спиев; само што одамна го испив тоа шишенце... Дали знаете каков бил тој лек и како можам да го добијам?

Госпоѓата што поминала сигурно и дала на Лукерја опиум. И' обежав да и пратам такво шишенце и сепак не можев да се воздржам да не се зачудам на нејзиното трпење.

— Ех, господине! — забележи таа. — Што зборувате? Какво е тоа мое трпење? Трпењето на Симон Столпникот навистина било големо: триесет години простојал на столбот! А друг некој угодник дал да го закопат во земјата до самите гради и мравките му го јаделе лицето... А ете што уште ми раскажуваше еден начитан човек: имало некоја земја, и таа земја ја зеле Агарјаните, и сите жители ги мачеле и отекувале; и што ли не правиле тие жители, никога не можеле да се ослободат. И се појавила меѓу тие жители една света девица; ти зела таа еден голем меч, си клала еден оклоп од два пуда, тргнала на Агарјаните и сите го изгонила преку море. А тогај кога ги изгонила, им вели: сега вие ме изгорите, оти така се таксав: да умрам од огнена смрт за својот народ. — И Агарјаните ја зеле и ја изгореле, а народот оттогаш за секогаш се ослободил! Ете тоа е подвиг! А што сум јас!

Се зачудив јас тука сам во себе до каде и во каква форма допрела легендата на Жана д'Арк, и откога помолчав малку, ја прашав Лукерја: колку години има?

— Дваесет и осум... или девет... Триесет не ќе бидат. А што да ги бројам тие години! А ете што уште ќе ви кажам...

Лукерја одеднаш некако глуво се искашшла, офна...

— Ти многу зборуваш. — и забележив, — од тоа може да ти биде полошо

— Навистина, — прошепна таа одвај да се чуе, — на нашиот разговор е крај; што беше, беше! Сега кога ќе си одите, ќе си молчам колку сакам. Барем на душата ми олесна...

Јас почнав да се збогувам со неа, и го повторив своето обекање, оти ќе и пратам лек, ја замолив уште еднаш добро да помисли и да ми каже — дали нешто и' е потребно.

— Ништо не ми е потребно, со се сум доволна, сполај му на господа,— со најголемо усилие, но од се срце изговори — господ на сите да им даде здравје! Но, кога би сакале, вие, господине, да ја посоветуваат вашата мајка — овдешните селани се сиромашни — да им го намали барем малку оброкот! Немаат доволно земја за се што им треба... Тие би се молиле на бога за вас... А мене ништо не ми треба — со сè сум задоволна.

Јас и дадов збор на Лукерја дека ќе ја исполнам нејзината молба, и веќе бев тргнал кон вратата... кога таа пак ме викна.

— Се секавате ли, господине, — рече таа — и нешто чудно заигра во нејзините очи и на усните и' — каква коса имав? Се секавате ли — до самите колена! Долго време не решавам... Таква коса! Но каде би могла да ја чешлам? Во ваквото мое положение!... Затоа јас ја истрижав... Да... Но, проштавајте, господине! Повеќе не можам...

Истиот тој ден, пред да тргнам на лов, разговарав за Лукерја со надзирателот на имотот. Од него се научив, дека неа во селото ја викале „Живи мошти“, дека, инаку, никому не досадувала: никој не чул од неа ни доволно мрморење, ни да се пожали. „Таа ништо не бара, а напротив — за се е благодарна; многу мирна е; мора да се признае. Од бога отелана“ — така заклучи надзорникот — и сигурно зарад грехови; но ние во тоа не се мешаме. Нека си биде!“

* * *

После неколку недели се научив дека Лукерја се поминала. Сепак смртта дошла за неа... и токму „после петровите пости“. Зборуваа дека тој ден кога умрела таа сеедно слушала камбанен звон, макар што од Алексеевка до црквата се смета да има повеќе од пет врсти, а освен тоа бил работен ден. Најпосле, Лукерја зборувала дека звонењето доаѓало не од црквата а „одгоре“. — Сигурно не смееа да каже: од небото.

ТАТКОВИИ И ДЕЦА (извадок)

Утредента Базаров се пробуди пред сите и излезе од дома. „Ехе—си помисли тој, погледувајќи наоколу — местенцево не е убаво“. Кога Николај Петрович се разграничувал со своите селани, требало да од ели за новото стопанство че

тири десетини сосема рамно и голо поле. Направил кука, згради и фарма, засадил парк, ископал езеро и два бунара; но младите дрвца слабо се факале, во езерото многу малку вода се збрало, а бунарите се окажаа со соленакв вкус. Само еден павилјон од аргавани и багреми прилично беше се разраснал; во него понекојпат пиеја чај и ручаа. Базаров за неколку минути брзо ги обиколи сите патечки по паркот, влезе и во дворот за добиток, во коњушната, најде две дечиња од прислугата, со кои веднаш сврза познанство, па се упати со нив накај малото благо на една врста од стопанството, по жаби.

— Што ќе ти се жаби, господине? го праша едно од дечињата.

— Еве за што,—му, одговори Базаров, кој имаше нарочно умевање да предизвика доверба кон себе кај подолни од него луѓе, макар што никојпат не им беше снискодлив и небрежно се однесуваше со нив: — јас ќе ја распорам жабата и ќе видам што станува внатре во неа; а бидејќи јас и ти сме исти такви жаби, само што одиме на две нозе, ќе знам што станува внатре во нас.

— А што ти треба тоа?

— Па да не погрешам, ако ти се разболиш, а јас ќе треба да те лекувам.

— Ама ти си дохтур?

— Да.

— Васко, слушаеш ли, господинот вели оти јас и ти сме такви исти жаби. Чудно!

— Мене ми е страв од нив, од жабите,—рече Васко, дете од околу седум години, со бела како лен глава, во сив казакин со исправена јака и босо.

— Зошто да ти е страв? Зар тие касаат?

— Ама влегувате во водата, филозофи ниедни,—рече Базаров.

.....
Аркадиј се приближи до чичко си и пак ги осети на своите образи допирот на неговите намирисани мустаки. Павле Петрович седна до масата. Тој беше облечен во раскошен утрински англиски костим; на главата лично му стоеше мал фес. Тој фес и небрежно врзаната му врска напомуваа за слободата на селскиот живот; но тесната јака од кошулата, навистина, не бела, а шаренка, како што му е редот за утринска тоалета-неумоливо се упираше во избричениот му подбрадок.

— А каде е твојот нов пријател?—го праша тој Аркадија.

— Не е дома; тој обично станува рано и оди негде. Главно е, не треба да се обраќа на него внимание: тој не сака церемонии.

— Да, тоа се гледа.—Павел Петрович, почна, не брзајќи да маже масло на лебот.—Долго ли ќе гостува кај нас?

— Како ќе му се падне. Тој намина вamu така, одејќи при татка си.

— А каде живее татко му?

— Во нашата губернија, на околу осумдесет врсти одовде. Тој има таму мало имање. Порано бил лекар во еден пук.

— Да-да да-да... Затоа сè се прашам: каде сум чул такво презиме, Базаров?... Николај, се секаваш ли, во татковата дивизија имаше лекар Базаров.

— Ми се чини оти имаше.

— Точно, точно. Значи тој лекар е негов татко. Хм! Павел Петрович мрдна со мустаките.—Но, а што е заправо господин Базаров?—праша тој со извесни паузи во зборувањето.

— Што е Базаров?—Аркадиј се насмевна.—Сакате ли, чичко, да ви кажам што е заправо тој?

— Молам, повелете, мое внуче.

— Тој е нихилист.

— Што? праша Николај Петрович, а Павел Петрович го подигна во воздухот ножот со трошка масло на острата страна и остана неподвижен.

— Тој е нихилист,—повтори Аркадиј.

— Нихилист,- рече Николај Петрович,—Тоа е од латинското nihil. ништо, колку што можам јас да судам; значи, овој збор значи човек, кој... кој ништо не признава.

— Кажи: кој ништо не почита,—потфати Павел Петрович и одново се фати за маслото.

— Кој се однесува кон сè критички, забележи Аркадиј.

— А тоа не е ли сè едно?— праша Павел Петрович.

— Не, не е сè едно. Нихилист е човек кој не се клања пред никакви авторитети, кој не прима ниеден принцип на вера, со какво почитание и да е обвинен тој принцип.

— Е, што, добро ли е тоа?—го прекина Павел Петрович.

— Како на кого, чичко. На некогo од тоа му е добро, на некогo многу лошо.

— иди, види. Е, тоа, гледам, не е за нас. Ние, старовремските луѓе, сметаме дека без принципи (Павел Петрович тој збор го изговараше меко, по француски. Аркадиј, напротив, изговараше „принцип“, нагласувајќи го првиот слог), без принципи, примени, како што ти велиш, на вера, не можеш ни чекор напред, ниту да дишеш. Vous avez changé tout cela¹⁾, нека ви даде господ здравје и генералски чин; а ние само ќе и се радуваме, господа... како беше?

¹⁾ Вие сето тоа сте го промениле.

— Нихилисти,—изговори Аркадиј јасно.

— Да. Порано беа хегелисти, а сега нихилисти. Да видиме како ќе живеете во празно, во безвоздушен простор; а сега свони, те молам брате, Николај Петрович, време ми е да си го пијам моето какао.

На терасата неколку секунди владееше молчење. Павел Петрович го шмркаше своето какао и одеднаш си ја подигна главата.

— Еве и господин нихилист ќе повели при нас,—рече тој полугласно.

Навистина, по паркот одеше Базаров, чекорејќи преку леите. Неговото платнено сетре и панталони беа извалкани од кал; лепливо блатно растение го обвиваше горниот дел на неговата стара округла шапка; во десната рака држеше мала торба; во торбата мрдеше нешто живо. Тој брзо се приближи до терасата и, климнувајќи со главата, рече:

— Добро утро, господа; извинете што сум задоцнил за чај; сега ќе се вратам; треба овие пленици да ги сместам.

— Што ви е тоа, пијавици? праша Павел Петрович.

— Не, жаби.

— Вие ги јадите или ги разведувате?

— За експерименти,—рече Базаров равнодушно и влезе во куќата.

— Тој ќе ги распорува, рече Павел Петрович.—Во принципи не верува, а во жаби верува.

Аркадиј со сожаление го погледна чичко си; Николај Петрович кришум сви рамења. Самиот Павел Петрович осети дека направи неуспела досетка, па почна да зборува за економијата и за нивниот управител кој беше дошол вчера при него да се жали како работникот Фома „добошира“ и како станал непоправим. „Таков ти е тој „Езоп“,—рече покрај другото: „секаде се покажа како лош човек; ќе поживее, и од глупост ќе умре“.

VI

Базаров се врати, седна до масата и почна брзо да пие чај. Обата браќа молком го гледаа, а Аркадиј крадум погледнуваше де на татка си, де на чичко си.

— Далеко ли одовде одевте?—праша најпосле Николај Петрович

— Таму вие имате едно мало блато, покрај трепетликовата горичка. Исплашив пет шљуки; можеш да ги отепаш. Аркадиј

— А вие сте ловец?

— Не сум.

— Вие, заправо, со физика се занимавате?—праша на свој ред Павел Петрович.

— Со физика, да, општо со природни науки.

— Велат, Германците, во последно време, силно успеале во таа област.

— Да, Немците во тоа се нашите учители. — одговори небрежно Базаров.

Зборот Германци, место Немци, Павел Петрович го употреби заради иронија, сепак никој не забележи.

— Вие токму високо мнение имате за Немците?—рече Павел Петрович со фина учтивост. Тој почнуваше да чувствува потајно раздражување. Неговата аристократска природа се возмутуваше од совршената неусиленост на Базаров. Тој лекарски син не само што не се свенеше, туку одговараше дури кратко и без волја, а во гласот му имаше нешто грубо, скоро дрско.

— Тамошните учени се умен свет.

— Да, да. А за руски учен веројатно немате така ласкаво мнение?

— Право да кажам, така е.

— Тоа е многу похвално самоодрекување—рече Павел Петрович, исправувајќи се и зафрлајќи си ја главата назад. А како пак пред малку Аркадиј Николич ни рече дека вие не признавате никакви авторитети? Не им верувате?

— А зошто да ги признавам? Во што да верувам? Ќе ми кажат некој факт, јас се сложувам-и ништо повеќе.

— А Немците секогаш факти зборуваат?—промрмори Павел Петрович, а лицето му доби така равнодушен, оддалечен израз, како целиот да беше отишол во некоја надоблачна висина.

— Не сите,—одговори Базаров со мала прозевка, со што покажа дека не сака да ја продолжи препирката.

Павел Петрович го погледна Аркадија, како да сакаше да му каже: „е, учтив е твојот пријател, нема што“.

— Што се однесува до мене,— почна тој пак, со некакво усилие,—јас, грешен човек, Немците не ги сакам. За руските Немци и да не зборувам: се знае какви птици се тие. Ама и немските Немци не ми се пријатни. Тие поранешните така и така; тогаш тие имаа-но, да речеме Шилера кого ли, Гете... Мојот брат, еве, необично ги сака... А сега сè некои хемичари и материјалисти...

— Еден добар хемичар е дваесет пати пополезен од секој поет, го прекина Базаров.

— Види, види,—рече Павел Петрович, па одвај забележливо си ги набра веѓите, како да заспива. Вие, значи, не признавате никаква уметност?

— Уметност да се спечалат пари, или да нема веќе хемароиди!—извикна Базаров со презрителна насмевка.

— Да, да, молам. Види како вие благоволјавате да се шегувате! Тоа вие, значи, сè отфрлате? Да речеме-така е. Значи, вие верувате само во науката?

— Веќе ви реков дека во ништо не верувам; и што е наука-наука воопшто? Има науки, како што има занаети, занимања; а наука воопшто сосема не постои

— Мошне арно, молам. Но, а што се однесува до други, во човешкиот живот примени правила, вие го држите тој ист негативен правец?

— Што е ова, распит? — праша Базаров.

Павел Петрович малку пребледе. Николај Петрович виде дека треба да се умеша во разговорот.

— Ние друг пат подробно ќе си поприкажуваме по тој предмет со вас, љубезни Евгениј Василич; и вашето мислење ќе го чуваме, и своето ќе си го кажеме. Што се однесува до мене, многу ми е мило што се занимавате со природните науки. Сум чул дека Либих направил чудни откритија односно губрењето на нивите. Вие можете да ми помогнете во моите агрономски работи; можете да ми дадете некој полезен совет.

— Ви стоам на услуга, Николај Петрович; ма далеку сме од Либиха! Прво треба азбуката да ја научиме, па дури тогаш да се фатиме за книгата, а ние уште не знаеме ни а-бе да кажеме.

„Е, гледам, ти си навистина нихилист, помисли Николај Петрович.

— Сепак, позволете ми да се обратам до вас за совет кога ќе ми треба,—додаде тој гласно.—А сега е, мислам, време, брате мој, да идеме да поприкажуваме со управителот на имањето.

Павел Петрович стана од столот.

— Да — рече тој, не гледајте на никого, — тешко е да поживееш така некои пет години в село, оддалечен од големите умови! Ќе станеш будала над будалите. Ти се трудиш да не заборавиш она што те научиле, ја таму оп!-излегува дека сето тоа е глупост, и ти се вели, дека умните луѓе не се занимаваат веќе со такви празни работи и дека си ти заостанат простак! Што да правам! Се гледа, младината е, навистина, поумна од нас.

Павел Петрович полека се заврте на топуците и полека излезе; Николај Петрович тргна по него.

— Што, секогаш ли вие таков? — хладнокрвно го праша Базаров Аркадија, штом вратата се затвори по браќата.

— Слушај, Евгениј, многу реско се однесе кон него, — рече Аркадиј. — Ти го навреди.

— Да, ќе ги галам, тие паланечки аристократи! Ама тоа е сè самољубие, левовски навики, надуеност. А зашто не го продолжил својот начин на живот во Петроград, кога е веќе таков.... А, најпосле, што му воле — широко му поле! Најдов доста редок примерок воден бумбар, *Dytiscus marginatus*, знаеш? Ќе ти го покажам.

— Ветив да ти ја раскажам неговата историја — почна Аркадиј.

— Историјата на бумбарот?

— Ама не, Евгениј. Историјата на мојот чичко. Ќе видиш оти тој не е таков човек каков ти го замислуваш. Тој поскоро заслужува сожаление, отколку потсмев.

— Не се препирам; ама зошто тој толку ти е сраснал за срцето?

— Треба да биде човек справедлив, Евгениј.

— А зошто?

— Не, слушај.

И Аркадиј му ја раскажа историјата на својот чичко.

X

Минаа околу две недели. Животот во Марино течеше по својот ред: Аркадиј сибаритствуваше*), Базаров работеше. Сите во куќата навикнаа со него, со неговите небрежни манири; со неговите кратки и отсечни разговори. Фењичка, нарочно; толку беше навикнала со него, што еднаш ноќе наредила да го разбудат: Митја беа го фатиле грчеви; и тој дојде и по својот обичај полушегувајќи се, полупрозевајќи се, поседе при неа околу два саата и му помогна на детето. Затоа пак, Павел Петрович од дното на својата душа го мразеше Базарова: го сметаше за горделивец, безобразник, циник, плебеј; тој подозираше дека Базаров не го почита, дека овој ли не го презира — него, Павла Кирсанова! Николај Петрович малку се плашеше од младиот „нихилист“ и се сомневаше во ползата од неговото влијание на Аркадија; но сакаше да го слуша, сакаше да присуствува на неговите физички и хемиски експерименти. Базаров беше донесол со себе микроскоп, та цели часови се занимаваше со него. И слугите беа се приврзале кон него, макар што правеше шеги со нив: тие чувствуваа оти сепак тој е од нивната черга, не господар. Дуњаша многу сакаше да се смее со него и отстрана значајно го погледнуваше, портчувајќи покрај него како препелица; Петар, човек до крајност самољубив и глупав, вечно со напрегнати брчки на челото, човек на кого сето достоинство се состоеше во тоа што гледаше учтиво, читаше на слогови и често со четка го чистеше своето сестренце, — та и тој се насменувааше и му светнуваше лицето штом Базаров ќе обрнесе внимание на него; децата од при-

слугата трчаа по „дохтурот“ како кутриња. Само старецот Прокофич не го сакаше, со натмурен поглед му ги клаваше јадењата на масата, го викаше „живодер“ и „шмекер“ и увераваше оти тој со своите бакембарди е — вистинска свиња во трње. Прокофич, на свој начин, аристократ, не помалку од Павел Петрович.

Настанаа најубавите денови во годината — првите денови од месец јуни. Времето беше прекрасно; навистина оддалеку пак имаше опасност од холера, но жителите од... саката губернија беа веќе навикнале на нејзините посети. Базаров стануваше многу рано и одеше на две, на три врсти, не за прошетка — тој не трпеше бесцелни прошетки — но да собира тревки, инсекти. Понекојпат го водеше со себе Аркадија. При враќањето обично ќе се фатеа да се препират, и Аркадиј обично остануваше победен, макар што зборуваше повеќе од својот другар.

Еднаш тие беа се задржале нешто повеќе; Николај Петрович излезе да ги пречека во паркот и, кога стигна од бесетката наеднаш ги слушна брзите чекори и гласовите на двајцата млади луѓе. Тие вревеа од другата страна на бесетката, та не можат да го видат.

— Ти татко ми доволно не го познаваш, — зборуваше Аркадиј.

Николај Петрович се притаја.

— Твојот татко е добар човек, — рече Базаров, — ама тој е човек од старо време, неговата песна е испеана.

Николај Петрович наостри уши.... Аркадиј ништо не одговори.

„Човекот од старото време“ постоја две три минути неподвижно и полека си отиде дома.

— Завчера, гледам, тој го чита Пушкина, — продолжуваше понатаму Базаров. — Објасни му, те молам, дека тоа ништо не чини. Та тој не е дете: време е да ја фрли таа будалаштина. И каква му е таа наклоност да биде романтичар во денешно време! Дај му нешто паметно да чита.

— Што да му дадам? — праша Аркадиј.

— Па јас мислам Бихнеровото „Kraft und Stoff“ за прво време.

— И јас така мислам — рече Аркадиј одобрувајќи — „Kraft und Stoff“ е напишано на популарен јазик.

— Ете, така јас и ти, — му зборуваше истиот ден по ручекот Николај Петрович на брат си; седејќи кај него во кабинетот — сме паднале во луѓе од старото време, нашата песна е испеана. Што да правиш? Може би Базаров има право; но, треба да си признам, едно ме боли: се надевав оти токму сега блиско и пријателски ќе се зближам со Аркадиј, а излезе дека сум останал назад, тој отишол напред, и дека не можеме да се разбереме еден со друг.

— А откаде накаде тој отишол напред? И токму со што тој од нас многу се разликува? — викна со нетрпение Павел Петрович. Со сето тоа му ја наполнил главата оној сињор, оној нихилист. Го мразам јас тоа лекарче; по моево мнение тој е просто шарлатан; сум уверен, дека тој со сите свои жаби ни во физиката не отишол далеку.

— Не, брате мој, не зборувај тоа: Базаров е умен и полн со знаења.

— А како е одвратно самољубив, — го прекина пак Павел Петрович.

— Да забележи Николај Петрович, — тој е самољубив. Но изгледа без тоа не може; само, еве што не можам јас да разберам. Изгледа ми оти сè правам да не останам назад од сегашниот свет: со селаните ги уредив односите, заведов форма, така што за мене, дури, во целата губернија велат дека сум црвен; читам, учам воопшто се трудам да бидам на нивото на современите барања — а тие велат оти мојата песна е испеана! Што да правам, брате, и јас сам почнувам да мислам оти навистина е испеано.

— А зошто?

— А еве зошто. Седам денес и го читам Пушкина... Си спомнувам, дојдов до цигани... Наеднаш доаѓа до мене Аркадиј и, молком, со некое милостиво сожаление на лицето, тивко како на дете, ми ја зеде книгата и кладе пред мене друга, немска.... се насмевна и си отиде, и Пушкин го однесе.

— Види, види! Каква книга ти даде?

— Еве оваа.

И Николај Петрович ја извади од задниот џеб на суртукот префалената брошура на Бихнер, девето издание.

Павел Петрович ја поврте в раце.

— Хм! — промрмори тој. — Аркадиј Николаевич се грижи за твоето воспитание. И што, требаше ли да читаш?

— Пробав.

— Па?

— Или сум јас глупав, или сето тоа е празна работа. Може да сум јас глупав.

— И ти не си заборавил немски? — праша Павел Петрович.

— Јас разбираам немски.

Павел Петрович почна пак да ја врти книгата во рацете и подвечи го погледна брата си. И двајцата замолчеа.

— Да, навистина, да не заборавам, — почна Николај Петрович, очевидно сакајќи да го промени разговорот — Добив писмо од Колјазин.

— Од Матвеј Илич?

— Од него. Дошло во * * * да изврши ревизија на губернијата. Тој сега станал голем човек ми пишува оти сака, како роднина, да се види со нас, та не вика мене, тебе и Аркадија в град.

— Ке одиш ли? — праша Павел Петрович.

— Не; а ти?

— И јас нема да одам. Токму ми треба да се влечкам по патиштата преку педесет врсти да јадам кисељ *]. Mathieu сака да ни се покаже во целата своја слава, ѓавол да го носи! Доста ќе му биде губерниско крадење со темјан, ќе мине и без нашето. И голема работа, тајни советник! Да остане во служба, да го тегнев тој каиш, до сега ќе бев генерал — ајутант. А покрај тоа, јас и ти сме луѓе од старото време.

— Да, брате; се гледа, време е веќе мртвечки сандак да си порачаме и рацете да си ги скрстиме на градите, — рече здивнувајќи Николај Петрович.

— А јас лесно не се давам, — промрмори неговиот брат. — Ние имаме уште да се грабнеме со тој лекар, јас тоа го претчувствувам.

Сударот се случи уште истиот ден при вечерниот чај. Павел Петрович слезе во салонот веќе готов за борба, раздразен и решителен. Само чекаше повод за да се фрли на непријателот, но повод долго време не му се даваше. Базаров воопшто малку зборуваше во присуството на „старците Кирсанови“ (така ги викаше двајцата браќа), а таа вечер не се чувствуваае расположен и молчејќи испиваше чашка по чашка. Павел Петрович целиот гореше од нетрпение; неговата желба најпосле се збидна.

Разговор почна за еден соседен помошник. „Партал, аристократче“, рече равнодушно Базаров, кој се беше виѓавал со него во Петроград.

— Позволете да ве прашам — почна Павел Петрович, а усните му затрепераа; — по вашето сваќање зборовите „партал“ и „аристократ“ значат едно исто? — Јас реков „аристократче“ — рече Базаров, лениво шмркајќи чај.

— Молам, така е; но јас мислам дека исто мнение имате за аристократите како и за аристократчињата. Сметам за својот долг да ви кажам дека се слагаме со тоа мнение. Смеам да кажам дека сите ме знаат како либерален човек и кој го сака прогресот: но токму за тоа ги почитам аристократите, вистинските. Спомнете си, драги господине (при тие зборови Базаров си ги подигна очите накај Павла Петровича), спомнете си, драги господине — повтори тој налуто: — за англиските аристократи. Тие не отстапуваат ни

*) кисељ — пелте направено од компирно брашно и сок од некое овоштие.

за нокот од своите права, па затоа ги почитаат правата на другите; тие бараат да се извршуваат обврските спрема нив, па затоа тие сами ги вршат своите должности. Аристократијата и' ја даде слободата на Англија и ја подржува.

— Сме ја слушале ние таа песна многу пати, — одговори на тоа Базаров, — но што сакате со тоа да докажете?

— Јас со то сакам да докажам, драги господине (Павел Петрович, кога се лутеше, намерно зборуваме „со то“ и „то“, макар што многу убаво знаеше, дека такви зборови граматиката не допушта. — Јас со то сакам да докажам дека без учество на сопствено достоинство, без почитание кон себе си, — а кај аристократот тие чувства се развиени — нема никаква трајна основа општествената ... *bien public* ... општествената зграда. Личноста, драги господине, тоа е главно; човешката личност треба да биде цврста, како карпа, бидејќи на неа сè се гради. Јас на пример, многу добро знам дека вие благоволјавате да ги наоѓате за смешни моите навики, мојата тоалета, мојата чистота најпосле, но сето тоа произлегува од чувството за должност, да, молам, да, за должност. Јас живеам во село, во затантено место, но јас не се понижувам, јас го почитувам во себе човекот.

— Позволете, Павел Петрович, — рече Базаров; вие ете почитате себе, а седите со скрстени раце; па каква полза има од тоа *bien public*? И кога не би уважавале себе, исто би правеле.

Павел Петрович пребледе.

— Тоа е сосема друго прашање. Мене сосема не ми паѓа на памет сега да ви објаснувам зошто седам со скрстени раце, како што благоволивте да се изразите. Само сакам да речам оти аристократизмот е принцип, а без принципи во наше време можат да живеат само неморалните или празните луѓе. Јас го реков тоа на Аркадиј утредента по неговото доаѓање, а сега го повторувам на вас. Не ли така, Николај?

Николај Петрович потврди со главата.

— Аристократизам, либерализам, прогрес, принципи, — зборувавше меѓу тоа Базаров: — кога помислиш, колку туѓи... и непотребни зборови! На Русинот тие ни за пет пари не му требаат.

— А што му треба по вашето мнение? Кога ќе ве чует човек би помислил да се наоѓаме надвор од човештвото, надвор од неговите закони. Забога — логиката на историјата бара....

— Та што ќе ни е таа логика? Ние и без неа си поминуваме.

— Како така?

— Па така. Вие, мислам, немате нужда од логика за тоа да кладете парче леп во устата кога сте гладни. Далеку сме ние од тие апстракции!

Павел Петрович дигна раце:

— Јас не ве разбираам после тоа. Вие го навредувате рускиот народ. Јас не разбираам како може да не се признаваат принципи, правила? Па во името на што вие работите?

— Јас веќе сум ти зборувал, чичко, дека ние не признаваме авторитети, — се умеша Аркадиј.

— Ние работиме во името на она што го сметаме за полезно, — рече Базаров. — Во денешно време најполезна е одречувањето и ние одречуваме.

— Сѐ?

— Сѐ.

— Како? не само уметноста, поезијата... но и... страшно е и да се изговори...

— Сѐ — повтори Базаров со неискажано спокојство.

Павел Петрович упери поглед во него. Тој тоа не го чекаше, а Аркадиј дури поцрвене од задоволство.

— Сепак, позволете, почна Николај Петрович. — Вие ништо не признавате или, поточно речено, вие сѐ рушите... А нали треба и да се гради.

— Тоа веќе не е наша работа... Прво треба местото да се расчисти.

— Современата положба на народот тоа го бара, — важно додаде Аркадиј: — ние сме должни да ги исполниме тие барања, ние немаме право да се предаваме на задоволување личниот егоизам.

Последнава реченица, се гледаше, не му се допадна на Базаров; од неа вееше филозофија, то ест романтизам, зошто Базаров и филозофијата ја викаше романтизам; но тој не најде за потребно да го демантира својот млад ученик.

— Не, не! извика Павел Петрович со изненаден порив: — нејкам да верувам оти вие, господа, навистина го познавате рускиот народ, оти вие сте претставители на неговите потреби, неговите стремежи! Не, рускиот народ не е таков како вие го замислувате. Тој свето ги почита преданијата, тој е патријархален; тој не може да живее без вера...

— Нема да спорам, — го прекина Базаров: — јас сум дури готов да признам дека во тоа сте прави.

— А ако сум прав...

— Сепак тоа ништо не докажува.

— Токму ништо не докажува, — повтори Аркадиј со увереноста на искусен шахист, кој го предвидел на изглед опасниот потез на противникот, па затоа никако не се збрка.

— Како ништо не докажува? — промрмори зачудениот Павел Петрович. Значи, вие одите против својот народ?

— Па макар и така да е! — извика Базаров. — Народот смета, дека кога грми, свети Илија се вози со кола по небото. Па што? Да се согласам ли со него? А покрај тоа — тој е руски, а јас несум ли Русин?

— Не, вие не сте Русин после сето тоа што го рековте сега. Јас не можам да ве сметам за Русин.

— Мојот дедо орел земја, — со надуена гордост одговори Базаров. — Прашајте кого сакате од вашите селани: кого од нас — вас или мене — тој поскоро ќе го признае за сонародник, Вие и не умеете со него да разговарате.

— А вие разговарате со него, и во исто време го презирате.

— Зошто не, ако заслужува презирање? Вие го осудувате мојот правец, а тој ви рече дека тој во мене е случаен, дека не е предизвикан токму од самиот тој народен дух во чие што име вие се борите?

— Вистина! Многу се потребни нихилистите?

— Дали се потребни или не — не е наша работа да решиме. Па нали и вие сами сметате дека не сте бесполезни.

— Господа, господа, ве молам, без вплетување на личноста! — викна Николај Петрович и стана.

Павел Петрович се насмевна и, ставајќи рака на рамото на брата си, го натера пак да седни,

— Не се беспокој, — рече тој. — Нема да се заборавам, токму зарад оноа достоинство, со кое така жестоко се подиграва господин... господин докторот. Позволете, — продолжи тој, обраќајќи се одново кон Базарова: — вие, може, мислите, дека вашето учение е нешто ново? Попусто вие тоа го замислувате. Материјализмот, што го проповодате вие, се јавувал веќе не еднаш и секогаш се покажал несостојателен...

— Пак туг збор! — го прекина Базаров. Тој почна да се налутува, и лицето му почна да добива некаква бакарна и груба боја. — Прво, ние ништо не проповедаме; тоа не е наша навика...

— А што вие работите?

— Еве што работиме. Порано, уште недамна, ние зборуваме дека нашите чиновници земаат рушвет, дека немаме ни патишта, ни трговија, ни правилен суд...

Па да, да, вие сте изобличители, — така, ми се чини, тоа се вика. Со многу од вашите изобличенија и јас сум согласен, но...

— А после видовме дека не чини да се брбори, сè само да се брбори за нашите рани, дека тоа води само кон вулгарност и докринарство: видовме дека и нашите мудреци, така наречените напредни луѓе и изобличители, ништо не чинат, нека се занимаме со глупости, зборуваме за некаква

уметност, несвесно творештво, за парламентаризам, за адвокатура, и гавол ти знае за што, кога работата е за насушниот леб, кога најгрубо суеверие не дави, кога сите наши акционерски друштва пропаѓаат само затоа што се осеќа недостаток од чесни луѓе, кога и самата слобода, за која владата толку се грижи, не може да ни донесе некоа фајда, затоа што нашиот селанец е готов и самиот себе да покраде, само да се напие ракииште во крчмата.

— Така, значи — го прекина Павел Петрович, — така: во сето тоа вие сте се увериле да не се зафаќате со никаква работа сериозно.

— И решивме да не се зафаќаме со ништо, повтори Базаров намуртено.

Тој одеднаш се налути на самиот себе. Зошто така се расприкажувал пред тој господин.

— А само да навредувате?

— И да навредуваме.

— И тоа се вика нихилизам?

— И тоа се вика нихилизам, — повтори Базаров, овој пат со особена дрскост.

Павел Петрович малку замижа.

— Така значи! — рече тој со чудно мирен глас. — Нихилизмот треба да биде лек за секое зло, а вие сте наши избавители и херои. Така. Но зошто тогаш другите, да речеме тие истите изболичители, ги навредувате? Зере и вие не брборите исто како истите други?

— Во нешто друго може, а во тоа не сме грешни, — изговори през заби Базаров.

— Па што? Вие работите, што ли? Се спремате да работите?

Базаров ништо не одговори. Павел Петрович само трепна, но веднаш се совлада.

— Хм!... Да работите, да рушите... продолжи тој. — Но како тоа да рушите не знаејќи дури ни зошто?

— Ние рушиме затоа што сме сила. — забележи Аркадиј.

Павел Петрович го погледна својот братанец па се насмевна.

— Да, сила — затоа и не дава сметка, — рече Аркадиј и се исправи.

— Несретнико! — извика Павел Петрович; тој сосем не можеше веќе да се воздржува: — кога би можел да помислиш, што крепиш во Русија со својата блуткава сентенција! Не, ова и самиот ангел може да го извади од нетрпение! Сила! И дивниот Калмик, и Монголецот има сила но што ќе ни е? Нам ни е скапа цивилизацијата: да, да, молам, драги

господине! нам ни се скапи нејзините плодови. И не ми зборувајте дека тие плодови се ништожни: и последниот мачкало, un barbouilleur, свирач на клавир, кому даваат пет копејки за вечер, тие се покорисни од вас, зашто тие се претставители на цивилизацијата, а не на грубата монголска сила! Вие си воображавате дека сте напредни луѓе, а вам ви е само во калмитски шатор да живеете! Сила! и најпосле, сетете се, господа силни, дека вие сте четири и пол човека, а милиони се оние кои нема да ви позволат да ги згазите со нозете нивните најсвети верувања; кои ќе ве смачкаат!

— Ако не смачкат, нека им е наздравје,—рече Базаров — Само, бабата не кажува што сонувала, но како е за неа најарно. Ние не сме така малку како вие сметате.

— Како? Вие навистина мислите да излезете на крај со целиот народ?

— Вие знаете, од свеќа за една копејка Москва изгорела, — одговори Базаров.

— Да, да. Отпрвин гордост скоро сатанинска, а потоа шегување. Ете, ете со што се занесува нашата младина, ете на што се покорваат неопитните срца на дечиштата! Ете, гледајте, едно од нив седи покрај вас, па тој само што не се колне за вас, гледајте и уживајте. (Аркадиј, си ја заврте главата и се намурти). И таа зараза веќе далеку се рашири. Ми зборувале луѓе, дека во Рим нашите художници во Ватикан ни да стапнат. Рафаела одвај не го сметаат за будала, затоа што тој е авторитет; а тие самите се гадно немоќни и бесплодни; а фантазијата им не може понатаму од „Девојката при водоскокот“! А таа девојка е насликана не може полошо да биде. По вашето мнение тие се сила, нали?

— По моето мнение, — одговори Базаров: — Рафаел ни скршена пара не чини, а и тие не се поарни од него.

— Браво, браво! Слушај, Аркадиј... Еве како треба да се изразуваат сегашните млади луѓе! И како, ќе помислиш, да не одат по вас. Порано младите луѓе требало да учат; не сакале да ги сметаат за незнајци, и така тие, сакале - нејќеле, се трудиле; А сега само треба да им кажеш: сè на светов е глупост! — и готова работа. Младите луѓе се зарадовале. А навистина, понапред биле простаци, а сега наеднаш станале нихилисти.

— Еве, ве издаде фаленото чувство на сопствено достојанство, — флегматично забележи Базаров, додека Аркадиј целиот пламна и му засветкаа очите. — Нашата препирка отиде многу далеку... Изгледа, поарно е да ја прекинеме. А јас тогаш ќе бидам готов да се согласам со вас, — рече тој, станувајќи: — кога ќе ми кажете барем една уредба во современиот наш живот, семеен или општествен, која не би предизвикала полна и беспошtedна осуда.

— Јас ќе ви кажам милиони такви уредби, — извика Павел Петрович: — милиони! Па еве, например, ако сакате, имовната општина.

Ладна насмевка ги искриви усните на Базаров.

— Е, по однос на имовната општина, — рече тој, — по-разговарајте поарно со вашиот брат. Тој сега, изгледа, - видел на дело што е имовна општина, општа гаранција, трезвеност и на тоа слични работички.

— Најпосле, семејството, семејството какво е оно кај нашите селани! — завика Павел Петрович.

— И тоа прашање, мислам, поарно е за самите вас да не го расчленувате на подробности. Вие, сигурно, сте слушали за снахачите? Послушајте ме Павел Петрович, земете си два три дена срок, веднаш тешко да најдете нешто. Прегледајте ги сите наши сословија, па помислите добро за секое, а јас и Аркадиј за тоа време ќе...

— На се ќе се подигравате, — прифати Павел Петрович.

— Не, ќе париме жаби. Ајде, Аркадиј; догледање, господа!

Двајцата пријатели излегоа. Браќата останаа сами и прво само се вгледаа еден во друг.

— Ете, — почна најпосле Павел Петрович: — ете ви ја сегашната младина: Ете тоа се нашите наследници!

— Наследници, — повтори со тажен здив Николај Петрович. Тој во токот на целата препирка седеше како на жар и само крадум болезнено погледуваше во Аркадија. — Знаеш ли што се сетив, брате? Еднаш се скарав со покојната ми мајка; таа викаше, не сакаше да ме слуша... Јас и' реков најпосле: „Вие мене, вела, не можете да ме разберете; ние, вела, припаѓаме на две различни поколенија“ Таа ужасно се навреди, а јас си помислив: што да се прави? Пилулата е горчлива, ама треба да се проголта. Еве, сега дојде ред нас, и нашите наследници можат да ни речат: вие не припаѓате на нашето поколение, голтајте пилули.

— Ама ти си прекалено многу добродушен и скроман, — одговори Павел Петрович: — јас сум напротив, уверен дека јас и ти многу повеќе имаме право отколку тие господинчиња, макар што се изразуваме, може, со донекаде застарен јазик, *vielli*, и ја немаме онаа дрска самонадејност... И како е надуена денешнава младина! ќе прашаш неког. какво вино сакате, црвено или бело? „Јас обично повеќе сакам црвено“ одговара тој со вас и со така важно лице како целата вселена да гледа на него во тој миг...

— Нејќете веќе чај? - прозбори Фењичка, подавајќи си ја главата на вратата; таа не се решаваше да влезе во гостинската сè додека во неа ве слушаше препирка.

— Не, можеш да наредиш да се дигне самсварот, — одговори Николај Петровиќ и стана да ја пресретне. Павел Петровиќ отсечено му рече bon soir *) и отиде во својот кабинет.

XI

— Знаеш што? — му зборуваше Базаров таа истата ноќ на Аркадиј. — Ми дојде во главата една чудесна мисла: татко ти денеска зборуваше оти добил покана од оној ваш виден роднина. Татко ти нема да оди; ајде да одеме јас и ти во ***; оти тој господин и тебе те вика. Видиш како е убаво времето; ќе се провозиме и ќе го разгледаме градот. Ќе си поприкажуваме пет—шест дена, и доста е!

— А од таму ќе се вратиш вamu?

— Не, треба да одам кај татко ми. Ти знаеш тој е од *** на триесет врсти. Одамна не сум го видел, а и мајка ми; треба да ги обрадувам старите. Тие се добри луѓе, нарочно татко ми; многу е занимлив. А јас сум им еден на нив.

— А долго ли време ќе останеш кај нив?

— Не мислам. Ми се чини, ќе ми биде досадно.

— А при враќањето ќе наминиш ли кај нас?

— Не знам... ќе видам. Па така, што? Да одиме!

— Може, — рече Аркадиј лениво.

Тој во душата многу се зарадува на предлогот од својот пријател, но сметаше за потребно, да го скрие своето чувство. Не напразно беше тој нихилист!..

На другиот ден тој отпатува со Базаров во *** на младината во Марино и' беше жал што заминаа; Дуњаша дури малку си поплака... а старите почнаа лесно да дишат.

XXII

Старите Базарови толку повеќе се обрадуваа за изненадното доаѓање на сина им, колку што помалку го очекуваа. Арина Власјевна толку се преплаши и со растрча по дома, што Василиј Иванович ја сравнуваше со „јаребица“: окастрената опашка на нејзината кратка блузичка навистина и даваше нешто птичје. А тој самиот само мумкаше и го гризеше од страна килибарот на својот чибук, и, фаќајќи се зад вратот со прсти, вртеше глава, како да пробаше дали му е добро зашрафена, па одеднаш ќе зинеше широко и ќе се смееше без секаков шум.

— Ти дојдов за цели шест недели, старино, му рече Базаров:—сакам да работам, та те молам да не ми сметаш.

— Ќе ми ја заборамиш физиономијата, ете како ќе ти сметам!—одговори Василиј Иванович.

*) лека нон'

Тој го одржа своето обекање. Откога го смести синот како порано во кабинетот, тој само што не се криеше од него и својата жена ја задржаваше од секакви излишни изјави на нежност. „Ние, матушка моја, и зборувааше тој: при првото доаѓање на Јењушка му досадивме: сега треба да бидеме поумни“. Арина Власјевна се согласуваше со мажот си, но малку добиваше од тоа, зошто синот си го виде само на масата и крајно се плашеше да почне со него да разговара. „Јењушењка!“ се случуваше да му каже, и тој уште не успеал да се озрне, таа веќе ги фаќа врапците на ридикулот и вели тивко и мило: „ништо, ништо, јас така“, а потоа оди при Василија Ивановича и му вели, потпирајќи образ: „како би узнала, мили мој што Јењуша сака денеска за ручек, шчи или боршч?“. „Па оти сама не го праша?“. „Ама да не му досадам!“ Но Базаров и сам скоро престана да се заклучува: треската на неговата работа опадна и се замени со мачителна досада и безисходно беспокојство. Чудна умора се забележуваше во сите негови движења, дури неговото одење, тврдо и стремително смело, се измени. Тој престана да се шета и почна да бара друштво; пиеше чај во гостинската, луташе по градината со Василиј Иванович и пушеше со него во молчење; еднаш се распраша за отец Алексеј. Василиј Иванович отпрвин се израдува за таа промена, но неговата радост не беше долготрајна, „Јењуша многу ме загрижува“, се жалеше тој да не го чуе никој на жена си: не тоа што е недоволен или лут, тоа уште не е ништо; тој е огорчен, тој е тажен—ете што е ужасно. Се молчи; да сака барем мене и тебе да не покара; ослабнува, бојата на лицето му е така неарна“. „Господи, господи!“ шептеше старицата: би му обесила ајмалија на вратот, ама тој нема да дозволи“. Василиј Иванович неколку пати се опитуваше по најпретпазлив начин да го праша Базарова за неговата работа, за неговото здравје, за Аркадија. Но Базаров му одговараше без волја и небрежно, и еднаш, забележувајќи дека татко му во разговорот полека нешто му подвлекува, со досада му рече: „Што ти околу мене се како на прсти одиш?“ Тој манир е полош од префешниот.“ „Но, но, јас ништо!“—брзо одговори кутриот Василиј Иванович. Така исто бесплодни останаа и неговите политички намеци. Почнувајќи еднаш да зборува, по повод блиското ослободување на селаните, за прогресот, тој се надеваше да го пробуди сочувствието на својот син; но тој равнодушно прозбори: „Вчера поминував покрај плотот и слушам тукашните селски деца, место некоја стара песна, со силен глас пеат: Времето верно минува срцето љубов чувствувача... ете ти прогрес!“.

*) ридикул—дамска чантичка

Понекојпат Базаров ќе одеше во некое село и, шегувајќи се како обично, стапуваше во разговор со некој селанец.

„Ајде,—ќе му речеше,—изложи ми ги, брате, своите погледи на животот: оти, велат, целата сила и иднината на Русија е во вас, и оти од вас почнува новата епоха во историјата, вие ќе ни дадете и вистински јазик и закони“. Селанецот или не ќе одговореше ништо, или ќе изговореше некои зборови како следните: „А ние можеме... исто така, оти значи... каков е кладен кај нас, например, темелот“.

— Ти ми објасни што е тоа ваш мир*)?—ќе го прекинеш Базаров: да ли е тоа оној свет што стои на три риби?

— Тоа, батјушка, земјата стои на три риби,—ќе му објаснеше селанецот успокоително, со патријархално добродушна мелодичност: а против нашиот тоест мир, се знае, е господарска волја; оти вие сте наши отци. А колку построго ќе накаже господарот, толку помило му е на селанецот.

Откога саслуша такво едно зборување Базаров еднаш презриво сви рамења и заврте глава, а селанецот крена полека по својот пат.

— Што објаснуваше?—го праша друг еден селанец, средни години и со намуртен поглед, кој оддадалеку, од прагот на својата кука, присуствуваше на неговиот разговор со Базаров.—За неисплатениот оброк, што ли?

— За каков неисплатен оброк, братче мој!—одговори првиот селанец, а во гласот му веќе немаше ни трага од онаа патријархална мелодичност; напротив, се слушаше некаква небрежна суровост:—така, брбореше ова-она; му се посака да си го почеше јазикот. Господин како господин; разбира ли тој нешто?

— Каде да разбере!—одговори другиот селанец и, треснувајќи со капите и олабувајќи си ги појасите, затоа двајцата да обмислуваат за своите работи и нужди. Ах! Базаров кој презрително сви рамења, кој умееше да зборува со селаните (како што се фалеше во препирката со Павел Петрович), тој самоуверен Базаров и не подозираше дека тој во нивните очи беше нешто како будала...

Но, најпосле тој си најде занимање. Еднаш, во негово присуство, Василиј Иванович на еден селанец му ја преврзуваше ранената нога, но рацете на старецот му трепереа, и тој не можеше да излезе на крај со завојот; синот му помогна, и од тогаш почна да учествува во неговата практика, не престанувајќи во истото време да се потсмева и над средствата, за кои сам советувааше, и над татка си, кој веднаш ги извршуваше. Но потсмевките на Базарова никако

*) Мир—селска имовна општина, а значи и свет.

не го збунуваше Василија Ивановича; тие дури го утешаваа. Придржувајќи си го својот извалкан шлафрок со двата прста на мевот и пушејќи од време на време на лула, тој со уживање го слушаше Базарова, и што повеќе злоба имаше во неговите необмислени постапки, толку повеќе неговиот среќен татко добродушно и гласно се смееше, покажувајќи ги своите црни заби се до еден. Тој дури ги повторуваше тие необмислени постапки, понекојпат тапи и бесмислени и, например, неколку дни, без никаква врска, се повторуваше: „но, тоа е деветта работа!“ само затоа оти неговиот син, кога дознал дека тој одел на утрена молитва в црква, го употребил тој израз. „Сполај му на господ! престана да му е мачно без причина! и шепотеше тој на својата супруга:—Како денеска ми даде да разберам, чудо! „А затоа пак мислата дека има таков помошник го доведуваше до восхит, го полнеше со гордост.“ Да, да, зборувааше тој на некаква селанка со машини (армјак*) и рогата кичка**) давајќи и шишенце со Гулјардова вода или тегличка со белило:—ти, гулабице, треба секоја минута да благодариш на бога оти син ми е на гости: те лекуваат по најнаучна и најнова метода, разбираш ли ти тоа? Ни францускиот император Наполеон нема подобар лекар“. А селанката која беше дошла да се жали дека „бодежи ја бодат“ (значењето на тие зборови, покрај тоа, не знаеше да го објасни), само се клањаше и си ја пикаше раката зад пазувата, каде што имаше четири јајца, завиен во крајот на убрусот.

Базаров еднаш дури му извади заб на еден торбар со манифактура, кој минуваше оттаму, и макар што тој заб беше обичен, сепак Василиј Иванович го сачува како реткост и, покажувајќи го на отец Алексеј, непрестано повторуваше:

— Погледнете какви корени! Таква сила има Евгениј! Манифактуристот просто се дигна во воздухот... Ми се чини да беше даб, и тој ќе излеташе надвор!.

— Похвално!-прозбори, најпосле, отец Алексеј, не знаејќи што да одговори и како да се куртулиса од старецот кој беше паднал во екстаз.

Еднаш еден селанец од соседното село го донесе при докторот својот брат, болен од тифус. Лежејќи ничкум на сноп слама, несретникот умираше; темни бенки му го покриваа телото, тој одамна беше изгубил сознание. Василиј Иванович изјави сожалението што никој порано не се сетил да се обрати за помош на медицината, па рече оти нема спас. Навистина, кутриот селанец не го однесе братата си дома: умре во талигата.

*) армјак—горна селска облека

**) украса на главата

После три дена Базаров влезе кај татко си во собата и праша дали има кај него лапис.

— Има, зошто ти е?

— Ми треба... раничка да изгорам.

— Кому?

— На мене.

— Како, на тебе! Зошто? Каква е таа раничка? Каде е?

— Еве овде, на прстот. Денеска одев в село, знаеш таму откаде го донесоа оној селанец болен од тифус. Тие некако се канеа да извршат обдукција над него, а јас одамна не сум се вежбал за тоа.

— Па?

— Па го замолив околискиот лекар; и се посеков.

Василиј Иванович наеднаш целиот пребледе, и, ни збор не зборувајќи се спушти во кабинетот, откаде веднаш се врати со парче лапис в рака. Базаров сакаше да го земе и да излезе.

— Жити господ, — рече Василиј Иванович, — позволи ми јас да го направам тоа.

Базаров се насмевна.

— Каков си љубител на праксата!

— Не се шегувај те молам. Покажи си го прстот. Раничката не е голема. Не боли?

— Притисни посилно, не се плаши.

Василиј Иванович застапа.

— Како ти мислиш, Евгениј, не е ли поарно да го изгориме со железо?

— Тоа требаше понапред да се направи, а сега, заправо, ни лапис не треба. Ако сум се заразил, сега, е веќе доцна.

— Како... Доцна... — одвај можеше да изговори Василиј Иванович.

— Нема збор! од тогаш минаа повеќе од четири часа.

Василиј Иванович уште малку ја изгоре раничката.

— А зар околискиот лекар немаше лапис?

— Немаше.

— Како тоа, боже мој! Лекар и нема таква неопходна работа!

— Да му ги видеше само ланцетите, — рече Базаров и излезе надвор.

До самата вечер и по токот на целиот утрешен ден Василиј Иванович измислуваше секакви можни поводи да влезе во собата на сина си, и макар што не само не споменуваше за неговата рана, но дури се трудеше да зборува за сосем други работи, тој така настојчиво му се загледуваше во очите, така тревожно го набљудуваше, што Базаров изгуби трпение и се закани да отпатува. Василиј Иванович му даде

збор оти нема да се беспокои, толку повеќе што и Арина Власјевна, од која, се разбира, се криеше, почна да досадува со прашања зошто тој не спие и што се случило со него? Цели два дена тој се храбреше, макар што изгледот на сина му, на кого се крадум погледнуваше, никако не му се бендисуваше... но на третиот ден на ручекот не издржа. Базаров седеше со наведен поглед и не се факаше ни за една чинија.

— Зошто не јадеш Евгениј? — го праша, давајќи му на своето лице безгрижен израз. Ми се чини, јадењето е убаво зготвено.

— Не ми се сака, затоа и не јадам.

— Немаш апетит? А главата? — додаде тој со плашлив глас: — те боли?

— Ме боли. Зошто да не боли?

Арина Власјевна се исправи и наостри уши.

— Не се лути, те молам, Евгениј, — продолжи Василиј Иванович: — но к'е ми дозволиш ли да ти пипнам пулс?

— Базаров се подигна.

— Ке ти кажам и без прашање оти имам оган.

— И трпки имаше?

— Имав и трпки. Одам да легнам; а вие пратете ми липов чај. Сум настинал, сигурно.

— Ама чув јас, ти сношти кашлаше — прозбори Арина Власјевна.

— Сум настинал, — повтори Базаров и си отиде.

Арина Власјевна се зафати да прави чај од липов цвет, а Василиј Иванович влезе во соседната соба и молчејќи се фати за косите.

Базаров тој ден век'е не стануваше и целата ноќ ја мина во тешка, полузанесена дремка. Околу едниот по полноќ со мака, отварајќи очи, го виде над себе при светлоста од кандилото бледото лице на татка си и му рече да си отиде; тој се покори, но веднаш се врати на прсти и, допола заклонувајќи се со вратичката од шкафот не трепнувајќи гледаше во сина си. Ни Арина Власјевна не легна и отварајќи ја сосема малку вратата од кабинетот сеедно пристапуваше да чуе: „како Ењуша дише“ и да погледне на Василија Ивановича. Таа можеше да го види само неговиот сгрчен грб, но и тоа и' даваше некое облекчение. Наутро Базаров се обиде да стане; почна да му се врти главата, крв почна да му тече од носот; тој пак легна. Василиј Иванович молкум му прислужуваше; Арина Власјевна влезе при него и го праша како се осека. Тој одговори: „поарно“, па се обрна на кај сидот. Василиј Иванович почна да мафта на жена си со двете раце; она си ја прелапа устата, за да не заплаче, и излезе надвор. Се' дома наеднаш, мислиш, потемне;

сите лица се издолжија; стана чудна тишана; од дворот го однесоа в село еден грлат петел, кој долго не можеше да разбере зошто прават така со него. Базаров и понатаму лежеше, завртен кон сидот. Василиј Иванович се обидуваа да му се обраќа со разни прашања, но тие го изморуваа Базарова, та старецот замре во своето кресло, кршејќи само прсти од време на време. Излегуваше за неколку мига во градината, стоеше таму, како статуа, како поразен од неискажана изуменост (тој израз на изумност никако не слегуваше од неговото лице), и пак се враќаше при сина си, трудејќи се да ги избегне прашањата од жена си. Таа најпосле го фати за рака и грчевито, скоро со заканување прозбори: „Ама што му е“? Тогаш тој се сепна и насила и' се насмевна место одговор, но, за свој ужас, место насмевка, кај него однекаде се појави смев. По доктор тој пратил изутрина. Сметаше за потребно да го предизвести за тоа сина си, како не би се налутил тој.

Базаров се обрна на креветот, не трепкајќи и тапо погледна на татка си, и побара да пие.

Василиј Иванович му даде вода и ненадејно му го пипна челото. Тој просто гореше.

— Старино, — почна Базаров со засипнат и бавен глас, — мојата работа е лоша. Јас сум заразен и по неколку дни ќе ме закопуваш.

Василиј Иванович се заклати, како некој да беше го удрил по нозете.

— Евгениј! — прошепна тој: — што зборува!... Господ да ти е помош! Ти си настинал.

— Добро де, — полека го прекина Базаров. — На лекарот не му е позволено така да зборува. Сите признаци на заразеност, ти сам знаеш.

— Па каде има знаци на заразеност, Евгениј?.. Забога!

— А што е она? — рече Базаров и, подигнувајќи го ракавот од кошулата, му ги покажа на татка си зловештите црвени бемки, што беа почнале да излегуваат.

Василиј Иванович се стресе и се олади од страв.

— Да речеме, рече тој најпосле, — да речеме... да е... да е дури нешто како заразеност.

— Пиемија, — потфрли синот.

— Па да... како... епидемија.

— Пиемија, — сурово и јасно повтори Базаров: — или ги заборава веќе своите табаци?

— Да, да, да, како ти е згодно... а сепак ќе те излекуваме..

— Ама, нема го мајсторот. Но не е таму работата. Јас не очекував дека така скоро ќе умрам. Оваа случајност, право да си кажам, многу ми е непријатна. И ти и мајка ми

треба сега да се ползувате од тоа, што имате силна вера; еве ви случај да ја кладите на проба. — Тој пивна уште малку вода. — Сакам да те замолам за една работа... додека мојата глава е во моја власт. Утре или заутре мојот мозок, како што знаеш, ќе одкаже послушност. Јас и сега несум сосем уверен дали јасно се изразувам. Додека лежев, сè ми се чинеше дека околу мене трчат црвени кучиња, а ти над мене застана како над тетреб. Како пијан сум. Ти добро ме разбираш?

— Забога, Евгениј, ти зборуваш совршено како треба.

— Толку подобро; ти ми рече оти си пратил по доктор... Со тоа ти си на себе направил задоволство... Направи и на мене задоволство: прати човек...

— До Аркадиј Николаич? — потфати старецот.

— Кој е тој Аркадиј Николаич? — рече Базаров како во недоумение: — Ах, да, оноа жолтоклунче! Не, не го зафакај: тој сега паднал в куп. Не се чуди, тоа уште не е клапаење. Но прати човек по Одинцова, Ана Сергеевна тука близу има таква една помешчица... Знаеш (Васидиј Иванович климна со главата). Евгениј Базаров, нека каже, рече да ве поздравува и рече оти умира. Ти ќе го извршиш тоа?

— Ќе го извршам... Само возможно ли е дека ќе умреш, ти, Евгениј... Само помисли! Па каде после тоа ќе има правда?

— Тоа јас не знам; само ти прати човек.

— Оваа минута ќе пратам и сам ќе напишам писмо.

— Не, зошто; кажи, дека рече да ве поздравува, повеќе ништо не е потребно. А сега јас пак се враќам при своите кучиња. Чудно! Сакам да ја задржам мислата за смртта, па ништо не излегува. Гледам некаква бемка... и ништо повеќе.

Тој пак тешко се обрна кон сидот; а Василиј Иванович излезе од кабинетот и кога се докопа до женината спална, падна на колена пред иконите.

— Моли се, Арина, моли се! — рече тој болно: нашиот син умира.

Докторот, оној истиот околиски лекар, при кого не се нашол лапис, дојде и, откако го прегледа болниот посветува да се држат за методата на очекување и веднаш рече неколку збора за можноста да оздрави.

— А ви се случило да видите, дека луѓе во моја положба не одат во Елисеум? — праша Базаров, па факајки изненадно за нога една тешка маса, што стоеше до креветот ја пораздруса и ја мрдна од местото.

— Силата, силата — рече тој, — сета е овде, а треба да се умре!... Старецот барем успеал да одвикне од животот, а јас... Да, иди па покрај да не ја признаеш смртта. Она не те признава, и свршено! Кој таму плаче? — додаде

тој после малку. — Мајка? Кутрата! Кого сега ќе го храни со својот чудесен боршч? А и ти Василиј Иванович, ми се чини, плачеш. И, ако христијанството не помага, биди философ, стоик, што ли! Оти ти се фалеше дека си философ.

Каков сум јас филисоф! — повика Василиј Иванович, и солзи почнаа да капат низ образите му.

На Базаров секој час му стануваше сè полошо; болеста му зеде брз ход, што обично се случува при хируршките труења. Тој уште не беше загубил памтење и разбираше што му зборуваа; тој уште се бореше. „Не сакам да клапам — шептеше тој, стегајќи песници: — каква бесмислица!“ И веднаш ќе рече: „Но, ако од осум се одземе десет, колку ќе излезе?“ Василиј Иванович одеше по собата како луд, предлагаше дè едно, дè друго средство и сеедно му ги покриваше нозете на сина си. Да се обрне на ладни чаршафи... средство за блуење... крпи со синап на мевот... да се пушти крв“, зборуваше со напор. Докторот, кого го беше замолил да остане, се согласуваше со него, му даваше на болниот лимуната, а за себе молеше дè за лула, дè за она што укрепува — згрејува, то ест ракија. Арина Власјевна седеше на едно ниско столче покрај вратата и само одвреме навреме одеше да се моли; неколку дена пред тоа тоалетното огледалце и' се слизна од рацете и се скрши, а тоа она секогаш го свакаше за лошо предзнамење, самата Анфисушка ништо не знаеше да и' каже. Тимофеич отиде по Одинцова.

Нокта беше неарна за Базаров... Жесток оган го мачеше. Наутро му беше поолекнало. Тој ја замоли Арина Власјевна да го очешла, и' баци рака и испи две голтки чај, Василиј Иванович малку се оживи.

— Сполај му на господа! — често повторуваше: — кризата настапи... кризата дојде.

— Ех, кога ќе помислиш! — прозбори Базаров. — Што значи збор! — Го најде, рече: „криза“, па се утеша. Чудна работа како човекот уште во зборови. Ќе му кажат на пример оти е будала а не го истепат, тој ќе се натажи; ќе му речат оти е умен а не му дадат пари — тој ќе почувствува задоволство.

Оваа мала реч на Базарова, што го потсетуваше на прејешните „необмислени постапки“, го доведе Василија Ивановича до раздраганост.

— Браво! прекрасно речено, прекрасно! — извика тој, правејќи се да ракоплеска.

Базаров тажно се насмевна.

— Па како ти мислиш прозбори тој: — кризата минала или настапила?

— Тебе ти е поарно, еве што гледам јас, еве што ме радува, — одговори Василиј Иванович.

— Е па прекрасно; никојпат не е лошо да се радуваш. А по оноа, ти текна? прати?

— Против, како не.

Промената на поарно не продолжи долго. Настапите на болеста му се обновија. Василиј Иванович седеше покрај Базарова. Изгледаше, некаква особена мака го мачеше старецот. Тој неколку пати се канеше да зборува — и не можеше.

— Евгениј! — изговори тој најпосле, — сине мој, драги мој, мили сине!

Овој необичен позив подејствува на Базарова... Тој си ја обрна малку главата, очевидно трудејќи се да се ослободи од под товарот на занесеноста, што го давеше, и рече: — „Што е, татко мој?

— Евгениј, — продолжаваше Василиј Иванович, и се спушти на колена пред Базарова, макар што тој не отвараше очи и не можеше да го види. — Евгениј, сега ти е поарно: ќе даде господ ќе оздравиш; но восползувај се од ова време, утеши мене и мајка ти, исполни го долгот на христијанин! Како ми е мене тоа да ти зборувам, тоа е ужасно; но уште поужасно е... ете за секогаш, Евгениј... помисли какво...

Гласот на старецот му се прекина, а по лицето на неговиот син, макар што тој продолжуваше да лежи со затворени очи, мина нешто чудно.

— Јас не се откажувам, ако тоа може да ве утеша, — рече тој најпосле: — но ми се чини, не треба уште да се брза. Ти сам зборуваш дека ми е поарно.

— Поарно, Евгениј, поарно, но кој знае, оти сè е по божјата волја, а кога ќе го исполниш долгот...

— Не, јас ќе почекам; — го прекина Базаров. — Јас сум согласен со тебе оти настапи кризата. А ако сме се излагале јас и ти, што тогаш! Та и бессвесни се причестуваат.

— Забога, Евгениј...

— Ќе почекам. А сега сакам да спијам. Не ми пречи.

И тој си ја кладе главата на префешното место.

Старецот стана, седна на креслото, се фати за брадата и почна да си ги гризе прстите.

Тропкање на кола со пружина, она тропкање што така нарочно се забележува во селската тишина, изненадно му ги заглуши ушите. Сè поблизу и поблизу се тркалаа лесните колца; еве веќе се слушаше фркањето на коњите... Василиј Иванович скокна и се фрли кон прозорчето. На дворот од неговата кука влезе четворно прегната карета со две места. Не си давајќи сметка што би можело ова да значи, тласнат од некаква бесмислена радост, тој истрча по тремот. Ливре-исан лакеј ја отвораше вратичката на каретата; една дама под црн воал и во црн мантил излегуваше од неа...

— Јас сум Одинцова, — рече она. — Жив ли е Евгениј Василевич? Вие сте неговиот татко? Јас доведов со себе доктор?

— Добротворко! — извика Василиј Иванович и факајки ја нејзината рака, грчевито ја притисна на својата уста, додека докторот што го доведе со себе Ана Сергеевна, мал човек со очила, со немска физиономија, излегуваше од каретата не брзајки. — Жив е уште, жив мој Евгениј, и сега ќе биде спасен! Жено! жено!... Ангел ни дојде од небото...

— Што е тоа господи! — прозбори старичката, истрчувајќи од гостинската и, ништо не разбирајќи, туку во претсобијето падна пред нозете на Ана Сергеевна и почна, како луда, да и' го бацува ф'станот.

— Што правите! Што правите! — повторуваше Ана Сергеевна; но Арина Власјевна не ја слушаше, а Василиј Иванович само повторувше: „ангеле! ангеле“!

— Wo ist der Kranke?¹⁾ И каде е пациентот? — прозбори најпосле докторот не без извесно негодување.

Василиј Иванович дојде малку на себе.

— Овде, овде, повелете по мене, вертестер хер колега²⁾ — додаде тој по стара навика,

— Е! — изговори Немецот и кисело се насмевна.

Василиј Иванович го одведе во кабинетот.

— Доктор од Ана Сергеевна Одинцова, — рече тој; наведувајќи се до самото уво на својот син: — и она е овде. Базаров одеднаш си ги отвори очите.

— Што рече?

— Реков дека Ана Сергеевна Одинцова е овде, и ти го додела овој господин доктор.

Базаров мина со очите околу себе.

— Она овде... сакам да ја видам.

— Ќе ја видиш, Евгениј; но прво треба да поразговараш со господин докторот, јас ќе им ја раскажам целата историја на болеста, бидејќи Сидор Сидорич си отиде (така се викаше околискиот лекар), па ќе направиме една мала консултација.

Базаров погледна на Немецот

— Ајде, разговарајте побрзо, само не по латински, оти јас знам што значи: *jam moritur*³⁾.

— Der Herr scheint des Deutschen mächtig zu sein?⁴⁾... почна новиот Ескулапов питомец, обраќајќи се на Василиј Иванович.

— Их... хабе поарно зборувајте руски, — рече старецот.

1) Каде е болниот!

2) драги колега

3) Век'е умира

4) Господинот, изгледа, го владее немскиот јазик.

— А — а! така значи... Повелете...

И консултацијата почна.

По пол час Ана Сергеевна, во придружба со Василиј Иванович, влезе во кабинетот. Докторот успеа да и' шепне, дека не може ни да мисли оти болниот ќе оздрави.

Она се загледа во Базарова... и застапа на вратата, толку ја порази ова запалено и во исто време мртвечко лице со устремени на неа матни очи. Неа просто ја фати некаков ладен мачителен страв; мислата дека не би го тоа осетила, кога навистина би го љубила, — за миг светна во нејзината глава.

— Хвала, — со мака прозбори тој: — јас тоа не го очекував. Тоа е добро дело. Еве уште еднаш се видовме, како што ветивте.

— Ана Сергеевна беше така добра... — почна Василиј Иванович.

— Тате, оставете не. — Ана Сергеевна, позволувате ли? Ми се чини, сега...

Тој го покажа со глава своето спростено немошно тело. Василиј Иванович излезе.

— Но, хвала ви, — повтори Базаров. — Тоа е царски Велат, и царевите посетуваат луѓе на умирачка.

Евгениј Василич, јас се надевам...

— Ех, Ана Сергеевна, да си ја кажеме вистината. Со мене е свршено. Паднав под тркалото. И излегува дека нема нужда да се мисли за иднината. Стара шега е смртта, а на секој му се чини како нешто ново. До сега не се плашев... а после ќе настапи бессознание, и е свршено! (Тој слабо мавна со раката). Но, што да ви кажам... Оти ве љубев? Тоа и порано немаше никаква смисла, а сега уште помалку. Љубовта е форма, а мојата сопствена форма веќе се распаднава. Поарно да кажам — колку сте славна! И сега еве вие стоите, толку прекрасна!...

Ана Сергеевна неволно се растрепери.

— Ништо, не се плашете... седнете таму... Не доваѓајте до мене, оти мојата болест е заразна.

Ана Сергеевна брзо ја премина собата и седна на едно кресло до диванот, на кој што лежеше Базаров.

— Великодушна! — шепна тој. — Ох, како близу, и каква млада, свежа, чиста... во оваа гадна соба!... Но, проштавајте, живејте долго, тоа е најарно од сè, лекувајте се додека има време. Погледнете каков гаден приказ: напољу смачкан црв, а уште се вовира. А уште мислеше: ќе свршам многу работи, нема да умрам, каде! Имам задача, та јас сум гигант! А сега целата задача на гигантот е како да умре прилично, макар никому ништо од тоа... Сè едно: нема да вртам со опашката.

Базаров замолча и почна да ја пипа својата чаша.

Ана Сергеевна му даде да пие вадејќи си ги ракавиците и плашливо дишејќи.

— Вие мене ќе ме заборавите, — почна тој пак: — мртвиот на живиот не може да му биде другар. Татко ми ќе ви зборува: еве каков човек губи Русија... Тоа е празна работа, но не го разuverувајте старецот. Со што детето ќе се теша... знаете како велат. И кон мајка ми се отнесете внимателно. Оти такви луѓе, како што се они, во вашиот висок свет ни дење со свеќа не можете да ги најдете.. Јас сум потребен на Русија... се гледа, не сум потребен. А кој е потребен? Чизмарот е потребен, кројачот е потребен, месарот е потребен...месо продава.... месарот... чекајте, јас се губам... Тука е шума...

Базаров си ја кладе раката на челото.

Ана Сергеевна се наведе над него.

— Евгениј Василич, јас сум овде...

Тој одеднаш си ја тргна раката и се подигна.

— Проставајте, — рече тој со изненадна сила, и очите му светнаа со последен блесок. — Проставајте... Слушајте... па тогаш не ве бацив јас... Дувнете на кандилото што гасне, и нека изгасне...

Ана Сергеевна се допре до неговото чело.

— Е, доста е! — рече тој и се спушти на перницата.
— Сега... темница..

Ана Сергеевна тивко излезе.

— Што е? — ја праша со шепот Василиј Иванович.

— Заспа, — одговори она двај чујно.

На Базаров не му беш веќе судено да се пробуди. Вечерта тој падна во совршено бессознание, а на другиот ден умре. Отец Алексеј ги изврши над него верските обреди. Кога му светеа масло, кога светото миро се докосна до неговите гради, едно око му се отвори и, изгледаше, при појавата на свештеникот во одежда, кандилницата што кадеше, свеќата пред иконата, нешто слично на страшно треперење за еден миг се одрази на мртвешкото му лице. А кога најпосле го испушти последниот здив и во куќата настана општо офкање, Василија Ивановича го фати неочекуван бес. „Јас реков оти ќе роптам“ пресипнато викаше тој, со ужарено, искривено лице, тресејќи песница во воздухот, како да се закануваше некому: — и ќе роптам!„ Но Арина Властејкина, сета во солзи, му се обеси на вратот, и двајцата паднаа ничкум. — „Така, — раскажуваше по тоа Анфисушка во собата за прислуга: — едно до друго си ги наведоа главите, како овчички во пладне...“

Но пладневната горештина минува, и настанува вечер и ноќ, а после враќањето во тивко прибежиште, каде што слатко се спие намачен и уморен...

Л. Н. Толстој

ВОЈНА И МИР

(извадок)

ТОМ ПРВИ

ДЕЛ I

XX

Заборавија за Тушиновата батерија, и дури при свршувањето на борбата, кнез Багратион кој продолжуваше да ја слуша канонадата во центарот, го испрати таму дежурниот штабен офицер, а потоа и кнез Андреја, да наредат на батеријата да отстапи колку се може поскоро. Заштитата што стоеше до Тушиновите топови си отиде, по нечија заповед, среде борбата, но батеријата продолжуваше да пука и францусите не ја зедаа само затоа оти непријателот не можеше да замисли таква дрзост да пукаат со четири топа што никој не ги заштитува. Напротив, по енергичното дејствие на таа батерија, тој претполагаше дека тука во центарот се концентрирани главните руски сили, и двапати се обиде да ја нападне таа точка, но и двата пати беше отеран од картечното пукање на четирите топа што стоеја сами на тоа високо место.

Набргу после отидувањето на кнез Багратион, Тушин успеал да го запали Шенграбен.

— Гледај, се забркаа! Гори! Гледај дим! Мајсторски! Важно! Димот, димот! — повикаа послугите распалувајќи се.

Сите топови без наредба беа завртени кон пожарот. Како да туткаат, војниците подвикнуваа на секое пукање: „Мајсторски! на, еј, така треба! Гледај; гледај! ... Чудесно. Оганот, разнесуван од ветерот, брзо се рашируваше. Француските колони што беа излегле надвор од селата, се вратија назад, но како казна за тој свој неуспех, непријателот извлече десно од селото десет топа и почна да го бие Тушина.

Во таа детинска радост, возбудена од оганот, и занесени од успешната стрелба по французите, нашите артиљеристи ја забележија таа батерија само тогај кога две ѓулиња, и веднаш уште четири по нив, удрија помеѓу топовите, и едното од нив обори два коња, а другото му ја откина ногата на чуварот што ги чуваше сандаците. Одушевувањето што беше веќе завладеало еднаш, не ослабнуваше, но малку само се промени настроението. Коњите ги заменија со други од резервниот лафет, ранетите ги прибраа, а четирите топа ги завртеа против батеријата со десет топа. Офицерот, Тушиновиот другар, беше убиен во почетокот на борбата, и за еден час од четириесет луѓе послуга беа убиени седумнаесет, но артилеристите беа сè така весели и одушевени. Двапати они забележија, дека долу, близу до нив, се покажуваа французите и тогај биеја со картечи.

Малиот човек, со слаби, невешти движења, секој час бараше од сеизот уште една лула затоа, како он зборуваше, на просипувајќи од неа оган, истрчуваше напред и испод малата рака ги гледаше Французите.

— Рушете, момчиња!—повторуваше, и сам ги факаше топовите за тркалата и ги одвиваше бурмите. Во димот, заглушен од постојаните истрели што го принудуваа секој час да трепнува, Тушин, не оставајќи ја својата носогрејка,* трчаше од еден топ до друг, та час нишанеше, час му ги броеше гранатите, час наредуваше да се променат и испрегнат убиените и ранетите коњи и подвикуваше со својот слаб, тенок, нерешителен глас. Лицето му се распалуваше сè повеќе и повеќе. Само кога убиваат или рануваат некого, тој се мрштеше, и си ја вртеше главата од загинатиот, срдито викаше на луѓето, кои, како и секогаш, сè мачеја да го дигнат ранетиот или мртвото тело. Војниците, во поголем број убави јунаци, (како и секогаш во батеријната чета беа пови-соки за две глави од својот офицер и двапати пошироки од него), сите гледаа во својот командир, како деца кои се наоѓаат во тешка положба, и оној израз што се гледаше на неговото лице неизмено се одразувааше и на нивните лица.

Од тој страшен грмеж, шум, потребата од внимание и работа, Тушин не осекаше ни најмалку непријатно чувство на страв, и мислата, дека можат да го убијат или тешко ранат, не му минуваше низ умот.—Напротив, нему му стануваше сè повесело и повесело. Нему му се чинеше, дека многу одамна, одвај ли не вчера, беше онаа минута, кога го виде непријателот и пукна за прв пат, и дека местото на кое стоеше сега, му беше одамна познато, родно место. Макар што тој паметеше сè, сè пресметнуваше и чинеше сè што

*) Така Русите ја викаат наџшега лулата.

може да учини најдобриот офицер во неговата положба, он се наоѓаше во таква состојба, која приличи на грозничаво болнување или пак во состојба на пијан човек.

Од оглушителните грмежи на своите топови, од пиштењето и ударите на непријателските гранати, од онаа дослуга, испотена и зацрвенета, што брзаше околу топовите, од онаа човечка и коњска крв, од оние непријателски димови на другата страна (после кои секојпат донесуваше граната и удираше во земјата, в човек, в топ или в коњ), од сите тие предмети беше му се створил во неговата глава посебен фантастичен свет во кој што он уживаше во тој момент. Непријателските топови не беа топови за неговата фантазија, но лулички од кои некој невидим пушач пушташе ретки клупчиња од дим.

— Гледај, пак пукна, прошепоти Тушин за себе, во тоа време кога од шумата излезе едно клубе дим и го понесе ветерот налево како панделка.—Сега чекај, гранатче,—да те пратам назад.

— Што заповедувате, ваше благородие?—праша капларот кој стоеше близу до него и слушаше како он нешто мрмори.

— Ништо, граната.... одговори он.

„Де сега ти наша Матвеевна“, зборуваше он за себе. Во неговата фантазија Матвеевна му се претставуваше големиот, крајниот, староизлеаниот топ. Нему му изгледаа Французите што стоеја околу своите топови како мравка. Во неговиот свет убавецот и пијаницата, првиот номер при вториот топ, беше вујкото. Тушин најчесто гледаше во него и се радуваше на секој негов покрет. Звукот на топовското пукање под ридот, кој час замираше, час се засилуваше, му се чинеше како нечие дишење. Он наслушкуваше како се стишува и засилува дишењето.

„Гледај, пак почна да диши, почна да диши, зборуваше Тушин за себе. Он си се замислуваше дека е многу едар, со голема сила маж, кој фрла гулиња со двете раце на французите.

— Е, Матвеевна, мајчице, не се давај,—зборуваше он, трајќи се од топовите, кога над неговата глава се чу некој туѓ, непознат глас.

— Капетан Тушин! Капетане!

Тушин погледа уплашено. Тоа беше оној штабен офицер што го изгони од Грунт. Он му викаше со заздивнат глас.

— Дали сте полуделе? Двапати ви се заповедува да отстапите, а вие....

„Но зошто они мене“?—помисли во себе Тушин, кој го гледаше со страв началникот.—Јас... ништо... прозбори он, принесувајќи ги двата прста на козирката.—Јас...

Но пуковникот не изговори сè што сакаше. Гранатата што прелета близо до него, го натера полегнувајќи да се свие на коњот. Он замолкна и кога сакаше да каже уште нешто, друга една граната го запре. Он го заврте коњот и одлета натаму,

— Отстапете! Сите отстапете!—извика тој оддалеку.

Војниците се насмеаја. По една минута пристигна аѓутантот со иста наредба.

Тоа беше кнез Андреја. Прво нешто што виде, кога излезе на просторот што го заземаа Тушиновите топови, беше еден растргнат коњ со пребиена нога, кој 'ржеше покрај впрегнатите коњи. Од ногата му течеше крв како извор. Меѓу предните лежеа неколку убиени. Во тоа време, една граната по друга прелетуваа над него, тој се приближи и почувствува коко го пронизуваат по грбот нервни трпки. Но самата мисла оти се плаши го охрабри. Јас не смеам да се плашам, помисли тој и полека слезе од коњот меѓу топовите. Тој ја предаде наредбата и не се помери од батеријата. Тој реши самиот лично да ги крене топовите и да ги одвлече. Заедно со Тушина, газејќи преку трупови и под страшен оган од Французите, тој се зафати да ги прибира топовите.

— Пред малку дојде еден старешина, но многу брзо избега, кажа капларот на кнез Андреја, не е како ваше благородие.

Кнез Андреја ништо не зборуваше со Тушина. Обајцата беа толку занесени во работата, така што, би рекол човек, да не се виѓаваат еден со друг. Откога ги качија на предните двата читави од четирите топа и тргнаа низ ридот (еден разбиен топ и хаубица оставија), кнез Андреја тргна кон Тушина.

— Е сега, догледање! -

— Догледање, голапче — рече Тушин, добра душо! Проставајте, голапче, рече Тушин со солзи, кои одеднаш кој знае зашто, му ги наполнија очите.

ГЛАВА XXI

Ветерот стивна, црните облаци се спуштија ниско над бојното поле, мешајќи се на хоризонтот со димот од барутот. Се ствмнуваше. И појасно се оцртуваше на две места светлоста од пожарите. Канонадата ослабна, но грмежот на пушките одсад и надносно се чуеше почесто и поблизу. Штом Тушин со своите топови, обиколувајќи и наидувајќи на ранети, излезе од оганот и се спушти во долот, го сретнаа старешините и аѓутантите, меѓу кои беше и штабниот офицер, и Жерков, кој беше двапати праќан и ниеднаш не

дојде до батеријата на Тушина. Сите тие, прекинувајќи еден друг, му издаваа и соопштуваа наредби како и каде да отиде, го прекоруваша и му правеа забелешки. Тушин ништо не наредуваше и молчејќи, плашејќи се да зборува, бидејќи беше готов да заплаче при секој збор без да знае зашто, врвеше назад на својот мршав артилерски коњ. Макар што беше наредено ранетите да се оставаат, мнозина од нив се влечеа по војската и молеа да ги качат на топовите. Овој отрсит пешадиски офицер што излезе пред борбата од Тушиновата колиба беше, со куршум во стомакот, ставен на лафетот на Матвеевна. По ридот, бледиот хусарски јункер, со едната рака придржавајќи ја другата, се приближи до Тушина го замоли да седне на топот.

— Капетане, жити господ, сум контузован во ракава, — рече тој, плашливо. — Жити господ, не можам да идам. Жити господ!

Се гледаше дека тој јункер не еднаш се молел да се качи некаде, но насекаде го одбиле. Он се молеше со нерешителен и жалостен глас. — Наредете да се качам, — жити господ!

— Качете го, качете го, рече Тушин — постели му го шинелот ти, вујко — се обрна кон својот љубим војник. — Ама каде е ранетиот офицер?

— Го симнавме, — умре, одговори тој.

— Качете го, седнете, драги, седнете. Постели му го шинелот Антонов.

Тој јункер беше Ростов. Он си ја држеше со едната рака другата, беше блед и долната вилица му се тресеше од грозница. Го качија на Матвеевна, на оној ист топ, откаде што го симнаа мртвиот офицер. На посланиот шинел имаше крв од која што се измрлаа панталоните и раката на Ростова.

— Што, да не сте вие ранет, голапче? — рече Тушин одејќи кон топот на кој што седеше Ростов.

— Не, сум контузован.

— А од каде е оваа крв на топот? — праша Тушин.

— Офицерот го окрвави, ваше благородие, одговори војникот — артилерист, бришејќи ја крвта со ракавот од шинелот и како извинувајќи се за нечистотијата во која топот се наоѓаше.

Со помошта на пешадијата одвај ги извлекоа топовите на ридот и кога стигнаа до селото Гунтерсдорф, се запреа. Толку се беше стемнило, така што на десет чекори не можеа да се распознаат војничките шинели и пукањето почна да се стишува. Наеднаш, близу десно, се чу пак викот и пукање. Од пушечниот оган засвети во темнината. Тоа беше последниот напад од Французите на кој одговорија нашите

војници кои беа во заседа од селските куќи. Сите пак почнаа да бегаат од селото, но Тушиновите топови не можеа да се помрднат, а артилеристот, Тушин и јункерот, се погледаа молчаливо, и ја чекаа својата судбина. Пукањето почна да се стишува, и од соседните улици излегуваа војници разговарајќи весело.

— Цел ли си Петров, — праша еден.

— Им дадовме, брате, врукина. Сега не смеат ни да зборуваа друг.

Ништо не се гледа. Како, они пукаа во своите! Не се гледа, брате, темнина. Нема ли да се напиеме? Французите за последен пат беа одбиени. И во полната темнина, Тушиновите топови што беа заобиколени како со рамка од бучната пешадија, пак тргнаа некаде напред.

Во темнината како да течеше една невидлива мрачна река, сè во еден правец, ечејќи од шепот, разговор, и звукови на копита и тркала. Во општата врева и во ноќната темнина од сите звукови најјасно се чуеја офкањата и гласовите на ранетите. Нивните офкања, би рекол човек, дека го исполнуваа целиот тој мрак што ја опкружуваше војската. Нивните офкања и мракот на таа ноќ, тоа беше едно исто. По некое време стана волнение во толпата што се движеше. Некој помина на бел коњ со свита и кажа нешто во минување: — Што кажа? Каде сега? Да застанеме ли? Поблагодари ли? Се чуеја од сите страни желби и прашања и целата подвижна толпа почна да се гуши (се виде дека предните застанаа), и се пронесе глас оти е наредено да се запре. Сите застанаа онака како што идеа по средето на калниот пат.

Засветеа огнови и говорот можеше по јасно да се чуе. Капетанот Тушин, откако се распореди по четата, испрати еден од војниците да бара за јункерот превијалиште или лекар и седна покрај оганот што го беа запалиле војниците на патот. И Ростов се приближи до оганот. Грозничавото тресење од болка, студ и влага, му го тресеше целото тело. Сонот го притискаше неодоливо, но он не можеше да заспи од мачната болка на раката и не знаеше како да ја намести. Час ги затвараше очите, час гледаше во оганот што му изгледаше многу црвен, — час во искривената и слаба фигура на Тушина, кој седеше по турски до него. Големите, добрите и умните Тушинови очи беа втренчени во него со сочувство и со страдание. Тој гледаше дека Тушин сакаше од сè срце да му помогне, но не можеше.

Од сите страни се слушаа чекори и разговори на војници што минуваа и пеша и на коњи, и на пешадијата што се разместуваше наоколу. Звуковите од гласовите, од чекорите и од шлисканите во калта коњски копита, блискиот и далечен тресок од дрвјата — сето тоа се слеваше во една подвижна врева.

Сега веќе не течеше како порано, онаа невидлива река во темнината, но изгледаше како да се смирува и трепери едно мрачно море после бура. Ростов несвесно гледаше и слушаше што се случува пред него. Еден пешадинец дојде при оганот, чучна, ги пружи рацете врз оганот и заврте глава.

— Нема да ми замерите ваше благородие? — праша тој, обрнувајќи се кон Тушина. — Ете, се оддели од четата, ваше благородие, сам неznam каде. Неволја.

Заедно со војникот се приближи до оганот и еден пешадиски офицер со преврзан образ, кој се обрна кон Тушина и го замоли за наредба да се померат малку топовите за да мине колата. По четниот командир се приближија до оганот и двајца војници. Тие се псуваа и караа очајно, дрпајќи еден од друг некаква чизма.

— Што, ти си ја дигнал! Гледај го мајсторот! — викна еден со пресипнат глас.

Потоа дојде еден сув, блед војник, на кого му беше шијата преврзана со крвава крпа и со срдит глас побара вода од топчијата.

— Што, сакате ли да цркнам како куче? — кажа он.

Тушин нареди да му дадат вода.

Потоа дотрча еден весел војник што сакаше оган за пешадијата.

— Горешт оган за пешадијата! Останете со здравје, земјаци, и ви благодарам за оганот, ќе ви го вратам со лихва рече тој.

По тој војник четворица војници што носеа нешто тешко во шинелот, минаа покрај оганот. Едниот од нив се препна.

— Гледај ги, гаволи ниедни, ставале дрва на пат! — он промрмори.

— Сврши, зошто да го носиме? — рече еден од нив.

— Ех вие! — И они се скрија во темнината со својот товар.

— Како е? Боли ли? — го праша Тушин Ростова шепотејќи.

— Боли.

— Ваше благородие, ве вика генералот. Тој е таму во колибата, — рече капларот, кој идеше кон Тушина.

— Сега, голапче. — Тушин стана, закопчувајќи го шинелот и подотерувајќи се, тргна од оганот....

Недалеку од оганот на артилеристите, во приготвената за него колиба, седеше кнез Багратион на вечера и разговараше со некои началници на одделењата што се беа собрале при него. Тука беше старецот со полузатворените очи, што

гледаше со жедност една овчија коска, па оној дваесет и двегодишен безупректен генерал што се беше зацвренил од чашката ракија и од вечерата, па оној штабен офицер што има прстен со врезано име, па Жерков, кој немирно погледнуваше секого, па кнез Андреја, блед, со собрани усни и грозничаво светли очи.

Во колибата стоеше во кошето заплениот француски барјак и аудиторот го пипаше барјакот со наивно лице и ја клатеше главата со недоумение, може би, затоа оти навистина го интересуваше изгледот на тој барјак, а може би, оти му беше тешко да ја гледа вечерава во која не зеде учество, оти немаше наместено и за него.

Во соседната колиба беше еден француски пуковник што го беа заробиле хусарите. Околу него се трупаа нашите офицери за да го разгледаат.

Кнез Багратион заблагодари на одделните началници и ги распитуваше за подробностите на битката и загубите. Командантот на пукот, што се претстави во Браунау, рапортираше на кнезот како он отстапил од ридот, штом почнала борбата, ги собрал дрварите, и, ги пушти французите да минат покрај него, а он со два баталјона удрил врз французите на нож и ги истерал.

— Штом видов, ваша светлост, дека првиот баталјон е разбиен, јас застанав на патот и помислив: ќе ги пропуштам овие, па ќе ги дочекам со баталјонски оган; така и направив.

Командантот на пукот толку сакаше да го направи тоа и толку жалеше што не можеше да го направи така што му се чинеше дека сето тоа така и било. А може би и навистина и да било? Зар можеше да се разбере во таа бркотија што било а што не?

— При тоа, должност ми е да забележам, ваша светлост-продолжи тој откако се сети за разговорот на Долохова со Кутузова, и за последната средба со ражалованиот од чин офицерот,—дека редовот, ражалованиот Долохов, пред моите очи зароби еден француски офицер и особено се одликува.

— Тука го видов, ваша светлост, нападот на павлогратците — се умеша Жерков, кој погледнуваше беспокорно, и кој никако не беше видел тој ден хусари, а беше само слушал за нив од еден пешадиски офицер. — Смачкаа две карети, ваша светлост.

Некои се насмевнаа на Жерковите зборови, оти како и секогаш, така и сега, очекуваа од него шег; но кога забележија дека тоа што го зборувааше клонеше исто да го прослави нашето оружје и денешниот ден, се покажаа сериозни, макар што мнозина знаеја многу арно дека тоа што го зборувааше Жерков, беше лага на ништо незаснована. Кнез Багратион се заврте кон старецот пуковник.

— Ви благодарам на сите, господа, сите одделења се бореа херојски: и пешадијата, и коњицата, и артилеријата. По кој начин се оставени два топа во центарот? праша он, пратејќи некој со очите. (Кнез Багратион не прашаше за топовите на левото крило, оти он знаеше дека таму беа оставени сите топови уште во почетокот на битката). — Ми се чини дека вас ве замолив... се обрна он кон дежурниот штабен офицер.

— Само еден беше разбиен — одговори дежурниот офицер, — а другиот, не можам да разберам, сам бев за целото време, и наредував и, и само што отидов.... Навистина, беше топло — додаде скромно.

Некој рече дека капетан Тушин се наоѓа тука во самото село и дека отишол некој да го бара.

— Та и вие бевте таму, — рече кнез Багратион обрнувајќи се кон кнез Андреја.

— Се разбира, ние се видовме со него таму, рече дежурниот штабен офицер кој се осмевнуваше љубезно на Болконски.

— Јас немав чест да ве видам — рече кнез Андреја кусо и студено. Сите замолчеа.

На прагот се појави Туши кој се примакнуваше плашливо зад грбовите на генералите. Откако ги обиколи генералите во тесната колиба, збунет како и секогаш, кога биваше пред старешини, Тушин не ја забележи дршката од барјакот и се сопна на неа. Неколку гласа се насмеаја.

— По каков начин беше оставен топот? — праша Багратион и се намурти, не толку на капетанот отколку на оние што се насмеаја, меѓу кои што најсилно се чуеше гласот на Жерков. Дури сега, пред страшните старешини, на Тушина му излезе пред очи во целиот ужас неговата кривица и срамота што останал жив, а изгубил два топа. Он беше толку возбуден, да не беше успеал до таа минута да помисли за тоа. Смењето меѓу офицерите уште повеќе го збрка. Он стоеше пред Багратиона, долната вилица му се тресеше и двај прозбори;

— Не знам.... ваша светлост..... немаше луѓе, ваша светлост.

— Вие можевте да ги земете од заштитницата!

Тушин не рече дека немал заштитница, макар што тоа беше самата вистина. Он се плашеше да не ја фрли кривицата на друг старешина, па молчејќи и со вкочен поглед гледаше право во Багратиона, како што гледа збунетиот ученик во очите на наставникот.

Молчењето беше доста долго. Се гледаше дека кнез Багратион не сакаше да се покаже строг, а не знаеше ни

што да каже; другите не смееја да се умешаат во разговорот. Кнез Андреја го гледаше под веѓи Тушина, а прстите на рацете нервозно му играа.

— Ваша светлост — го прекина молчењето кнез Андреја со својот остер глас — вие благоволивте да ме испратите при батеријата на капетан Тушина. Јас бев таму и најдов две третини од луѓето и коњите утепани, два топа расипани, а заштита никаква.

Кнез Багратион и Тушин гледаа подеднакво вкоченето во Болконски кој зборуваше воздржано и возбудено.

— И, ако ми позволите ваша светлост, да го кажам своето мнение — продолжи он — тоа за денешниот успех треба да благодариме најмногу на дејството на таа батерија и јуначката издржливост на капетан Тушин со неговата чета — рече кнез Андреја, па, не чекајќи одговор, веднаш стана и отиде од масата.

Кнез Багратион го погледна Тушина, и бидејќи се гледаше дека не сака да искаже недоверба спрема острото мнение на Болконски, а во исто време, осекајќи дека не може наполно да му верува, климна со главата и му кажа на Тушина дека може да иде.

Кнез Андреја излезе по него.

— Ви благодарам, голапче, вие ме спасивте! — му рече Тушин.

Кнез Андреја го погледна Тушина и отиде од него, без да му каже нешто. На кнез Андреја му беше и тажно и тешко. Сето тоа беше така необично, така неприлично на она на кое што он се надеваше.

ТОМ ВТОРИ

ДЕЛ ТРЕТИ

XIV

На 31 декември, спроти Новата 1810 година, имаше бал кај еден големец од времето на Екатерина. На балот требаше да дојде дипломатското тело и императорот.

Познатата кука на големото на Англискиот кеј ја осветлуваше илуминација од многубројни светилки. На осветлениот влез, послан со црвена чоја, стоеше полицијата, и тоа не само стражари, но и управителот на полицијата и десетина цолицејски офицери. Едни екипажи се враќаа а други доаѓаа, нови со црвени лакеи, и со лакеи со перја на шапките. Од колите излегуваа маши со мундири, со свезди и ленти, а

дамите во атлас и хермелин внимателно слегуваа по шумно истеглените стапала на колата, па брзо и тихо проагаа преку чојата на влезот.

Скоро секогаш, кога ќе дојдеше нов екипаж, во масата се слушаше шепот и шапките се симнуваа.

— Господарот? . . . Не, министер, принц, посланик . . . Зар не ги гледаш перата? — зборуваа од масата. Еден човек од масата, облечен поарно од другите, изгледаше дека сите ги познава и ги кажуваше имињата на најзнатните големци по тоа време

Една третина од гостите беше веќе пристигнала на тој бал, а кај Ростови, кои требаше да бидат на балот, сè уште брзо се приготвуваа за облекување.

Во семејството Ростови имаше многу приказки и приготвувања за тој бал, многу стравови дека не ќе добијат покана, дека не ќе им бидат готови ф'станите и дека нема сè да се нареди така како што треба.

Заедно со Ростови одеше на бал Марија Игњатиевна Перонска, пријателка и роднина на грофињата, сува и жолта дворска дама на стариот дворец, која ги воведуваше провинцијалните Ростови во вишето петроградско друштво.

Вечерта во 10 часот, Ростови требаше да отидат во Тавриски Сад по дворската дама; меѓутоа часот беше веќе 10 без пет минути, а госпојците не беа уште облечени.

Наташа прв пат во својот живот одеше на голем бал. Тој ден она стана во 8 часот наутро и целиот ден беше трескаво возбудена и зафатена со работа. Од рано утро сите сили и беа управени кон тоа: она, мајка и', и Соња да бидат облечени колку се може поубаво. Соња и грофињата на полно и' се предадоа на неа. Грофињата требаше да облече ф'стан од сомот вишња боја, а госпојците бели ф'стани од тил на розова свилена постава, со рози на градите. Косите требаше да им бидат очешлани *à la grecque*. Сè што е главно, беше веќе направено: нозете, рацете, вратот, ушите беа нарочно внимателно балски измиени, намирисани и напудрени; беа веќе облечени свилени просирни чорапи и бели атласни чевли со врвки; чешлањето беше веќе готово свршено, Соња привршуваше со облекувањето, исто и грофињата, но Наташа која се грижеше за сите, па — заостана. Она уште седеше пред огледалото во пењоар, огрнат на нејзините суви рамења. Соња, веќе облечена, стоеше среде соба, притискајќи ја до болка, со малиот прст, иглата со која што ја закачаше последната корделка.

— Не така, не така, Соња!, рече Наташа, завртувајќи си ја главата од чешлањето и факајќи си ја со раце косата, што не успеа да ја пушти собарката која ја држеше. Не така, корделката, ела ваму! — Соња чучна, Наташа и' ја стави корделката поинаку.

— Позволете ми, госпојце, не може така — рече собарката, што и' ја држеше косата на Наташа.

— Ах, боже, чекај малку! Ете така, Соња!

— Скоро ли ќе свршите — се чу гласот на грофињата — веќе е десет часот.

— Сега, сега... Ами, вие готови ли сте, мамо?

— Само да ја приденам токата.

— Немојте без мене — викна Наташа, — вие не ќе знаете како да го направите!

— Ама веќе 10 е часот.

Решено беше да отидат на бал во 10 и пол, а требаше допрва Наташа да се облече и да отидат до Тавриски Сад.

Откако се очешла, Наташа, во кратко долниште под кое се гледаат балските чорапи и во мајчината блуза, притрча кон Соња, ја разгледа и после отиде при мајка си. Откако и' ја заврте главата, и ја придена токата, и одвај успеја да и' ги целива нејзините седи коси, отрча пак при девојките што и' го поткратуваа долништето.

Работата беше за Наташиното долниште што беше многу долго; и' го скусуваа две девојки, кои ги кинеа брзо конците со заби. Третата девојка, со игли в устата и забите, трчаше од грофињата кон Соња. Четвртата го држеше в рака на високо целиот тилен ф'стан.

— Мавруша, поскоро голапче!

— Дајте го напрстокот оттаму, госпојце.

— Скоро ли ќе се сврши најпосле? — праша грофот кој влезе на вратата. — Ете ви мирис. Перонска веќе се начека.

— Готово е госпојце, рече собарката, па го подигна со два прста поткратениот ф'стан од тил, павкајќи го и тресејќи, како да сакаше со тој гест да покаже оти знае добро дека тоа што го држи е лесно и чисто.

Наташа почна да го облекува ф'станот.

— Сега, сега, не влегуј татко, — викна она на татка си, кој ја отвараше вратата, уште испод тилениот ф'стан, што и' го беше заклонил сосема лицето. Соња ја затвори вратата. По една минута го пуштија грофот. Он беше во син фрак, со долги чорапи и плитки чевли, напарфимисан и напомаден.

— Ах, тате, колку си убав, чудо! — рече Наташа, стоејќи среде соба и наместувајќи ги наборите на ф'станот.

— Позволете ми, госпојце, позволете, — и' велеше собарката која стоеше на колена и и' го затегнуваше ф'станот, преместувајќи ги со јазикот иглите од едната на другата страна на устата.

— Како сакаш! — извика Соња со очајание во гласот кога го изгледа Наташиниот ф'стан, — како сакаш, но пак е долг.

Наташа отиде понатаму за да се огледа во големото огледало, ф'станот беше долг.

— Верувај бога, госпојце, нема ништо долго, — рече Мавруша, ползејки по подот по госпојцата.

— Е, долг е, но ќе го поткратиме, за една минута ќе го поткратиме, — рече решително Дуњаша, па ја извади иглата од марамчето на градите и пак се зафати за работа на подот.

Во тоа време, свенливо, со тихи стапки, влезе грофињата со направена коса и во кадифен ф'стан.

— У! у! мојата убавица! — извика грофот, — поубава е од сите вас... — Он сакаше да ја прегрне, но она се зацврени и се оддалечи за да не се изтутка.

— Мамо, накриви ја малу токата, — рече Наташа. Јас ќе ти ја наместам — и потрча напред, а девојките што и' го поткратуваа ф'станот, не успеаја да се втурнат заедно со неа, та и' откинаа едно парче од тилот.

— Боже мој! Што е тоа? Верувај бога, јас не сум крива...

— Нема ништо, ќе го подвиткам, нема ништо да се види — говореше Дуњаша.

— Убавица, мојата кралица! — рече од вратата бава-чката, која влегуваше. — Па и Соњичка, е убавици се!

Најпосле, во десет и четврт, седнаа во колата и тргнаа. Но уште требаше да отидат и до Тавриски Сад.

Перонска беше веќе готова. Без обзир на нејзината старост и неубавина, и кај неа се случуваше она исто што и кај Ростови, макар и не со такво брзање (за неа тоа беше нешто обично), нејзиното старечко, грозно тело, беше исто онака измиено, напарфимисано, напудрено, исто така измиено зад ушите, и дури исто како и во Ростови, старата собарка воодушевено се радуваше на променетата си госпоѓа, кога влезе во приемната во жолт ф'стан со царичните иницијали. Перонска ги пофали тоалетите на Ростови.

Ростови го пофалија нејзиниот вкус и тоалетата, па пазејки ги фризуриите и ф'станите, во единаесет часот се наместија во колите и тргнаа.

XV

Целиот тој ден Наташа немаше нити минута слободно време и ниедна минута не можеше да помисли на она што ја чека.

Во влажниот и студен воздух, во тескобата и полутемнината на колата што се нишаше, прв пат си претстави живо што ја чека таму, на балот, во осветлените салони — музиката, цвекињата, игрите, царот и сета блескава петро-

градска младеж. Она што ја чекаше беше така прекрасно, дури не веруваше дека ќе го има, толку не се слагаше со атмосферата на студот, тескобата и темнината на собата. Она го разбра тоа што ја чекаше само тогај, кога, минувајќи по црвената патека на влезот, влезе во предверието, ја симна бундата и влезе заедно со Соња, пред мајка си, меѓу цвеќиња, по осветлените столбишта. Дури тогај се сети како треба да се држи на балот и се погрижи да го земе она величествено држање што го сметаше дека е нужно за девојките на балот. Но за нејзина среќа, она осети како почна погледот да и' лута: она ништо јасно не гледаше, пулсот почна да и' бие сто пати во минутата, и крвта почна да и' тупка во срцето. Она не можеше да го земе она држање кое би ја направило смешна, и одеше примрена од возбуда мачејќи се со сите сили само да го скрие тоа. И тоа беше единственото и' држање кое најмногу и' одговараше. Пред нив и зад нив влегуваа гости, исто така тихо разговарајќи и исто така облечени во балски ф'стани.

Огледалата по столбите ги покажуваа дамите во бели, сини и розови ф'стани, со брилијанти и бисери на голите вратови и раце.

Наташа гледаше во огледалата и во нив не можеше да се разликува од другите. Сè се мешаше во една блескава процесција. При влегувањето во првата сала еден равномерно шум од гласови, стапки и поздравувања — ја загуши Наташа; светлината и блесокот уште повеќе ја ослепија. Домаќинот и домаќинката, кои пол час веќе стоеја на влезната врата и ги дочекуваа гостите, со едни исти зборови: „*Charmé de vous voir*“, исто така ги дочека и Ростови со Перонска.

Двете девојки во белите ф'стани со еднакви рози на црните коси, на ист начин се поклонија, но домаќинката, и не сакајќи, подолго се загледа во тенката Наташа. Она ја погледна, и само на неа и' се насмевна особено како додаток на својата домаќинска насмевка. Гледајќи ја неа, домаќинката, може би, се сети за своето златно, неповратно моминско време и за својот прв бал. И домаќинот исто ја испрати со очите Наташа и го праша грофот која му е ќерка?

— „*Charmante*“ — рече он, и го бакна крајот на прстите.

Во салата стоеја гостите, се тискаа при влезната врата, и го чекаа царот. Грофињата зеде место во првите редови на таа толпа. Наташа слушаше и чувствувахе како неколку гласа прашаа за неа која е и ја погледнаа. Она разбра дека им се бендисала на оние што обратија внимание на неа, и тоа запазување малку ја успокои.

„Има такви, како нас, но има и погрубни од нас“ — си помисли она.

Перонска и' ги кажувахе на грофињата имињата на најкрупните личности на балот.

— Тој е холандскиот посланик, го гледате ли, со белине коси, — говореше Перонска, покажувајќи на еден старец со седа, кадрава, густа коса, заобиколен од дами што ги засмејуваше со нешто. — А ете таа петроградската царица, грофиња Безухова, — говореше она и покажуваше на Елен која влезе.

— Колку е убава! Не паѓа подолу од Марија Антоновна; гледајте како се вртат околу неа и млади и стари. И убава е, и умна.... Зборуваат дека принцот полудел за неа, а ете оние двене, макар да не се убави, но уште повеќе се заобиколени.

Она покажа на една дама која мина преку салата со многу грубата и' ќерка.

— Таа е милионерка — мома, — рече Перонска. — А ете го и младоженецот.

— Тој е брат на Безухова, Анатоли Курагин — рече она, покажувајќи на еден убав офицер од коњичката гарда, кој мина покрај нив со дигната глава, гледајќи некаде преку дамите. — Колку е убав! Нели? Велат дека ќе го оженат за таа богаташка. И вашиот братучед Друбецки многу се врти околу неа. Зборуваат оти има милиони. А оној е францускиот посланик, — одговори она за Коленкура, на грофињиното прашање кој е. Погледајте го, како некаков цар. При сето тоа, Французите се мили, многу мили. Нема помили од нив за едно друштво.... Ете ја и неа! Не, нашата Марија Антоновна е поубава од сите. И како е просто облечена! Чудно!..... — А оној дебелион со очилана, е светскиот Фармасон, — рече Перонска покажувајќи на Безухова. — Упоредете го со жената му: вистински будала! (Колку е смешен).

Пјер одеше клатејќи го своето дебело тело, расчистувајќи пат пред толпата, и климнувајќи со глава надесно и налево исто така небрежно и добродушно, како да одеше низ толпата на пазар. Он се туркаше низ толпата, очевидно барајќи некого. Наташа го гледаше со радост познатото лице на Пјера, на тој вистински будала како го нарече Перонска и знаеше дека Пјер ги бара нив во толпата, нарочно неа. Пјер и' ветил дека ќе биде на балот и дека ќе и' претстави кавалери.

Но, пред да дојде до нив, Безухов се запре при еден низок, многу убав и црноок човек во бела униформа, кој стоеше до прозорот и разговараше со еден висок човек со ѕвезди и ленти. Наташа веднаш го позна нискиот млад човек во бела униформа: тоа беше Болконски, кој се направил многу подмладен, повесел и поубав.

— Ете уште еден познаник, Болконски, гледате ли, мамо? — рече Наташа покажувајќи на кнез Андреја. — Се секавате ли, нокуваше кај нас во Отрадно.

— А, вие го знаете? — рече Перонска.

— Не можам да ги трпам. Il fait a' présent la pluie et le beau temps*. И толкава гордост, што нема граница! Тргнал по татко му. И со Сперански се сврзал, пишуваат некакви прсјекти. Гледајте како се однесува со дамите! Она зборува со него, а он се завртел настрана, рече она и покажа на него. — Јас би го научила ако постапеше со мене така како со дамине.

XVI

Наеднаш сè се раздвижи, толпата заговори, се помрдна напред, па се разреди и помеѓу двата разделени реда, при звуковите на музиката влезе царот. По него идеа домаќинот и домаќинката. Царот одеше брзо, клањајќи се надесно и налево, како да гледаше поскоро да се избави од тој прв момент на дочекување. Музиката е свиреше полонеза која беше тогај позната по стиховите посветени нѐму. Тие стихови започнуваа: „Александре, Елисавета, восхитујте не вие“ Царот мина во салонот, толпата се натрупа на вратата; неколку личности со изменети изрази отидоа натаму и пак се вратија. Толпата пак се отегли од салонската врата на која се покажа царот разговарајќи со домаќинката. Еден млад човек, многу збунет, ги туркаше дамите и ги молеше да отворат пат. Неколку дами со лице што изразува дека сосем заборавиле каков е редот во големиот свет, се туркаа напред, расипувајќи си ги тоалетите. Мажите почнаа да одат при дамите и да се наредуваат на парови за полонезата.

Сите се тргнаа и царот излезе на салонската врата, смеејќи се и водејќи ја за рака домаќинката, не по тактот на музиката. По него идеше домаќинот со М. А. Нарашкина, па посланиците, министрите, разни генерали, чии имиња Перонска постојано им ги кажуваше. Повеќе од половината дами имаа свои кавалери и одеа или се приготвуваша да играат полонеза. Наташа чувствуваше дека останала со мајка си и со Соња во малиот број дами, притиснати зад сидот и неангажирани за полонезата. Она стоеше, со спуштени надолу тенки раце, и со нејзините двај видни гради што се подигаа тихо и равномерно, го задржуваше дишењето, а со своите сјајни, плави очи гледаше напред, готово на најголема радост и на најголема жалост. Неа не ја интересуваше ни царот, нити важните личности што им ги покажуваше Перонска, — она имаше сега само една мисла: „Зар баш никој нема да дојде при мене, зар јас нема да играм меѓу првите, зар нема да ме забележат сите тие мажи, кои како да не ме гледаат сега, или ако ме гледаат, тоа ме гле-

* Сн сега ведри и облачи

даат со таков израз како да велат: „А не таа, та и нема зашто да ја гледаме“. — Не, не, тоа не можа да биде! — мислеше она. „Они треба да знаат колку ми се игра, колку убаво играм и колку ќе им биде пријатно да играат со мене“. Звуковите на полонезата што се продолжи доста долго, почна веќе тажно да звучи како спомен во ушите на Наташа. И’ дојде да плаче. Перонска беше отишла од нив. Грофот беше на другиот крај на салата, а грофињата, Соња и Наташа стоеја сами, како в гора, во таа туѓа толпа, за никого неинтересни и неми. Кнез Андреја помина покрај нив со некаква дама и, очевидно, не ги позна. Убавиот Анатоли смеејќи се зборуваше нешто на дамата што ја водеше и ја погледна Наташа со таков поглед како да гледа на сид. Борис двапати мина покрај нив, но секој пат завртуваше глава. Берг и жената му, кои не играа, дојдоа кај нив.

На Наташа и’ се стори навредливо тоа семејно зближување, на балот, како да немаше друго место за разговори освен балот. Она не слушаше нити ја гледаше Вера, која и’ зборуваше нешто за својот зелен ф’стан.

Најпосле царот застана и при последната своја дама, (он играше со три), музиката молкна, грижливият аѓутант потрча при Ростови молејќи ги да се тргнат уште настрана, макар да стоеја до сидот и од галеријата се чуја разговетни, тихи и заносно равномерни звукови на валсот. Царот со усмивка погледна по салата. Мина една минута и уште никој не започнува. Аѓутантот — аранжер отиде при грофињата Безухова и ја покани. Она си ја дигна раката со усмивка и ја спушти на рамото на аѓутантот, не гледајќи во него. Аѓутантот аранжер, мајстор во својата работа, добро ја опфати својата дама, па уверено, бавно и равномерно се спушти со неа најнапред со подлизување покрај кругот, па на аголот од салонот и ја потфана нејзината лева рака, ја заврте, и од постојано убрзаните звукови на музиката се слушаа само равномерните подрккувања на мамузите на аѓутантовите брзи и окретни нозе, и после секои три такта на вртењето, како да се наведнуваше развезаниот кадифен ф’стан на неговата дама. Наташа ги гледаше и беше готова да заплаче што не она го игра тој прв тур на валсот. Кнез Андреја во својата пуковничка бела, коњичка униформа, со долги чорапи и плитки чевли, оживен и весел, стоеше во првите редови на кругот, недалеку од Ростови. Барон Фирхов зборуваше со него за првиот состанок на државниот совет, што требаше утре да се одржи. Кнез Андреј, како човек близок на Сперански, и како човек што учествува во работите на законодавната комисија, можеше да му даде точни сведенија за утрешниот состанок за кој се пренесуваа разни гласови.

Но он не слушаше што му зборува Фирхов, а гледаше час во царот, час во кавалерите што се готвеа да играат, но кои уште не се решиле да стапат во кругот.

Кнез Андреја ги гледаше тие кавалери збунети пред царот и дамите што чекаа одвај да бидат повикани за игра.

Пјер се приближи до кнез Андреја и го фати за рака.

— Вие секогаш играте. Овде има една моја *protédé*, младата Ростова, поканете ја—рече он.

— Каде е? — праша Болконски. — Простете — рече, обрнувајќи се кон баронот — овој разговор ќе го довршиме на друго место, а на балов треба да играме. Он тргна напред, во оној правец што му го покажуваше Пјер. Нему му падна в очи Наташино лице на кое се огледуваше очајание и страв. Он ја позна, и го погоди нејзиното чувство, и разбра дека е она за прв пат на бал, се сети за нејзиниот разговор на прозорот, и со весел израз на лицето отиде при грофињата Ростова.

— Позволете ми да ве запознаам со мојата ќерка—рече грофињата зацврвенета.

— Јас имам удоволство да ја познавам, ако ме помни грофињата,—рече Кнез Андреја и се поклони учтиво и длабоко, што ни најмалку не се согласуваше со забелешката на Перонска за неговата грубост, приближувајќи се до Наташа и пружајќи и' ја раката за да ја опфати преку половина, уште пред да ѝ ја искаже поканата за игра. Он и предложи еден тур валс. Оној премрен израз на Наташиното лице, готово на очајание и восхит, наеднаш се осветли од една среќна, благодарна, детинска насмевка. „Одамна те чекав“, како да зборувавше таа уплашена и сретна девојка со својата насмевка што се појави зад готовите солзи, дигајќи ја својата рака на рамото на кнез Андреја. Они беа втор пар кој влезе во кругот. Кнез Андреја беше еден од најдобрите играчи на своето време. Наташа играше совршено. Нејзините ножиња со балските атласни чевли, брзо, леко и независно од неа ја вршеа работата, а лицето и светеше од восхит и среќа. Нејзините голи раце и врат и беа суви и грозни во упоредба со плеќите на Елен. Плеќите и беа суви, градите неразвиени, рацете тенки, но на Елен како да имаше некој лак од најарните погледи што се лизгаа по нејзиното тело, а Наташа изгледаше како девојче које се деколтира за прв пат и кое би се срамувало многу затоа, ако не беа ја увериле дека бездруго така треба да биде.

Кнез Андреја сакаше да игра и, бидејќи сакаше да се отресе од политичките и умни разговори со кои сите се обрнуваа кон него и што побргу да го раскине тој досаден круг на збунетост што се беше направил од присуството на царот, отиде да игра и ја избра Наташа затоа што му ја

покажа Пјер и затоа што му падна в очи прва од убавите жени, но штом ја опфати таа тетка витка половина, и штом се заниша така близу до него и се насмевна така одблизу, виното на нејзината убавина го удри во главата: он се почувствува оживен и подмладен, кога ја остави задишана и се запре да ги гледа оние што играат.

ДЕЛ IV

IX

Дојдоа божиќните празници, и освен свечената служба во црквата, освен свечените и досадни поздравувања на соседите и прислугата, освен облечените на сите нови алишта, немаше ништо нарочно по што би се видело дека се празници, а на безветрен мраз од 20 градуса во јасното сонце што заслепува очи дење, во свездната зимна светлина ноќе, се чувствува потреба да се обележи со нешто тоа време.

На третиот ден на празникот поручек сите домашни се распрнаа по своите соби. Беше најдосадното време на денот. Николај, кој беше ишол тоа утро кај соседите, заспа во салонот. Стариот гроф се олмараше во својот кабинет. Во приемната при круглата маса седеше Соња и прецртуваше некаква мустра. Грофињата фрлаше карти. Настасја Ивановна, стар шегација, со скрбно лице стоеше до прозорецот со две бабички. Наташа влезе во стајата, отиде при Соња, погледна малку што работи, после отиде при мајка си и застана молчејќи.

X

Послугата маскирана како мечки, Турци, крчмари, госпоѓи, страшни и смешни, носејќи со себе студ и веселба, најнапред се бутна нерешително во предсобјето, а после еден за друг, се турнаа во салонот; и најнапред свенливо, а после се повесело и подружно, почнаа песните, ората и божиќните игри. Грофињата, откако ги позна лицата и се посмеа на маските, отиде во приемната. Гроф Илија Андрејич седеше во салонот со светла усмивка и ги фалеше играчите. Младите се изгубија некаде.

По пол час меѓу другите маски се појавија во салонот уште една стара госпоѓа во широко долниште, тоа беше Николај; Турчинката беше Петја; паљачото—беше Димлер; хусарот-Наташа и Черкезот-Соња, со нацртани со јаглен мустаки и веѓи.

По снисходливо учудување, непознавање и пофалби од страна на непреоблечените, младите луѓе најдоа дека костимите се толку убави што треба да ги покажат уште некому. Николај, кој сакаше да ги повози сите на својата тројка, по одличниот пат, предложи да отидат кај чичко му и зеде со себе десет души од преоблечените слуги.

— Немојте, зашто да га обеспокоите старецот! — рече грофињата.

— Та нема каде да се завртите кај него. Ако веќе сакате да идете, идете кај Мељукови.

Мељукова беше вдовица со деца на разна возраст, исто така со гувернантки и гувернери, која живееше четири врсти далеку од Ростови.

— Е, тоа е паметно, *ma chère*, потфати стариот гроф возбуден. — Чекај, сега ќе се преправам и јас и ќе појдам со вас. Јас веќе ќе ја резмрдам Пашета.

Но грфињата не се согласи да го пушти грофот; тие денови него сеедно, го болеше ногата. Решаја — Илија Андреич не може да отиде, и ако сака да појде Лујза Ивановна (*M-me Schoss*), тоа и госпоците можат да појдат кај Мељукови. Соња, која секогаш беше бојазлива почна понастојчиво од сите да ја моли Лујза Ивановна да не им откажува.

Соња најубаво се беше преправила. Мустаките и веѓите многу убаво и' стоеја. Сите и' зборуваа дека е многу убава и она се наоѓаше во несвојството за неа оживено енергично настроение. Некаков внатрешен глас и' зборуваше дека сега или никогаш ќе се реши нејзината судба и она изгледаше во машките алишта сосем друг човек. Лујза Ивановна се согласи и по пол час четири тројки со свончиња и прапорчиња, пиштејки и свистејки со подрезите по замрзнатиот снег, пристигнаа пред влезот на куќата.

Наташа прва даде тон на божиќната веселба, и таа веселба, преминувајќи од една на друга, сè повеќе се усиливаше и дојде до највисок степен кога сите излегоа на мразот и, разговарајќи, довикувајќи се, смеејќи се и викајќи еден друг, наседнаа во санките.

Двете тројки беа обични, третата тројка беше на стариот гроф со орловски низок коњ во средето, четвртата тројка на Николаја со неговиот низок космет вранец во средето. Николај во својот бапски костим, преку кого го огрна хусарскиот плашт со појас, седна на својата сања земајќи ги дизгините. Беше така светло, што он виде како светат спрема месечината лимените наочници и очите на коњите, кои погледнуваа плашливо на патниците што беа дигнале вика под темната стреа пред куќата.

Во Николајевата санка седнаа Наташа, Соња, и две девојки. Во санката на стариот гроф седнаа Димлер со жената му и Петја; во другите се сместија маскираните слуги.

— Ајде напред, Захар!—викна Николај на татковиот му кочијаш, како би имал случај да го испревари на патот. Тројката на стариот гроф во која седеа Димлер и другите маски, заскрца како да беше замрзнала во снегот, и дркајќи со гастите свончиња, тргна напред. Крајните коњи се прибија до рудата и тргнаа, исфрлувајќи тврд и блескав, како шеќер, снег.

Николај тргна по првата тројка, одзад зашумеа и заскрцаа другите. Најнапред тераа ситен кас по тесниот пат. Додека врвеа покрај градините, сенките од оголените дрвја се простираа често преку патот и ја сокриваа јасната месечина, но штом излегоа зад бавчите, елмазно-блескава, со темно-син одблесок, снежна рамнина, цела облеана од месечина и неподвижно, се откри на сите страни. Наеднаш ќе друснеше предната санка преку некаква дупка; исто така ќе друснеше и другата санка, по неа и другите кои почнаа да се делат една од друга, дрско нарушувајќи ја мртвата тишина.

— Заечка трага, многу траги! се чу во замрзнатиот неподвижен воздух Наташиниот глас.

— Колку е светло, Николас! — рече Соња: Николај се заврте кон Соња и се наведна да и го погледа поблизу лицето. Никакво сосем ново, мило лице, со црни веѓи и мустаки, гледаше блиско и далеку од самуровата бунда, спроти месечината. „Ова беше понапред Соња“—мислеше Николај. Он ја загледа поодблизу и се насмевна.

— Што е, Николас?

— Ништо-рече он и се заврте кон коњите.

Кога излегоа по широкиот пат, изгланцан од лизгалките на санката и целиот исечен од трагите на коњските клинци што се гледаа спроти месечината, коњите сами започнаа да ги тргаат дизгините и да брзаат. Левиот коњ, наведувајќи ја главата, со скокови ги дрпаше своите чекии. Средниот се распапа мрдајќи со уши како да прааше: „Да почнам ли, или е уште рано?“

Далеку напред јасно се гледаше по белиот снег црната тројка на Захара, која беше отишла далеку свонејќи со гастите свончиња што се оддалечуваа. Од неговата санка се слушаа довикувања и кикот и гласови на машките.

— Е, ајде, мој драги!—викна Николај, тргајќи ги од една страна уздите, и дигајќи го со раката камцикот. И само по ветерот, кој како да дувна посилено в лице, и по тргањето на десниот и левиот коњ, се забележуваше како брзо полете тројката. Николај погледна назад. Другите две тројки ги

гона со викот и пискот, мавтајќи со камциците и терајќи ги средните коњи да трчаат. Средниот коњ сигурно се лулаше под дагата не мислејќи да попусти и ветувајќи дека ќе запне уште повеќе кога ќе потреба.

Николај ја стигна првата тројка. Они се спуштија зад некаква височина и излегоа на еден широк разгазен пат, преку една ливада покрај реката.

— Каде ли одиме ние? помисли Николај. Треба да сме на Косовите ливади. Но не, тоа е нешто ново што никогаш не сум го видел. Ова не се Косовите ливади, а не е ни Дјомкина Гора, а бог знае што. Ова е нешто ново и волшебено. „Е, нека биде што сака?“ И он, отткако викна на коњите, почна да ја заобиколува првата тројка.

Захар ги задржа коњите и го заврпе покриеното веќе до веѓи со скреш лице.

Николај ги пушти своите коњи. Захар ги пружи напред рацете, цмокна и ги пушти своите.

— Е, држи се, господару-рече он. Уште побрзо напоредно летнаа тројките и брзо заиграа нозете на коњите што скакаа. Николај почна да фаќа напред, Захар, не менувајќи ја положбата на рацете ја подигна малку едната рака со уздите.

— Се лажеш, господару-викна он на Николаја.

Николај ги пушти во галоп сите коњи и го наттрчаа Захара. Коњите ги засипаа со ситен сув снег лицата на седнатите во тројката; напоредно со нив татнеа честите преоди, и се мешаа брзо нозете на коњите и сенките на натрчаната тројка. Свириењето на лизгалките по снегот, и женските писоци се слушаа од сите страни.

ТОМ III

ДЕЛ I

II

На дваесдеветти мај Наполеон го напушти Дрезден, каде што престоја три недели, заобиколен од дворот составен од принцови, херцози, кралеви и дури од еден цар. Пред тргнувањето Наполеон ги пофали принцовите, кралевите и царот кои тоа го беа заслужиле, ги покара кралевите и принцовите од кои беше недоволен, ја надари со свои сопствени (т. е. со оние што ги зел од другите кралеви) бисери и брилијанти Австријанската царица и откако ја прегрна нежно царицата Марија Лујза, како што вели неговиот историк, ја остави

ожалостена од разделбата; таа Марија Лујза, која ја сметаа за негова супруга, макар што му останала во Париз другата жена, изгледаше, нема сила да ја поднесе таа разделба. Макар што дипломатите цврсто уште веруваа дека е возможен мир, и усрдно работеа за таа цел, макар што императорот Наполеон сам пиша писмо на императорот Александра и го наречуваше *Monsieur mon frère* и искрено го уверуваше дека не сака војна и секогаш ќе го љуби и почитува, он одеше во армијата и на секоја станица даваше нови наредби на кои што им беше целта да се убрза движењето на армијата од запад кон исток. Он патуваше во патничка кола со шест коњи, окружен од пажови, аѓутанти и конвој по патот за Познањ, Торн, Данциг и Кенигсберг. Во секој од тие градови го дочекуваа илјадници луѓе со трепет и восторг.

Армијата се движеше од запад кон исток, и колата со шестте коњи што се менуваа на секоја станица, го носеше во истиот правец. На десетти јуни ја стигна армијата и нокуваше во Вилковиската Гора, во приготвен за него стан, на имотот од еден полски гроф.

На другиот ден Наполеон ја престигна војската, отиде со пајтон до Њемен, и, за да ја разгледа месноста за преминување, се преоблече во полска униформа и излезе на брегот.

Кога ги виде на другата страна козаците и бескрајната стена, во чија средина се наоѓаше Москва *la ville sainte*, столнината на она царство што приличаше на скитското, каде беше ишол Александар Македонски, Наполеон, неочекувано за сите, и против стратешките и дипломатски соображенија, даде Наредба за настапување, и на другиот ден неговата војска почна да ја преминува реката.

Наутро рано, на 12 јуни, он излезе од шаторот што беше раширен на стрмниот лев брег на Њемен и ги гледаше со далекуглед потоците од своите војски што извираа од Вилковиската Гора и се разливаа преку трите моста наместени на Њемен. Војниците знаеја за присуството на императорот, го бараа со очи и, кога ја согледаа на ридот пред шаторот одделената од свитата фигура во сјуртук и шапка, они ги фрлаа вовис капите и викаа: „*Vive l'empereur!*“ и еден по друг, без да се свршат, извираа, сè извираа од огромната гора што ги криеше дотогај, па се разредуваа и преку трите моста прејдуваа на другата страна.

— Сега ќе имаме вистински поход! О, кога ќе се умеша, ќе биде гасто!... Бога ми... Ене го!... Да живее императорот! Значи, тоа се азијатските стени! Баш лоша земја. Догледање, Боше: јас ќе запазам за тебе најубав дворец во Москва. Догледање! Добра среќа! Го виде ли ти императо-

рот? Да живее императорот. . . орот.! за министер во Кашмир, то е свршена работа—Да живее императорот! Да живее, да живее! да живее! Кукавици козачки како бегаат. Да живее императорот! Ене го! Го гледаш ли? Го видов двапати како тебе што те гледам. Малиот каплар. . . Го видов како дава крст на еден од старите. . . Да живее императорот! . . . Се слушаа гласови и од стари и од млади луѓе со најразлични карактери и положби во друштвото. По лицата на сите тие луѓе се гледаше еден општ израз на радост, оти започнува одамна очекуваниот поход и вострог и оданост кон човекот во сувиот сјуртук што стоеше на ридот.

На тринаести јули на Нополеона му дадоа еден ситен чистокрвен арапски коњ и он го јавна и отиде во галоп на-кај еден од мостовите на Њемен, непрестано загушувач од одушевени извици што тој очевидно ги трпеше само затоа оти не можеше да им се забрани со извици да ја искажуваат својата љубов кон него; но тие извици што го придружуваа насакаде му беа тешки и го одвлекуваа од воените грижи што го беа опфанале откако се приближи кон војската. Он премина на другата страна преку еден од мостовите што се нишаа на чамците, веднаш заврте налево и отиде со галоп кон Ковно, а напред трчаа, опиени од среќа, восхитени гардиски коњички стрелци, и му го расчистуваа патот пред него низ војската. Кога дојде до широката река Висла, он се запре до полскиот улански пук што беше на брегот.

— Виват!—викаа исто така одушевено полјациите, расипувајќи го фронтот и душејќи се еден друг, за да го видат. Наполеон ја разгледа реката, слезе од коњот, и седна на една греда што беше до брегот. На неговиот нем знак му дадоа далекуглед; он го тури на грбот на среќниот паж што му дотрча и почна да гледа на другата страна. Потоа се вдлабочи во разгледување на една карта, прострена меѓу гредите. Не дигајќи глава, он рече нешто и двајца негови аѓутанти потрчаа кон полските улани.

Што? Што рече?—се слушаше во редовите на полските улани, кога еден аѓутант отиде при нив.

Заповедано беше да најдат брод и да прејдат на другата страна. Полскиот улански пуковник, еден убав старец, црвенејќи се и плеткајќи се од возбуда, го праша аѓутантот, дали ќе му се дозволи да ја преплива реката со своите улани не барајќи брод. Како момче кое бара дозвола да се качи на коњ и се плаши да не му откажат, он молеше да му позволат да ја преплива реката пред очите на императорот. Аѓутантот му рече дека императорот, секако, нема да биде недоволен од тоа излишно усрдие.

Штом аѓутантот тоа го рече, стариот мустаклија офицер со среќно лице и сјајни очи, си ја дигна сабјата нагоре, викна; „виват“ и искомандува на уланите да идат по него, го дупна коњот со мамузите и одлете кон реката. Он злобно го удри уплашениот под себе коњ и се бутна во водата, па загази во длабината спрема брзото течение. Стотини улани поскакаа по него. Беше студено и страшно во средето и во матицата. Уланите се факаа, еден за друг паѓајќи од коњите. Некои коњи потонуваа, потонуваа и луѓе а другите се мачеа да препливаат, некој на седлото, а некој држејќи се за гривите. Се мачеа да пливаат напред кон другата страна, и, макар што имаше премин на половина врста, но они се гордееја што пливаат и што потонуваат во таа река пред погледот на човекот што седеше на гредата и дури не гледаше што прават они. Кога аѓутантот се врати и откако избра згоден момент, се реши да му обрне на императорот внимание за оданоста на Полјаците кон неговата личност, малиот човек во сив сјуртук стана, го викна Бертјеа, па почна да оди со него напред-назад, издавајќи му наредби и понекогаш стално ги погледнуваше уланите што се давеа и му го одвлекуваа вниманието.

За него не беше ново уверението дека присуството му по сите краишта на светот, од Африка до московските степи, еднакво ги очудува луѓето и ги фрла во безумно самозаборавање. Он нареди да му се донеси коњот и отиде во својот стан.

Четириесет души улани се удавија во реката, макар што им испратија на помош чамци. Поголемиот дел се врати назад на брегот. Пуковникот и неколку души ја препливаа реката и со мака излегоа на другиот брег. Но само што излегоа, измокрени до кожа, они завикаа: „виват“ гледајќи одушевено на она место каде што стоеше Наполеон, но сега веќе го немаше, и во таа минута они се осекаа среќни.

Вечерта меѓу двете наредби — едната да се достават побрзо приготвение фалшиви руски монети за внесување во Русија, а другата да се стрела еден Саксонец кај кого фатија писмо со сведенија за распоредот на француската армија, — издаде и трета наредба да се награди полскиот пуковник, што беше се фрлил во реката без никаква нужда, со орден *legion d honneur*, на кој што беше самиот Наполеон глава.

*Qous vult perdere — dementat.**

III

Меѓутоа рускиот император беше повеќе од месец во Вилна, правејќи смотри и маневри. Ништо не беше готово за војната што ја очекуваа сите, за чие приготвување им-

* Кога сака господ да го погуби, најнапред му го зема умот.

ператорот беше дошол од Петроград. Немаше ни општ план за дејство. Двоумењето за тоа кој план, од сите што се предлагаа, треба да се прими, уште повеќе се усили по едномесечното бавење на императорот во главната квартира. Секоја од трите армии имаше одделен главен командант, но немаше заеднички началник на сите армии, а императорот не го примаше на себе тоа знаење.

Колку подолго живееше императорот во Вилна, толку помалку се готвеа за војна, оти се уморија чекајќи ја. Изгледаше дека сите стремежи на луѓето, што го заобиколуваа императорот, беа управени на тоа да го натераат царот проводејќи го времето пријатно, да заборави дека е војната на прагот.

По многу балови и празници кај полските магнати, кај дворјаните и кај самиот цар, во месец јуни на еден од царевите полски генерал-аѓутанти му падна на ум да приреди ручек и бал на царот од името на неговите генерал-аѓутанти. Таа идеја сите радосно ја дочекаа. Императорот се согласи. Генерал-аѓутантите собраа пари со упис. Личноста која можеше да биде најпријатна на императорот, беше поканета да биде домаќинка на балот. Гроф Бенигсен, помешчик од вилненската губернија, си ја предложи својата летна кука за тој празник, и на тринаести јуни беше закажан бал, ручек, возење на чамци и илуминација во Закрет, во кука на грофот Бенигсен, надвор од градот.

Во истиот ден кога Наполеон издаде наредба за преминување преку Њемен и кога предните му војски, откако ги потиснаа Козаците, минаа преку пруската граница, Александар ја проведуваше вечерта во летњиковецот на Бенигсена, на балот што го приредија генерал-аѓутантите.

Беше тоа весел, блескав празник; зналците во тие работи зборуваа дека ретко се собирале на едно место толку убавици. Меѓу другите руски дами што беа дошле по императорот од Петроград во Вилна, се наоѓаше и грофињата Безухова на балот, која ги затемнуваше префинените полски дами со својата тешка, така наречена руска убавина. Она беше забележена и господарот ја удостои да игра со неа.

На тој бал беше и Борис Друбецки, *en garçon*¹, како што тој зборувааше, оти ја оставил жена си во Москва, и макар што не беше генерал аѓутант, запиша голема сума за тој бал. Борис беше сега богат човек, кој отишол многу далеку во почестите и кој не бараше веќе покровителство, но стоеше на равна нога со највисоките по чин свои вршници. Во Вилна се сретна со Елен која не ја видел одамна и не ги помнеше преѓешните односи (но бидејќи Елен се

¹) Бел вдовец

ползуваше со милостите на една многу важна личност, а Борис скоро беше оженет, се сретнаа во Вилна како стари, добри пријатели).

Во дванаесет часот нокта уште играа. Елен, немајќи достоин кавалер, сама го покани Бориса за мазурката. Они беа трета двојка. Погледнувајќи ладнокрвно во убавите оголени рамења на Елен, што се просираа испод темниот, газов ф'стан опшиен со злато, Борис раскажуваше за старите познаници а, заедно со тоа, без да забележи сам тој или пак другите, не претстануваше ни за секунда да не го гледа императорот, што се наоѓаше во истата сала. Императорот не играше; он стоеше на вратата и запираше час едни час други со оние љубезни зборови што само он знаеше да ги каже.

Кога почна мазурката, Борис виде како генерал-аѓутантот Балашов, еден од најблиските личности до господарот, пријде кон него и без етикеција се запре близу до него, кој разговараше со една полска дама. Откако поразговараа со дамата, господарот погледна прашателно, и очевидно, разбирајќи дека Балашов постапил така само затоа што има важни причини, леко климна на дамата, се заврте кон Балашова. Само што почна Балашов да зборува, на господаревото лице се изрази очудување. Он го зеде Балашова под рака и појде со него преку салата, расчистувајќи го несознателно на три сажена од двете страни широкиот пат што го отвараа пред него присутните. Борис го забележа разволнуваното лице на Аракчеева. Гледајќи го под веѓи господарот и фучејќи со својот црвен нос, се одвои од толпата, како да очекуваше дека императорот ќе се обрне кон него. Борис разбра дека Аракчеев завидува на Балашова и е недоволен од тоа што таква, очевидна, важна новина не е соопштена на господарот преку него.

Но господарот и Балашов заминаа, не забележувајќи го Аракчеева, преку надворешната врата во осветлената бавча. Аракчеев, кој си ја држеше сабјата и злобно погледнуваше наоколу, идеше дваесет чекори по вив.

Додека Борис продолжуваше да прави фигури на мазурката, него напрестано го мачеше мислата каква новина донел Балашов и на кој начин ќе ја дознае пред другите.

Во фигурата кога требаше да бира дама, пошепнувајќи на Елен дека сака да ја земе грофињата Потоцка, која како му се чини, излегла на балкон, и, лизгајќи се по паркетот, истрча преку надворешната врата во бавчата и, откако забележи дека господарот се качува на терасата со Балашова, застана.

Господарот и Балашов врвеа кон вратата. Борис, забрзувајќи, па како божем не успеа да се склони, се притисна до вратата и си ја наведна главата.

Господарот, со чувство на лично навреден човек, ги изговори овие зборови:

— Да навлезе во Русија без објава на војна! Јас ќе се смирам само тогај кога не ќе има ни еден вооружен непријател на мојава земја — рече он. Како му се стори на Бориса, на господарот му беше пријатно да ги каже тие зборови: Он беше задоволен од формата со која ја изрази својата мисла, но беше недоволен што ја чу Борис.

— Нека никој не знае! — додаде господарот намрштувајќи се.

Борис разбра дека тоа се однесува на него, и затворајќи очи, леко наведе глава. Господарот пак влезе во салата и остана уште околу пол час на балот.

Борис прв дозна дека француската војска го минала Њемен и благодарение на тоа, он имаше случај да покаже на некои важни личности дека многу од тоа што е скриено за другите, нему му е познато и сè тоа успеа да се подигне уште повисоко во очите на тие личности.

Неочекуваната вест за преминувањето на Французите преку Њемен беше особено ненадејна по едномесечното неисполнето очекување, и тоа на балот! Во првиот момент кога доби известие, господарот, под влијанието на гнев и навреда, ја најде онаа реченица која стана после извесна и која му се бендиса на самиот него и која наполно ги изразуваше неговите чувства. Откако се врати дома од балот, во двата часот ноќе, господарот испрати да го повикаат секретарот Шишкова и му заповеда да напише наредба до војската и рескрипт до фелдмаршалот кнез Салтиков во кој бараше неизоставно да се спомнат зборовите, дека он нема да се помири дотогај додека ќе има и еден вооружен француз на руската земја.

На другиот ден беше напишано ова писмо до Наполеона:

„Господаре брате! Вчера дознав дека и покрај лојалноста со која ги чував моите задолженија спрема вашето Величество, Вашите трупи ја преминале руската граница и дури сега ја добив од Петроград нотата со која гроф Лористон ме известува по повод на тоа навгелување, дека Ваше Величество, смета оти е во воена положба со мене од оној момент кога Кнез Курагин, ги побарал своите паспорти. Причините поради кои Херцог Басано одбил да му ги издаде, не би можеле да ме натераат да поверувам дека постапката на мојот посланик ќе послужи како повод за напад. Навистина, тој амбасадор никогаш не беше овластен за тоа што сам објавил и, штом разбрав за тоа, му дадов на знаење дека тоа не му го одобрувам, наредувајќи да остане на своето место. Ако Ваше Величество не сте расположени да ја

проливате крвта на нашите народи заради едно недоразумение и ако сте согласни да ја истеглите војската од руската територија, јас ќе сметам ова што се случило како да не се случило и споразумот меѓу нас ќе бидевозможен. Во противен случај, Ваше Величество, ќе бидам принуден да го одбијам нападот кој не е со ништо предизвикан од моја страна. Зависи се уште од Вашето Величество, дали ќе го избавите човештвото од бедите на една нова војна.

Сум, и т. н.

Потпишал: Александар.

VI

Макар што Балашов беше навикнал на свечен дворски изглед; но раскошот и богатството на Наполеоновит двор го поразија.

Гроф Тирен го доведе во големата соба, каде што чекаа многу генерали, коморници и пољски магнати од кои Балашов беше видел многу на дворот на рускиот император. Дирок му кажа дека императорот Наполеон ќе го прими рускиот генерал пред излегувањето на рашедба.

По неколку минути чекање, дежурниот коморник влезе во големата приемна, се поклони учтиво на Балашова и го повика да тргне по него.

Балашов слезе во малата приемна од која што се влегува на една врата во кабинетот, во оној ист кабинет откаде го испрати рускиот император. Балашов почeka две минути. Зад вратата се слушаа брзи чекори. Брзо се отворија двете крила на вратата, се зативна, и од кабинетот се чуја други, цврсти, решителни чекори: тоа беше Наполеон.

Балашов влезе во малата приемна од која што се влегува на една врата во кабинетот, во оној ист кабинет од каде го испрати рускиот император. Балашов постоја две минути, чекајќи. Зад вратата се чуја брзи стапки. Брзо се отворија две крила на вратата, се зативна и од кабинетот се чуја други, цврсти, решителни стапки: тоа беше Наполеон. Туку што ја беше довршил тоалетата за јавања. Он беше во сињ мундир, отворен над белата жилетка што му се спушташе низ круглиот мев, во бели панталони од лосова кожа, припиени околу дебелиите бутини на неговите кратки нозе, и високи чизми. Неговата кратка коса, тукушто беше очешлана, но едно кичурче од косата се спушташе надолу по средето на широкото му чело. Белиот му дебел врат јасно се издаваше испод црната јака на мундирот; мирисаше на колонска вода. На младоликото му полно лице со издаден подбрадок беше израз на милостив и величествен царски поздрав.

Он излезе, брзо подрусвајќи се на секоја стапка, и со одметната малку назад глава. Целата негова полна, куса фигура со широките дебели рамења и со неволно издадениот напред мев и гради, имаше оној репрезентативен и величествен изглед на луѓе од четириесет години што живеат охолно. Освен тоа, се гледаше, дека тој ден, он беше во најдобро расположение на духот.

Он климна со глава, одговарајќи на нискиот и почтителен поклон на Балашова, и, откако се приближи до него, веднаш почна да зборува како човек на него што му е секоја минута скапа и кој не слегува дотаму да си ги приготвува говорите, а е уверен дека секогаш ќе каже добро и што треба.

— Здраво, генерале!—рече он.—Јас го примив писмото што сте го донеле од императорот Александар и ми е многу мило што ве гледам. Он го погледна Балашова во лицето со своите големи очи, и веднаш почна да гледа настрана.

Очевидно беше, личноста на Балашова ни најмалку не го интересуваше. Се гледаше дека за него има интерес само она што се случува во неговата душа. Се што беше надвор од него, немаше вредност за него, затоа што се на светот, како му се чинеше, зависеше само од неговата волја.

— Јас не сакам, нити сум ја сакал војната,—рече он, но на неа ме принудија. И сега (удри со гласот на тој збор) сум готов да примам секое објаснение што можете да ми го дадете. И он почна јасно и кратко да ги излага причините за своето недоволство спрема руското правителство.

Судејќи по умерено — спокојниот и пријателски тон со кој што прикажуваше францускиот император, Балашов беше цврсто уверен дека он сака мир и дека намерава да стапи во преговори.

— Sire! L'empereur, mon maître¹ — го започна Балашов одамна приготвениот говор, кога Наполеон го доврши својот говор и прашално го погледна рускиот пратеник; но погледот на уперените во него императорови очи го збунува. — Вие сте збунети, — приберете се! — изгледаше како да му зборува Наполеон, со едвај забележена натсмевка, загледувајќи се во униформата и сабјата на Балашова. Балашов се прибра и почна да зборува. Он кажа дека императорот Александар не го смета како доволна причина за војна, барањето на паспортите од Куракина, дека Куракин постапил по своја волја и без согласност на господарот, дека императорот Александар не сака војна и нема никакви врски со Англија.

1. Господару! Императорот, мојот господар.

— Нема уште... додаде Наполеон, како плашејќи се да не се предаде на своето чувство, се намршти и леко климна со глава, давајќи со тоа до знаење на Балашова, дека он може да продолжува.

Откако искажа сè што му беше наредено, Балашов кажа дека императорот Александар сака мир, но нема да стапи во преговори, освен под условие да... Тука Балашов се збуни: он се сети за зборовите што императорот не ги напишал во писмото, но нареди непременно да се стават во рескриптот до Салтикова и за кои нареди на Балашова да му ги каже на Наполеона. Балашов се сети за тие зборови: „Додека не остане ни еден вооружен непријател на руската земја,“ но некакво сложено чувство го задржа. Он не можеше да ги каже тие зборови, макар што сакаше да ги каже. Он се збуни и рече: „Под условие да отстапат француските војски зад Њемен“.

Наполеон ја забележи збунетоста на Балашова при изговорувањето на последните зборови: лицето му затрепери, а левата писка на ногата почна равномерно да му игра. Без да се помрдне од местото он почна да зборува погласно и побрзо отколку понапред. Додека Наполеон зборуваше, Балашов, спуштајќи ги очите неколку пати надолу, и не сакајќи, го набљудуваше треперењето на писката од левата нога на Наполеона, што се усиливаше толку повеќе колку повеќе го подигаше гласот.

— Јас сакам мир не помалку отколку императорот Александар, — започна он. — Не сум ли јас, кој цели осумнаесет месеци правам сè да го добиам? Осумнаесет месеци чекам објасненија. Но за да започнат преговорите, што бараат од мене? — рече он, откако се намршти и направи еден енергичен прашален гест со својата мала, бела и полна рака.

— Да отстапат војските зад Њемен, господару. — рече Балашов.

— Зад Њемен? — повтори Наполеон. — Значи, та вие сега сакате да отстапите зад Њемен, — само зад Њемен ли? — повтори Наполеон, откако погледна во Балашова.

Балашов почтително климна со глава.

Место барањето пред четири месеца да се отстапи од Померанија, сега бараат да се отстапи само зад Њемен. Наполеон брзо се заврте и почна да оди по собата.

— Вие велите, од мене се бара да отстапам зад Њемен за да започнат преговорите; но од мене бараат пред два месеца да отстапам зад Одра и Висла, и, при сето тоа, пак сте согласни да се водат преговори.

Он мина молком од едниот кош на собата до другиот и пак застана пред Балашова. Балашов забележи дека левата му нога затрепери уште посилно и лицето му беше како

скаменето во својот израз. Наполеон знаеше за треперењето на писката од левата нога. *La vibration de mon mollet gauche est un grand signe chez moi*¹, зборувааше подоцна.

Такви предлози, како тој, да се испразни Одра и Висла, можат да се прават на Баденскиот принц, а не на мене, — сосема ненадејно за себе, викна скоро Наполеон.

— Ако ми го дадете Петроград и Москва, пак не би ги примил тие условија. Вие кажувате дека јас сум ја започнал војната? А кој дојде понапред при армијата? — Императорот Александар, а не јас. И вие ми предлагате преговори тогај кога сум потрошил милиони, кога вие сте во сојуз со Англија и кога положбата ви е лоша, — тогај вие ми предлагате преговори. А каква е целта на вашиот сојуз со Англија? Што ви даде она? — зборувааше он брзо, очевидно управувајќи го својот говор не кон тоа да ги искаже ползите од заклучувањето на еден мир и да го каже своето мнение дали може мир да се заклучи, но само за тоа да го докаже своето право, и својата сила, и неправичноста и погрешките на Александар.

Почетокот на неговиот говор беше, очевидно со цел да го покаже удобството на својата положба и дека, при сето тоа, пак пристанува да отпочнат преговорите. Но кога веќе започна да зборува и колку повеќе зборувааше, толку помалку беше во состојба да го владее својот говор.

Сега се гледаше јасно дека сета намера на неговиот говор му беше да возвиси себе си, а да го навреди Александра, т. е. да направи тоа што најмалку сакаше да го направи во почетокот на средбата.

— Кажуваат, вие сте склучиле мир со Турците?

Балашов климна со глава потврдувајќи.

— Мирот е склучен.... започна он. Но Наполеон не му даде да зборува. Се гледаше дека му беше потребно да говори само он, и продолжи да зборува со она красноречие и невоздржаност од раздражненост кон кои се склони разгалените луѓе.

Да, јас знам, вие сте склучиле мир со Турците, без да ја добиете Молдавија и Влашко. А јас би му ги дал на вашиот господар тие провинции, исто така, како му ја дадов Финска. Да, — продолжи он, — јас ветив и ќе му ги дадев на императорот Александар Молдавија и Влашко, а сега не ќе ги има тие прекрасни провинции. Он би можел да ги присоедини кон својата империја и би ја раширил Русија во едно царство од Ботнискиот Залив до устието на Дунав. Повеќе не би можела да направи ни Екатерина Велика, — зборувааше Наполеон, распаљувајќи се сè повеќе и повеќе.

1. Трзеперењето на левиот ми лист на ногата е еден голем знак.

одејќи по собата и повторувајќи му ги на Болашова скоро сè истите зборови што му ги кажа на самиот Александар во Тилзит. — *Tout cela il l'aurait dû à mon amitié. Ah! quel beau règne, quel beau règne!*¹ — повтори он неколку пати, па застана, извади од џебот една златна бурнутница и жедно шмркну од неа. — *Quel beau règne aurait pu être celui de l'empereur Alexandre!*²

Со сожаление го погледа Балашова и туку што Балашов сакаше да забележи, он пак брзо го пресече.

— Што не би нашол он во моето пријателство од тоа што може да сака и бара... рече Наполеон, со недоумение, свивајќи рамења. — Не, он најде за поарно да се заобиколи со моите непријатели, и тоа со кои? — продолжи Наполеон. — Ги вика при себе Штајновци, Армфелдовци, Бенигсеновци и Винценгеродовци. Штајн е изгонет од својата татковина за предавство, Армфелд е развратник и интригант, Винценгероде е бегунец, француски поданик Бенигсен е донекаде повеќе војник од другите, он пак е неспособен, кој не умееше да направи во 1807 година и кој треба да возбужда ужасни спомени во императорот... Ако беа способни, можеа да се употребат за нешто, продолжи Наполеон кој едвај успеваше со зборовите да ги искаже мислите што непрестајно му искрснуваа во умот и го покажуваа неговото право, или сила (што беше по неговото разбирање едно исто); — но и тоа они го немаа: они не чинат ни за војна, ни за мир! Барклај, велат, е најдобар од сите; но јас и тоа не можам да кажам, судејќи по неговите први движења. А они што прават, што прават сите тие придворни? Пфул предлага, Армфелд се препира, Белигсен разгледува, а Барклај, кој е повикан да работи, не знае на што да се реши, и времето си минува, ништо не придонесувајќи. Само Багратион е воен човек. Он е глупав, но има искуство, добро око и решителност. И каква улога игра вашиот млад господар во таа безобразна толпа? Они го компромитуваат и на него ја фрлаат одговорноста за сè што се случува. *Un souverain ne doit être à l'armée que quand il est général*³ — рече он упутувајќи ги тие зборови како предизвикување лично на господарот. Наполеон знаеше колку императорот Александар сакаше да биде полководец.

— Има веќе недела како почнала војната, и вие не знаевте да ја заштитите Вилна. Вие сте пресечени надве и истерани од полските провинции. Вашата армија роптае.

¹ Сето тоа он би го имал од моето пријателство. Ах, какво прекрасно царување, какво прекрасно царување!

² Како би можело да биде убаво царувањето на императорот Александар.

³ Господарот треба да е при војската само ако е полковник.

— Напротив — ваше величество — рече Балашов, кој едвај можеше да запамети тоа што му се зборуваше и кој со мака ги следеше тие фишеци од зборови, — војските горат од желба...

— Јас сè знам, — го прекина Наполеон, — јас сè знам, и колку боталјона имате така точно како што ги знам своите. Вие немате двесте илјади војска, а јас имам три пати повеќе, ви давам чесен збор, — рече Наполеон, заборавајќи дека тој негов збор не можеше да има никакво значење, — ви давам *ma parole d'honneur que j'ai cinq cent trente mille hommes de ce coté de la vistule*.¹ Турците не ќе ви помогнат; они не се за ништо и тоа го докажаа откако склучија мир со вас. На Шведците им е судено да ги управуваат луди кралеви. Нивниот крал беше луд; они го променија и зедаа друг — Бернадота, кој веднаш го изгуби умот, зашто само луд Шведец може да склучи сојуз со Русија. — Наполеон злобно се насмеа и пак ја поднесе бурнунтицата под нас.

Балашов сакаше и имаше што да одговори на секоја фраза на Наполеона; сеедно правеше движењја на човек што сакаше нешто да каже, но Наполеон го прекинуваше. Против безумието на Шведците Балашов сакаше да каже дека Шведска е остров кога Русија е зад неа; но Наполеон луто извика, за да го заглуши неговиот глас. Наполеон се наоѓаше во онаа состојба на раздраженост во која треба да говори, говори и говори само затоа, за да ја докаже на себе си својата справедливост. На Балашова му беше тешко: како пратеник се плашеше да не го унизи своето достоинство и чувствуваше потреба да противречи, но како човек, он се свиваше нраствено пред заносот от беспричинскиот гнев, во кој, очевидно, се наоѓаше Наполеон. Он знаеше дека сите овие зборови што Наполеон ги зборуваше немаат значење. И кога ќе се сети за нив, сам ќе се засрами од нив. Балашов стоеше со оборени очи, гледајќи како се движат дебелите нозе на Наполеона, и се стараше да му го избегне неговиот поглед.

— Што ми е грижа за вашите сојузници? — рече Наполеон. — И јас имам сојузници, тоа се Полјаците: има осумдесет илјади; се бијат како левови. Ќе биде и двеста илјади.

И веројатно, уште повеќе разлутен од тоа, што говорејќи го тоа, он кажа очевидна неправда и што Балашов стоеше пред него молчејќи во истата онаа покорна на својата судба поза, Наполеон наеднаш се врати назад, дојде до самото лице на Балашова и, правејќи енергични и брзи гестови со своите бели раце, скоро викна:

¹ Чесен збор дека имам од оваа страна на Висла 530 илјади луге.

— Знаете, ли ако вие ја подбутнете Прусија против мене, знајте, дека ќе ја избришам од картата на Европа, — рече он, со бледо обезобразено од злоба лице, енергично удирајќи со едната мала рака по другата, — Да, јас ќе ве префрлам преку Двина, преку Дњепар, и пак ќе ја подигнам против вас онаа преграда, за која Европа направи злочин и се покажа слепа оти ви позволи да ја разрушите. Ете, што ќе биде со вас, ете што загубивте кога се одделивте од мене, — рече он и молчејќи ја крстоса неколку пати стајата, трускајќи со своите дебели рамења. Он си ја стави бурнутницата во џебот од жилетката, после пак ја извади, неколку пати ја поднесе под носот и застапа спроти Балашова.

Он помолча, погледна натсмешливо право во очи на Балашова и тихо му рече:—*Et cependant quel beau règne aurait pu avoir votre maître!*¹

Чувствувајќи потреба да одговори, Балашов рече, дека работите од страна на Русија не се претставуваат во таков мрачен вид. Наполеон молчеше, гледајќи во него и понатаму, натсмешливо и, очевидно, не слушајќи го.

Балашов рече дека во Русија од војната очекуваат само убаво. Наполеон снисходливо климна со главата, како да сакаше да каже: „Знам, тоа зборува вашата должност, но вие лично во тоа не верувате, вие сте убедени од моите зборови“.

При крајот на Балашовиот говор Наполеон ја извади бурнутницата, шмркна од неа, па, како знак, тропна со ногата двапати на подот. Вратата се отвори; еден коморник, превивајќи се понизно, му ја подаде на императорот шапката и ракавиците; а друг еден му го подаде крпчето за нос. Наполеон, не гледајќи ги нив, се обрна кон Балашова:

— Уверете го од мое име императорот Александар—рече он—земајќи си ја шапката—оти сум му предан како понапред; јас него го познавам многу добро и многу високо ги ценам неговите високи особини. *Je ne vous retiens plus général, vous recevrez ma lettre à l'empereur.*² И Наполеон тргна брзо кон вратата. Од приемната сè се стрча напред и низ столбите.

XXXIII

Главното дејствие во Бородиската битка стана на пространството од илјада сажена меѓу Бородино и Багратионовите шанци (Надвор од тоа пространство од една страна Русите демонстрираа околу пладне со коњицата на Уварова, а од друга страна, зад Утица, Поњатовски се судри со Тучков,

¹) А меѓутоа, какво убаво царување би можел да има вашиот господар.
²) Не ве задржувам повеќе, генерале. ќе го примите писмото за императорот.

но тоа беа две одделни и слаби дејствија во поредба со она што стануваше во средината на бојното поле). На полето меѓу Бородино и шанците, во шумата, на отвореното и од двете страни видно пространство, стана главното дејствие на битката, на најпрост и безитросен начин. Битката почна со канонада од обете страни од неколку стотини топови. После, кога димот го покри целото поле, во тој дим тргнаа (од француската страна) надесно двете дивизии на Десе и Компан, кон шанците, а одлево пуковите од вицекралевите на Бородино.

Од Шевардинскиот редут на кој стоеше Наполеон, шанците се наоѓаа на далечина една врста, а Бородино на повеќе од две врсти во права линија, и затоа Наполеон не можеше да види што станува таму, толку повеќе, што димот, сливајќи се со маглата, ја беше заклонил целата месност. Војниците од дивизијата на Десе, кои беа упатени кон шанците, се гледаа само дотогај додека не слегеа во уврагот што ги одделуваше од шанците. Но, штом се спуштија во уврагот, топовскиот и пушечниот дим на шанците стана толку гаст што го покри целото надолниште на уврагот.

Низ димот се меркаше нешто црно, веројатно луѓе, а понекогаш и блесокот на бајонетите. Но врвеа ли или стоеја, Французи ли беа, или Руси, тоа не можеше да се види од Шевардинскиот редут.

Сонцето изгреа светло и биеше со косите зраци право во лицето на Наполеона што ти гледаше под рака шанците. Димот се беше растурил пред шанците и час изгледаше дека димот врви, час изгледаше војската да врви. Понекогаш меѓу истрелите се слушаше и викот на луѓе, но што они таму работат, не можеше да се разбере.

Наполеон стоеше на тумбата и гледаше со далекуглед и низ малиот круг на далекугледот гледаше дим и луѓе, некогаш свои некогаш Руси, но кога пак ги гледаше со просто око, он не знаеше каде беше тоа што го гледаше.

Он слезе од тумбата и почна да оди напред—назад пред неа.

Понекогаш се запираше, ги слушаше грмежите и гледаше во бојното поле.

Не само долу од она место, каде што он стоеше, не само од тумбата каде сега стоеја некои негови генерали, но и од самите шанци каде што се наоѓаше заедно и еден по друг, час руски, час француски, мртви, ранети и живи, исплашени или избезумени војници, не можеше да се разбере што станува на тоа место. Во продолжение на неколку часа, на тоа место, всред непрестана стрелба од пушки и топови, час се појавуваа Руси, час сами Французи, час пешаци, час коњаници; се појавуваа, паѓаа, стрелаа, се судруваа, не знаејќи што да прават еден со друг, викаа и бегаа назад.

Од бојното поле сеедно дотрчуваа при Наполеона неговите испратени аѓутанти и ордонанси од неговите маршали со извештаи за токот на битката; но сите тие извештаи беа лажни: едни, затоа што во разговорот на битката е невозможно да се каже што станува во дадената минута; и друго, затоа што многу аѓутанти не доаѓаа до вистинското место на битката, но рапортираа тоа што го беа чуле од другите; и уште затоа додека аѓутантот да ги премине тие две—три врсти што го одделуваа од Наполеона, околностите се изменуваа, и извештајот што го носеше, стануваше веќе неверен. Така од вицекарлот пристигна аѓутант со извештај дека Бородино е заземено и дека мостот на Камче е во француски раце. Аѓутантот го прашуваше Наполеона дали ќе заповеда да преминат војските? Наполеон заповеда да се построат на таа страна и да чекаат.

Но, не само тогај, кога Наполеон ја издаваше таа наредба, но веќе кога аѓутантот тргна од Бородино, мостот беше преземен и запален од Русите, во она судрување во кое учествуваше Пјер во самиот почеток на битката со бледо, исплашено лице.

Пристигнатиот од шанците, со бледо, исплашено лице, јави на Наполеона дека нападот е одбиен, Компан ранет, а Даву убиен, а во тоа време кога на аѓутантот му кажуваа дека Французите се одбиени, шанците беа заземени од другата част на војската, а Даву беше жив и само малку контузован. Сообразувајќи се со такви неминовни лажни извештаи, Наполеон ги издаваше своите наредби, кои, или беа веќе исполнети уште пред да ги издаде, или пак не можеа да се исполнат, па не се ни исполнуваа.

Маршалите и генералите кои беа поблиску до бојното поле, како и Наполеон, не учествуваа во самата битка, но само понекогаш влегуваа под пушечен оган, не питајќи го Наполеона, правеа свои распореди и даваа свои наредби каде и од каде да се стрела, каде ќе потрчаат коњаниците, а каде пешаците. Но и нивните наредби, исто така и Наполеоновите наредби, во најмала мера и ретко се исполнуваа. Повеќето пати испаѓаше спротивно на тоа што наредуваа. Војниците, на кои им беше наредено да идат напред, бегаа назад што ќе попаднеа под картечен оган; војниците на кои им беше наредено да останат по своите места, наеднаш кога ќе го забележија изненадното појавување на Русите, понекогаш бегаа назад, а понекогаш се пуштаа напред, и коњичката истрчуваше без наредба да ги гони Русите. Така трчаа два коњичка пука преку Семјоновскиот увраг и, само што излегоа на ридот, се завртеа и со сета сила потрчаа назад. (Исто така се движеа и пешаците, трчејќи по некои таму каде што не им беше наредено. Сите наредби каде и како да ги преместат топовите, кога да се испрати пешадијата да стрела,

кога коњицата—да ги газат руските пешаци, сите тие наредби ги издаваа најблиските началници на одделенијата кои беа во редовите не питајќи го ни Неј, ни Даву, ни Мират, а камоли Наполеона. Они не се плашеа оти ќе бидат казнети за неисполнување на наредбите или за самоволно распоредување, затоа што во битката се работи за најскапото на човекот—за сопствениот живот, и понекогаш му се чини дека ќе се спаси ако побегне назад, а понекогаш ако потрча напред, и тие луѓе, што се наоѓале во најголемиот оган на битката, поставуваа спрема минутното расположение. Вшушност, сите тие движења напред и назад не ја улеснуваа ниту менуваа положбата на војските. Сите нивни судрувања и напади еден на друг не им причинуваа скоро никаква штета, но им нанесуваа штета, смрт и наранување гулињата и куршумите, што летеа насекаде по тоа пространство по кое се мотаа тие луѓе. А штом излегуваа тие луѓе од пространството по кое летаа гранатите и куршумите, началниците што стоеја зад нив, ги формираа, ги потчинуваа на дисциплината, и под влијание на таа дисциплина, ги уредуваа пак во областа на оганот, во кој они пак (под влијание на стравот од смртта) ја губеа дисциплината, се мотаа по случајното расположение на толпата.

XXXV

Кутузов седеше со наведната глава и отпуштено тешко тело на покриената со килим клупа, на истото место, на кое го виде тоа утро Пјер. Он не издаваше никакви наредби, но само се согласуваше или не се согласуваше со тоа што му предлагаа.

Да, да, направете тоа, одговараше он на различни предлози. Да, да, иди, голапче, и види, се обрнуваше он час кон еден, час кон друг од своите блиски; или „не, не треба, поарно е да причекаме“ зборувааше он. Он ги слушаше донесените му извештаи, даваше наредби на потчинетите, кога требаше; но кога ги слушаше извештаите, би рекол човек, дека не го слуша смислот ни зборовите, што му ги кажуваа, а нешто друго го интересуваше во изразот на лицето и во токот на зборовите на доносителите. Он знаеше од долгогодишниот си воен опит и разбираше со старечкиот си ум дека не може еден човек да управува со стотини илјади луѓе што се борат со смртта; знаеше уште дека судбата на битката не ја решаваат наредбите на главниот командант, ниту местото на кое што стојат војските, ниту количеството на топовите и убиените луѓе, но онаа недостижна снага што се вика дух на војската и он ја следеше таа сила и ја раководел доколку таа беше во неговата власт.

Општиот израз на Кутузовото лице покажуваше сосредоточено, спокојно внимание и напрежение што одвај ја надвиваше умореноста на слабото му и старечко тело.

Во 11 часот наутро му донесоа извештај дека шанците заземени од Французите пак се вратени, но дека кнез Багратион е ранет. Кутузов здивна и мавна со глава.

— Иди при кнезот Петар Иванович и дознај потенко што е и како е—рече на еден од аѓутантите, па после се обрна кон принцот од Витремберг што стоеше зад него.

— Не сакате ли, ваше височанство, да ја примите командата над првата армија?

Веднаш по заминувањето на принцот, толку брзо, што он уште не можеше да стигне ни до Семјоновско, аѓутантот на принцот се врати од него и јави на кнезот дека принцот бара војска.

Кутузов се намршти и испрати заповед на Дохтурова да ја прими командата над првата армија, а принцот, без него, како сам—кажа, он не може да биде во овие минути, го помоли да се врати при него. Кога донесоа глас дека Мира е заробен и кога штабните офицери го поздравуваа Кутузова, он се насмевна.

— Почекајте, господа,—рече он. Битката е добиена, не е никакво чудо што е Мира заробен. Но поарно е веднаш да не се радуваме.—При сето тоа, он испрати еден аѓутант да го разгласи по војската тој извештај.

Кога од левото крило пристигна Шчербињин со извештај дека Французите ги завзеле шанците и Семјоновско, Кутузов се сети по звуковите од бојното поле и по лицето на Шчербињина дека гласовите не беа добри, стана, како да ги пружи нозете, и го зеде Шчербињина под рака и го одведе настрана.

— Иди, голапче,—рече он на Ермолова и види дали може нешто да се направи.

Кутузов беше во Горки, во центарот на позицијата на руската војска. Наполеоновиот напад на нашето лево крило беше неколку пати одбиен. Во центарот Французите не се помрднуваа понатака од Бородино. На левото крило коњичката на Уварова ги натера Французите да бегат.

Во трите часот нападот на Французите престана. На сите лица што пристигнуваа од бојното поле, па и на оние што стоеја околу него, Кутузов читаше израз на напрегнатост до највисока степен. Кутузов беше доволен од успехот на денот повеќе отколку очекуваше. Но физичките сили го напуштија старецот. Неколку пати ја обараше ниско главата како да му паѓаше и задремуваше... Му дадоа да руча.

Флигел—аѓутантот Волцоген, оној ист кој кога минува-ше покрај кнез Андреја, велеше дека војната треба да се пренесе во пространство и кој многу го мразеше Багратиона,

отиде при Кутузова во време на ручекот. Волцоген пристигна од Барклаја со извештај за текот во борбите на левото крило. Благоразумниот Барклај де-Толи, откако виде толпа ранети да бегаат и растроените отзад редови на армијата, откако ги измери сите околности на борбата, заклучи дека битката е изгубена, па со тој извештај го прати својот љубим при главниот командант.

Кутузов со мака ја жвакаше печената кокошка и со весели очи го погледа Волцогена.

Волцоген кој небрежно чекореше со полупрезрителна насмевка на усните, отиде при Кутузова, доближувајќи ја по малку раката до козирката на капата.

Волцоген се однесуваше кон пресветлиот со некаква, афектирана небрежност со која сакаше да покаже дека он како високообразован офицер, остава на Русите да прават идол од тој стар бесполезен човек, а он сам знае со кого има работа: *Der alte Herr* (како го викаа Немците Кутузова) *macht sich ganz bequem*¹⁾ — помисли Волцоген и, откако погледа строго во чиниите пред Кутузова, почна да поднесува извештај на „стариот господин“ за положбата на левото крило онака како му наредил Барклај и како он сам беше го видел и разбрал.

Сите точки на нашата позиција се во непријателски раце и нема со што да ги истераме, оти немаме војска; она бега и немаме можност да ги запреме,—рапортираше он.

Кутузова престана да жвака, се загледа зачудено во Волцогена, како да не разбира што му зборува. Волцоген, откако забележи возбуда на „стариот господин“, со насмевка рече:

— Јас не сметам дека имам право да скријам од вашата светлост она што видов... Војската е во полно растројство...

— Видовте ли вие? Видовте ли вие?... Извика Кутузов, намршувајќи се, откако стана брзо и појде кон Волцогена! — Како вие... како вие смеете! — извика он — правејќи заплашителни гестови со растреперените раце и се загрцнуваше. — Како смеете вие, милостиви господине, тоа мене да ми зборувате. Вие ништо не знаете. Кажете му на генерал Барклај од моја страна дека неговите сведенија не се точни и дека вистинскиот ход на битката му е извесен на главниот командант поарно отколку на него.

Волцоген сакаше нешто да каже, но Кутузов го прекина.

— Непријателот е одбиен на левото крило и разбиен на десното. Ако сте виделе лошо, милостиви господине, тогаш немојте да зборувате тоа што не знаете. Повелете да идете при генералот Барклај и кажете му дека цврсто сум решен утре да го нападнам непријателот, рече остро Кутузов.

¹⁾ Стариот господин спокојно се наредува

Сите молчеа и се слушаше само тешкото дишење на зазбивнатиот стар генерал.

— Насекаде се одбиени и затоа благодарам на бога и на нашата храбра војска. Непријателот е победен и утре ќе го истераме од свештената руска земја — рече Кутузов, крстејќи се и наеднаш се задуши од солзи

XXVI

Пукот на кнез Андреја беше во резерва, што стоеше до двата часот во бездејствие зад Семјоновско под силен артилериски оган. Во двата часот пукот што беше изгубил повеќе од двеста души тргна напред по утапканата нива со овес, на она место меѓу Семјоновско и батеријата на тумбата каде што тој ден беа убиени илјади луѓе и каде што околу двата часот беше управен усилено сосредоточениот оган од неколку стотини непријателски топови.

Не помрднувајќи се од тоа место и не исфрлувајќи ниеден куршум, пукот тука загуби уште една третина од своите луѓе. Напред, а нарочно од десната страна, во густият дим, грмеа топови и од таинствената област на димот што ја покриваше целата месност напред, сеедно, со шушкаво, брзо свиркање летеа гулиња и бавно свиреа гранати. Понекогаш, како да се даваше одмор, ќе поминеше четврт час, во кое време сите гулиња и гранати префрлаа, но понекогаш за минута ќе паднеа од пукот по неколку луѓе и непријатно ги тураа настрана убиените, а ранетите ги однесуваа.

Со секој нов удар остануваше сè помалку веројатно за живот на оние што уште не беа убиени. Пукот стоеше во батаљонски колони на растојание од триста чекори, но без обзир на тоа, сите луѓе се најдуваа под влијанието на едно и исто расположение. Сите беа еднакво молчаливи и мрачни. Ретко се слушаше меѓу редовите разговор, па и тој разговор ќе замолкнеше наеднаш штом ќе се чуеше удар и викот: носилки! Повеќето време луѓето од пукот седеа на земја по наредба на началникот. Еден ги попушташе и притегнуваше врвките на симнатата капа; друг со сува растриена на шаката глина, го чистеше бајонетот; трет ги разврзуваше ремењите на торбата и ги презакопчуваше; четврт грижливо ги развиваше и одново ги увиваше чевлите и се преобуваше. Некои правеа кукичиња од коров и плетеа плетеници од овсена слама. Сите изгледаа сосем занесени во таа работа. Кога се рануваа или убиваа луѓе, кога се носеа носилките, кога нашите се враќаа назад, кога се гледаа низ димот големи маси од непријателот, — никој не обрнуваше никакво внимание на тие опстојателства. Кога поминуваше напред артилерија и коњица и се гледаа движењата на нашата пешадија, од сите страни се слушаа одобрителни забелешки. Но најголемо внимание привлекуваа на себе сосем второсте-

лени настани што немаа никаква врска со битката. Внима- нието на тие душевно измачени луѓе како да се одморува- ше на тие обични настани од животот. Една батерија од арти- леријата мина пред фронтот на пукот. На еден артилериски сандак крајниот коњ, го настапи јажето од колата: — „Еј, крајниот коњ!... поправи го! ќе падне... Ех, не гледаат!“... викаа по целиот пук еднакво од редовите. Друг пат внима- нието им го привлече на себе едно мало црвенушесто кученце со многу подигната опашка, кое, господ знае од каде испадна и потрча испред редовите со загрижено ситно потско- кување, но наеднаш просвири од гулето што падна наблизо, па си ја сви опашката и побегна настрана. По целиот пук се разнесе смеа и свиркање. Но такви развлеченија траеја не- колку минути, а тие луѓе веќе повеќе од осум часа стоеа без јадење и без работа под непрекинат смртен ужас, а бле- дите и намуртени лица им стануваа сè побледи и понамуртени.

Кнез Андреја, исто така како и сите луѓе од пукот, намуртен и блед, одеше напред-назад по ливадата близу до овсената нива од една меѓа до друга, со затурени назад раце и наведната глава. Немаше што да работи и кому да наредува. Сè стануваше од само себеси. Убиените ги носеа над фронтот, ранетите ги однесуваа, редовите се прибираа. Ако побегнеа војниците, веднаш брзо се враќаа. Отпрвин кнез Андреја сметаше како свој долг да ги ободрува војни- ците и да им дава пример, па се шеташе меѓу нивните ре- дови, но после се увери дека нема зашто и на што да ги учи. Сета негова душевна сила, исто како и кај секој војник, беше несвесно управена кон тоа да се додржи да не го види ужасот на положбата во која се наоѓаат. Он одеше по лива- дата, влечејќи ги нозете, расчистувајќи ја тревата и загледу- вајќи го планот што му ги покриваше неговите чизми; час одеше со крупни чекори, старајќи се да ја погоди трагата што ја оставиле косачите на ливадата, час ги броеше чекорите и пресметнуваше колку пати треба да отиде од меѓа до меѓа за да направи една врста, час кинеше цвеќиња од пелин што растеа на меѓата и ги растриваше тие цветови меѓу длановите и ја мирисаше силната горчлива миризба. Од сета вчерашна работа на мислата ништо не му беше останало. За ништо не мислеше. Со уморениот слух прислушкуваше сè исти звукови, разликувајќи го свиркањето на куршумите од пукањето, и гледаше како се загледале луѓето во првиот баталјон и чекаше. „Ете ја... ете ја пак кај нас!“ — мислеше кога слушаше како се приближува свиркање на нешто од скриеното со дим место. „Една, друга! Уште! погоди“... Он застапа и ги погледа редовите. „Не, префрли. А, ете, тоа погоди“. И пак продолжуваше да оди, старајќи се да прави големи чекори, за да може со шеснаесет чекори да дојде до меѓата.

Свиркање и удар! На пет чекори од него едно гуле ја изри сувата земја и се скри. Неволни трпки му минаа по грбот. Он пак ги погледа редовите. Веројатно многу оборија; голема толпа се собра кај вториот баталјон.

— Господине аѓутанте — викна он, — наредете им да не се трупаат на едно место.

Аѓутантот ја исполни наредбата, па отиде при кнез Андреја. Од другата страна му се приближи на коњ командантот на баталјонот.

— Чувај се! — се чу уплашениот вик на војниците, и како птица што кацнува во брзиот лет со свистење и паѓа на земјата, така тупна без голем тресок гранката на два чекора од кнез Андреја, до коњот на командантот на баталјонот. Коњот, прв, без да праша дали е убаво или не да се искажува страв, тркна, се изви и за малку што не го обори мајорот настрана. Стравот од коњот мина на луѓето.

— Легни, — извика аѓутантот што беше легнал на земјата.

Кнез Андреја стоеше во нерешителност. Гранатата се вртеше како вртешка меѓу него и аѓутантот што лежеше на крајот на нивата и ливадата, до китките од пелин. „Не е ли ова смртта?“ — мислеше кнез Андреја, гледајќи ја со сосем нов, завислив поглед тревата, пелинот и струјката дим која се извиваше од црната точка што се вртеше. „Јас не можам, јас нејќам да умрам, јас го сакам животот, ја сакам оваа трева, земја, воздух...“ Он тоа мислеше и едновременно се сети дека го гледаат.

— Срамота, господине офицере! — рече он на аѓутантот, каков... — Он не доврши. Во истото време се чу пукање и дркање како од разбиено стакло, задушлива миризма од барутот, и кнез Андреја се занесе настрана, ја дигна раката нагоре и падна на гради.

Неколку офицера притрчаа накај него. Од десната страна на мевот беше се разлеал голем круг крв по тревата.

Повиканите ополченци со носилки застанаа зад офицерите. Кнез Андреја лежеше на градите со отпуштено до тревата лице и дишеше со тешко р’кање.

— Е, што стоите, елате! Мужичите се приближија и го фатија за рамењата и нозете, но он офна жалосно и мужичите се загледнаа и пак го спуштија.

— Вземете го, турете го, сеедно, — извика нечиј глас.

Го фатија уште еднаш за рамењата и го ставија на носилка.

— Ах, боже мој, боже мој! Што е тоа? Меот!... Тоа е крај! Ах, боже мој! — се чуја гласови меѓу офицерите.

— Ми мина покрај увото, рече аѓутантот.

Мужичите ја дигнаа носилката на рамења и брзо тргнаа по утапканото од нив патче кон преврзалиштето.

— Одете во чекор!... Е! Мужици! — викна еден офицер, фаќајќи ги за рамо мужиците што чекореа нерамномерно и ја друсаа носилката.

— Урамни го чекорот... Еј, Фјодоре, — рече предниот мужик.

— Еве вака — рече радосно задниот што го урамни чекорот.

— Ваша светлост, а, кнеже? — рече со растреперен глас Тимохин кој притрча и се загледа во носилката.

Кнез Андреја отвори очи и погледна од носилката во која што му беше длабоко паднала главата на тој што зборувааше и пак ги спушти клепките.

Ополченците го однесоа кнез Андреја до шумата каде стоеше болничката кола и каде беше преврзалиштето. Преврзалиштето се состоеше од три раширени со завртени краишта шатори покрај брезникот. Во брезникот стоеја болнички коли и распрегнати коњи. Коњите во зобниците јадеа овес, а врапците слегуваа при нив и ги прибираа растурените зрна. Гарваните, откако ја надушија крвта, нетрпеливо гракаа и кацнуваа по брезите. Околу шаторите, на простор поголем од два хектара, лежеа, седеа, стоеја окрвавени луѓе, во разни алишта. Околу ранетите стоеја толпи од војници — болничари кои гледаа тажно и внимателно и кои напразно ги падеа офицерите што одржаваа ред. Не слушајќи ги офицерите, војниците стоеја опирајќи се на носилките и гледаа неподвижно во тоа што стануваше пред нив, како да сакаа да го разберат тешкиот смисол на зрелиштето. Од шаторите се слушаа час гласни, зли плачови, час жалосни офкања. Понекогаш излегуваа од шаторите лекарски помошници за вода и покажуваа на оние што треба да ги внесат. Ранетите што чекаа во шаторите да им дојде редот стенкаа, офкаа, плачеа, викаа, псуваа, бараа ракија. Некои болнуваа. Кнез Андреја, како пуковски командант, го донесоа, минувајќи меѓу непреврзаните ранети, поблиску до еден од шаторите и застапаа да чекаат наредба. Кнез Андреја ги отвори очите и долго време не можеше да разбере што станува околу него. Се сети за ливадата, пелинот, нивата, за онаа црна топка што се вртеше и за сграното влечение кон животот. На две чекори од него стоеше еден висок, убав, црнокос подофицер, со преврзана глава, потпрен на една гранка, кој зборувааше гласно и привлекуваше на себе општо внимание. Он беше ранет во главата и ногата со куршум. Околу него се собраа толпа од ранети и болничари што го слушаа со жедност.

— Ние така го подбравме, та сè исфрла, дури и кралот им го фативме — викаше војникот, кој стрелаше со црните, распалени очи, разгледувајќи сè околу себе. — Ако беше пристигнала во оној момент резервата, ех, тогај, брате мој, нема да остане никој, оти право да ти кажам...

Кнез Андреја, како и сите оние што го заобиколуваа раскажувачот, гледаше со блескав поглед и чувствуваше некаква утеха. Но не е ли сега сеедно? Помисли он. А што ќе биде таму и што беше тука? Зошто ми е толку жално да се разделам со животот? Имаше нешто во овој живот што не сум го разбрал и што не го разбираам.

XIX

На 1 септември во ноќта Кутузов издаде заповед да остапат руските војски преку Москва на Рјазанскиот пат.

Првите војски тргнаа ноќта. Војските кои идеа таа ноќ, не брзаа и се движеа бавно и сериозно; но при осомнување војските што се движеа, кога се приближија до Дорогомиловскиот мост, угледаа пред себе на другата страна бескрајни маси војски кои се тискаа, брзаа по мостот, маси кои се искачуваа на другата страна и ги затестуваа големите и мали улици, а зад себе пак бескрајни маси што се туркаа напред. Една беспричинска брзина и збунетост завлада во војската. Сите се втурнаа напред кон мостот, на мостот, на лаѓите и чамците. Кутузов нареди да го однесат по заобиколени улици на другата страна на Москва.

На 2 септември, околу 10 часот наутро, во Дорогомиловското предградие станаа само трупите од заштитницата. Армијата веќе беше го преминала мостот и се наоѓаше зад Москва.

Во истото време, во 10 часот наутро на 2 септември, Наполеон стоеше меѓу своите војски на Поклоната Гора и го гледаше зрелиштето што се откриваше пред него. Од 26 август до 2 септември, од Бородинската битка до влегувањето на непријателот во Москва, преку целата таа тревожна, незабравена недела, беше она необично есенско време на кое што му се чудат луѓето, кога ниското сонце пече посилено од пролетното, кога сè блести во реткиот чист воздух така што очите заслепуваат, кога градите крепнат и се освежуваат, дишејќи есенски мирислив воздух, кога ноќите биваат топли и кога во тие темни топли ноќи паѓаат од небото златни ѕвезди, плашејќи го и веселејќи го сеедно човекот.

На 2 септември во 10 часот наутро такво беше времето. Утринскиот блесок беше чаровен. Москва од Поклона Гора се простираше надолж и нашир со својата река, со своите градини и цркви, и изгледаше, живее свој обичен живот, треперејќи, како што треперат ѕвездите со своите кубини на сончевите зраци. При видот на тој необичен град со невидените досега форми на необична архитектура Наполеон го чувствуваше донекаде она зависливо и беспокojно љубопитство што го чувствуваат луѓето, кога ќе ја видат формата на непознат туѓ за нив живот. Очевидно, тој град си живееше

со сите сили на својот живот. По оние неопределени признаци, по кои беспогрешно се распознава на далечни растојанија живото тело од мртвото, Наполеон го виде од Поклона Гора треперењето на животот во градот, и го чувствуваше дишењето на тоа големо и убаво тело.

Секој Рус, кога ја гледа Москва, чувствува дека она е мајка; секој туѓинец кога ја гледа и не го знае значењето ѝ на мајка, мора да го чувствува женствениот карактер на тој град. И Наполеон тоа го чувствуваше.

— „Cette ville asiatique aux innombrables églises, Moscou la sainte. Sa voilà donc enfin cette fameuse ville. Il était temps,“¹ — рече Наполеон и, откако слезе од коњот, нареди да се рашири пред него планот на таа Москва и го повика преводачот Лелорм Дидевил. — „Une ville occupée par l'ennemi ressemble à une fille qui a perdu son honneur“², мислеше он (како што и кажа тоа на Тучкова во Смоленск). И од таа гледна точка он гледаше како лежи пред него, невидена дотогај од него, источната убавица. На самиот него му беше чудно, оти му се исполни најпосле одамнешната му желба која му изгледаше невозможна. Во јасната утринска светлина он го гледаше де градот, де планот, проверувајќи ги подробностите на тој град, а увереноста дека го освоил и го возбудуваше и го плашеше.

„А зар можеше поинаку?“ — помисли он. Ете ја и таа столнина лежи под моите нозе, очекувајќи ја својата судба. Каде ли е сега Александар и што мисли он? Необичен, убав, величествен град! И оваа минута е необична и величествена. Како ли им изгледам сега јас, помисли он на своите војници. „Ете ја наградата за сите тие неверници“ (мислеше он, погледнувајќи на своите блиски соработници и на војските кои се приближуваа и постројуваа). „Еден мој збор, едно движење на мојата рака и таа дрвена столнина на царевите пропадна. Mais ma clémence est toujours prompte à descendre sur les vaincus.“³ Јас треба да бидам великодушен и вистински голем... Но не, не е вистина оти сум јас во Москва“ (наеднаш му мина низ умот). „Сепак — ете ја како лежи под моите нозе, играјќи и треперејќи со златните си кубии и крстови на сончевите зраци. Но јас ќе ја поштедам. На старите помошници на варварство и деспотизама, јас ќе ги напишам големите букви на справедливоста и милосрдие... Александар најболно сето тоа ќе го разбере, јас го познавам. (На Наполеона му се чинеше дека главната причина за сето што се случуваше, се состоеше во личната му борба со

1) Тоа е тој азиатски град со безбројни цркви, таа свештена Москва. Најпосле ете го тој, славен град! И беше време!

2) Град заземен од непријателот, личи на момиче кое го изгубило моминството.

3) Но мојата милост секогаш е готова да се излие над победените!

Александра). Од височините на Кремљ, — да тоа е Кремљ, да — јас ќе им дадам спроведливи закони, ќе им покажам што е вистинска цивилизација, ќе ги натерам поколенијата на тие болјари да го споменуваат со љубов името на својот завојувач. Ќе и' кажам на депутацијата дека не сум сакал и не сакам војна; дека војував само против лажната политика на нивниот двор, дека го сакам и почитувам Александра и дека ќе ги примам во Москва а условите за мир достоини за мене и моите народи. Јас не сакам да се ползувам од среќата на војната за да го унизам вашиот господар кого го почитувам. „Болјари!“ — ќе им кажам — „јас не сакам војна, сакам мир и благодет за сите мои поданици“. Но јас знам, нивното присуство ќе ме воодушеви и ќе им кажам така како секогаш што зборувам: јасно, свечано и достоинствено. Ама, вистина ли е дека сум во Москва? Да, ете ја!“ *Qu'on m'amène les buyards* — ¹ се обрна он кон својата свита.

Еден генерал со блескава свита отрча веднаш по болјарите.

Минаа два часа. Наполеон појаде и стоеше на она исто место на Поклона Гора, очекувајќи ја депутацијата. Беседата за болјарите јасно веќе ја состави во својата памет. Таа беседа беше полна со достоинство и со она величие како го разбираше Наполеон.

Оној тон на воликодушие со кој Наполеон имаше намера да дејствува во Москва, го занесе и него самиот. Он во своето воображение ги определуваше дните за *reunion dans le palais des tzars* каде требаше да се сретнат руските големци со големците на францускиот император. Во мислите назначуваше таков губернатор кој ќе знае да го привлече кон себе населението. Откако дозна дека во Москва има многу добротворни установи, он решаваше во своето воображение сите тие установи да ги опсиге со своите милости. Мислеше во Москва треба да биде милостив како царевите, како што би требало во Африка да седи со бедуински клашник во џамијата. И за да ги трогне сосема срцата на Русите, он, како и секој француз, кој не може да си претстави ништо чувствително додека не спомне *ma chère, ma tendre, ma pauvre mère* ² — реши, на сите тие установи да напише со крупни букви: *Etablissement dédié à ma chère Mère*. Не, просто. *Maison de ma Mère*, ³ реши он сам — Но, зар сум во Москва? Да, ете ја сред мене, но зошто толку долго не се јавува депутацијата од градот?, — мислеше он.

Во тоа време во задните редови на императоровата свита со шепотење и возбуда стануваше советување меѓу неговите генерали и маршали. Испратените по депутацијата се

¹ Нека ми ги доведат при менз болјарите.

² Мојата мила, мојата нежна, мојата бедна мајка.

³ Установа посветена на мојата мила мајка. Дом на мојата мајка.

вратија со извештајот оти Москва е празна бидејќи сите ја напуштиле. Лицата на тие што се советуваа беа бледи и возбудени. Не ги плашеше тоа што Москва ја напуштиле жителите (макар колку важен да им изгледаше тој настан), но ги плашеше на кој начин тоа ќе му го соопштат, на кој начин, без да го доведат негово величество во таа страсна положба наречена од французите *ridicule*,¹ како да му јават оти напразно ги чекал толку долго болјарите, дека во градот има толпи од пијани луѓе, но никој друг. Едни велеа дека треба на секој начин да се собере нешто како депутација; други го оспоруваа тоа мнение и тврдеа дека треба претпазливо и умно да се подготви императорот, па да му се јави вистината.

— *Il faudra le lui dire tout de même*² — зборуваа господата од свитата. — *Mais messieurs*³ — положбата беше дотолку потешка што императорот, обмислувајќи ги своите планови на великодушие, трпеливо одеше напред-назад, погледувајќи понекогаш под рака по патот за Москва, насменувајќи се весело и гордо.

— *Mais c'est impossible*⁴... зборуваа господата од свитата дигајќи рамења, не решавајќи се да го изговорат оној страшен збор: *le ridicule*...

Во тоа време императорот, кој беше се уморил од страшното чекање, и откако почувствува со својот актерски усет дека величествената минута што многу се одолжува, почнува да ја губи величественоста, даде знак со рака. Се разнесе усамотено пукање на сигналниот топ, и војските што ја заобиколија Москва од разни страни, тргнаа кон Москва, кон Тверската, Калушката и Дорогомиловската бариера. Војските се движеа сè побрзо и побрзо, прстигнувајќи едни други, со трчаница и со кас, губејќи се во дигнатите од небото облаци прав и полнејќи го воздухот со урнебесни извици што се сливаа во врелата.

Завлечен од движењето на војските, Наполеон дојде со нив до Дорогомиловската бариера, но таму пак се запре и, откако слезе од коњот, долго одеше покрај Камерколошкиот насип, очекувајќи ја депутацијата.

XX

Меѓутоа Москва беше пуста. Во неа имаше уште луѓе, во неа остана уште педесеттиот дел од сите понапрежни жители, но она беше пуста. Она беше пуста како што бива пуста кошница која умира, останата без матица.

1 Смешна

2 Но сепак; треба тоа веднаш да му се каже..

3 Но господа

4 Но тоа е невозможно.

Во кошницата без матица нема веќе живот, но на легитимичниот поглед она изгледа жива исто така како и живите кошници.

При топлиите зраци на пладненското сонце пчелите летаат околу кошницата без матица исто така весело како и околу другите живи кошници; исто така од неа оддалеку се шири мирис на мед, исто така од неа влегуваат и излегуваат пчели. Но стига да се загледаш во неа, пак ќе разбереш дека во кошницата нема веќе живот. Пчелите не летаат како од живите кошници, пчеларот не го осеќа оној мирис, ни оној звук. Кога пчеларот почукнува на болната кошница, место префешниот мигновен, еднодушен одговор, место брмчењето на десетини илјади пчели што заплашително го подигнуваат задниот дел на трупот и брзо удираат со крилјата со кои што го произведуваат тој воздушен животен звук, нему му се одсвива разнебитено брмчење што се разнесува свонливо по разните места на празната кошница. Од вратата не пафнува како порано жесток задушлив мирис на мед и отров, не бие од неа топла полнота но со мирисот на мед се меша и мирисот на пустота и гнилеж. На вратата ги нема веќе оние стражари кои се готови да загинат бранејќи ја кошницата, со подигнати задници, огласувајќи узбуна. Нема веќе оној рамномерен и тих звук на непрекинат труд што прилега на вриење, но се чуе нескладен, разнебитен шум на безредије. Во кошницата и од неа тихо и претпазливо влегуваат и излегуваат црни, долгнаести, умазани со мед пчели — грабители; они не жилат а ја избегнуваат опасноста. Понапред влегуваа само со товар, а излегуваа празни, сега излегуваат со товар. Пчеларот ја отвара долната рамка и се загледува во долниот дел на кошницата. Место понапрежните увиснати до долу црни, уморени од работа сочни пчели што се држат со нозете една за друга и со непрекинат работен шепот го влечат восокот, — сонливи и исушени пчели се скитаат по разни страни на дното и по сидовите на кошницата. Место чисто залепениот со клеј и излепен со крилјата пот, на дното лежат трошки восок, нечистотија од погумртвите пчели што само ги свиваат нозете и совршено неприбраните мртви пчели.

Пчеларот го отвара горниот дел и ја разгледува кошницата на врвот. Место напластени редови од пчели, кои ги покриваат растојањата помеѓу питите и ги греат новоизведените, ја гледа вештата и сложната работа на питите, но не во онаква чистота, во каква беше порано. Сè е запушено и заградено. Грабачките — црни пчели брзо и крадливо трчаат по питите; домашниите пчели, суви, куси, млитави, како да остареле, бавно се скитаат, никому не пречат, ништо не сакаат и го изгубиле сознанието за живот. Трутови, бумбари, стр-

шени, пеперуди, бесмислено се удираат на вратата и на сидовите од кошницата. Понекаде меѓу високиот со мртвите рожби и медот се чуе од разни страни срдито брмчење; негде две пчели, по стар навик, и по старо паметење, за да го очистат гнездото на кошницата, се мачат и преку своите сили да ги одвлечат мртвите пчели или бумбари настрана, не знаејќи ни сами зашто тоа го прават.

На другиот крај други две стари пчели лениво се бијат, или се чистат или пак се хранат една со друга, не знаејќи ни сами дали тоа го прават пријателски или непријателски. На трето место куп пчели, гмечејќи една друга, на паѓаат некаква жртва, ја тепаат и ја дават. А ослабнатата или убиената пчела паѓа одозгора бавно, полака како пердувка, при купчињата други купови. Пчеларот тргнува две средни пити за да го види гнездото. Место поранешните згустени црни кругови од илјади пчели што седат грб до грб и ги чуваат високите тајни на родителското дело, пчеларот гледа стотини загрижени, полуживи и заспани скелети пчели. Тие скоро сите умреле, не знаејќи го тоа ни сами, седејќи на светилиштето што го чувале и што веќе го нема. Од нив се шири миризба на гнилеж и смрт. Само некои од нив мрднуваат, се подигнуваат, трома полетнуваат и паѓаат на раката на непријателот и немаат дури ни сила ужикувајќи да умрат — другите, мртви, како луспи од риба, леко паѓаат долу. Пчеларот ја затвара рамката, ја одбележува со креда и, кога ќе најде време, ќе ја растури и изгори.

Така беше пуста и Москва, кога Наполеон, уморен, беспокоеен и намуртен, одеше напред-назад околу Камерколошкиот насип, очекувајќи го она навистина надворешно, но потребно по неговото разбирање, запазување на пристојноста, — депутацијата.

По разните краишта на Москва бесмислено се движеа уште луѓе, запазувајќи си ги старите навици и не разбирајќи сами што прават.

Кога му јавија на Наполеона со потребна претпазливост оти Москва е пуста, он срдито го погледа оној што му јави затоа и, завртувајќи се, продолжи молчејќи да оди.

— Да ми се донесе колата, — рече он. Он седна во колата заедно со дежурниот аѓутант и отиде во предградието. *Moscou deserte! Quel événement in vraisemblable!*¹ зборувааше сам на себе си.

Он не отиде во градот, но отседна во еден хотел во Дорогомиловското предградие.

*Le coup de théâtre avait raté.*²

1. Москва е пуста! Каков неверојатен настан.

2. Расплетот на комедијата не беше успеал.

ТОМ IV

ДЕЛ I

IX

Во главниот затвор каде беше одведен Пјер, офицерот и војниците што го фатија, се однесуваа кон него непријателски, но истовремено и со почит. Во нивните односи спрема него се чувствуваа и тоа дека се сомневаат кој е он (да не е некоја многу важна личност), и пизма поради уште скорешната им лична борба со него.

Но кога на другиот ден наутро дојде смена, Пјер почувствува дека за новата стража—за офицерот и војниците—он ја немаше веќе онаа вредност што ја имаше за оние што го фатија. И навистина, стражарите што дојдоа на другиот ден на стража, не гледаа веќе во овој крупен, полн човек во мужички кафтан оној жив човек кој се бореше така чудно со плјачкашот и со конвојните војници, кој ја кажа онаа свечена фраза за избавувањето на детето, но го гледаа само како седумнаести од фатените Руси, кои се држат за нешто в затвор по наредба на повисокото началство. Ако имаше нешто особено во Пјера, тоа беше само неговиот дрзок, сосредоточен—замислен вид и францускиот јазик, со кој, за чудо на Французите, убаво зборуваше. При сето тоа Пјера го присоединија кон другите пофатени сомнителни луѓе, бидејќи одделната стаја што ја имаше он, му требаше на офицерот.

Сите Руси, затворени со Пјера, беа луѓе од најдолното сословие. И кога они дознаа дека Пјер е болјарин, сè повеќе се туѓеа, толку повеќе што зборуваше француски. Пјер со тага слушаше како му се потсмеваат.

На другиот ден вечерта Пјер дозна дека сите тие што се в затвор (а веројатно и он со нив) треба да бидат судени за палеж. На третиот ден Пјера го одведоа со другите заедно во една кука каде седеше еден француски генерал, со бели мустаки, двајца пуковници и уште неколку Французи со шарфи на рацете. Со онаа, точност и определеност која привидно ги надмашува човечките слабости и со која се постапува обично спрема обвинетите, на Пјера, исто како и на другите, му задаваа прашања: Кој е он? каде бил? со каква цел и слично на тоа...

Тие прашања, оставајќи ја настрана сушноста на жиженото дело и исклучувајќи ја можноста да се пронајде таа сушност, имаа, како и сите прашања кои се поставуваа по судовите, само за цел да го подметнат она жлепче по кое судиите сакаат да потечат одговорот на обвинетиот и да го доведат до саканата цел, т. е. до обвинување. Штом ќе

почнеше да зборува нешто што не се согласуваше со целта на обвинението, веднаш го клаваа жлепчето и водата можеше да тече каде сака. Освен тоа Пјер го чувствуваше истото што го чувствуваа обвинетите во сите судови: недоумение, зашто му се задаваат сите тие прашања. Нему му се чинеше дека само од снисходливост или пак од некаква учтивост се употребува таа примка на подметнатото жлепче. Он знаеше дека се наоѓа во власта на тие луѓе, дека само власта го довела тука, дека само власта им даваше право да бараат одговори на прашањата, и дека единствената цел на тоа собрание е да го обвини. И затоа, бидејќи имаше власт и имаше желба да го обвинат, тоа немаше нужда нити од прашања нити од суд. Очевидно беше, сите одговори требаше да го водат кон кривица. На прашањето што правел кога го фатиле, Пјер одговори со некаква трагичност дека го носел на родителите детето „*qu'il avait sauvé des flammes.*“¹ Зошто се борел со плачкашот? Пјер одговори дека заштитувал една жена, дека заштитувањето на оскрбена жена е должност на секој човек, дека... Тука го прекинаа: тоа не се однесуваше на делото. Зошто бил во дворот на запалената кука каде што го виделе сведетели? Он одговори дека отишол да види што станува во Москва? Пак го прекинаа: они не го прашуваа каде ишол, но зашто се нашол при пожарот. Кој е он? му го повторил првото прашање на кое што одговори дека не сака да одговори. Он пак одговори дека тоа неможе да каже.

— Запишете, тоа не е добро. Мошне не е добро,—му рече строго генералот со белите мустаки и црвено руменото лице.

На четвртиот ден почнаа пожари и на Зубовскиот насип.

Пјера со други тринаесет затворници го одведоа на Кримскиот брод во некоја шупа за кола на една трговска кука. Минувајќи по улиците, Пјер се задушуваше од димот, за кој, би рекол човек, дека го покрил целиот град. Од разни страни се гледаа пожари. Пјер тогај уште не го разбирал значењето на изгорената Москва и со ужас ги гледаше тие пожари.

Во таа шупа за кози на куката на еден трговец на Кримскиот брод, Пјер остана уште четири дена и во тие денови узна од разговорот на Француските војници, дека сите што се тука затворени, секој ден го чекаат решењето од маршалот. А од кој маршал, Пјер не може да узнае од војниците. Очевидно беше, дека на војникот маршалот му изгледаше повисок и некаква таинствена алка на власта.

¹) Што го избавил од пламенот

Тие први денови до осми септември, во кој ден плениците ги доведоа на повторен распит, беа најтешки за Пјера.

X

На осми септември во шупата при плениците влезе еден офицер многу важен, судејќи по почитта со која се однесуваа стражарите кон него. Тој офицер, веројатно штабен, со список в рака, ги извика по име сите Руси, нарекувајќи го Пјера: *celui qui n'avoit pas son nom*². Откако ги разгледа рамнодушно и лениво сите пленици, нареди на стражарскиот началник да ги облече пристojно и да ги постокми пред да ги одведат при маршалот. По еден саат дојде една чета војници и Пјера го поведоа со другите тринаесет кон Девојчино Поле. Денот беше јасен, сончев после дожд, и воздухот беше необично чист. Димот не се ширеше ниско, како оној ден, кога го изведоа Пјера од главниот затвор на Зубовскиот насип; димот се издигаше право во вис низ чистиот воздух. Никаде не се вигаше оганот од пожарот, но од сите страни се дигаа столбови од дим и сета Москва, и сè што Пјер можеше да види, беше само едно пепелиште. На сите страни се гледаа урнатини со кумбиња и оази и понекаде изгорени сидишта на камени куки Пјер се загледуваше во пепелиштата и не можеше да ги познае познатите му квартави на градот. Понекаде се гледаа цркви што останале читави. Оддалеку се белееше Кремљ, неразрушен, со своите кули и со Ивана Велики. Недалеку блестеше кубето на Новодевичкиот манастир, и оттаму особено јасно се слушаа камбаните. Тие камбани го потсетија Пјера оти е недела и Мала Богородица. Но, изгледаше, немаше кој да го празнува тој празник: насекаде урнатини од пожарите, а од Русите само негде — гoдер се среќаваа одрпани, уплашени луѓе кои се криеја штом ќе видеа Французи.

Очевидно, руското гнездо беше разорено и уништено; но Пјер чувствуваше несвесно дека после уништувањето на тој руски ред во животот, се установил на тоа разорено гнездо свој, сосема друг, но цврст француски ред. Он го чувствуваше тоа по изгледот на оние војници кои идеа бодро и весело во правилни редови и кои го спроводеа заедно со другите пристапници; он го чувствуваше тоа по изгледот на некаков важен француски чиновник во кола што ја тераше еден војник и која помина спроти него. Он тоа го чувствуваше по веселите звуци на пуковската музика што се слушаше од левата страна на полето, а нарочно гоа го чувствуваше и го разбра по оној список по кој ги викаше тоа утро францускиот офицер по име затворниците. Пјера го фатија едни војници, го одведоа на едно, па на друго место, со

2. Оној што не го кажува своето име.

десетина други луѓе; изгледаше дека можеше да го заборават, да го помешаат со другите. Но не: одговорите негови што ги даде на распитот, му се вратија со тоа што го нарекоа: celui qui n'avoue pas son nom¹. И по тој назив кој беше страшен за Пјера, го водеа сега некаде, со несомнена увереност, испишана на нивните лица, дека, како он, така и другите пленици, се точно тие што им се потребни и дека ги водат таму каде што треба. Пјер се чувствуваше како ништожна деланка што паднала во тркалата на некоја машина која му е непозната, но која работи правилно.

Пјера со другите престапници го одведоа на другата страна на Девојчино Поле, недалеку од манастирот, пред една голема бела кука со огромна бавча. Тоа беше куката на кнез Шчербатова во која Пјер порано често одеше кај домакилот, а во која сега, како што дозна од разговорот на војниците, живееше маршалот, Херцог од Екмилски.

Ги доведоа до столбата и почнаа еден по еден да ги уведуваат во куката. Пјера го уведоа шести. Низ познатата стеклена галерија, преку предната стаја, го уведоа во долгиот низок кабинет, на вратата на која стоеше еден аџутант.

Даву седеше при една маса на крајот на собата, со очила на носот. Пјер отиде близо до него. Даву, не подигајќи очи, очевидно беше дека се занел во некакво писмо што лежеше пред него. Не дигајќи очи, го праша тивко.

Пјер молчеше оти немаше сила ни збор да прозбори. Даву за Пјера не беше само Француски генерал; за Пјера Даву беше човек познат по својата жестокост. Гледајќи во студеното лице на Даву, кој, како строг учител, се согласуваше да се стрпи некое време и да причека одговор, Пјер чувствуваше дека секоја секунда задоцнување можеше да му го кошта животот; но не знаеше што да каже. Да каже она што го кажа на првиот распит, не се решаваше, а да ја открие својата титла и положба, беше опасно и срамно. Пјер молчеше. Но пред Пјер да се реши на нешто, Даву ја подигна главата, ги подигна очилата на челото, замижа со очите и втренчено го погледа Пјера.

— Јас го познавам овој човек — рече он со рамномерен, студен глас, очевидно мислејќи со тоа да го уплаши Пјера. Морниците што му минаа на Пјера понапред по грбот, му ја опфатија сега главата како во менџеме.

— Mon général, vous ne pouvez pas me connaître, je ne vous ai jamais vu². . . .

— C'est un espion russe³ — го прекина Даву, обрнувајќи се кон другиот генерал кој беше во собата и кого Пјер не го забележи. И Даву се заврте. Со неочекувана брзина Пјер почна наеднаш да зборува:

1. Оној што не го кажува своето име.

2. Генерале, вие не можете да ме познавате, јас не сум не видел никогаш.

3. Тоа е руски шпиун.

— Non Monseigneur¹ — рече он, откако се сети оти Даву е херцог — Non, Monseigneur, vous n'avez pas pu me connaître: Je suis un officier millionnaire et je n'ai pas quitté Moscou — Votre nom — повтори Даву.

— Besouhof

— Qu' est qui me prouvera que vous ne mentez pas?²

— Monseigneur — извика Пјер не со навреден но со молбен глас.

Даву ги подигна очите и втренчено го погледа Пјера. Неколку секунди се гледаа еден друг и тој поглед Пјера го спаси. Не гледајќи на сите услови на војната и на судот, во тој момент се установија човечки односи меѓу тие двајца луѓе. Во таа минута, двајцата осетија безбројно многу работи и разбраа дека и двајцата се деца на човечеството, дека и двајцата се браќа.

Во првиот поглед на Даву, кој ја подигна само главата од списокот во кој се обележуваа човечките дела и животот со бројки, Пјер беше само околност; и, Даву би го стрелјал без да го гризе совеста за таква лоша постапка; но сега веќе он гледаше во него човек. Он се замисли за миг.

— Comment me prouverez — vous la vérité de ce que vous me dites? — рече ладно Даву.

Пјер се сети за Рамбала и го кажа неговото име, името на пукот и улицата каде што беше куката.

— Vous n' êtes pas ce que vous me dites,⁴ — пак рече Даву.

Пјер почна со растреперен, испрекинат глас да наведува докази за истинитоста на својата изјава.

Но во тоа време влезе аѓутантот и почна да се заклопчува. Се гледаше дека сосем го заборави Пјера.

Кога аѓутантот му напомни за пленикот, он се намршти и климна со глава на онаа страна каде беше Пјер и рече да го водат. Пјер не знаеше каде треба да го водат: дали назад во шупата или на приготвеното за казна место што му го покажуваа другарите кога минуваа преку Девојчино Поле.

Он ја заврте главата и виде како аѓутантот го прашува пак нешто.

— Oui, sans doute⁵ — кажа Даву, но Пјер не знаеше што беше тоа „да“.

Пјер не помнеше, долго ли одеше, и каде. Беше наполно несвесен и тап, не гледајќи ништо околу себе, он ги дигаше нозете заедно со другите дотогај додека сите не застаанаа, па и он застапа. За целото време само една мисла му се вртеше во главата на Пјера. Таа мисла беше: кој, кој, нај-

1. Не, височество

2. Не, височество, вие несте могле да не знаете, јас сум милиционерски офицер и не сум ја напуштал Москва.

3. Како ќе докажете дека е вистина тоа што говорите.

4. Вие не сте тоа што кажувате?

5. Да, се разбира.

после, го осудил на смрт? Не беа оние луѓе што го распи-
туваа во комисијата; ниеден од нив не сакаше и очевидно
не можеше да го стори тоа. Не беше Даву кој го погледна
онака човечки. Ако имаше уште една минута, Даву ќе раз-
береше дека они прават лошо, но во таа минута го побрка
аѓутантот што влезе. Тој аѓутант, очевидно, не сакаше ништо
лошо, но он можеше и да не влезе. Кој беше тој, најпосле,
кој го казнуваше на смрт, убиваше, лишуваше од живот
него—Пјера со сите свои спомени, стремежи, надежи и мисли.
Кој го правеше тоа? И Пјер почувствува дека тоа не е никој.

Тоа беше поредокот, последица на приликите.

Некаков поредок го убиваше него — Пјера го лишу-
ваше од животот, од сè, го уништуваше.

XI

Од куќата на кнез Шчербатова плениците ги поведоа
право низ Девојчино Поле, поналево од Девичкиот манастир
и ги одведоа до една бавча каде што имаше еден столб.
Зад столбот беше ископана голема јама со скороизровена
земја, а околу јамата и столбот стоеше во полукруг голема
толпа народ. Таа толпа се состоеше од мал број Руси и по-
веќе од Наполеоновите војски надвор од стројот: Немци,
Италијани и Французи во разни уноформи. Надесно и налево
од столбот стоеја во фронт француски војски во сини уни-
форми и со црвени еполети, со чизми и капи на глава

Претстапниците ги разместија по одреден ред кој беше
во списокот (Пјер стоеше шести) и ги приведоа кон столбот.
Наеднаш неколку барабани удрија од двете страни, и Пјер
почувствува како да му се откина со тој звук дел од него-
вата душа. Он ја изгуби способноста да мисли и да расу-
дува. Он можеше само да гледа и слуша. Он имаше само
една едина желба, а тоа беше, што побргу да се сврши тоа
нешто страшно што мораше да стане. Пјер се вртеше накај
своите другари и ги гледаше.

Двајцата од крајот беа избричени затворници. Едниот
беше висок, сув, — другиот црн, космат мускулест, со
сплескан нос. Третиот беше некој слуга на четириесет и пет
години, со прошарена коса и полно добро ухрането тело.
Четвртиот беше мужик, многу убав, со округла руса глава
и црни очи. Петиот беше некој фабричен работник, жолто,
суво момче на осумнаесет години, во халат. Пјер чу, фран-
цузите се советуваат како ќе ги стрелаат, да ли по еден или
по два. „По два“ — одговори ладно и спокојно најстариот
офицер. Редовите на војниците се раздвижија, и се забеле-
жуваше дека сите брзаат, но брзаат не така, како се брза
кога се сака да се изработи некоја работа разбирлива за
сите, а така како се брза кога се сака да се изврши некоја
преку потребна но немила и неразбирлива работа.

Еден чиновник — Французин со шарфа се приближи до десната страна на поредените престапници и ја прочита пресудата на руски и на француски.

После четворица Французи отидоа при престапниците и, по наредба на офицерот, ги зе доа овие двајца осудени што стоеја на крајот. Осудените кога се приближија до столбот, заста наа, и додека војниците да донесат вреќи, они гледаа молком околу себе, како што гледа ранет звер на ловецот што му се приближува. Едниот се се крстеше, другиот го чешаше грбот и правеше со усните движење слично на насмевка. Војниците почнаа брзо да им ги врзуваат очите, да им ги навлекуваат вреќите и да ги врзуваат за столбот.

Дванаесет души стрелци со пушки се издвоија од одсад од редовите во рамномерен, цврст чекор и заста наа на осум чекори од столбот, Пјер ја заврте главата за да не гледа што ќе стане. Наеднаш се чу тресок и пукот кој му се стори на Пјера посилен од најстрашната грмотевица и он погледа наоколу. Имаше дим и Французите со бледи лица и растреперени раце правеа нешто во јамата. Поведоа други двајца. Исто така, со исто таков поглед, и тие двајца погледнуваа кон сите, молком, со молба за заштита и изгледа не разбираат и не веруваат во тоа што ќе стане.

Они не можеа да веруваат, зашто само они знаеја што е за нив животот и затоа не разбираа и не веруваа дека е возможно да им го одземат.

Пјер сакаше да не гледа и пак си ја заврте главата; но пак како да му беше слухот поразен од некаква страшна експлозија и заедно со тие звукови, он виде дим, нечија крв, и бледите уплашени лица на Французите, кои пак правеа нешто околу столбот, туркајќи еден друг со растреперени раце. Пјер, дишејќи тешко, погледнуваше околу себе како да прашува што е тоа. Истото прашање беше во сите погледи што се сретнуваа со Пјеровиот поглед.

По лицата на Русите, по лицата на француските војници и на офицерите, на сите без исклучение, Пјер читаше исто таков страв, ужас и борба, какви беа во неговото срце. „Та кој го прави сето тоа“? Они сите страдаат како и јас. Кој е тој? блесна за една секунда во душата на Пјера.

— *Tirailleurs du 86me avant!*¹ извика некој. Го поведоа петтиот, кој стоеше на ред со Пјера. Пјер не разбра оти е спасен и оти е доведен и он и сите други само затоа да бидат присутни при стрелањето. Со се поголем ужас, не чувствувајќи нити радост, нити успокоение, он го гледаше тоа што станува. Петтиот беше оној фабричен работник во халатот. Штом се допреа до него, он потскокна од ужас и се фати

1. Стрелците од 86-от пук. напред!

за Пјера. (Пјер се затресе и се оттргна од него). Фабричниот работник не можеше да оди. Го влекоа за пазувите и он викаше нешто. Кога го доведоа до столбот, наеднаш замолкна. Како наеднаш да разбра нешто. Дали разбрал дека напразно викал, или дека е невозможно да го убијат луѓе, туку застана при столбот, чекајќи да го заврзат заедно со другите и гледаше околу себе како ранет свер со сјајни очи.

Пјер не можеше веќе да се врти настрана и да ги затвара очите. Љубопитството и волнението негово и на целата таа толпа достигна кулминација при тоа петто убијство. Така како и другите, и тој петти изгледаше спокоен: он се увиваше во халатот и ја чешаше едната боса нога од другата.

Кога почнаа да му ги врзуваат очите, он сам си го поправи јазелот на тилот што го стегаше; потоа, кога го прислонија до окрвавениот столб, он се наведна назад, па бидејќи му беше незгодно така да стои, тој се понамести, и, откако ги урамни нозете, мирно се прислони. Пјер не ги мрдаше очите од него, не го испушташе ни најмалкото движење. Треба да се претпостави дека се чу команда, а потоа пукање од осум пушки. Но Пјер, колку да се мачеше подоцна, не можеше да се сети да чул ни најмал звук од пукање. Он виде само како падна наеднаш фабричкиот работник на јажината, како се појави на две места крв и како јажињата од тежината на увиснатото тело попуштија и работникот седна, откако си ја обори неприродно главата и ги свитка нозете. Пјер се стрча кон столбот. Никој не го задржуваше. Уплашени и бледи луѓе работеа нешто околу работникот. Кога стариот мустаклија Француз го одврзуваше јажето, долната вилица му се тресеше. Телото се спушти. Војниците невешто и брзо го повлекоа од столбот и почнаа да го туркаат во јамата.

Сите очевидно, знаеја добро дека се злочинци на кои што им е потребно да ја сокријат трагата на својот злочин.

Пјер погледна во јамата и виде како фабричниот работник лежи во неа со згрчени до главата колена и со едно рамо погоре од другото. И тоа рамо грчевито и рамномерно се спушташе и дигаше. Но веќе лопати со земја се иссипаа над целото тело. Еден од војниците срдито, злобно и болно викна на Пјера да се врати. Но Пјер не го разбра и стоеше до столбот и никој веќе не го тераше.

Кога целата јама беше затрупана, се чу команда. Пјера го одведоа на неговото место и француските војски, што стоеја во фронт од двете страни на столбот, направија полу-круг и почнаа да минуваат со рамномерни чекори покрај столбот. Дваесет и четирите души стрелци со испразнети пушки кои стоеја во средето на кругот, се промакнаа трчајќи во своите редови во тоа време кога четите заминаа покрај нив.

Пјер ги гледаше сега со бесмислени очи тие стрелци кои излегуваа од кругот двајца по двајца. Сите освен еден, се присоединија кон четите. Младиот војник со мртво — бледо лице со капа накривена назад, со спуштена надолу пушка, сè уште стоеше спроти јамата на тоа место од каде он стрелаше. Он се лулаше како пијан, ту чекореше напред, ту чекореше назад, за да не падне. Стариот војник, подофицер, истрча од редовите, го фати за рамо младиот војник и го одвлече во четата. Толпата од Руси и Французи почна да се разидува. Сите одеа молчејќи, со наведена глава.

— *Ça leur apprendra á incendier*, — рече некој Французин. Пјер го погледна тој што сакаше да се утеши некако за тоа што беше сторено, но не можеше. Без да се доискаже, он мавна со рака и тргна натаму.

1, Тоа к'е ги навчи да палат.

ПЕЕЊЕ И МИСЛЕЊЕ

Уште во најстари времиња поетите ги сметаа како некои виши созданија што ние, простосмртни, не сме во состојба да ги разбереме. Поетите пееја оди на боговите и кралевите; пееја за зората и славејот и ја сравнуваа нивната убавина и милина со убавината на своето либе. Простосмртните ги слушаа и им се чудеа, ги красеа со ловорики, им подигнуваа храмови и паметници, а поетите пееја или плачеа — како славеи на трендафил не осврнувајќи се на потребите од онаа толпа што го губеше своето време и своите пари читајќи ги нивните творби. Што им е грижа за потребите на кого и да е, они бараа бесмртност. Таков изграден поглед за поезија и поети се задржал повеќе и до денеска, макар да не им дигаат сега веќе храмови на поетите. Верата во дуализмот на човечката природа што беше општо раширена, нарочно ги потпомагаше овие погледи. Со развитокот на науката, поезијата не можеше да се додржи на таа висина на која што ја постави човечкото незнание; се појави критиката на поезијата. Јас не мислам овде да ви ја раскажувам историјата на критиката, тоа не е ни потребно. Првите наши критичари беа луѓе воспитани во школото на идеалистите филозофи — критичари естети. Убедени дека е сета вселена реализација на една апсолутна идеја, филозофите идеалисти и во секоја поединечна појава во животот изнајдуваа реализација на некаква апсолутна идеја. Доследно на тоа и критиците естети поставија „вечно непроменливи“ закони за сите предмети во кои што, по нивно мислење, е реализирана апсолутната идеја за „убавото“ која што е вродена на човечкиот дух. Потчинувајќи ја поезијата на вечно непроменливите закони што суштествувале само во нивниот мозок, они, навистина, ја симнале од некогашната височина, но во исто време, ја сковале уметничката литература. Ова е возвишено, а она е страшно; оваа драма нема три единства, а на оној карактер би требало уште ова да се додаде, па да биде трагичен ит. н. и т. н. При такво „рецептно — апотекарско“ критикување

(како што го нарече творецот на руската реална критика Доброљубов) сè е добро само ако се исполнети вечно непроменливите закони, не водејќи сметка за животот и потребите на човекот и неговиот современ развиток. Но да ли се естетските закони за убавото вечни и непроменливи? Да го земеме овој пример: Во Шекспировиот „Отело“ се претставува борба на страсти, љубов и ревнување. Отело ја сака страшно својата жена, но подразува оти му е неверна. Неговата положба е трагична. Ревнивоста ја надвладува љубовта он ја убива својата жена и сам се убива. Неговата смрт е трагична. Во оној век кога живеел Отело, кога науката уште не била способна да ги опишени оние диви страсти што ги роди варварството на средниот век, и кога на жената се гледало како на предмет создаден за уживање на мажот, во тоа време положбата и смртта на Отело беа навистина трагични појави. А што би било, кога би во некое денешно образовано општество каде што на жените им се признава нивното човечко достоинство и каде што ништо не ја принудува да го сака оној кого не го сака — што би било, велам, кога би наумил некој да претпостави еден човек во положба на Отело? Дали би бил таков човек трагична личност? Јас мислам дека секој ќе се согласи со мене оти тој човек бил обичен злочинец — од кого би се згнасил секој образован човек. Во средниот век Отела го правда неговата силна страст, но во XIX век науката докажала дека целокупната наравствена страна на човекот зависи сосем од неговиот интелектуален развиток и денешниот „Отело“ би докажал само дека современата наука ни најмалку не се дотакнала до него. Современата наука не признава оти се вродени извесни страсти во човекот уште од лулка како што му се на пр. вродени црните очи или големиот нос што исто така не ја признава „слободната волја“, независно од околностите во кои што живее и се воспитува човекот; па поради тоа не ја признава и оваа естетска теорија за „трагичниот момент“ што е заснована врз „борбата на страстите“ во човекот или врз борбата — „на страстите“ и должностите и врз „вината“ на трагичниот херој, како суштество надарено „со слободна волја“.

Еве уште еден пример „за возвишено“. Најучениот од нашите критичари, естетот др. Андреевиќ во своите „Естетски одломи“ наведува како пример за возвишено неколку стихови од Јакшиќевата песна: „невестата на Пивљанин Бајо“:

„Свијет дршке, васиона цела

.

Па да захте промисао вечна

Срушике је у шаку пепела.“

Возвишено е тука кај естетот големината на снагата на вечната промисла — бога која што може да ја сруши целата вселена во шака пепел: Реалистот може да бара во овие реченици апсолутна идеја — возвишеност; просто би ги анализирајќи мислите што се искажани во нив. Мислата е: целата вселена трепери од страв за да ја не сруши бог во шака пепел. Кога би го кажал тоа некој грчки поет за Зевса олимписки, на современиот критик тоа би му послужило како материјал да оцени какви лажни поими имале старите Грци за бога и вселената. А кога т. а го кажува современиот поет, тогаш или он со своите поеми за бога и вселената не отишол подалеку од старите Грци, или пак е тоа просто „поетска бесмислица“. Мислата е апсурдна, или поправо тоа може само да се каже, но не да се замисли, а ваму пак естетиката наоѓа да е таа возвишена! Како што покажавме на тие два примера, така стои со целата наука за убавото, а тоа е затоа што е целиот темел лажен на кој што е она изградена. Темелот — тоа се познатите метафизички „вродени идеи“. Естетиките, поставувајќи по своја волја *a priori* дека му се на човекот „вродени“ некои апсолутни идеи, кои што господ знае откаде, му западнале во нговата душа, докажуваа дека е и идеата за апсолутно убавото вродена на човекот независно од формата во која што се појавува таа идеја. Стоејќи на таква лажна основа, они докажуваа дека сите убави искуства постанале заради тоа што човекот тежел да ја оствари идеата за убавиот идеал — да ја дополни природата. Бедни луѓе! Си вообразуваа дека они ја дополнуваат природата, а ваму пак целата нивна работа беше едвај слабо подражување на природата. Како доказ да наведам еден пример што го споменува Писарев, „Секој знае, зборува Писарев, дека е драмата најсовршена форма на поезијата; исто така секој знае, дека сите драми, па и драмите на Шекспир, се приближуваат кон вистинскиот живот само тогаш кога се играат шекспировските ролји како што треба, тј. потребна е цела нова струка од искуства, потребни се ум, талент и образование само за тоа, да се разберат и да се коментираат бледите слики од природата“. Се разбира на кого што му се уште авторитети Аристотел, Хегел, Куно Фишер и други метафизичари, тој тоа ќе го нарече нечувена дрскост кога ќе се прогласат генијалните Шекспирови дела за бледи слики од природата, а естетиката за празна измислица. Но луѓето од науката докажаа со необориви основи дека метафизичките теории за убавото се празна измислица. Човекот не е способен да ја дополнува природата ниту пак некогаш тежел кон тоа, но цртал, резал, пеел, создавал се на она што го движеле надворешните впечатоци, она што го интересувало во животот. Кога шумите, реките, планините и долините беа полни со богови и богињи, кога луѓето во секоја појава што не можеле

да ја објаснат по природен пат, гледале виша сала, тогај постанале „Илијада“ и „Одисеја“ и слични производи на детинскиот човечки ум. Кога царувало правото на посилен, кога господата „рицари“ го поминувале својот век убивајќи други луѓе за своја витешка слава и за усмивка на некоја убава госпоѓа—тогај постанала романтичарската поезија со нејзините трубадури, барди и други певци на рицарството. Кога Турците ја уништија српската држава, тогај започнува цела низа од јуначки српски поеми кои што се продолжуваат и до денеска. А кога Шумадија се подига во монархистична држава, тогај почнале да се јавуваат одите и химните на владарите и големците: на денот кога се родил, на некој голем празник, на човек, на смрт, итн. што се задржало и до денеска а што порано не било. Со еден збор, се гледа очигледно дека човечките производи сосем зависеле од околностите во кои што се створени. Луѓето го опишувале својот живот, своите погледи и чувства и своите потреби. И не само што не обрнувале внимание секогаш на „вечната убавина“, но често го газеле и своето човечко достоинство и својата чест, само да се додвори на некој крвожеден рицер или на некој силен големец. Тоа е резултат што се потврдува од историјата на убавите искуства а нарочно од уметничката литература.

Критиците реалисти не прашуваат никогаш дали е некое дело напишано по сите вечни непроменливи закони за убавото, или дали е на идеата дадена естетска форма што ѝ припаднава по „рецепт“. Наместо сето тоа реалистите просто ја земаат содржината на предметот и неа ја анализираат. „Само содржината, зборува Чернишевски, достоинствено на вниманието на човекот што размислува е способна да ја спаси вештината од прекор како да е она непотребна забава, што она, навистина, многу често станува. Вештачката форма не ќе го спаси вештачкиот створ од презирање или усмивка на сожаление, ако ги со важноста на своите мисли не е способен да одговори на прашањето, дали било полезно да се занимава со такви празни работи? Непотребниот нема право на уважение. Човекот е сам за себе си цел; но делата на човекот мораат да имаат цел во неговите потреби, а не во сами себе си.“ Од ова јасно се гледа што бара науката од уметничката литература и од писателот. Од литературата се бара само тоа што е навистина полезно за општеството: да претресува и подига современи прашања, да го претставува вистински народниот живот од гледиште на современата наука, со еден збор, да е по свите мисли и чувства современо. А писателот е должен да го разбере човечкиот живот со сите разноврсни прилики што ги создава животот да ги разбира потребите што се раѓаат во животот и да знае да

одговори на прашања што ги задава животот секој момент. Тоа може да го направи само човек со современо образование.

II

Нашата уметничка литература, „тој нежен цвет, току што почнал да ги развива своите пупки“! итн. итн. — така би требало сигурно да се започне разговорот за нашата литература по мнението на некој наш естет. Но јас признавам да немам ни малку естетско чувство, а и не можам никако да гледам така идилски невинно на производите на српска мисла, затоа нека ми опростат господата естети — што го почнувам разговорот сосем невкусно. Нашата современа поезија — тоа е смеса од љубовни изјави, фантастични сцени, празни фрази, и смешни будалаштини. Еден опишува како се целувал со љубовницата, друг како се опил па паднал на нејзините меки гради; трети јавува како влегол во собата на својата љубовница па не смеел ни да дише,⁶ се плашел да не дувне до небеса (Мита Поповиќ); мнозина од писателите тажат и плачат или се префрлаат и туфкаат затоа што не ги сака либето. Како да мора една умна жена да го засака првиот што ќе и' испее неколку будалски стихови. На еден му е либето „ангелче враг мал“, па не знае само што е створена дали од злато или сребро (Абердар), на друг е „ѓаволче мургаво“ (А. Грујиќ), а на неколку мина „кукличе нацртано“. Кај сите како заедничко се јавува тоа што ја сметаат жената како некое воздушество суштество што е создадено; да грли и сака, да гори со очите, да има коса мека свилена или „темна како ноќ“, да носи самовилска облека (сигурно со долга опашка) итн. итн. После ова не е ни чудо што нашите образовани Србинки што ги читаат „Даница“, „Вила“ и „Матица“ го поминуваат својот век грижејќи се како ќе се облечат, како ќе ја наместат устата и како ќе не занесат со своите „самовилски погледи“ нас простите смртни луѓе. Нашите критици се скинаа викајќи што „сестрите“ Српкињи доаѓаат на повечеринки и разговори како на изложба да ги покажат своите женски достоинства, а не гледаат дека така ги воспитува цела низа од нашите поети, почнувајќи од Л. Костиќ и М. Шапчанин, па до Андреја Грујиќ и М. Андриќ. Во нашата литература има и светли мисли, но тие се толку удавени со маса бесмислици скоро да исчезнуваат.

Нашите поети, живејќи во наивно уверење дека е поетот некое више суштество создадено да љуби и страда, или да ги раскажува своите страданија на зората, трендафилот и славејот, или да ги дави во вино направија од нашите два три листа некој бесмислен „комплиментир бух“,^{*} а често

^{*}Книга за комплименти

пошта за своите „либбрифови“.* Какво пример јас ќе направам еден опит пред уважениот читател. Во ова време, кога го пишувам ова, пред мене лежи „Вила“ за 1866 година (Ми е жал што немам некој број од „Даница“). Јас ја отвaram и барам онака на „среќа јуначка“ прва љубовна песна. Најдувам „љубовни песни“ од Милорад Поповиќ.

Еве неколку стихови од третата песна:

А дигне л' се талас,
Намрштен и прек,
Стишаќе га бујна
Твој погледик меќ.
Још кад пустиш гласе
Нежног грла — чуј!
Из слаткога санка
Пренуќе славуј (?)

Како што гледа уважениот читател флертот е доста скроман само што е бесмислен како што покажуваат последните два стиха, но има во нашата литература и многу поинтересни работи. Но јас не мислам да се враќам во таа бесплодна пустиња полна со трње и коприва, дотолку што сум убеден дека читателот потрошил доста од скапото време на читање слични работи како што сум и јас потрошил.

Јас ќе ги покажам само резултатите што можат да се наведат од една цела група од такви песни. Прво се гледа како мнозина од нашите поети малку се запознати со резултатите од современата наука кога нашите листови и досега печатат такви предмети, и дури оваа година се јавува критиката на братот Каравелов, Бугарин, која што удира на целиот правец на нашата поезија. Втор резултат е што се гледа како е преку лажното естетско образование расипан нашиот млад свет, кога кај нив сите други потреби на човекот исчезнуваат пред една потреба на неговиот организам — љубовта. Човекот со здрав организам има потреба да љуби исто така како што има потреба да јаде и пие, да пишува и мисли. Сосем е природно човекот да се радува кога ќе ги подмири своите потреби, а се мачи кога не може да ги подмири. Исто така е природно човекот да има потреба да ги искаже своите чувства на друг човек. Но кога писателот ги пишува своите чувства и ги печати во некој часопис и ги кажува на целата публика, тогаш треба да се гледа дали ќе има таа публика полза од тоа што ќе го прочита. Публиката плаќа за книгата што ја чита, а и времето за кое што се чита книгата чини пари, па тогај, како награда за сето тоа, добија мисли што се противни и на науката и на здравиот разум, тогај е пишувањето совршено штетно. Што им е грижа на луѓето оти се целувал поетот со либето или

*** Љубовни писма.

пак што и' паднал на нејзините меки гради или слични сцени? Значи, вие забранувате сосем да се пее за љубов? Ќе рече некој господинчо поет на кого што му е целата глава исполнета со соништа за „света љубов“. Јас ништо не забранувам. Пред сè поминало она време кога на поетот гледале како суштество надарено со божествена сила што создава „сè што ќе му дојде во вжештената глава“. Современата наука не прави никаква разлика меѓу уметникот и научникот; обајцата творат со својот ум: мислат, анализираат, ги изучуваат фактите. Разликата е само во предметот на изучувањето. Еден го изучува, на пример, составот на материјата, а друг своите чувства. Надарениот поет ќе знае што да каже за љубовните чувства или за што и да е друго, што ќе има општа вредност, но нема никогаш да создаде болест од љубовта, а гроботии од жените како што прават нашите поети.

III

Ние досега ја споменувавме само нашата „љубовна“ поезија. Причината е што она зазема односно најголемо место во уметничката литература и што нејзиното влијание било досега најштетно по нашето образование. Но уметничката литература во проза не отишла далеку од лириката. Навистина, во последно време престанаа со фантастичните измислици како што беа „Нокта на Доркол“, „Минехаха“, „Махараца“, „Вилино чедо“, „Затворник“ и др. но и денеска единствениот материјал на нашите поети и во новелата и во лириката е љубовта. Исклучение прави Јаша Игњатовиќ во своите раскази и во романот „Стајка“, и во драмата што излегува сега во „Србија“, „Народ и големци“. Недостаток е и на едниот и на другиот спис тој што писателот не е доволно познат со српскиот живот. Некаква интрига, неколку сцени скрпени една со друга, неколку описи за рујната зора, темната ноќ, „мирисната Фрушка“, „китњастиот Срем“ и новелата е готова. И во тоа сите личат една на друга. Има во нив полно љубовни изјави и воздишки, полно пеење, свирење и играње, или плачење и клетви, тоа секогаш така наместено да се чуди човек и крсти прашувајќа се: како живеат или умираат? Кој што не оглупавел сосем од реторските правила и естетските теории, тој ќе увиди какви недоношчиња се сите тие наши „новели“ и „раскази“ и „цртици од животот“ напишани по сите правила од споменатите науки со „заврска“, со „фабула“, со „морал“ и „тенденција“. Во нив го нема она што е главно — го нема вистинскиот човечки живот.

Кој што не живеал со затворени очи во светот, кого го болела туѓата болка, кого го радувала туѓата радост; кого го засекала туѓата среќа и несреќа, кој можел да осети се

што осека неговиот брат — близок; со еден збор: вистински поет, можел да го проучи овој сложен процес што го викаме ние човечки или народен живот. Тие надарени луѓе, образовани со современа наука, создадоа современ општествен роман — епос на XIXв., како го нарекоа критичите реалисти. Современиот роман го претставува вистинскиот човечки живот; ропството и зависноста на човекот од сите околности што му ги оставија преживелите поколенија; неговата борба против сите тие околности — борба против политичката и општествена тиранија; борба против незнанието и суеверието: против обичаите и етикетата итн. Современиот роман со својата дагеротипна вистина и длабоката психолошка анализа на животот станал најсигурно средство да се изнесат на видело болестите на општествениот организам, а во исто време и најсилно оружје да се пропагираат новите мисли во народните маси. Општествениот роман е совршено непознат на нашите поети. Во „Матица“ се подигнува глас како нашиот народ во Австрија пропаднува морално и материјално и општеството објавува награда на дело во кое што би се објасниле причините за пропаѓањето. Во српската скупштина министерот на внатрешните работи објавува како во књажеството се руши најјаката потпора на народното богатство, задругата, а државната статистика докажува со ладни цифри како постојано се намалува народниот имот; по весниците сејдно се вика како се шири кај нас луксуз, се донесуваат туѓи моди и туѓи обичаи што не сосипуваат. Сето тоа го читаат нашите пишуваачи на „новели“ и „црти“ од народниот живот, и сето тоа не може да ги поттикне да погледаат малку со подруги очи на народниот живот, па да видат како не се игра насекаде оро, не звечкаат насекаде ѓердани и не се руменеат насекаде обрасчињата на Србите и Србинките: како имаат и други грижи, многу почести, па поради тоа и многу посериозни отколку што е грижата за љубовникот или љубовницата. Оној кој што го проучувал сериозно нашиот семеен и општествен живот, тој дури може да види од какви ситни и заплетени причини стануваат такви крупни појави како што се општо осиромашување и општо морално и материјално пропаѓање на народот. Да го изнесе на видело тој скриен процес, таа неразбирлива борба — тоа е најсветлата задача на вистинскиот поет. Нашиот општествен живот мириса на гнилотија, а нашите поети постојано си фантазираат, мирисаат трендафили, ја гледаат зората, слушаат славеи, или тажат со некоја нарочна тага, тага на ситен човек што ја окарактеризирал многу верно братот Каравелов во „Матица“, а ако се допрат до нашиот живот, бираат само она што е „естетично“, што го задоволува „нежниот вкус на убавите сестри што го расипале они. Браќа поети! има разлика меѓу пеењето и мислењето.

Уште неколку збора има да кажеме за нашата преводна белетристика. Она одговара совршено на оригиналната, што се објаснува со тоа што почесто преведуваат оние кои што пишуваат оригинали работи и по тоа они ги бараат преводите спрема своите погледи за белетристика. Страшни, фантастични сцени (на пр. „Лука Долки“, „Пливачи“, „Трубадурово срце“, „Гусарскиот крал“, „Тореадор“. „Десет милиони долари“), љубовни интриги, а често само празни вицеви (меѓу кои што спаѓаат неосносните раскаски на Јокајева). Ќе се најде и по некој расказ одозгора посолен со немска „пургерска“ наравственост како што е на пр.: „Десет милиони“, но сите тие не даваат никаква храна на умот а му ги раздразнуваат нервите и му ја запалуваат младата крв. На човекот му се преставуваат најфантастични слики, тоа што го викаат нашите естети „создавање фантазија“ (јас тоа го зборувам од личен опит, а секој кој што се занесувал во млади години со читање на слични сценарии може тоа да го посведочи), а тоа не е ништо освен комбинација на мозокот од оние различни впечатоци што му останале од читањето на тие книги. А најлошо е тоа што се навикнува младиот човек на дразнење на нервите со слични „производи на фантазијата“ како пијаница на пиење спиритуозни пијалаци. После таква болесна состојба на нервната система не е ништо чудно што нашите поети не засипуваат со љубовни занесувања и што мозокот уморен по неприроден начин не е после способен да се зафати за некоја сериозна работа. Мрзелот и апатијата го совладуваат човекот.

IV

Зборувајќи за нашата уметност, јас зборувам скоро ислучиво за оние работи што се печатени во листови. Може некој да ми префрли оти сум пристрасен што не ги споменав некаде и убавите работи што се најдуваат во нив. На тоа ќе одговориме вака! мојата цел не е да разгледувам поединечни предмети од нашата литература, но да го определам нејзиниот општи правец. Ќе се најде во нашите листови и по некоја убава песна од Јовановиќ, Јакшиќ и други поети (сатирата и на Јовановиќ би зазела почесно место во секоја литература) и понекој убав превод од Дикенс, Иго, Гогољ и др. но тие дошле совршено случајно и нив толку малку ги има, просто да исчезнуваат во масата на другите писатели од спротивниот правец. Колку малку кај нас се гледало на литературниот правец најочигледен доказ е тој што е напечатен во „Матица“ за оваа година, напоредо со критиката на Каравелов, и расказот „Десет милиони дорали“ што е во спротивност со сите мисли на Каравеловата критика.

Во нашата литература многу пати се подигаше жалба против нашата публика што е невнимателна кон литературата. „Вила“ и „Матица“ донесуваа во последно време многу добри сериозни работи што би ги сакал патриот што повеќе да се читаат во народот. Но за да се рашират извесни вистини, нашите листови се должни да ги изостават сите измислици што сакаат они да ги рашират, измислици што ги парализираат вистините. Тука не може да има никаков изговор; „Тоа е заради забава“. Затоа што го развртува умот, не е никава забава но деморализирање. Тоа е исто толку како когај би давал некој на некого постојано слатки што го расипуваат stomакот со цел да го привикнат на јадење. Се разбира оти расипаниот stomак не е во состојба после и здрава храна да вари. Умот може да го занимава само оној предмет што може да му дава храна за мислите. Здравата забава не се разликува од вистинската наука. Сè додека нашите листови нема да донесуваат такви забави, дотогај они ќе бидат повеќе од штета отколку од полза на нашиот народ, оти дотогај они сеедно ќе внесуваат сентиментални госпоѓици, и сè нови и нови поети слични на оние за кои што зборувавме досега. Доказ за тоа сè повеќето извештаи од нашите младински дружини, нашите повечеринки „балови“ и целиот наш општествен живот.

РЕАЛНОСТ ВО ПОЕЗИЈАТА

Во последниот број на „Матица“ за 1869 година, читав во позивот за преплата за 1870, како се жали уредништвото заради тоа што завладеал кај нас вистински „материјализам“, и дека би требало денеска да сме ние на врвот на младешкото воодушевление и поезијата, и-тн., а ние немаме поет што ќе биде во состојба да го крене народот на борба за ослободување. Причината е за тоа, се вели, што сме „трабанти“ на западните народи кои што се наоѓаат сега во „долината на материјализмот“, а ние како послаби сме принудени да се влечеме по нив и треба самите да зацапаме во калта на материјализмот. Читајќи го „Матичниот“ позив, би помислил човек дека луѓето на запад живеат како во Мухамедовиот рај, не знаат за никакви возвишени човешки мисли, но само јадат и пијат, и дека нашиот народ се подал исто така на уживање, па пет пари не дава за слободата ниту за други „човешки мисли и потреби“. Ако навистина, била таква мислата на „Матичната“ редакција, тоа би било најстрашна иронија, управена против пролетаријатот на запад што денеска во цела Западна Европа води очајна борба против своите угнетувачи—борба која што се појавува во шпанската ре-

волуција, на париските барикади и работнички демонстрации, а најубаво во сојузот на сите работници за заедничката борба против секаква тиранија, во „интернационалното друштво на работниците“, друштво што брои милиони членови во Европа и Америка и што има највозвишена цел што може само да се замисли: да ги уништи сите недостатоци кои постанале со историскиот развиток на човештвото и се сега жива рана на неговото тело и да го подигне општеството на нови принципи што ги разработиле современата наука. Но тоа е уште прогрозна иронија против нашиот народ оти кај нас целиот народ претставува голема сиромаштија — пролетаријат — и ако на неког може, на него не може да му се префрли оти материјално ужива. Што го предизвикало оној позив, и тоа толку во она време, кога нашиот народ фактички со востанието во Бока покажа дека го чувствува многу подлабоко и посилно своето човечко достоинство отколку неговите „чувствителни“ поети. Како што го разбрав „Матичиниот“ позив, мене ми се чини дека редакцијата како причина на тоа најдува што денеска нити на запад нити кај нас нема поетски гениј — нема поезија, но завладала чиста проза (сигурно во животот).

Јас ја искажав својата мисла во статијата „Пеење и мислење“ дека поезијата кај нас се разбира сосем криво и оттаму изникнува кај нас постојано сè еден вид поезија која што ја нареков „друштвен анонизам“ и која што го заслужува наполно тоа име. Редакцијата на „Матица“ само ја куди таа поезија, но пак и' го припишува на поезијата она значење кое што ниту го имала некогаш, ниту пак може да го има, а тоа е, кога вели дека кај нас нема поетски гениј кој што би можел да го покрене народот во борба за слобода. Таков личен гениј нити имало некогаш, нити може да го има. Таков гениј е самиот народ.

Сите побуди што предизвикуваат патња кај народот го предизвикуваат народот на борба. Оние личности во народот кои што ги осетиле подлабоко и посилно сите патњи што го тиштат целиот народ и кои што се способни да ги искажат тие чувства во вешта форма, тоа се вистински поети, тоа се пробудени делови од народот, тоа е народна свест за самиот себе си и своите патњи. Таква поезија не само да е вино кое ги дразни нервите и ја крепи снагата, како што рече братот Абердар во позивот на својот „втор ек“, но што е многу поважно, таа пробудена народна свест постанува светлосен зрак што го осветлува патот на народот во неговата тешка борба. Такви поети биле кај нас оние кои што пееле „народни песни“ таков бил нашиот или, поправо, црногорскиот поет Петар Петровиќ Његош. Значи, ете што е нужно за поетот: да е он пробуден дел на народот т. е. да го живеал

Оној живот што го живеал самиот народ; да ги преживеел страдањата (или барем да му се блиски) што ги преживел народот и да го разбрал тој живот, да ја осетил болката што го тишти целиот народ. Каде се тие поети кај нас? Дали го знаат народот и што треба они да искажат? Откаде може некој да пее за страдањето на рајата во Босна или во Бока, кога ни по журналистички статии не ја знае ни Босна ни Бока? Ете зашто е нашата поезија празна, оти се врти постојано околу лисја и пеперуди, или гуга и се мљацка со својата „драгана“, а ако се фрли некојпат во „патриотска позитура“, тогај е тоа нешто бедно, празно, натегнато без никакво чувство, за парада, со еден збор, тоа е токму она што го викам, душевно онанисање. Народниот живот, тоа е содржината—реалност во поезијата. Кај нашите поетинема содржина (содржина што би била полезна за народот) оти они не го познаваат народниот живот. Они пеат за својот живот кој што е често изопачен со погрешни поими понесени од школата и лошите книги. Ете, тоа е причината што нашата поезија не чини за народот, а не нашава, за тоа, дека кај нас завладеал материјализам.“ Исто така не би имал вредност за околните луѓе еден спис „за боите“ што би го напишал некој слепороден човек.

Многу е важно да се разбере што е тоа содржина на поезијата за еден народ или за еден век. Кога ќе се разбере така поезијата дека е она појавување на општествениот или народниот живот и дека она е тоа секогаш, во каква и форма се појавувала, во производите на поедини луѓе или целиот народ, во епската, лирската, драмската поезија итн.—само тогај може да се разбере нејзиното вистинско значење и да се објаснат такви појави како што е на пр. нејзиното опаѓање во Западна Европа.

Западот го преживел она време кога излегувале од неговата средина силни генијални личности да ги искажат во своите песни сите оние мисли, желби и надежи што го покренувале цело едно поколение или да протестираат против товарот што го гнечи целиот народ со својот громок протест или страшен смев. Народите и во нашиот век излегуваа во борба против своите непријатели со поетско воодушевление и со поетите на чело; па што било? Поетот Ламартин беше; главниот водач во револуцијата од 1848 година во Франција со поетско воодушевление се бореше Германија за својата слобода истата година; со поетско воодушевление Италијаните се бореа за „обединета Италија“; исто така Полјаците „Жеч посполиту“, па што добија сите тие народи? Падна многу племенига крв, но народите не го добија тоа, за што се бореа,—не добија онаква слобода каква ја сакаа. Народите увидоа дека не е доволно само поетско воодушевление

па да се постигне целта кон која што се стремеле; они разбраа дека не може да го реши сложеното социјално прашање ни еден поет па макар колку бил генијален; да се реши тоа прашање од кое што зависи слободата на народот, потребна е заедничката умна сила на народната маса. Народите почнаа сè повеќе сами да се занимаваат со своите тегоби; место поетското воодушевление, започна сè повеќе да зазема мав, разгледувањето на разумот — науката. Таквото расположение на народните маси јасно се гледа на современата поезија. Сè повеќе и повеќе лиризмот исчезнува и наместо него се јавува критичко разгледување на современото општество со сите негови потреби. Современите романи и драми од првите европејски писатели ни најмалку не личат на големите поетски производи од поранешно време; од денешните поетски производи се огледа современата општествена наука; поетската форма станала нешто сосем второстепено, а главно е пропагандата на оние мисли што ги изработила денешната наука. Да ги споменам само делата од Виктор Иго кој што е донеколку познат и на нашите читатели. Тоа не е упадок на поезијата, тоа е негов природен развиток и тоа е негов највисок степен до кој што може она да се подигне — да се слие со науката како што се слиле и филозофијата. Од еден роман, како што е „Што да се прави“ од Чернишевски, па до научен спис за „социологијата“ има само еден чекор.

Ете зашто нема поезија на денешниот запад. Содржината на поезијата, народниот живот се развил толку што сега почнуваат да се анализираат оние идеали што некогаш само поетите ги изградиле и разбрале и што ги изнесувале пред народот во светли бои. Поетите го постигнале својот задаток во повеќе случаи. Настанало време на практична работа. Сега на пр. кога е покренато прашањето за ослободување на жената и кога се работи на тоа многу, би било смешно, ако би пеел некој на запад за „лошата мајка“, оти сега треба да се завртат ракавите па да се работи на тоа никому да не пречи „мајката пакосница“. Или пак, кога се покренати народните маси и кога они зеле веќе сами да ја решаваат својата судбина, да ги бараат, преку науката и општите договори патиштата преку кои што се доаѓа до целта—сега би било исто така смешно, како би се некој размавтал да ги разбудува народите со своите генијални спевови. Затоа сега нема таму онаква поезија како се разбира кај нас. Неговите поети го разбрале народниот живот.

Мислам дека нема да ми замери редакцијата за оваа искрена забелешка на нејзиниот оглас. Денешниот запад, токму во овој момент, започнува одново енергична борба против своите тирани — борба која што била прекината и угушена од европејскиот царизам скоро дваесет години. Токму

денеска нам ни е многу нужно да имаме јасен поглед на тамошните настани, оти, оттаму ние имаме многу да научиме за нашите потреби. Кога луѓето ја изгубиле верата во бога, ја изгубиле верата и во гениот и во нивната потреба, пишува „Народное дело“, орган на руската радикална партија; место тоа, народите на Запад добиле вера во сами себе си. Тоа е закон на човечкото напредување. Тоа нека ни биде за поука.

ПРВАТА БРАЗДА

На врвот од селото Велика Врбница, дури горе — под самата планина Вратарна — се гледа одовдека, од Латковачките Погледи, скромна селска куќичка и крај неа две-три зградички.

Тоа е куќата на вдовицата Миона.

Покојниот Сибин Џамиќ погина во втората војна зад Јанкова Клисура.

И сега се раскажува за Сибиновото јунаштво и кураж. Кој што ќе го спомене во Велика Врбница, секој ќе рече: „Бог да го прости!“

Неговата Миона остана самохрана со три сирачиња. Двете синчина и едната ќерка. Сите едно на друго до увцето. Најстариот, Огњан, беше штотуку во седмата година.

Селската куќа неможе да ја снајде полоша несреќа од останување без машка глава.

Таа несреќа ги снајде уште многу куќи во овој крај. Многу вдовици го жалале и прежалале својот домаќин. После година-две некоја се премажува, некоја заминува во род и ги одведува своите деца при туѓ татко.

Сибиновата Миона не сакаше да се угледа на своите, по несреќа, другарки. Отресита и вредна жена ги прифати во своите раце тешките земјоделски работи.

На Миона сè и' се чинеше — ќе дојде Сибин, па како ќе му погледне во очи кога ќе ја најде својата куќа растурена и пуста!

Покојникот Сибин има доста браќа и братучеди. Сите се вредни, отресити добродушни луѓе. Нема ден кога некој од нив не сврати во куќата на Миона, да и' помогне нешто.

Најповеќе и' помагаше на Миона помладиот брат на Сибин, Јеленко.

Не еднаш и зборуваше Јеленко на снаата: — зошто снао, не ме послушаш? Зошто не поминеш во нашата куќа? Гледаш ли, кутра не била, дека не можеш да излезеш на крај

со тие дечиња! Што порано! Да имаш сто раце, пак не би можела сама сè да сработиш. Што не дојдеш барем додека децата ти нарастат?

— Не можам, деверу! — Му одговараше Миона издивнувајќи.

— Ама зошто не можеш, снао? Во нашата кука би ти било поарно и пораатно.

— Како би могла, деверу, да го изгаснам овоа огниште, каде што овие сирачиња првпат на огин се огреале. Како би им одговорила после на своите деца, кога би ме запрашале: „Мамо, чија е онаа кука што зараснала во блор и бозел и во која никој не смее да флезне ни дење ни ноќе?“ Кога би направила така, мене би ме отрул оној леб и сол што сум ги изела во оваа кука со покојниот Сибин! Чувај боже! Никогаш, деверу, никогаш!

Јеленко само ќе ги симне рамената, ќе ги земе ралото и воловите и ќе замине да и' изоре на Миона колку што и' е потребно за посев.

Тие добри луѓе и' помагаа секојпат во тешката полска работа—што веќе не може да го совлада слабата женска рака. Тие ќе ги изораат малкуте ниви, ќе ги засејат и ќе ги средат како своите. Останатото го работи Миона сама. Сама копа, плевее, жние. Никогаш не се пожалува да и' е тешко. Сакаат и во тоа да и' помогнат. Нејзе и' станува криво. Обикновено им одговара:

„Ви благодарам! Кај што беше потешко тука ми помогнавте. Овоа веќе можам полека и самата!“

*
* *
*

Минува година след година.

Миона веќе се навикна на сиромаштијата и теретот. Сега веруваше дека инаку и не би могло да биде. Децата и поизраснаа. Огњан ја зеде петнаестата година. Оди на училиште. Голем ученик е. Душанка ја наврши тринаестата. Таа во многу ја одменува мајка си во домашните работи. Ако Миона во зори подрачи на нивата, да ужние некој сноповеќе, или иде на нивата да го попласти оноа што го покосил вчера Јеленко — нема поручок кога ќе се врати дома, да остане без ручок. Душанка се грижи за тоа како некаква стара редуша. Умее дури и погача да замеси. Најмладиот, Сенадин, ја зеде деветата година. Уште прави понекогаш пукалки од бозел но и кадар е да ги причува јагненцата и да ги истера овците на попас. Има и од него фајде.

Фала богу, децата на Миона се здрави весели, разборити и вредни. Облечени се како од најдобрата газдинска кука. На Миона и' е полно срцето кога ги погледне.

„Пиленца мои убави!“ Би прошепотила некога издишувајќи! „Боже силен, ти се молам подржи ме во здравје и сила дури не ми ојакнат овие мои крилја!“ Господ е добар. Тој ја слуша оваа усрдна молитва на самохраната вдовица.

Луѓето од селото се чудеа на издржливоста на Миона.

Секаде ја фалеа и со неа ги кореа своите домаќинки, кога малку би омрзлавиле. Само едно им беше за чудо; како може така самохрана да го одвои Огњана од куќата и да го испрати на училиште! Тоа како и да и' го замеруваа.

И сам Јеленко ја прекори еднаш за тоа. Беше навратил со чичо си, стариот Јездимир, па после разговорот за сè и сешто, и' рече:

— Леба ми, секој жив ти се чуди како се држиш. Вредна си, паметна си. Само нешто си слудувала.

— А што тоа, деверу? — праша Миона и го погледна Јеленко малку зачудено.

— Што оноа дете не го остави дома барем нешто да ти помогне? Толку по имошни и позадружни луѓе, па не се кадри да ги одвојат своите деца. Ти и онака си сиротка и маченица, па...

— Не давам јас, деверу, да ми бидат децата последни во селото! — одговори Миона и се зарумени малку во образот. — Покојни Сибин, бог да го прости, често зборуваше како, ако дочека, ќе го школува Огњана. Јас му ја исполнив желбата. Штом се мачев толку години, нема да ми биде ништо ако се помачам уште некое време.

— Тоа да, снао, — почна стариот Јездимир. — Сето тоа е убаво и красно, но сепак: ти си ете сама во куќата, па ти е сè тики макар и мала помош и олесница.

— Та Огњан сега, на Петровден, ќе изучи и ќе ми останетане дома. Ако господ даде здравје, ќе го дадам веднаш есента и Сенадина. Не сакам јас да ми бидат децата слепи имајќи очи! — одговори Миона така уверливо и отсечно што ни Јеленко, ни Јездимир, не се снајдоа ни збор да и' зборнат.

Позборуваа уште малку за други работи, па се дигнаа и си заминаа.

— Маж жена! — рече чичо Јездимир полека, од кога се одделија малку од куќата на Миона.

* * *

Дојде големиот пост. Зимото веќе превали. Не дува веќе остриот источник, ни ладниот север. Сега белиот ветер се играе со голите гранки на високите буки — почнувајќи од Жупа па сè до Жељин, Хераѓ и Копаоник. Снегот скоро на секаде се растопил. Само оној на Сувото Ридиште не се дава на белиот ветер; тој ќе се растопи дури после кога припечат јужните жештини.

На сите страни се разработиле вредните поделци. Ги орат нивите: потпевнувајќи и надевајќи се на добра година. Дури поручок стигна Миона од чаршија. Отиде таму во зори да го посети Сенадин.

Таа го одржа својот збор. Огњан кај Петровден заврши IV одделение, а Сенадин веднаш по Петровден тргна во прво.

Штотуку Миона се подаде одоздола крај овошникот, а Душанка излезе од куќи. Пикнала нешто во убаво шарената торбичка, па некаде брза.

— Каде, Душанко?

— Ене — де! Зар и ти дојде? — одговори Душанка скоро збунето. — Баш добро, да не остане куќата сама. Ете јас тргнав таму до баце...

— Е? А кај е он?

— На нивата таму зад... Рече да му однесам ручок.

— Нема ли да дојде дома да руча?

— Не.

— Зошто?

— Отиде со воловите и ралото.

— Е! — Чисто воскликна Миона. — Та зошто веднаш не ми кажеш, весела била? Дај ми ја таа торбичка! Јас ќе му однесам...

— Нека, мамо, ти си изморена, ќе му однесам јас... па тогај...

— Што чедо?

— Ми рече баце да не ти кажам веднаш, „Сакам, рече, да ја зарадувам мама...“

— О, господ да ми го зарадува! Не сум јас чедо уморена! Та нити сетив кога сум дошла. Ех, баш не ти чини работата, што не ми кажа веднаш! Гледај го ти него! Дај ми ја торбичката. Полден веќе превали! А дали одамна замина?

— Па и не. Дури сега ако е стигнат на нивата.

Миона бргу ја зеде торбичката од Душанка, загледа што е зготвено, па тргна спешајќи.

Душанка остана пред куќи — гледајќи чисто зачудено на мајка си.

* * *

Нивата зад грамадата нема повеќе од еден ден орање. Земјата е попосна; кога е добра годината, раѓа две-три крстини пшеница.

Огњан штотуку ја избразди првата бразда, па сака да повтори, кога ете ја мајка му.

— Гледај го ти мојот маторец како ми работи! — рече Миона радосно откога притрча, зеде да го гушка и бацува Огњана.

Огњан малку се изненади.

— Па среќна ти работа, домакину мој! — продолжи Миона. Гледај, гледај! Како е красна браздата, па како е длабока! О, луда јас зборувам што ли не, а ти си уморен, работниче мој! Деде, еве, сестра ти зготвила и ручок...

Миона бргу го извади од торбичката зготвеното. Ја распосла торбичката, па разреди по нејзе: малку сол, лук, неколку печени компирчиња, танка погачица, залупка растр'ен грав, па и матарка, зборувајќи:

— Е, гледај ја ти Душанка! Ти зготвила и матарка вино. Маторка моја! Знае таа што му прија на уморен човек... Остави го ралото, синко! Доста си ми работел!

И солзи и' потекоа.

— Што ти е, мамо? — Рече Огњан откога седна. Ти плачеш?

— Ништо, синко, ништо! Ете се смејам! Деде земи, гладен си знам. Бога ми и јас се забавив малку долу во чаршија. Да знаеш како учителот го фали Сенадина!

— Седи и ти, мамо, да ручаме заедно — рече Огњан кршејќи и за неа парче од погачата.

— Нека, синко! Ќе ручам јас дома. Душанка ме чека — одговори Миона стоејќи. — Ти мислиш и јас сум уморена, не сум, Огњане! Можам јас везден да стојам, синко! Ама земи! Нека, ќе стигнеш. Не мораш ти сè денеска да изораш... Е, гледај го ти него! Баш оре како маторец! Ми вели мене Душанка... А јас мислам, се шегува, ѓавол еден...

И пак солзите и' потекоа. Ги избриша со ракавот и се смее.

Огњан чисто се збуни. Некој пламен му удри во лице. Заусти да рече нешто па баш не умее.

Миона пак го понуди.

Почна да се шали со него како со дете... сè стоејќи. Рече како ќе ја чува пшеницата од таа нива само за празнички денови. К'е месе од нејзе чесница, колач за именден. Најарно е брашното од старо жито.

— Само ако роди добро — рече Огњан. — Знаеш и сама, мамо, дека оваа нива ни е најслаба. Житото скоро секогаш се изгламнува.

— О, ќе роди синко! Мора да роди! Та ваква земја нема ни во Морава! Овдека никога немало гламња ни какол. К'е видиш ти, како ќе роди добра пшеница!

Огњан руча, се дигна, го прифати ралото и ги боцна воловите.

Миона стои и го гледа сина си кој што како петле потскакува, тегнејќи за рачката и навивајќи го ралото час на едната час на другата страна. Работата е тешка, а детинската рака уште нејака.

Неколку пати Миона сакаше да притрчи и да му помогне, но нешто не смееше. Ни самата не знаеше зошто!

Ја прибра торбичката и тргна покроде дома.

Се обрнуваше небројно пати и го гледаше Огњана. Виде — кога ја изора дури и третата бразда.

Ја обзе некаква чудна радост. Ем и' се плаче, ем и' се смее.

Не знае ни самата зошто. Малку, па прозборна така сама: „Та ред е веќе и мене господ да ме зарадува! И зар јас не сум среќна? Кој вели? И тоа како сум среќна! Море, имам јас син! Имам домаќин, хеј! Нема веќе да ми работат туѓи раце. Аја! Нема никој овакво дете. Ене го, оре! Не може подобро ни Јеленко! Момче е тоа! Уште година две, пак ќе го оженам — ако даде господ! О, та и мојата кука ќе пропее!“

Душанка не памти да ја видела мајка си некогаш повесела, отколку тогај — кога се врати од нивата...

Дојде дома пеејќи некоја весела песничка.

ГРУТКА ШЕК'ЕР

Штотуку сонцето се смири, а Радан Радановиќ од Крник се оддалечува со празна кола од Ш. Почесто ги удара воловите; ита дома, далеку му е. Додека ете ти трчи по него еден ситен господин со шубара и вика: „Застани, брату! Еј, брату. Застани!“ И му мавка со рака да застане. Му пријде малиот господин, со подуени очи, со пострижена брада и кус чибук, и го праша кривејќи ја устата на едната страна:

— А што ти е тоа, брату?

— Кое?

— Овоа овдека — рече господинот и го пружи прстот на големиот сврдел јармењак, што беше ставен во предното перниче.

— Па ете гледаш што е, сврдел — одговори Радан нерадосен да разговара кога му се ита.

— А бога ти, брату, што работиш со него? — праша господинот.

— Врткам главчини, јареми, перници и уште кој знае што — рече Радан мерејќи го господинот од глава до пети.

— Сигурно кога сакате да ја растресите волната, тогаш ги дупите перниците па вадите? — рече господинот мислејќи за перниците што се за под глава.

— Та не тоа, туку овие перници — рече Радан и, му ги покажа со рака предната и задната перница во колата.

— А дали е тоа старо, брату? — праша господинот.

Радан веќе виде со кого има работа, па да би се отресол рече:

— Од кога е господ и волот, од тогај е и сврделот...

— Зарем така старо? — се зачуди господинот.

— А што мислиш ти! — потврди Радан и викна на воловите да одат, и сам киниса.

— Сопри, брату, те молам! — го застана господинот...

— Што сакаш?

— Би ли ми го продал ти тоа мене?

— Не можам, ми треба, како ќе ти го продадам.

— Ама те молам, брату, продај ми го!

— Не можам, мене ми треба сврдел.

— Добро ќе ти платам.

— Не, не можам никако — рече Радан и тргна.

— Ама те молам, брату, застани!

Радан пак застана и како оптегајки се рече:

— Та оно, јас можам да ти го продадам; само, се плашам да не биде за тебе скапо?

— А колку го цените, брату? — праша господинот, радосен што Радан пристанува да го продаде.

— Две рубли!

Господинот веднаш извади две рубли од портот и му ги даде на Радан в раце. Го прими сврделот. Загледа пак во колата, откога ја виде торбата со стварите, праша:

— А што ти е, брату, овоа?

— Ете торба! — рече Радан чисто потсмевнувајќи се, бидејќи виде дека господинот малку беше ударен.

— Знам, знам, туку што си накупувал?

— Опинци, сол и уште нешто.

— А вие во јадењето ставате парчиња сол! — праша господинот разгледувајќи на грутката сол.

— Ќе ја столчиме малку и тогај —

— А опинци кога одите в црква?

— Да, кога одиме в црква.

— Инаку одите боси?

— Да, инаку одиме боси — преговори Радан онака, да се зборува било што.

— А не се плашите од змии кога одите боси?

— Не, не се плашаме.

Господинот тогаш развитка еден замотач во торбата и рече како чудејќи се:

— Види, види! Та тоа е грутка шеќер!

— Да, грутка шеќер!

— Тоа сигурно за кафе.

— Да, за кафе.

— И правите слатко, штрудла, локумчиња, гурабии, нели?

— Да, тоа капетанот прави, кај нас, сполај на господ, такво нешто не прават.

— А имате капетан?

— Имаме, да! — одговори Радан веќе излевајќи од трпеливоста.

— А има ли деца?

— Има три деца.

— Па тоа за него сте купиле грутка шеќер?

— Да, за него.

— Е, е, вијте, тоа е убаво кога селаните го сакаат така убаво својот старешина.

— Убаво е.

— А сте купиле со ваши пари?

— Не. Тој даде.

— Да, да, со негови пари сте купиле. Убаво, убаво. Вијте, тој ќе прави за децата локумчиња.

— Ќе прави, да! — рече Радан, па тогај го праша: — А бога ти, немој да ми замериш што ќе те прашам, што си ти?

— Јас, нели?

— Да ти, што си?

— Јас сум, знаете професор.

— Така, ти си професор што ги учиш оние постарите ученици?

— Да, да — одговори професорот.

— Е, да си чесен, брату! — рече Радан, па го погледна сожаливо што е таков — чисто по очите би му си познал како би му рекол: „Господи, па и оној јадник учи некого!“

И откако ги удари воловите тргна и рече:

— Со здравје господине професоре!

— Сервус! — рече професорот.

— Да си полезен да даде господ! — почна Радан веќе да се шегува.

— Слуга сум! — рече пак професорот клањајќи се и држејќи го сврделот.

— Ајде така право, на камен застанал! — рече Радан и се задави од смев. Ги удри воловите и поита барем да стигне до меаната во Дубрава, а веќе понатаму лесно му е. Кога малку се поткрепи, ќе стигне некако.

Беше веќе близу полноќ. Во меаната Дубрава седат уште неколцина од блиските села. Некој пие вино, некој ракија, некој го погодува „попот“, а некој „во каиш“. Додека застана кола пред меаната. Вратата се отвори и влезе Радан.

— Добра ви вечер браќа! — ги поздрави сите.

— Господ да ти помогне Радане! — Откаде ти во оваа доба? — го праша еден што веќе го забодил прстот во каишот, и го погледа Радана.

— Не погоди! — викна оној што го држеше каишот. Дај цванцик.

— Ама си баксуз, Радане! — рече оној што беше го забодил прстот откако ја тргна раката како попарен. — Ете, штом те погледнав, изгубив цванцик!

— Е, го сакаш ти каишот! Што ти можам јас? — рече Радан.

— Како си Радане? Поп, поп! поп! Откаде ти? Поп, поп! поп! Во овоа доба? Кој е попот! — праша скоро пеејќи еден, а држи во десната рака две и во левата една карта, итро ги префрла, веќе што треба во таа игра и вика, а покрај тоа го праша Радана.

— Јас, брату, сега од градот — одговори Радан.

— Овоа е поп — викна еден од погодувачите и удри по една карта.

— Утре! — извика оној што ги разделува, ја преврти картата, кога оноа дама.

— Их, ороспија никаква! — викна погодувачот — баш си баксуз, Радане!

— Баксузи сте, ми се чини, сите вие — одговори Радан. — Ајде, фрлите ја таа смеа, да седнеме како луѓе.

— Бога ми, право велиш, рекоа тие што изгубиле и седнаа крај една подолга маса. Станаа сите, ја оставија играта на страна, и седнаа сите заедно со Радана. Порача Радан за себе вино, и останатите што кој сакаше.

— А што си пазарил во чаршијата? — праша оној што изгуби на каишот.

— Продадов малку жито и волна. Иде Ѓурѓов-ден, па бога ми имам доста маки. Треба да го платам порезот, а морам да му платам на оној поганец и интерес, така што очите ќе ми искакат.

— Не ли тоа на Узловиќ? — праша оној што го фрли попот.

— Нему, на скотот, да!

— Е како те закачи Узловиќ во своите канци, не се испушти ти!

— Жити вера, Радане, — праша еден од нив — кажи ни право, колку си зајмил од него?

— И не прашај, брату, колку. Да го чува господ секого од такво позајмување! Знаеш оломнани кога се одделив од братата ми, останав сам, со жената и децата. Каде да одам и што да правам? Не знаеш понапред дали да ја вратиш, стоката, дали да ја прицврстиш оградата, дали да оплетиш, или да окопаш. Ваму пак седиш во кошара. Дојде зло време, нема кај да се засолниш. Да градиш кука немаш откаде, а мораш. А и грдо е, светот се бие шега: „Ене го каков е Радан! Седи толку време во кошара!“ Не си никаде да пристаниш.

— Бога ми никаде! — рекоа некои.

— Што ќе правиш, каде да одиш? Дај да се задолжи, да си направи макар малку покрив над глава. Кога, ама сакаш! Не можеш пари да ископаш, да варосаш! Ти даваш, ама по двојно. Најдокрај замижи, па ајде кон оној нашиот чивутин, поганиот Узловиќ. „Дај за господ и по господ!“ ... Гледа кај ти е пршата, па стрижи како он што сака. И така на големи маки изкопчав педесет дукати и ја направив онаа куќичка. А бога ми, да не ми се оние деца, утре би ја ставил гламјата во неа.

— И ти даде педесет дукати? — праша оној што погодуваше во каишот.

— Ми даде, да не му даде господ ни еден весел ден!

— А закачи добар интерес, закачи, — праша оној што го фрлаше попот.

— О, мој брату, да е само интересот би било цвеќе; ама запиша во облигацијата 80 дукати, па уште интерес на сето... Помина година, треба да се исплати, а нема откаде. Го молев да ме почека уште некој месец додека да ја продадам ракијата и некое свинче, па да скрпам и да му исплатам. Ама, нејќе ни глава да сврти, туку вели: „Парите на плацот, или ќе те дадам на судот!“ ... О невољи и маки мои! Притрчи на сите страни. Не можеш од земја да ископаш. Пак го молев, го молев како самиот господ бог, боже опрости! Најдокрај вели: „Ајде да ја промениме облигацијата“. И смета таму, незнам денгуба, после интерес, па пишење, излегоа рамно стотина дукати. „Сега, вели, да ја размениме, ама да ја направиме на 150 дукати“. Заврти, обрни. Немаш каде! му ја дадов облигацијата...

— Их Радане, за бога! Зар баш ја даде?! Извика еден од нив изненадено.

— Ами што, мој брату! Да ти дојде барабанот пред кука, каде тогај? Сега, жими вера, ни самиот не знам што да правам. Одам често како луд. Што ли направиш, дај му нему. Од ништо фајде немаш. Работи, скапуј, гладуј, па дај друг нека те изеде, а ти пак живеј како скот!

— А зарем он малку упропастил, мој Радане! — рече еден. — Да даде господ и ти цел да останеш.

— Мачно, бога ми! Кој денеска се задолжи, за него нема веќе бел ден — додаде друг.

— Ама кој ли прв го измисли тој несрекен интерес, да ми е да знам? — праша оној што погодуваше во каишот.

— Господ знае кој! — почна оној што изгуби на попот. — Сум слушал од стари луѓе, кога на интересчиите им отиде душата на оној свет, растопуваат сребро па го заливаат; а телото никогаш не може да му изгние во земјата, туку поцрнува и се скаменува, па така останува векот и аминот, како црн обгорен кутук.

— Кој зема интерес и кој криво мери, — ќе рече оној што погодуваше во каишот. Не му дава оној грев ни да изгние како останатите луѓе.

— Да, да, и кој што мери криво и него го стигнува проклетство — прифати оној што го завиткуваше каишот. — Знаеш кога оноа, има веќе десет години, беше некако околу Илин-ден онаа големата луња и ветриште, таму по Меѓедник. Кажуваат дека тогај ветерот искорнал еден грм крај патот, имал може би повечку од тристотини години. Убаво, кажуваат, го понесе во облакот како перце, а во коренот бил заплетен човек, црн како земја, а на устата, преку образот бил уплетен кантар, цел, онака како со синцир и топка. Тоа, велат, бил некаков криво што мерел, па господ така го накажал...

— Ама ти било тоа луња и ветриште, брату мој! — се зачуди оној што го растураше попот.

— А што мислиш — ќе рече Радан. — Ене, оломнани некаква сила беше дувнала и оваму. Сакаше целиот град да го потолчи до корен. За среќа удри на планината и така не направи многу пакост.

— Одбија ветрењациите! — додаде еден. — Баш ондека на врвот Превој се судрија. Се' крши, се' крши, би рекол се' би отишло во Содот! Додека се отишти онаа сила од планината. Отидоа утредента луѓе и гледаа. Сите грмови поизвалкани.

— Злобно се бијат тие луњи пред судрувањето. Господ да чува и да брани!

— Си го чул ли нашиот Станка? Ете тој е ветрењак. Кога, вели, се удрат, ќе го шчепат грмот за врвот и ќе го искорнат како страче лук и се бијат. Јас баш гледав летоска кога се бањаше во реката, целиот модер како сплина. Го испотепале, вели, ветрењациите, ама и баш не им дал да направат штета.

— И секоја година се бијат на превојот, не може да се заобиколи инаку — рече Радан.

— Бога ми и грдо место е, — сред бел ден сумња те фаќа, а камо ли ноќе — потврди оној што го вртеше попот.

— Секаде бога ми е незгодно, — ќе почне Радан — а на оној брод кај воденицата и малку погоре покрај Петровиот вир не знаеш кое е погрдо.

— Да, ја, баш е страшно кај Петровиот вир — ќе рече на тоа оној што погодуваше во каишот. — Јас и сам се чудам како има кураж Петар след глуво доба тамо да заронува!

— Зарем заронил? — праша еден.

— Ами што мислиш ти, брату мој! Се дигнал, вели, по риби ноќе, и ајде кон вирот. Убаво, тишина, а водата мирна; месечина, не е баш највидна, ама пак се гледа. Ќе дој-

де, ќе фати, ќе фати малку риби; ќе фати пак, пак ќе фати, кога фрли трети пат, се закачи мрежата. Потегни ваму, потегни таму, не можеш ни да помрдниш. Дај да се зарони. Ти се соблекува он убаво, ги засукува ногавиците, и заронува во вирот.

— Зар глуво доба, а заронил во водата? — прашаа сите чудејки се на толкава смелост.

— Ами како. мој брату! Ти заронува он убаво. Кога долу, а мрежата се закачила на некој грден кутук; одвај ја откачува, повлекува и тргнува на горе, ама!... Нешто него ти го стегнало за обете нозе и ти го тегни на долу, како олово. Де, де, де, се отима он; ама сака убаво да го одвлече на дното! Тогај тој држ убаво за жилите, и едвај се догреба до брегот. Кога има што да види! На нозете жолти пранги, како восок.

— Аох! — повикаа сите, а очите ги узверија од страв.

— Ги погледа, баш пранги! Што ќе прави сега? Да ги симне не може. Ајде вели, помалку да се лази, па што даде господ! Ја зема мрежата и малкуте риби, па ајде по насипот. Оди така полека, оди. Додека се заврти пред него црн поп! Асли црн како јаглен; а лицето и се' му зараснало во брадата. „Дај ми ги тие пранги да ги симнам!“

— Баш убаво побарал? — прашаа некои од нив.

— Побара, ами како! — раскажува он понатаму. „Дај ми ги, вели, прангите!“ — „Не ги давам“. — вели Петар. „Море дај, немој, да се мачиш, ќе ги симнам!“ — „не, не ги, давам!“ — рече Петар и тргна. Попот се изгуби. Нити се знае каде отиде, нити што бидна од него. Ама да речеш шушнало нешто, ништо! Си оди тој пак по насипот, оди. Додека од левата нога му падна едната пранга. Тој ја зеде в раце и тргна малку побргу. Кога на цел пушкет се зацрни нешто мало како клопче, му се причини на Петра дека излега од водата и падна на насипот. Затрча право кон него и се' поголемо расте, расте, расте, и се врти исто како вртелешка, дотрча веќе до него, кога пак оној црниот поп и ги бара од него прангите. Петар не ги дава никако. Се втили попот и бара, потоа пак исчезна. Му падна на Петар и другата пранга. Тој ги зеде нив в раце па ги носи, а поита сега побргу. Оди он така оди, додека не го фати некоја рака одзади за рамото. Се заврти Петар, кога таму пак оној поп. „Дај ми ги, море, тие пранги!“ Не ги дава тој никаку. Навали, така, навали. Додека запеа петел некаде во селото. Исчезна попот.

— Ги носи ли тој прангите? — праша оној што ги делеше картите.

— Не ги пушта тој нив така. Ги донесе дома. Завали, вели, огин, божем вол ќе пече. Кога добро се разгори, тој го растргна жарот и ги стави прангите сред огин! Ништо

господ не ти даде, туку настана еден пискот, викот, пукот како кокошки да бркаш. А тој мава, запретува со оној жар, а оноа писка, пука, истура искри дури во пајантите. А тој непрестано запретува, додека веќе не се стивна. Уште на-трупа озгора дрва убаво да изгори. Кога после разбуричка, а оно црни како јаглен!

— Гледаш, изгорела онаа нечесна сила! — ќе рече Радан.

— Па каде ги скрил, бога ти? — прашаа останатите.

— Ги фрлил на таван и таму му стоеле, господ знае до кога. Одеде луѓето и како на чудо гледале. После вели, загинаа — или некој ги украдна, или онака загинаа, ни сам не знаел.

— А дали си ги видел ти? — праша Радан.

— Не сум ги видел, ама ми расправале луѓе што ги виделе.

Демек, така, со пиење, се истурија приказки која од која пострашна. Беше веќе право глуво доба кога Радан тргна од меаната. Тие уште останаа. Малку се загреа од п-јачката, а малку бога ми и се поплаши од оние приказки, па се' му дувка некаков врел ветер околу ушите. Сега веќе ќе довтаса кај бродот до воденицата. А да загази, кога почна да плаче некакво дете, на наспротната страна. „Откаде сега овдека дете?“ помисли Радан и го опфати сомнение. Детето плаче без прекин. Погледа пак, а тоа се спушта кон него: малечко дете, како врчвиче; се црнее, во мракот не може ни да го види убаво. „Зошто плачеш, малечко?“ го праша Радан. „Ги загубив козите и не смеам да си идам дома.“ — „На кого си?“ Тоа плаче и не сака да каже. — „Оди на колата“, му рече Радан. Тоа веднаш ечејки скокна на колата. Радан седи на предната перница и ги на-тера воловите да пијат вода. Кога беа на сред вода туку де-тетото почна да се кикоти; не се смее како останатите деца, ами некако изопачено. „Нашата грутка! ха, ха! Нашата грутка! ха, ха, ха!“ Се заврти Радан, а оно ја извадило од торбата грутката шеќер, скршило одозгора едно парче и грицка. „Не го фаќај тој шеќер!“ му подвижна он нему а помисли во себе: „овоа не се чисти работи!“ Оно се тргна и ја бутна грутката шеќер во торбата. Тој пак се заврти напред и ги удри воловите. Додека нешто се навали на не-го на грбот па сè потешко и потешко: сака да го кутне назад. Се фати со рака за рамето, ама кога... шапа! На другото, и таму — шапа! Едвај малку се заврти, го нема детето во колата. Воловите запнале и збивтаат, како да е со камења натоварено; нему пак му е сè потешко и потешко. Веќе чувствува како ноктите од онаа шапа му ја прободила гуњата, па веќе довтасуваат до кожата. Мрдна малку да се стресе, ама — уште полошо пристега! Воловите запнале;

едвај ја помрднуваат колата. Барем да излезе на брегот. Ги удри што може повеќе и едвај ја извлекоа колата на брегот. Слегна Радан полека од колата барем да им олесни на воловите. Кога, ама — сака оноа да го обори. Попроба да се стресе, не може ни да мрдне. Притиска, коските му пукаат. Се качи на колата, воловите не можат да помрднат. Пука онаа перница на неа како да е натоварена со воденички камен. Дојде веќе да се скрши од терет. Целиот мртвечки пот го прелива. Цел саат се мачеше така со таа нечесна сила. Додека за среќа се слушнаа петлите. Му отскокна детето од грбот, па почна нагоре. Се заврте и рече: „Моли се на господа, Радане, што запеа петелот, инаку навистина би ме запомнил мене. Туку сеедно, тука е грутката шеќер!“ И исчезна. Радан се прекрсти, ја извади крпата од пазувите и ја избриша потта, па ги потера воловите. Петлите зачестија. Во самата зора стигна дома.

* * *

Бога ми, јас неznam што тие несреќни капетани толку им сториле на тие луѓе што пишуваат во весниците и книгите! Ама нека било кој го фати перото, веднаш ќе потегне на капетаните: та не знам — во црвени емении со опашки; те турот му е до земја, те ги прекрстил нозете на сицадето и пуши низ чибукот; те — зема мито; а веќе носот, главата, вратот, мевот ни нозете немој да ги спомнуваш! Тоа ќе го направи господ да те чува и да те брани. Ќе направат од здрав и цел човек наказа! Во сон да го сониш, би се уплашил, а камо да имаш со него некаква работа. Оно до душа, ни јас толку не ги бранам; ги има и накази. Овој свет и без тоа е така полн со јадови и накази. Ама зошто пак баш сите накази да ги пишуваш, така, што ни за што ни преку што, да ги плашиш чесните луѓе? Зошто не би се напишал некаков добар капетан?! Ете, на пример, јас знам еден многу добар и убав капетан, некој си Максим Сармашевиќ.

Има скоро две години откако добил капетански чин. Јас мислам да сте го виделе, ако сте биле некогаш на Великден или Богородица на собор кај Н-ската црква. Околинската кука е близу; нема ни саат одење оттаму. Демек, кога и да е собор кај Н-ската црква ќе дојдат и господата од Владимирци на соборот. Капетанот лесно ќе го познаете. Носи најнова униформа од сите униформисани владимирачки господи. Зад него на три чекори секога оди еден долг пандур со пиштоли и сабја на појасот, а од појасот му висе цел панаѓур од тоболки, паласки, чакмаци, и останати пандурски дрангулии. Тој пандур многу го сака капетанот; го донесе дури од другата околија кога се премести. Сем униформата и пандурот ќе го познаете капетанот и по не-

говиот убав стас и облик. Не е цабе, баш кога го погледне човек мора да признае дека самата природа го створила да биде капетан. Па уште оноа негово званично држање! Еве, би можел со вас да се обложам, за што вие сакате, дека не сте нашле до сега таков капетан, и во говорот, и во сме-вот, и во погледот, и во секој, како и најмал покрет, да му се огледува строгата званичност како што е тоа во Максим Сармашевиќ, нашиот убав капетан. — Ете, например, каков беше капетанот Јаков Јаковлевиќ, што беше над оваа капе-танија пред Максим. Никогаш не доаѓа во канцеларијата изутрина додека не испие во меаната пет-шест шишенца препеченица; па тогај ќе ги навлажни очите, а сè плука, олцка, ќе го размачка секој акт кој ќе му дојде до рака, а канцеларијата му заудара како ракијска мешина. А овој капетан јок! Тој доаѓа на сабајле трезен, чист, убаво исче-шлан, измиен; ќе седне кај својата маса, па ќе побара од својот пандур чаша ладна вода и парченце шеќер, кое вед-наш му се донесува на чист послужавник. Тој тогај ќе пив-не малку, па ги чисти ноктите, па пак пивнува, пак ги чисти ноктите — додека ја испие водата и ги исчисти ноктите. Потем ќе му се донесе кафе. Тој ќе запали цигара, пуши малку и шетка по канцеларијата, пак ќе пивне кафе, пак пуши и се шетка, пак ќе пивне кафе. Потем ќе му забележи на пандурот ако нашол нешто неизбришано и ненаредено, ќе го земе актот и веќе — ја почнува својата работа... Ете, на пример, каков беше оној Симо Симеуновиќ пред Јаков. Канцеларијата му е секогаш неуредена, непроветрена за-удара на актите, сем тоа што во лето ги собул кондурите тој држи на پلیца меѓу актите секогаш шише сурутка, што ја „пие од гради“. Демек, просто едвај си чекал час побргу да излезеш на чист воздух. А овој капетан не! Кај него по-ручок, нарочно преку лето, пенцерињата се отворени, на масата мора да има цвеќе; зиме се кади со измир или ше-ќер да ти е мило да влезеш. Скоро секој ден би сè судел, само да влеваш во така чиста, така проветрена и намириса-на канцеларија и кај така убав капетан!

Па и капетаницата и децата на Максим, сè ти е тоа некако улудно и во свој ред. А и децата се држат некако господски, истина малку се прелакати. Едниот му син е веќе поодамна во Белград, учи гимназија.

Демек, како што гледате, ретко каде да има така убаво и згодно капетанско племе. И тој убав капетан се подготви едно утро да иде по околицата.

— Подготви ли Ѓуко? — го праша својот пандур, сво-јот љубимец.

— Да, господине! — одговори пандурот, откако го сметна со левата рака фесот со пискул зад врат до рамето.

— И ти ќе одиш со мене. Речи им нека ја завртат колата. — Колата се заврти и капетанот седна и му мавна на Ѓуко со рака: — Ајде, качуј се! — Ѓуко се посади во колата наспроти капетанот.

— А сега, Ѓуко, право во Вучевица — ќе рече капетанот кога колата веќе излезе од дворот и потрча низ друмот. — Најблиску е и најзгодно е да се појади нешто. Ти веќе знаеш. А навистина, дали ти го понесе и она? — го праша капетанот Ѓуко, малку потихо да не чуе коларот.

— Грутката ли? — праша пак исто така Ѓуко.

Капетанот потврди климајќи со главата.

— Ја понесов. — Ех, господине, зар јас тоа да заборавам!

— Само штета што оној лола ја поткршил.

— Баш штета, господине. Толку голема грутка, не сум видел поголема. И ми соли памет дека нешто го плашело и откршило парче. Како јас да не знам дека тој тоа пијан го скршил. Нагрдил онаква грутка!

— Не мари ништо. Може да мине. Што велиш, Ѓуко?

— О, уште како, господине. Овој луд свет, што ти знае тој? Права стока!

— Само, Ѓуко паметно! Не сакам никому ни збор да си испуштил. Јас не сакам да ми се рече дека земам мито. И самиот гледаш; ако му земеш на неког јаболка од раце, ќе дигнат на тебе вика како на бел гавран. Овака јас нив малку поинаку ќе ги стридам. Само ти биди паметен. А веќе третата пара е твоја и божја!

— Фала, господине! — заблагодари Ѓуко откако се подигна малку и се гибна за капата. — А веќе за тоа не бери грижа. Ќе умеам јас нив да им подигнам како треба. Ти само сеир гледај, додека дојдеме во Вучевица. Тука ќе направиме сефте, па нека бидат елбет батлите вучевчани...

И така нашиот убав капетан се пушти во долг разговор со својот верен Ѓуко. Тука се развија големи планови; се измерија сите прилики и средства; се исмета капиталот; се изсидаа куќи; одеднаш да се рече: се почна од мала точка, од грутката шеќер што беше во Ѓукината торба, па се разви до најшироките граници. Во тој разговор и планирање стигнаа веќе и во Вучевица.

Капетанот слегна кај селскиот кмет Стеван Стенчик.

Одамна не била таква спешаница околу дочекот како тој ден во Вучевица. Кметот Стеван, неговите општинари и помлади трчат на сите страни и наредуваат што поарно да се подготви честа: Се колат пилиња, прасиња, јагниња; се прават зелници, виткалници и јајченици: се бара млад кајмак, сирење и млеко; се изнесува ракија препеченица од неколку години. Капетанот седнал во ладот на посланата авлија; околу него се насобрале постарите и поодбрани луѓе и се разговараат.

— Како е оваа година летината? — праша капетанот еден од нив.

— Та секако, господине! — ги нема оние стари години.

— Нема ја, се изгуби оној берикет. Памтам јас, додека бев практикант, па со 60 талира живеев поарно отколку сега како капетан.

— Да, бога ми, господине! — потврдуваат останатите.

— Нема денес ни берикет, ништо! Се изопачи и овој свет. Никој тука не го почита постариот, ни чиновникот, ни попот, никого. Нити некој се моли на господ, нити оди во црква.

— Да, бога ми, господине! — ќе гракнат они околу него.

— Ете, знам јас понапред. Ќе ти дојде собор кај црквата — секој празник безброј свет. Убаво ќе се помолат на бога, па тогај ќе заседнат крај софрата, ќе ги викнат бога ми и своите старешини, па тука се гостат и веселат до некое доба од ноќта

— Да, бога ми, господине! — пак гракнаа Вучевчани.

— Бев помлад писар кај покојниот Вула Ивиќ капетан. Кога се вратиме така од соборот, двајца пандури носат полни вреќи дарови. Тука имаш чорапи, крпи, јаболка, тканици, па бога ми и понекое руно и килим или јагње. А сега никој ни да се пошегува. Нема, нема, браќа, ништо, поминаа оние стари години кога имаше берикет.

— Право велиш, господине, бога ми! — ќе рече еден од селаните. — Овој денешен свет некако се обезочил и зафрлил. Господ да те чува! Што се прави, чудо што и ова малку господ уште го дава.

— А се зафрлил, брату, уште како! — продолжува капетанот. — Ене, пред неколку години, знам, ќе помине старешината. Ако го сретне селанец, макар и не бил од неговото подрачје, тој на цел пушкотет ќе застане и ќе му ја сметне капата; дури ќе се симне од коњот и ќе му одаде чест. А денеска не! Ќе помине покрај тебе, скоро да се исчеша со рамото, па баш ни во увото! Го викам, брату, ете по работа во канцеларијата, нејќе да дојде; по десет пати го праќам пандурот додека едвај го дотерам. Ете каков е денешниот свет! И ние на нешто се надеваме?! Мрка капа, лоша прилика! Утре да се отме нешто Босна или Херцеговина, кој би управувал над оној народ, туку пак ние чиновниците и старешините. А како, гавол, ќе управуваш, кога од тебе не се плаши! И тие пак правниците и лицеистите што учат таму во Белград, мислат така е тоа; мислат оваму печени пилиња паѓаат од небото. Рикаат непрестано „република“, та „комуна“, та „социјална демократија“, та не знам уште што. А не знаат тие јадните што би било од нас!

Ете, би дошол убаво некој Германец или Енглез и сите нас овака би не купил и однел на море лаѓи да влечеме. Сакаат република, комуна?! Виргаз за нив треба, виргаз!

И така дури почесот се зготви нашиот капетан сит се назборува горе-долу вакви разговори. Ги упати скромните Вучевчани да ги почитаат своите старешини, да ги слушаат и да им бидат при рака во секоја нивна работа. Понатаму ги опомена убаво да се чуваат од „републиканците“ и воопште од бургијашите, немирните и подозриви луѓе, и штом некого забележат должност им е веднаш да го јават на својот старешина, а тој веќе понатаму ќе прави што треба. Демек, ги посветува многу и многу. А и би требало да ги советува. Сега дури првпат дојде во Вучевица откако го поставија за капетан над таа околина. Тој често ги обиколуваше селата, ама секогаш се случуваше Вучевица да ја заобиколи; не му беше згодно да наврати во нејзе.

Потем настана добро гостење. Се јадеше и пиеше скоро до зори. Виното вучевичко е добро, па капетанот и малку се загреа и дури сега ја одврзанаеисцрпната торба на званичниот разговор; торба од која се кадар да излезат сите можни поуки во сите гранки на селскиот живот. Се честеше долго и за многу.

Дојде време да се тргнува. Капетанот тоа го наговести на кметот, а меѓутоа ги обмана очите на сите и намигна на својот верен Ѓуко. Ѓуко многу добро го разбираше тоа намигнување на својот господар. Како правејќи се на сето невешт, истапи малку настрана, па влезе во одајата. По него кинисаа и два општинари.

— Ама ти ништо, Ѓуко, не руча, жими вера — ќе рече еден од нив.

— Јас, бога ми, не може поарно да биде! Алал ви вера на вас и на вашиот дочек! Вие го осветливте денеска образот! — зеде да ги фали Ѓуко и ги потупка двајцата по рамо.

— Само не знаеме како капетанот. Дали нему му беше по волјата — ќе рече на тоа оној другиот.

— Како не! — почна натаму Ѓуко да фали. — Знај да не и ни во една капетанија ни еден капетан така дочекан како што вие го дочекавте вашиот капетан. Ене, го познавам по разговорот, како е весел и со добра волја! По другите села ќе го налутат, ќе се јадоса, па везден е намуртен. А сега, гледате ли само, како е разговорлив и како се смее. Сега како првпат кај вас. Не ли, до сега не е доаѓал, а? — ги праша Ѓуко дебнејќи згода да го оствари својот план.

— Не е до денеска. Ова е првпат. Другите доаѓаа почесто — одговара еден.

— Баш би било убаво — ќе рече на тоа другиот — да му зготвиме едно јагненце, а? Што ќе речеш ти, Ѓуко?

— Не си играјте со главата! — рече Ѓуко скоро разлутено, — Не! тоа никако да не сте го направиле! Веднаш ќе му ја расипете оваа добра волја.

— Та оно ние сакавме — почна еден од нив онака правдајќи се — да не го испратиме онака со празни раце.

— А знаете ли вие — почна пандурот поверливо и шепотејќи да ги уверува — дека тоа изгледа како некакво мито? Вие може би тоа и не го помислувате, ама сепак некако налик излева. И, што е најглавно, знаете ли вие дека овој капетан нејќе ни да чуе за мито. Ништо така не би го разлутило како кога би му поднел човек нешто за што би можело да се рече да е мито. Ете, жими вера, така се разлутува што по два дена ништо не каснува од тежок бол. Јас знам дека вие немате ни за што да го подмитувате. Туку онака од рака ќе дадете нешто на својот старешина, бидејќи првпат ви дошол во село. Ама тој самиот ќе мисли дека го митите, и не чини.

— Не! Не дај, боже, да го митиме, — почна да го уверува Ѓуко едниот од нив — туку велиме затоа што првпат ни дојде; не би било убаво да иде онака, без ништо.

— Да, да — почна пак Ѓуко да навраќа вода на својата воденица — оно вистина така, ама што ќе правиме, кога тоа некако не ќе биде во ред! И откако малку се помисли, додаде: — Сепак вие можете некако да не изгледа ни како мито, нити пак да си оди онака со празни раце.

— Па деде Ѓуко, жити вера, како би можело тоа да се направи? — го праша и се долепија до него да чујат поарно.

— Зготвите му вие нешто да понесе на своите деца — ги учи Ѓуко чисто шепотејќи. — Тоа ќе биде најубаво!

— Да, бога ми, право велиш! Туку што?

— Хм, хм, што? — божем размислува Ѓуко. — Хе, што, тоа е мака сега. Да е нешто за децата онака, убаво.

— Да зготвиме едно мало прасенце?

— А не! Тоа нема да биде во ред. А и да е, тој прасиња сега има. Баш пред некој ден' му се опраси свињата.

— А дали би било убаво едно јаренце? Децата сакаат јаренце.

— Оно сакаат, ама пак, пак, и тоа некако не е убаво. Поарно би било да им се купи нешто убаво. Ама гледаш, вие овдека немате поблизу дуќан. Хеј, хеј, баш незгодно. А би можеле да им купите по еден лимун, или по малку убав шеќер.

— Их, брату, да сум знаел, — се тувкаше едниот — би можел да купам оној пат кога оноа слегов во град!

— А! Знаете што? — викна Ѓуко како да се досетил. Кога рече во град, и јас баш утринава се вратив од град, па патем го сретнав капетанот и тргнав наваму со него. Јас купив за мојата челада малку шеќер, можам да ви дадам, кога баш сакате. Макар јас пак би ишол 'каслен затоа во град.

— А дали ќе чини?

— Како не би чинело? Јас што купувам, пред начелникот да изнесам, не би се засрамил. Онолкава грутка шеќер нема да најдете нити во Белград.

— Е баш, Ѓуко, фала ти! Ајде да ги викнеме и оние двајцата општинари.

— И кметот викнете го — рече Ѓуко — нешто да не му биде криво што не го прашате.

— Да, да и кметот да го викнеме! — и се сложија обата и отидоа да ги викнат, а Ѓуко остана смешкајќи се задоволен што така славно му врви работата од рака. Проширна малку од собата и го погледа капетанот, па намигна, како да вели: „Гости се ти, господине, уште малку! Твојот верен Ѓуко знае што работи. Не бери ти грижи!“

Во тоа сите четири општинари и кметот и право кон Ѓуко во собата.

— Е, па ајде, Ѓуко, — ќе рече еден од оние што малку порано ја уредија со него работата. Ѓуко и' се приближи на колата и ја извлече торбата, па како закривајќи ја зад себе, да не догледа капетанот ја однесе меѓу нив. Ама остриот поглед на капетанот го следеше добро што работи Ѓуко и да би се нашол тука некако уште поостер поглед од капетановиот, би можел убаво да забележи како капетанот задоволно се смее кога го виде Ѓуко, да ја зема торбата од колата. Ѓуко ја соопшти целата работа и на оние двајца општинари и на кметот сосема потенко и разговетно, што они во тој момент ништо друго не зажеlea, туку „да не биде претерано скапо“.

— Како би ви поскапил јас вам! — одговараше Ѓуко на таа нивна желба. — Та би ме отруле лебот и солта ва-ша. Не, бога ми, рамно три талира сум дал за нејзе.

— Е баш скапо си платил, брат Ѓуко! — примети кметот. — Скапо не е фајде.

— Да навистина поскапо, ама е и убаво! Погледајте вие колкава грутка шеќер!

— Дај де, Ѓуко, да видам! — побара кметот; ја зеде и почна да ја превраќа таму-ваму, па рече: — Не е фајде, добра грутка, само штета што е поткршена.

— Ништо тоа не фали. А, бога ми, сум дал рамно три талира. Не е право да штетам.

— Најдокрај и чини — рече еден од општинарите. — Само да не е поткршена.

— Баш, Ѓуко, доста ти е дукат — ќе рече кметот — немој ни ти сега да затегаш. А навистина да не е така оштетена би ти дале и три талири.

— Ајде, Ѓуко, да си одиме, Ѓуко — викна капетанот и некои потрчаа кон собата да го викнат.

— Ете ме, господине, ете сега! — се одзва Ѓуко и навали на општинарите. — Е нека е за дукат. Наши луѓе сме, а три цванцика не се бог знае што. Дајте ми пари, ете ме вика капетанот; поитајте и вие. Сега е баш и редно, како на поваѓање, да му дадете.

Кметот извади од кесето златен дукат и му го даде на Ѓуко.

— На, брат Ѓуко, и алали!

— Нека ти е анал, брату! — рече Ѓуко предавајќи ја грутката на кметот. Потем му пријде на капетанот и го праша: — ќе тргнуваме ли, господине?

— Подготви и заврти ја колата! — рече капетанот и Ѓуко отиде да чепка нешто со коларот околу колата.

Додека капетанот разговараше уште со луѓето, дотогаш колата веќе беше сосема готова. Коларот ги држи в раце уздите и чека да тргнат. Ѓуко готов чека до колата.

Стана и капетанот, им заблагодари на дочекот, изговори неколку многу поучни зборови и тргна. Додека му пријде кметот и зад него два општинара со грутката шеќер.

— Господине — ќе почне кметот — не е баш редно да си заминеш од нас со празни раце — па му ја подаде грутката шеќер. Капетанот правејќи се како божем тоа не му е по волја, стана сериозен и праша:

— А што ви е тоа?

— Та ете, малку шеќер, велиме да однесеш на твоите деца, нека се живи и здрави! — вели кметот.

— Та не требало тоа... Баш не требало — небаре нејќе капетанот. — Јас од никого не земам ништо. Туку веќе...

— Однеси, однеси на децата, господине! — гракнаа останатите. — Деца се, нека им го заблажат кафето.

— Па оно можам на децата да им однесам, ама баш не би требало да правите; право да ви кажам, не ми е по волја. И не би зел да не сте вие. Ама сега што му драго — се изговара капетанот, а Ѓуко само се смее под мустаки.

— А немој нешто да замериш, господине, — вели кметот. Ние сме прости луѓе. Не е да речеш какво мито, чувај боже!...

— Нити би ви зел јас мито! — го прекина капетанот. — Да ми дадете полна соба дукати, не би ни погледнал, семо ако е мито. Овака за љубов и добро познанство можам да им однесам на децата малку шеќер. — Тогаш се заврти кон Ѓуко и рече: — Деде, Ѓуко, стави ја и оваа грутка во колата! — Ѓуко ја зеде и веќе ја стави каде што стоеше.

Се опрости капетанот со своите, седна во колата и киниса. Вучевчаните останаа многу доволни што умеа така убаво да го дочекаат својот старешина. Оттаму тргна капетанот да ги заобиколува останатите села. Во Кујавица го разгледа спорот околу потесот, каде што обете парнички страни ја купија од Ѓука грутката шеќер која што тој „за својата кука ја набавил утринава кога тргнал од градот“, и му ја дадоа на капетанот така од рака да ја однесе на своите деца. Во Свезда капетанот го извиди спорот околу некоја селска воденица, ги поучи луѓето да ја слушаат власта и да и' бидат на рака; и тука парничките страни му ја дадоа на капетанот грутката шеќер да ја однесе на своите деца од рака. Во Крњик пак извиди некаков спор околу потесот и покрај другото добро го ислуша попот Перо Поповиќ кој му се пожали на учителот Сретен Павловиќ дека е немирн, дека го псуе законот, верата, ги расипува децата, им дава некакви недобри книги да читаат, им вели дека горе нема ни небо, ни рај, туку да е тоа некаква празнина, им вели дека не треба власта да ја слушаат, кое веќе капетанот го „зеде на знаење“, и ја доби, се разбира, пак грутката шеќер од рака да ја „понесе на своите деца“. Оттаму замина за Прхово, Драгоевац, Мрѓеновац, Миокус и така натаму по сите, на број 54, села во својата капетанија. Секаде имаше по малку службена работа: некаде ќе извиди некаков спор, некаде ќе заповеда нешто, некаде ќе испита да не би да има некакви бургијаши и така натаму, што веќе оди во службена должност на така одличен капетан кој што само со својата примерна и ревносна работа и големо снисходителство спрема своите претпоставени дотера до такво свое звање. Секаде одржа убави беседи, полни со поуки какви што може да ги искаже така вреден и ревносен капетан. Секаде беше добро дочекан и угостен. И најдокрај секаде ја доби онаа истата грутка шеќер од Ѓукината торба да ја „однесе на своите деца“, така „од рака“. Цела недела зачмаа нашиот капетан патувајќи по околицата по своја „службена должност“.

Кога веќе се враќаше и беше наблизу до Владимирци, каде се наоѓа околицката кука, ќе рече задоволно на својот верен Ѓуко:

— Па Ѓуко, батли ли се Вучевчаните, а?

— Добро е господине, добро! — одговара Ѓуко смеејќи се. — Само би можело и уште поарно да биде. Штета што оној никаквец ја поткршил, а секаде би можел да ја дадам по три талири:

— А по колку помина овака?

— Едвај по еден дукат.

— А колку веќе си заврзал?

— Онолку колку што села заобиколивме.

— Баш сме на штета што е поткршена; — рече капетанот и откога исмета во себе додаде: — знаеш ли, Ѓуко, колку сме на штета?

— Колку, господине?

— Педесет и четири села, рамно десет дукати и два талира.

— Их, за бога, господине! Многу; — се зачуди Ѓуко на толкавата штета. — Ах, за сето крив е Радан.

— Нека го, Ѓуко. Ќе ми го плати он тоа мене убаво — попрети капетанот.

Во тоа веќе и колата стигна пред околинската кука, каде што слегна капетанот со својот вреден Ѓуко и богата жетва.

Сé пак си тргна по својот пат. Како и порано: должноста се вршеше како и до сега, само што сега почна да стои во Ѓукината соба онаа торба со грутката шеќер, и што капетанот сега, кога оди изутринава по канцеларијата припивнувајќи кафе, шепоти некакви бројки и често се задлабочува во сметање. Еднаш така се беше занел, што на некој акт на место номер, кој требаше да го запише, запиша „Номер 54 дук. со 12%...“

*

*

*

Боже мој, каква ли е таа врева во Крњик! Чукаат тапани, вријат дириња, пискаат зурли, цикаат кеманиња! Баш одамна не е имало таква бука за чудо ни во Владимирци, каде што е капетанијата, а камо ли во Крњик. Не треба да се чуди, — голема е веселбата!

Слави слава Давид Узловиќ, општинскиот ката. Му дошле госја сé по избор. Веќе и да не ги споменувам одбраните луѓе од самото место, на прилика: новиот учител Симо Стојкиќ што го замени Сретен Павловиќ, оној што го отераа лани дури таму во Влаха околу Мироча, за казна што ги расипувал децата и што говорел нешто лошо за власта; нема да го споменам ни самиот домаќин кој што туку изучи малку основно школо, се отргна од татка си и се пушти во пискарање по селските канцеларии, така што и татко му го откажа од себе да не знае за него и да нема удел во татковината со останатите браќа; а тој после удари уште во полошо пискарање и адвокатисување, ги изучи на прсти сите закони и положителните и одречните, после се докопа до општинското писарство и во таа своја должност, „пестејќи и мачејќи се“, спечали некоја пара за десет години, па сега, фала богу, има со што да ги дочека своите пријатели и познати. Нема да го споменувам ни поп Перо, оној што во најголема трка на коњот може да носи оканица вино на глава а да не ја преврти; и што секогаш води со себе едно црно куче, па еднаш го заклучи во црквата после вечерната: цела ноќ не-

среќното куче виеше по црквата, скакајќи по сите столови; луѓето далеку бегаа мислејќи да се јавила некоја чудна сила испратена како казна за нивните греови, а кога утредента со страв пристапија и ја отворија вратата, за големо чудо, излезе од црквата поп Периното куче. По црквата сè испретурано и расфрлено, три дни и три ноќи четеа три попови бдение додека црквата пак се исчисти. Демек, да не ги споменувам тие личности што се секогашно Узличево друштво, туку да ги споменам само натамошните гости кои се потрудија да му дојдат на веселба. Красни се тие гости, на далеку ги нема. Тука ви е учителот Иво од Скупљени; па оној друг Иво, учител од Јаловиќ, па Станое учителот од Муратовци; па попот Еротија оној шашлив од Миокус, што рже по женските кога е кеифлија и што пее заедно со циганите некакви непристојни песни. Тука е дури и самиот капетан Максим Сармашевиќ. Останатите се општински кати и веќе така, пак одбрани гости, кои доликуваат на катите и имаат благодарност и љубов во него.

На капетанот униформата е веќе прилично изабена; навистина уште се издвојува од останатите што се врвчат тука по должноста своја, ама е изабена. А и време е веќе да се изаби, бидејќи овоа сега е трет Гурѓовден оттогај кога Вучевчаните му го направија првото прочуено „севте“. И навистина, се погодија многу батли луѓе, тие Вучевчаните. Колку пати нашиот капетан ја обиколуваше околицата по службена должност. Колку ли пати неговиот верен Ѓуко правеше пазар со онаа грутка шеќер, а никако да ја продаде за три талири, туку се на пакост за дукат!

Демек, како што гледате, голема веселба прави Давид Узловиќ. Тука се јаде, се смее и пее, тука се пие, тука се свири и се играе, тука се и напива по ред во здравје на секого. Се пие за здравјето на господата и оној што ги измислил господата; Се напива за здравјето на „добрите луѓе“ кои ги повикуваат господата во својот дом и ги гостат и честат, колку се може и колку дал господ; се напива за здравјето на домаќинот Давид, кој што со труд го спечали својот чесен дом и во домот имот и намирници, и денеска може човечки да ги дочека своите одбрани госја. Сите здравици се покитнести од покитнестите; учителите, поповите и катите се натпреваруваат кој поубаво и погодно ќе окити, сложи и наздрави. Штом нешто се наздрави, веднаш Ѓуко испалува од пиштолот; учителите и поповите тогај го извираат на стотина извијатоци оноа нивното долго: „многаја лета“, а циганите ќе потклекнат како орли околу стрвината, па ќе дрекнат од петните жили, „Зоооорт зорт! зорт! зоооорт!“ и ќе го загребат оној веќе секому познат цигански туш.

Здравиците, пеењето и свирењето се прекинуваа само кога гостите ќе се наклопаат на разни мрсни печења, да се

омезат. Ама дури со оноа мрсно мезење би се почнал пријатен разговор. Сите беа добри познати па и разговорот нивни беше поверлив.

— Служите се, господине!—го нуди со некаква сурова радост пијаниот Узловиќ својот најмил гостин, нашиот убав капетан. — Служите се, повелете, колку што дал господ и добрата година донела.

— Хм, хм, Дашо. — почна чисто да се шали онака доста накитениот капетан. — Тебе ти е, ми се чини, секоја година добра, а?

— Не се грижи ти за нејзе, господине, упаѓа во зборот поп Перо. — Жније он добро и без срп! Ха, ха, ха, ха! Нели, Дашо?

На оваа попова досетка се истури меѓу сите госја со грохот: — „ха, ха, ха!“ па дури и циганите се насмејаа.

— А ти сигурно со срп жниеш попе! — му врати Давид, и сакаше нешто пожешко да дотури, а капетанот го прекина:

— А ќе биде ли оваа година, Дашо, добра жетва, а?

— Фала на господ и на власта, господине! — одговори Узловиќ клањајќи се и ставајќи ја понизно раката на градите. — Добро ќе биде, ако даде господ! Само имам малку мака со Радан.

— Што: Ќе дрекнеме ли скоро со јарето? Ха, ха, ха! — праша и се насмеа капетанот преку мрсниот залак од пилешко. — Поп Перо се фати за брадата и направи како прч: „Мехе-хеее!“ И сите гости со грохот се насмејаа.

— Кеце, попе, во грмушката!—викна учителот Симо и пак се истури: „Ха, ха, ха!“ а Циганите веќе се превраќаат од смев и се удираат еден друг со дирињата по глава.

— Е, ќе му дрекнеме ли, Дашо, а? — го праша капетанот Узловиќ откако веќе прилично се мезеше.

— Па оно, господине, — почна малку потихо Узловиќ, а се доближи пред капетанот — не би требало уште, ќе му дојде и на тоа времето. Ама некако слабо оди со интересот. Не плаќа на време. Ќе помине зад рок по цели три месеци. Вели: „Не се може“, а вamu не сака да работи, па уште и се пропила.

Во тоа време поп Перо со учителите зафана да зборува, а Давид и капетанот го продолжија своето.

— Деде ти, Дашо, ние нему баш да му дрекнеме, најубаво ќе биде. И без тоа мене ми го наполни окото оноа неговото лозје во Прљина.

— Та и јас фрлив око, господине, на онаа ливада на луката. Ја нема во целата капетанија!

— Бога ми, Дашо, нема онакво лозје во три капетанији. Сакаш да ми го оставиш жити вера!

— Со драга волја, само да ми е да се догреbam.

— Хм, и ти уште, само да се догреbam!? Стегни го ти

него: „Пари, море, ми требат!“ Он не ќе има, а ние нему јарето пред куќата, па ете си се догребал! Туку, колку сакаш за оноа лозје, да се погодиме?

— Не можам јас, господине, сега да ја ставам тавата, а зајакот во шумата.

— Ама, остави ја ти смеата. Дашо! Тавата е, тава, зајакот е зајак; а ние сега, при овакво убаво печено и вино, не ни дошло ни до зајак ни до тава, туку до барабанот и до тоа како ќе ги добиеме: ти онаа ливада, а јас оноа лозје... Деде, море, речи, колку?

— Лесно ќе се погодиме, господине. Само да му ги искорнеме од раце.

— Е, не е туку уште! Тоа е веќе искорнато. Та и си му ги искорнал уште тогај, кога си му зајмил 50 дукати! Го знам јас тоа! Туку, ајде ти мене речи ми, колку?

— Осумдесет господине!

— Што, осумдесет? — праша капетанот, и малку се смурти и набра веѓи. — Осумдесет дукати? — рече Узловиќ, ласкаво смеејќи се — Мислам не е скапо?

— Какви осумдесет? — затегнува капетанот да се ценка. — Јас не би...

— Не, не, господине! — што поскоро му упадна во зборот Узловиќ. Се шегувам... Тешко ќе се погодиме. Нека стои, бога ви, друг пат!

— Е, добро, добро. Те знам јас тебе, Дашо, — зеде да го тупка по рамо капетанот. — Нема ти да бидеш така цврст на погодбата. А навистина, како ти останаа они должници? Како Стојан Павловиќ и Обрад Јешиќ? Како Иван, Вуксан, Гураќ, Ненад и тие другите? Можеш ли со нив да излезеш на крај?

— Та тркалам по малку, господине, — одговара скромно Давид.

— Само ако некаде* запре, мене дај ми го па ќе им го чукнеме барабанчето пред кука! Барабанчето ја! Што, бе, земаш пари кога не можеш да ги вратиш! Кај мене, Дашо, нема шега! — Тука капетанот се фати за чашата, во која што имаше до половина вино.

— А, молам, малам, — прибрза Узловиќ и го зеде шишето да послужи. — Нема вие на мојата слава да пиете од половина чаши!

— Ехе, Дашо, и оваму, оваму, — кречнаа останатите гости забележувајќи дека се послужива вино. — И ние не сме по половина луѓе. Гледај го! Се зашушукал везден таму кај оние сјајни пулии, па не заборави! — зедоа да го укоруваат што шушка со капетанот.

— Господ го заборавил душманот, браќа! — се изви-нува Давид послужувајќи ги.

Капетанот ја дигна чашата и ја чукна со нејзе чашата на поп Перо.

— Деде, попе, стара бекријо! Те знам јас тебе, ти полна оканица на главата. А три дни го држевте оноа бдение, а? Туку нека, деде уште по една! — и пак се чукнаа.

Сите ги дигнаа чашите, се чукнаа и гракнаа:

— Ајде ова за здравјето на капетанот! Ајде за капетаново здравје. Наздрави де, поп Перо! — Го понудија поп Перо да прочита здравица.

— Нека наздрави учителот Иво — вели попот. — Де ти, Иво! Ти умееш поарно.

— Не, не, — се неќка Иво — ти, попе, поарно умееш. На тебе е редот.

Сите гракнаа:

— Поп Перо, поп Перо! Деде попе!

Се дигна поп Перо и наздрави навистина добра здравица во капетаново здравје. Го накити, боже мој, што може поарно да биде! Како во Владимирци и секаде по околицата стана среќа откако дојде така добар капетан. Како оттогај житото добро раѓа, овците се близнат, роевите не бегает. Како се изгубија гасениците, враните и чавките што го затираат овоштите и посевите. Како сега нема ни гламја, ни поплава, ни град, ни суша. Како на сите страни „благодети“ и изобилие во виното, житото и емишот.

И тоа се откако дојде така чесен, вреден, ревносен и редок старешина во овоа подрачје, кое нека дава господ долголетно да се подржи под родољубивата управа негова, а сè на среќа на верните синови на оваа земја кои знаат на секого заслугите да ги оценат и уважаваат, за „многаја лета!“ И сега грмна едно опште „многаја лета“, и Гуко пука од пиштолот и Циганите ударија така горостасен „Зорт“ и туш, што дури во другото село се стреснаа квачките од сметиштата во кои што се беа безгрижно распретале, и закокотаа поплашено, а пиленцата само се припија во нив и протегајќи ги своите уште голуждрави главички само туку направија „Кррррр!“... И самата живина виде дека некакво чудо настанува.

Демек, така се честеше и пиеше на Давидовата слава дури до зори. Некои гости веќе почнуваат да увидуваат дека е веќе доста и ги викаат другите да си одат. Давид нуди да се испие барем уште по едно за среќен пат, што Циганите веќе залипнаа викајќи „зоооорт!“, а меѓу госјата се заори вика каква што сигурно не е било ни на циганска слава, а камо ли на некоја друга рисјанска. Би било убаво сега Гуко да пукне од својот пиштол што посилно може и што сигурно во својот век нити пукнал, нити ќе пукне, ама баш сега не се чуја неговите лиштоли. Капетанот од кожа ќе излезеше што Гуко сега не дава израз на таквата веселба,

ги собра веѓите, па потрча на пенцѐрето, а чисто цика: „Те кај е тој? Пали, море!“ Но баш во тој момент се подели Ѓуко со еден селанец; селанецот отиде на горе по сливарот, наметнал на грбот торба, а од нејзе зјае врвот од грутката шеќер. Капетанот веднаш го мина лутината, а уште се држи намуртен.

— Што чиниш ти таму, море? — Привикна на Ѓуко и како да попрети со главата.

— Сега, сега, господине, ете ме! — одговори Ѓуко откога му климна со главата на оној селанец па тогај ги грабна обата пиштола и викна што може повеќе „зооорт“, и ги испука.

— Да живее Ѓуко! — гракнаа гостите.

— Ајде овоа во Ѓукино здравје! — рече капетанот откога му пријде на столот и ја зеде најголемата чаша. Сите ги зграбија чашите и се напија за Ѓукиното здравје. Пак се јавуваат гласови за појдување. Пак нуди Давид по „една од нога за среќен пат“. И така подготвувајќи се да си одат, се напија за здравје на учителот Симо, па за здравје на едниот и другиот Иво, па за здравје на поп Перо, па поп Еротие, после пак од началото, па за здравјето на капетанот, па терај на ред додека стигна и вечерата. После вечерата се редеа наздравици од капетанот до Ѓуко и од Ѓуко до капетанот, додека гостите веќе не дојдоа во таква состојба, што веќе нити се разбираа меѓу себе.

По некаков инстинкт тргнаа веќе да си кинисуваат. Секој по нешто мрмореше, со некаков нечуен јазик.

— Ама да ти — се исправа Узловиќ пред поп Перо меткајќи се. — Ја, да ти чу ли, капетане Знаеш, ливадата...

— Вино, — мрмори капетанот држејќи се за својот Ѓуко да не падне — вино... ти, Дашо... лозјето... Не се грижи ти... Барабан сум јас море!... Да, јас... барабан!

Најдокрај и тој гѹмбус се стивна. Се стивна во Давидовата кука, се умири сѐ по Крњик. Месечината свети помалку. Кога ете ти го оној селанец со торбата преку раме, наиде на оној стар мост, што може би и сега е на Крњичевската река. Што туку дојде до сред мост а од оваа страна малку клацајќи се пред него излезе Радан.

— Ти ли си тоа, Радане?

— Куме Мато! Гледај, ти си! — рече Радан како малку да се тргна. — Ете јас гледаш, така! Малку бога ми, куме, па што му знам.

— Зар пак, куме? — го праша Мато прекорно.

— Тссс, куме, што ќе правиш? — почна Радан, малку пијан, да се правда. — Грижа, куме! — и тука мавна со раката како сѐ да пропаднало.

— Хеј, хеј, мој весел куме! — рече Мато чисто жалосно. — Ајде дома, куме, ајде дома! Утре треба да се порани...

— Хе, дома! — го прекина Радан, некако се насмевна. — Во чија кука? Ти мислиш онаа е моја? Еј, мој куме! Узловиќ, Узловиќ! Гледаш, тука ми се искачил! — и покажа со прст во темето.

— А децата, куме?

Та, децата, моите деца? Не е светот решето! — Тука Радан погледна снуждено пред себе, па кога ја догледа крај Мато торбата што ја спушти со грутката шеќер, го секна нешто, го прекина оноа што го почна и веднаш праша: — Што ти е тоа куме?

— Ништо, некаков шеќер.

— Каков шеќер? Дај да видам! — и бргу ја извади од торбата грутката шеќер, ја загледа и климна со главата: — Их, куме, зар и ти?! Што ќе ти тоа? Да баш онаа, еве поткршена? Куме, што ќе ти оваа?

— Сакам утре да му ја дадам на капетанот да ми потврди некаква тапија, па ја зедев...

— Од Ѓуко ли?

— Да, он има од некаде.

— Те молам, куме, фрли го тоа! Тапија! Каква тапија? Нека пропадне! Фрли ја, ти се молам ако си ми кум!

— Сум платил, како да ја фрлам.

— Е, мој куме, — рече Радан. — Јас до сега девет пати сум ја плаќал.

— Зарем оваа грутка?

— Таа, баш таа истата грутка, ја познавам добро! Јас му ја купив на капетанот. Еве, кај ја поткрши црното дете на бродот кај Петровиот Вир!,... Гледаш, па девет пати, мој куме, и ете додека сум дотерал! — заврши Радан, па климна со главата невесело, погледна нешто долу во водата, па почна да го влече Мато за ракав шепотејќи:

— Куме, куме! Гледај, гледај!

— Што, куме? — праша Мато зачуден.

— Гле'ај го оноа долу, гле'ај? ... Гле'ај како седи: Та ене го, ене, се црнее!

— Ама што е?

— Дете, ене, куме! Зар не гледаш? Та стој де! — викна Радан и опцу така страшно, што Мато се стресна од страв; ја дигна она грутка шеќер, па што може повеќе мавна со неа во водата, се разлегна плусок под мостот, а он некако накривечки се насмеа: — ха, хаааа! Куме! Гле'аш оооотице!

На Мато му отиде косата нагоре.

— Ајде куме, дома! Ајде, и јас ќе одам до твојата порта! — го викна Мато и тргна.

Кога беше кај портата да се разделат, Радан ухна и рече:

— Девет пати, мој куме, не е шега!...

— Еј мој весел Радан? — прошепоти Мато и се заврте нагоре по пат кон својата кука.

*
* * *

Ако си некојпат нешто нерасположен и со лоша волја, ти тогај сврати — особено ако тоа биде зима и кога е некаква жестока мекава — во кафенето „Кај петелот“. Тоа ти е најпотребен и најсигурен лек. Во театар слободно можеш да не идеш затоа што може цела ноќ ќе плукаш и ќе останеш уште позловолен. Поарно иди ти во кафенето „Кај петелот“. Дури тука е и театарот и комедијата! Кој што само сирне низ вратата, изгледа да се зготвил да изиграе улога од некаква комедија и тоа, секој поинаква улога...

Во кафенето „Кај петелот“ доаѓа цел свет, па скоро не само цел свет, туку и оноа од оние „три села повеќе“. Целиот тој свет е разнолик. Никаде не ќе можеш да најдеш сличен нос, ни око, ни капа, ни облека, ни лице, ни одело, ни кондури. Сè е тоа во другиот подруго!

Добро би било само да седнеш и да гледаш сеир.

Ќе дојде еден, ти нуди што може пољубезно резенче од родоква, друг ти нуди солен мигдал, трет ти се плачи на музикантите што свират чардаш, а он им нарачал „Си спомнуваш ли за оној час“, — и тоа така ти се жали, што и самиот тебе ти иде сожаление што не го свират „Си спомнуваш ли за оној час“; пет ти пришол, па ти поднесува под нос цимирина или кебапче, целото извалкано со сол и моли само да пробаш за негова љубов. Онаму пак некој Маџар се помамил по музиката, дигнал нога и бие со топукот во масата. Таму пак околу една тркалеста маса ги наставале еден на друг рацете на рамето, па потскакнуваат онака седејќи на столовите како да играат оро. Онаму крај друга маса печат деца, се кикотат неколку женски и мрморат војници.

Демек, на сите страни врева, викот, тропот, свирење, пеење — само бруи. Така ти е тоа скоро секоја божја вечер во зима.

Една вечер имаше така жестока мекава. Фучи ветерот, а шушлецот ти ги магли очите, каде што се завртиш. Во кафенето „Кај петелот“ е полно. На една мала маса седи еден долганџо со гунец и доклии пантолони, го накривил фесот, се искривил, па мафтајќи со рацете му раскажува нешто на едно момче што седи на истата маса со него. Келнерот донесе уште две чаши пиво пред нив. Долганџо ја зеде чашата, се чукна со оноа момчето и од кога ја испразни до половина, ги избриша со дланката устите и рече:

— Ете, заради тоа, мој Пајо, беше и потегни и повлечи!

— Бога ти, кажи ми право, кој прв се сети на такво гаволство? — праша Пајо.

— Кој? Он, ете кој! — одговори долгачкиот — Оно, до душа, можам и јас доста што да изумам, па уште и поарно од него, иако он е капетан, а јас прост човек, негов пандур, туку кај би се јас уште замесувал околу такви драгули! Нему му е лесно, седи безработен везден, па изводи. Така беше и со таа грутка шеќер! Влегувам јас едно утро во канцеларијата, а она му стои на столот. Јас малку се зачудив, бога ми. Откаде сега тоа, мислам сам, кога нашиот капетан не зема од никого мито? — А тој виде како јас се чудам, па ми кажа како он таа грутка ја набавил, ми кажа сè како смислил и што ќе правиме со неа. Мене ми ја такса третата пара. Та, знаеш, фала богу, да не му бев јас, ни грош немаше да земе! . . .

— Па барем ти ја даде ли таа трета пара? — праша Пајо.

— Ми даде нешто, ама ми закачи рамно дваесет дукати! Знаеш, кога е фрлена онаа првата грутка во водата, оној селанец кога ја фрли, отидов јас во Белград и набавив друга исто таква. После веќе не ја носевме по селата туку ја чував јас во мојата соба, пред канцеларијата.

— Сега сигурно не ви врвеше убаво трговијата? — забележи Пајо.

— Е, уште како! Сега дури одеше како што треба. Доваѓа некој си Милетиј од Миокус да ја потврди процената. Нужда му е на човекот, сака да извади пари од фондот, го стегнале некои должници. Се згргурил, невесел, ќе го пуштам во канцеларијата кај капетанот ќе се навалам да слушам. „Откаде си ти“ го праша капетанот онака малку остро — „од Миокоус, господине“ — „Што сакаш?“ — „Би потврдил некаква проценка.“ „Дојди утре!“ му одговара капетанот. Ќе излезе сиромав и ќе почне да ми се жали, јас ќе ги симнам рамената. Ете ти го утреден рано пак моли.

Пак капетанот одлага: „утре!“ Демек така го одбива неколку пати. Човекот го притиснала нуждата. Излегува еднаш од канцеларијата и само да заплаче. Го прашам што е, а веќе ваму знам, капетанот ми нарача. „Мака и зло“, вели, а јас не знам кога ќе ми дојде и мене редот еднаш! — „Море дојеси му ти нешто на капетановите деца како бакшиш“, му велам јас, „па да ви’иш тогаш!“ — „Ама ако сака, ќе донесам, кој не би, само нека има фајде!“ Јас тогаш ќе му ја понудам грутката шеќер и ќе му речам дека тоа најповеќе би одговарало да се даде. Ќе ја купи он грутката и ќе ја однесе на капетаницата. Веднаш капетанот со него инаку, ќе му ја потврди и процената и ќе го научи како побргу ќе дојде до пари. Штом ќе отиде човекот, јас грутката и пак во мо-

јата соба. Ќе дојде друг да моли нешто, така ќе помине и тој. Демек, секој ден туку ќе ја купи некој од мене грутката шеќер.

— Ама зарем луѓето не ве забележиле што работите?

— Не. Ѓо намирисаа тоа они веднаш, ама молчеа! А и што би направиле? Зар ти уште не знаеш што се нашите капетани. Просто, ако не му е по волја, нема ни да чуе додека не му тутнеш нешто. Некогаш се давало на очиглед, а сега тоа оди згодно под рака. Луѓето им го знаат табитот, па што ќе прават, плаќаат. Гледаат дека без тоа да заобиколат не можат. А пак да се жалат, кај ќе излезе на крај шутиот со роглестиот.

— Бога ми, вие така многу сте заработиле!

— А што ти мислиш! Ѓо гледаш ли ова кафене? Него го созида капетанот од таа грутка шеќер. Мој Пајо, паѓа тука пари како дожд.

— Ама пак ти не ми кажа мене како се скаравте.

— Почекај да ти кажам. Знаеш, кога почнавме да тргуваме со онаа грутка, отпочна да запишува колку пати се проладе. Гледам јас па ми е криво што запишува, сигурно јас нема да го обманам. Кога е така, почнав и јас да бележам на грутката шеќер; кога се продава ќе повлечам со молив една црта. Кога дојде да си ги видиме сметките, а тоа го работевме секој месец, по неговиот рачун излегува да е продадено еднаш повеќе, а по мојот не излегува. И баш сега каде сакаш можам да се заколнам, ништо не печалам да лажам, право бележев. Околу тоа ние ти се закачивме здравата. Тој мене: „Арамијо!“, Јас пак нему: — „Лажго, качак над качаците!“ За малку што не се фативме за врат. Јас, ни пет ни шест, излегов од него. И кога си ги расчистивме сметките ми закачи цели дваесет дукати!

Тогај влезе во кафенето еден робијаш од оние на кои им се симнати прангите и служат во полицијата за нешто; пред вратата, се гледа низ стаклото на средината, стои цандар. Робијашот зеде некакво долго шише бира и тргна. Ѓо догледа нашиот долганцо, па се загледа во него како да го познава, се загледа уште поарно, па го викна:

— Ти ли си, Радане?!

Робијашот застана, го погледна и викна: — Аха, Ѓуко! Гледај, бога ти, откаде ти овдека?

— Ме донесе и мене ветерот, Радане. Гледаш, јас со мојот капетан квит?

— Одамна ли си дошол од Владимирци?

— Некња си тргнав.

— Жити вера како се моите весели деца? Каде ли се сега?

— Ајде ти, море! Што чекаш цел ден? — му подвижна цандарот отварајќи ја вратата и Радан отиде без да дочека одговор.

— Гледаш, сиромав! — ќе рече Ѓуко гледајќи по него
— Тоа е, Пајо, оној селанец што му ја донесе на капетанот онаа првата грутка шеќер.

— А зошто е на робија? — праша Пајо зачудено.

— Зошто? Што го снајде кутриот беда! Беше тој чесен човек, ама некако се заплетка во долг. Се задолжи на еден каишар, некој Узловиќ, и убаво му приседна, ете до што дотера. Се мачеше сиромаш, се мачеше и отимаше, ама сè напразно. Најнапред му даде нешто малку, па се наплети нешто интерес, нешто оноа главното, нешто од промена на облигациите, никако да се отресе. А ти веќе знаеш како преку интерес кај нас се гулат должници. Кога човек виде во какво зло загазил тој ќе се потслизне и во работата. А на кого пак ќе му се смиле работата, кога друг сè ќе му однесе? Почна да се опива. Зедоа и да зборуваат дека се помрднал во паметта.

— Е, несреќник! Како не најде некој чесен човек да го исплива од таа беда?

— Навоѓаше и тоа, ама сè му подливаа со вода. Капетанот го беше запизмил, а фрлил око на неговото лозје. Узловиќ фрлил мерак на ливадата и се шушкаат заедно и му готват замки. Баш кога требаше да му биде распродажбата, најде кутриот некој чесен човек овдека да му даде пари. Сакаше убаво да се откопча. Ама, не трае ѓаволот, та некако ги прокопса капетанот и Узловиќ и право кон тој човек. Како за Раданова несреќа, се случи тој човек капетанов братучед од вујко. Навали капетанот: „Немој да бидеш луд! Зарем на онаа пропалица и бекрија да и' дадеш? Та тој е презадожен отколку косата на главата. Сè ќе ти пропадне!“ И убаво го одвратија човекот па не му даде. А како кутриот се беше зарадувал! Речиси наново оживе, па ми се фали како ќе го симне злото од вратот.

— Па ајде, кажуј, зошто допадна во робија.

— Почекај, полека! Ќе ти кажам. Кога веќе му подлија вода кај тој трговец, тогај Узловиќ дури притегна и навали да се изврши распродажбата. Колку скоро пак таа продажба е извршена, не си видел! Јас се чудам кога тоа порано се огласи, кога ли порано излезе во весниците. Туку едно утро ме вика капетанот и се смешка: „Ајде, Ѓуко, готви се да идеме на една продажба.“ Се зготвив јас и тргнавме. Кога бевме веќе во Крник, патем крај лозјето, ми покажа со прст на Радановото лозје: „Како ти се гледа, Ѓуко, ова лозје!“
— „Добро“ — велам јас — „поарно ретко некаде да има.“
— „Што ли тоа сега праша?“ си мислам сам. Кога, а ние право се свртевме кон Радановата кука. Тоа ли е, сега знам. Тука е и Узловиќ, тука се селаните, некои селски трговчиња се укрутиле и врват пред кука. Кутриот Радан целиот позеленел од мака. Жената му и децата како потолчени.

Почна да се продава, купува сè Узловиќ, селаните и лицитираат и не лицитираат: жал им е за човекот. Дојде редот на куката. Тој кутриот, како грмнат, слета во куката. Сите се загледавме што му станува сега! Додека ништо господ не даде, грмна пушка низ една баца, а мој Узловиќ се преврти, ни со ногата не мрдна!

— Го уби! се зачуди Пајо.

— Го уби, се разбира. Му догорчило на човекот. Не е тоа шега да останеш со ситни деца, под ведро небо, како просјак! Се направи тука врева, дотрчаа уште луѓе од селото. Тој сиромашт сам излезе и се предаде и веднаш го одведоа во апс.

— А што стана од продажбата?

— Продажбата се изврши. Сè му отиде за долг и арчови уште не можеше ни да се исплати. Него на испит, после на суд, судот го осуди на робија, и ете, кутриот, уште не ја издржал. Капетанот си го тера пак своето. Лозјето го доби. Сега сигурно има пак некого што му помага да тргува со грутката шеќер. Сирачињата Раданови се гнетат под наем а жена му некако набрго умре од тешка тага. Ете, мој Пајо, како може човек да страда!“...

„Молам, фајрум!“ викна еден келнер местејќи ги столите по кафенето. Ѓуко и Пајо отидоа. Останатите гости одамна веќе сè разотидоа. Газдата дреме во еден крај на масата. Само жмирка уште една ламба. Надвор фучи ветерот, а ситниот шушлец се сипи во пенџерињата. Некаде далеку се слуша песна на пијани луѓе.

ЧУДЕН СВЕТ

(Извадок)

V

Гока Гроздиќ чека да започне еднаш неговиот процес против Пецкошиќа. Минаа веќе неколку недели, а уште не знае како стои работата. Намерава сам да појде в град, и веќе е приготвен, но најпосле стигна и од адвокатот позив да оди Гока в град. Тоа тој одвај го дочека, ама без печило нема да оди. Купи едно убаво прасе и отиде в град.

Кога дојде до господин Бербериќа, влезе в кујна, и таму го дочека веќе г-ѓа Лујза. Гроздиќ и' пожелала добро утро и праша дали е господин адвокатот дома. Да. Госпоѓа Лујза влезе да го пријави. Гроздиќ, меѓутоа го извади прасето од вреќа, па му ја витка опашката да квичи... за да чуе адвокатот. И навистина, квичењето на гудето му се свиде на г. фишкалот — по гласот позна дека е прасето дебело. На тоа нема што човек да се чуди оти г. Бербериќ во такви работи беше многу практичен. Секој втор-трет ден му се донесуваа такви подароци, па ја познаваше веќе скалата од гласовите на такви четвороножни животни. Адвокатот го повика Гроздиќа внатре.

— Добар ден, господине, еве, ви донесов печило.

Прасето страшно квичи.

— Однеси го тоа, човече, в кујна. Уф, ми пропиштаа ушите! Немаше нужда да оди Гока в кујна, туку тука се створи г-ѓа Лујза и го прими прасето.

— „Знаеш ли зошто те повикав?“ — Не знам, господине.

— Да ми потпишеш полномошно, другото е сè в ред — па да се предаде в суд. Умееш ли да си го потпишеш името.

— Не.

— Знаеш ли да направиш крст?

— Тоа знам.

Потоа адвокатот влезе во канцеларијата и доведе двајца млади луѓе кои ќе потпишат „предомноју“. Еден од нив го потпиша Гоковото име.

— Како се викате?

— Гока Гроздиќ — вера чисто српска.

Кога го потпиша писарот, му го даде на Ѓока перото в раце и му го покажа местото на хартијата.

— Овде напишете крст, ако — знаете.

На Ѓока перото в рака му се тресе, повеќе од колку кога држи голема чаша со пиво. Нацрта крст како некаков синџир, ама сепак е крст, барем во судот за таков се смета. Писарите по тоа го заверија.

— Е, сега сме готови, можеш да си одиш дома, па кога ќе ни требаш, ќе порачам по тебе.

Адвокатот го испрати.

После свршената работа Ѓока си отиде. Кога излезе, си помисли каде сега: дали кај дебелината Наста, или „Кај седумте Шваби,“ или „Кај веселиот Шваба.“ Кај „Веселиот Шваба“ веќе бил, сега сака да види како е Кај „Седумте Шваби,“ па оттаму право кај дебелината Наста. Имаше уште неколку форинти, па без гајле.

Дојде до „Седумте Шваби.“ На фирмата беа нашарани седум Шваби, како го нападнале еден зајак со копје. Ѓока веднаш нарача пиво, па потоа роспрадли, веднаш два пати, а освен тоа рече да има повеќе кромид. Ѓока пие, па гледа на сидот, а таму разни шари какви Ѓока никогаш не видел. Слатко се насмеа кога виде една слика, на која еден Шваба во фрак му тегне заб на еден друг со такви клешти со какви се вади кај нас клин; а уште погласно се насмеа кога виде друга слика, како еден дебел старец клечи пред својата баба, а таа го заплашува со метла, ако не слуша.

Му донесоа и роспрадли. Ѓока ги изеде со сласт, кога ете ти го Илија Решетаров кого исто така го беа привлекле угодното пиво и роспрадли. Тој беше еден од неговите поарни пријатели, весел како и тој. Кога со ручекот обајцата беа готови, се договорија да одат кај дебелината Наста. Платија и отидоа.

Проаѓаат покрај вармејската кука. Тука веднаш во првата кука, во еден дуќан, се покажува еден голем Моравец-Ханак, седум стопи и седум палци висок. Надвор виси табла, на која е насликан тој словенски голијат. Решетаров се распраша за сета таа работа, па го повика и Гроздиќа да го видат голијатот. Дваесет крајцери — што е тоа? Влегоа. Внатре имаше повеќе селани. Голијатот — човек грдосија — повика двајца селани, ги привлече под пазуви, па ги испружи обете рачетини над нивните глави. Гроздиќ се чуди. Решетаров се врти околу него и го гледа, а Ѓока ја врти главата.

— Ама кога велат дека сега нема јунаци како некогаш — тоа не е верно; ете вака некако можел да изгледа и самиот Крали Марко? — рече Ѓока восхитен.

— Олкакв не бил Крали Марко; јас го познавам, туку поширок, имал голема брада и долга коса. Чекај кога ќе отидеме кај дебелината Наста, јас ќе ти го покажам, — рече Решетаров со некаква сигурност.

Кога му се нагледаа на голијатот, ожеднеа, па се упатија кон дебелиата Наста.

Кога пристигнаа кај Наста, порачаа вино, оти во српска гостилница ретко кога да е пивото добро, а и Гроздиќ сака да сменува, да меша. Така веднаш го осети Гока мирисот од риба, па порача и риба, а наравно и шилер; исто тоа направи и Решетаров. Додека сето тоа не беше уште донесено, Решетаров го фати Гроздиќа за рака, па го повлече за да му го покаже Крали Марка. На ѕидот полно разни слики. Најнапред сликата „Бој на Косово.“ Гроздиќ го замоли Решетарова да му ја протолкува сликата. Решетаров со прст му покажува како Обилиќ го убил цар Мурата, како јунакот на копје скокал, како бега Вук Бранковиќ со една чета издајнички коњаници. На Гроздиќа му потекоа неколку солзи од очите. Малку понатаму се девет Југовики, сите налик еден на друг; од сите најмногу му се свиде Бошко. Така ги виде уште Скендер-бега и кнез Павлета. Дојдоа и до Крали Марка.

— Гледај сега добро, Гоко, зар не е помал Крали Марко од оној Словак, но затоа е поширок во градите и има пострашен изглед.

— Да, имаш право, Илија! Помал е Марко, но е посилен; жал ми е сега што не го прашав оној Словак колку центи може да подигне.

— За бадијала би прашал — со пари под небово не се купува Марко! Што ми е тоа, колку центи ќе подигне?! — Марко кога дрво притиска, од него вода тече!

— Добро велиш, Илија! Ни било, ниту ќе биде јунак како Марка!

Ја завршија таа работа, па заседнаа; рибата беше веќе на масата. Јадат, пијат, кога наеднаш Гроздиќ почна да зборува за својот процес, и му изнаприкажа на Решетарова сè. Веднаш по тоа порача уште една голема чаша вино, а Решетаров, гледајќи го Гока така добро расположен, сè му одобруваше, најпосле и тој сам го увери Гроздиќа дека процесот мора да го добие.

Кога се изнаприкажа за сè и за сешто, а веќе и парите на Гроздиќа му беа пред крај, се дигнаа и отидоа. Но Гроздиќ имаше уште толку колку да може по пат во чардата уште чаша две вино да се напие, па така после тоа да стигне дома сретно.

Дома Гроздиќ и' прикажа на жена си што направил кај адвокатот, и е сосем задоволен, па ќе чека кога ќе дојде од судот тужбата против Пецкошиќа. И навистина, не поминаа осум дена, а тужбата му пристигна.

Кога чу за тоа Гроздиќ, се зарадува многу. Но Пецкошиќ се поразговори со паметни луѓе, па реши и тој да фати адвокат. Му го препорачаа Лаврентија Лисовиќ. Пецкошиќ отиде в град и се погоди со тој адвокат.

Сега се узбуни целото село: едни ја држат страната на Гроздиќа, а други на Пецкошиќа. Мнозина го плашат Гроздиќа дека ќе го изгуби процесот.

Кога чу Гроздиќ дека и Пецкошиќ фатил адвокат, малку се уплаши, и тоа во толку повеќе што просто ушите му ги заглушија дека фишкалот Бербериќ не може на крај да излезе со фишкалот Лисовиќ! На Гроздиќа дури и самото име му е страшно. Се реши пак да појде в град, да му јави на својот авукат дека и Пецкошиќ фатил авукат. Жена му со тоа се согласи, и мораше да му даде уште некоја форинта од онаа десетка што и' ја предаде уште првиот пат.

Гроздиќ појде в град, па право кај Бербериќа, му јави дека Пецкошиќ го фатил авукатот г. Лаврентија Лисовиќ, та да биде на штрек. Бербериќ му рече дека тој својата должност ќе ја изврши, судот за тоа ќе донесе решение, а тој нека си оди дома.

Така си тргна, ама замислен, но сега бара некоја мала меаничка, негде под покрив, каде може да пие и да мисли. Луташе таму-ваму, па наиде негде скраја на една многу мала меана кај „Двете роткви.“ Овде, навистина, никој од познаниците нема да го најде. Влезе тука и порача јадење и пиење; овде нема ни роспрадли ни јанија, туку само кромид и сланина; но Гока е и со тоа задоволен.

Гока страшно мисли. Во главата му е постојано Лисовиќ, се плаши дека ќе го поваса Бербериќа. Му доаѓаше на ум сè што би можел уште да направи, само и само процесот да го добие. Најпосле смисли дека најарно би било да го потплати судот. Да, си мисли, ама тука требат многу пари, а од каде да ги добие? Одново се разведри: та пак ќе му даде Јаков Чифутиќот — тука е уште и земјата и куќата.

Додека си мислеше Гроздиќ тука, во меаната влезе еден Циганин и му пожелал добар ден. Гока го зеде тоа за среќа што виде сега Циганин — помило му е отколку да го видел поп-Коса; го понуди да седне, и му порача една чаша вино.

— Откаде ти, Циго? Седни, па испи една чаша вино.

— Јас, кутриот, патувам така, та нешто да заслужам. Еј, кога би имал само некаков добар човек за пријател, па би бил сретен и тој и јас. Е, мој брате, само да ми најдеш таков човек!

— Па, кажи што е тоа? Нема никого овде.

Меанцијата не беше дома, а меанциката работи нешто во авлија а и онака за гостите не се грижи, долго време треба да се чека додека дојде.

— Ти велам, само да имам таков човек.

— Па, еве, јас сум тој човек.

— Е, добро штом е така, ќе ти кажам. Гледам да си добар човек: ми даде чаша вино и уште една ќе ми дадеш. Па, да ти кажам: сакаш ли да добиеш многу пари? Сакаш да се обогатиш?

— Сакам

— Е, гледај, јас сум човек сиромашен, но сум спечалил големи пари, па не знам со нив што да правам. Знаеш, како сиромашен човек, все како така сум наишол на неброени пари, лежат таму кај мене, ама сè се дукати и лири, па не смеам да ги сменувам. Сите ќе речат: од каде на сиромашниот Ацо толку пари, па можат уште и да ме затворат. Туку, ако сакаш вака: дај ми ти стотка, а јас тебе илјадарка. Е, брате мој, да си паметен па да се обогатиш! Колку земја имаш?

— Една четврт.

— Што, една четврт? Та да купиш десет сесии, да бидеш како спаија, па да се возиш на пет коњи, несретниче!

На Гроздика мозокот престана да му работи; по малку дојде на себе.

— Па, каде ти се парите? Каде е твојата кука?

— Во Силбаш, та ајде сега ако сакаш со мене, само понеси со себе стотки, ќе добиеш, толку пати по илјада сребрени форинти ќе добиеш од мене за секоја стотка, и дукати, и талири, па ајде ако сакаш веднаш!

— А не може ли да биде така некако ти да дојдеш ваму со дукатите, па јас после да те одведам во моето село, та да ти дадам банки?

— Тоа не може да биде. Знаеш, мојата домаќинка штом види дека сум дал дукати, а не сум примил банки, веднаш ќе се налути, па може и да ме издаде. Туку, знаеш што: гледам дека не си понел толку пари, туку оди дома и донеси пари та, дојди пак в град, кажи каде сакаш да се состанеме, сакаш овде, сакаш на друго место, па штом ќе дојдеш, ќе одиме во Силбаш, па сретен! На длан ќе ти избројам дукати и талири.

— Брате, кесе донеси сам, оти јас немам никакво, донеси си сам, макар и вреќа.

— Значи, така ќе биде како што рековме?

— Така ќе биде, жими света Петка! Никогаш да не ми помогне ако не велама вистина! Еве ти го, ако не веруваш мојот сребрен прстен како залог — ако не веруваш, чуеш! Но ако веруваш прстенот нека остане кај мене; ама ти велама немој да ме издадеш зашто и обајцата можеме лошо да поминеме. Нели, пријателе, сладок куме нема никому да кажеш?

— Јас нема никому да кажам, и не се плаши, само ти молчи! Ти, да бидеш задутре во ова време овде, јас ќе понесам и банки. А сега за добра среќа да испиеме по голема чаша вино. Меанцике!

Ѓока чука, ете ја и меанџиката.

— Ајде, донеси ни, де, голема чаша — што една — донеси ни две големи чаши вино!

Меанџиката дојде и за момент донесе две големи чаши вино.

— Оли и гледај си ја твојата работа, а јас со мојот Цига да се поразговарам. Па, бог нека не поживее, нека биде сретно што се започнало, па ако испаднеме сретно, да се окупиме!

— Да даде господ и света Петка и свети Никола!

— А, како ти е името, куме?

— Јас се викам Ацо Таландур; а како ти куме?

— Јас сум Ѓока Гроздиќ од Б.

— Е, бог да те поживее! Знаеш, мили куме, веќе како да те гледам кога ќе се возиш на пет коњи; — од денеска ти си богат. Немој да забораваш на твојот кум Ацо Таландур. Туку, знаеш што, плати уште една голема чаша, па да си одиме, и ти да ги приготвиш банките, а и јас да си ја свршам работата.

— Ајде, така нека биде. Уште една голема чаша, па денеска веќе не.

Ѓока ја повика меанџиката да донесе вино, и последната чаша е тука. Новите кумови се колнат и постојано се уверуваат дека задутре овде ќе се сретнат. А работата не е за одлагање.

Ѓока плати и се поздрави.

— Значи, куме, задутре овде.

— Јас ќе бидам овде уште пред тебе, само држи си го зборот.

— Само ти го држи!

Така се поделија како некои стари пријатели.

Циганинот си отиде по својот пат, а Гроздиќ пак по својот. Ѓока макар да беше доста пил, од така убав успех наполно се истрезни. Појде кон својата кола, поправо не својата, оти тој немаше веќе коњи, ниту кола; што имаше, во последно време и тоа го продаде; туку појде кај оној што го возеше; и нему уште мораше да му плати вино, па потоа отпатуваа.

На Ѓока попат ништо значајно не му се случи, оти не му беше до ништо, само што побргу дома да дојде. Сега го мачеа мислите: веќе сам се претставува како сопственик на десет сесии; но пак ќе се тргне — а, оф! — од каде толку стотки? Но, ништо. Ѓока смисли вака. Ѓе гледа да добие две-три стотки, макар и на многу голем интерес, па со тие пари ќе гледа да го поткупи судот, за да го добие процесот што побргу, а тогаш ќе продаде сè, па банките ќе ги смени за дукати и талири. И сам себе си даде збор дека за она нема никому ништо да зборува, да не би некој друг отишол кај Циганинот и ги однесе парите; ни на самиот Кресовиќ за ова нема ништо да му зборува.

Кога дојде дома, на жената и' кажа прво и прво дека го опоменал авукатот да е на штрек, а по тоа и' кажа за својата среќа.

— Ружо, јас сум среќен човек и ти си сретна жена! Знаеш, ќе се возиш на пет коњи, ќе имаш десет сесии. Ни сто села не ќе можат да не купат!

— Што ти е тебе, Гоко! Или си луд, или си пијан! Од каде ќе добиеш ти толку големи пари? Сигурно не ќе си фрлил на лотарија, оти ти побргу ќе испиеш отколку да фрлиш на лотарија, а на процесот уште сигурно не му е крај, тој сега започна; а освен тоа, од каде десет сесии? Бладаш глупости!

— Да, Ружо, десет сесии! Најнапред ќе добиеме помалку, па потоа ќе дојдеме до десет сесии. Радувај се, Ружо, заедно со мене, ама немој никому ништо за ова да зборуваш, како што ни јас тебе ништо повеќе нема да ти кажам, додека не биде на длан. Да знаеш, задутре одам пак в град, па да видиш чуда! Сега само остави ме да спијам.

Одвај Гока го изрече тоа и заспа. Сонува убав сон. Сонцето во зенит, а Гока од сосем новата кука гледа на својата стока и коњи, како ја појат слугите. Самата кука е на височина, па се гледа Гокината земја: чудесни ниви и ливади. Многу свет, избата полна. Во дванаесет се свони. Гока појде на трпеза, се прекрсти и се помоли на бога спасител, па седна на полна софра каква ни еден спаија нема. Јаде, дигна чаша да пие, но вино не проголта, се разбуди.

Колку му беше жал на Гока што сето тоа не се случи на јаве. Но се утеша, пак, толку што зората беше веќе тука. Уште малку па ќе оди да најде пари, за да дојде што побргу до слава, која му се појави ноќеска на сон. Сега наполно му веруваше на Циганинот; никој веќе не можеше да му ја отргне среќата од глава.

Гока позајмува 200 форинти, за кои напишува меница од 300 форинти, Гока ја зеде торбата а во торбата е кесето, па право кај „Двете роткви.“ Кога таму, а Циганинот веќе го чека.

— Како, куме, ти веќе овде? Ти веќе мислеше дека јас нема да дојдам.

— Е, знаев јас дека ти ќе дојдеш, кој не би дошол за стотки да добие илјадарки!

— Па, ајде, ќе одиме ли?

— Ќе одиме, куме, туку знаеш, така некако по два саата. Знаеш, сакам, сиромав, да купам што ми треба за дома, па да купам свинско месо, па тогаш со мене на мојата кола во Силбаш.

Гока се согласи. Циганинот не сакаше да задоцнува, па отиде, а на Гока му рече да не оди никаде, туку тука да го чека.

Гока порача вино, го запали лулето, се налакти, па мисли. Времето му е долго, би сакал да е веќе во Силбаш. Ги извади парите па ги брои: стотки како божем сега од печат излегле, а освен тоа уште две десетки и уште две форинти, што ги беше искамчил од жена си.

Одеднаш влегоа две Циганки. Едната близу шеесет, а другата одвај да ја минала дванаесетата. Старичката се гледа дека некогаш била убава, а сега е многу паметна, има остроумен изглед. На вратот ѝ гердан од дукати и талири, исто така и кај младата. Па каков образ? Што може поубаво долгнаест, очи како темна ноќ што оноа снежно бело во нив магички го осветлуваат. Тенките и нежно наведнати крилјастии трепки го задржуваат врелиот зрак на очите, носот фино зарабен, брадата малку долгнаеста, како кај кукличка, разделена со мала магична дупка, усните румени како кармин одвиткани малку како пупка; кога ќе се насмевне како божем забите со очите да разговараат, а убава, црнка, густа кадрава коса спуштена низ зулуфи преку обете рамена отспреди, кај градите се составила: лицето во таа прекрасна коса како божем урамена, а тенкото тело личи на афричка газела. Вакви треба да биле фараонските кнегињи. Вака си ја замислуваат и Клеопатра, прекрасната египетска кралица.

Гока Гроздиќ, кога ги виде, се запрепасти, нешто од умниот изглед на постарата, а нешто од убавината на помладата Циганка. Гока, вистина, не беше убав човек, а ни ирош не бил никогаш, но овде не е за чудо што се измени. Штом ја сравни оваа Циганка со Ружа, каква разлика? Ружа кутрата, не беше убава. Та на колку господа срцето би им се стиснало кога би ја виделе, па би посакале и Цигани да бидат само да биде нивна.

Гока се смешка љубезно, би сакал малку и да се пошегува, и мислеше дека тоа би му стоело веќе и доста добро. Па и онака е веќе богат, та што не би се провел малку?

— Баш добро дојдовте? Знаете ли да гледате на карти? Знае ли оваа млада, девојка ли е? Баш таа би сакал да ми гледа.

— Сретен ден! Ќе ти гледам јас; знаеш, оваа е уште млада, дури сега се учи. Фрли нешто да ти гледам.

Бабата седна до Гока а младата спроти него за да гледа во Гока.

Гока извади шестаче и го кладе на маса. Гледачката почна да ги меша картите, подзастанува, па мисли. Гока како беше наведен, си кладе прст на носот и ја гледа бабата в зеница, а зинал.

— Во сретен час си се родил, човече! Тебе те чекаат неброени пари, доста се далеку, но скоро ќе ги добиеш.— Ја гледај потаму... сè сами дукати ... талири... таква среќа уште никому не сум гледала!

Од желба и радост на Гроздиќа му потече вода од устата. Циганката постојано му ја воздигнува среќата. Најпосле гледањето се заврши.

Гроздиќ та дури сега се увери дека грозно ќе забогатее макар да е сигурен дека тоа сè така ќе биде, сепак му е мило бабата да му повторува.

— Ајде, бога ти, гледај уште еднаш, еве ти шестаче.

— Прости, за шестаче не можам по втор пат да ти гледам, оти твојата среќа е многу голема. Да знаеш, како јас, каква стреќа ти стои, би ми дал, братко, и сто форинти... Клади една форинта, па да ти гледам.

Гока се мисли — го извади кесето.

— Еве ти форинта, гледај!

Циганката пак почна да ги меша картите.

— Сретна мајка која те родила! Тебе така ти стои, знаеш, ако бидеш паметен, можеш и спаија да станеш. Еј, кутра, јас, да знаев дека те чека таква среќа, немаше да ти гледам за форинта! Еј, луда јас... така, стојат околу него пари, што ќе го задават; за форинта повеќе нема ништо да кажам.

Си ги собра картите. Гока радосен просто од кожа да излезе.

— Ајде уште еднаш, на третиот пат бог помага!

— По таа цена не можам веќе да ти гледам; ти да ми претскажеш таква среќа, јас би ти дала и кука и коњ — не може, брате!

Гока сега се мачи, што ќе испадне третиот пат. Ќе рескира Гока сега, па колку и да е. И' нуди две—три форинти, но бабата ни да чуе.

— Знаеш што, човече? Сакаш — нејќеш клади на девојкава в шамија пет форинти: таа ми е ќерка: ако сакаш да гледам; ако не да си одам.

— Гока се испоти: девет форинти за едно гледање тоа е голема пара, такво нешто ниту кој чул, ниту видел. Но што е тоа за Гока, кога го чекаат толку илјади?! Се окуражи, и кладе десетка.

— Ајде, гледај сега, да видиш, со господа напред, што ќе каже третиот пат.

Циганката меша.

— Еј, човече, вакво чудо уште никогаш не сум видела! Треба да си се родил со кошулката: туку што големи пари на тебе гледаат, но што е најважно, само што не ти се на длан, само што да ти звекнат до ушите. Сто пати среќен човек—сретна е твојата мајка — жива ли е — во кошулка ли си се родил?

— Мајка ми не е жива, туку велат дека во кошулка сум се родил.

— Затоа си така сретен — одамна ти би бил сретен, ако знаеше да ја бараш среќата; но си имал голем душман, поправо да ти речам една маѓесница на пат ти стоела, ама сега и' се рацете врзани.

— Знам, тоа е стрина му на Стевана Пецкошиќ, баба Петра Клипара. Таа повеќе пати ме давела, но и во нејзината пета ќе се забодe трн, само додека го добијам процесот,

— Тебе ни куршум не те фака.

Сега веќе на Гока му беше доста, сиот се збуни од голема радост и среќа, па и' рече да си оди, оти сака малку да дојде на себе. Циганката одвај го дочека тоа.

Впрегна. Се поздравија со Таландуровиот пријател, седнаа в кола и појдоа.

Патуваа цел ден, два пати застанаа пред чарда и пиенето го плаќаше Гока. Патем сè еден та ист разговор. Циганинот го уверуваше Гока дека е среќен човек; а Гока само да може да прелета до Силбаш; на неколку пати ја отвораше торбата за да види дали е тука кесето за дукати.

Најпосле пристигнаа во Силбаш, баш пред ноќ.

Надвор од селото три черги; колата застана пред една од нив, тоа беше куќата од нашиот Циганин. Слегнаа и влегоа внатре. Внатре е прилично широко. Тука има секаков вид алати за ковачница, како: меови, наковална, квасило. Светлото се запали. Столови нема, се седнува на земи околу миндерлакот.

Циганинот посла за гостинот килим. Влезе една Циганка; рече дека му е жена.

— Е сега, куме, ти седи или, ако сакаш, ајде пред праг, да зготвиме најнапред вечера, а после, со божјо име, на нашата работа.

Циганинот излезе со жена си пред чергата да зготват вечера, па излезе и тој. Многу убава месечина, но другите черги затворени — сигурно нема дома никого. Пред чергата голем котел. Запалија оган. Циганинот го сече месото и го фрла в котел, а жена му чисти кромид, го сепка внатре, а после кладе сол и алпипер. Циганинот потоа извади тава, па ја стави на оган, та масло и пржоли. Верно ќе има добра вечера, а Гока не се надеваше дека кај Циганинот ќе биде така нагостен.

Не потраа многу, а вечерата готова. Циганинот го симна котелот, го внесе в черга и го кладе на миндерлакот; а жената за тоа време ги вртеше пржолите. Се намести Гока на килимот, па почнаа да јадат. Гока би се обесил дека неговата Ружа такво јадење не е во состојба да приготви. Јаде многу слатко. Циганинот се заврти, па извлече голема чутура со вино, и тоа добро, зашто Циганин лошо вино не купува.

А кога дојдоа уште пржолите — цигански пржоли — така убава работа во својот век Гока не јал. Чутурата иде од рака в рака. Дојде и жената, и таа седна да јаде.

А што се однесува до вечерата, тука нема забелешка, само што е Гока малку нетрпелив, па би сакал веќе дукатите да ги види. Циганинот постојано го теши дека сè ќе биде в ред, само уште малку да поседат и поразговараат, а и онака е поарно малку подоцна да ја започнат работата, оти сега би можол уште некој да најде, па да ги фати.

— Туку, вистина, куме, колку стотки донесе?

— Само две.

— Уф, човече! Па само за две толку пат направи? Да си донел барем десет!

— Засега нека биде доста, а по некој ден ќе донесам и повеќе.

— Е, штом е така, а она засега нека бидат макар само две, туку да почекаме уште малку, додека биде подоцна.

Циганинот постојано го умирува и утешува Гока и со вино го забавува. Така им мина уште цел саат. Гока е сè повеќе нетрпелив.

— Та ајде, куме, да ги видам еднаш тие дукати! Знаеш, само да ги видам, веднаш ќе ми олесни, па макар и потоа ги броеле.

— Е, кога така сакаш, па ајде, со бога напред!

И' намигна на жената да излезе; таа си отиде.

— Си донел ли кесе?

— Да — еве го.

Го извади кесето.

— Е, ајде сега вamu.

Циганинот стана и го зеде светилото, Гока по Циганинот. Циганинот го одведе до еден агол; кога таму, а она еден голем сандак. Циганинот го помрдна сандакот настрана, а таму — имаше Гока што да види: една поголема дупка, па колкава дупка, толкава вреќа внатре, до врв полна со дукати, а поретко талири. Гока се запрепасти од големите пари.

— Го гледаш ли ова, куме?

— Гледам, па колкава е таа вреќа?

— Собира повеќе од два мерова, ајде пробај да дигнеш.

Гока ги зграби краиштата од вреќата, па се обиде, но не можеше ни да ја помрдне.

— Ова се огромни пари!

— Е, сега, куме, кажи ми, колкава ти е вреќата? — Кај ти се стотките, па да бројам.

Гока ги извади двете стотки и му ги даде на Циганинот. Оној ги кладе в џеб.

— Ете, куме; колку дукати за стотка?

— Како за тебе, дукат за пет форинти сребрени; значи, ќе добиеш четири стотини дукати; сакаш ли талири?

— Не, само дукати, полесни се да се носат.
— Па да броиме; — пружи го дланот и отвори го кесето!

— Гока го држи кесето.
— Еден, два, три, четири.....

Однадвор се чу некакво чукање, некој се залета на врата — тоа е Циганинот Рашко. Таландур, како божем исплашен, ги кушна дукатите од рацете на Гока.

— Па зарем така се работи, Ацо? Зар само ти го украде тоа, а не и јас, со тебе заедно? Чекај само, сега ќе ти кажам!

Рашко го фати Аца за гуша и почна да го гмечи.
Ацо вика:

— Не ме давај, куме, одбрани ме!

Гока го влече Рашка настрана, дојде и жена му, па и таа помогна и така го одбранија, а Ацо ги собра дукатите од земи и ги фрли во вреќата и сандакот го повлече. Рашко вика, псуе како избезумен.

— Знаеш, Ацо, да ти кажам едно: ако кому без мене смениш за банки, веднаш ќе одам в суд, па ќе пропаднеме и јас и ти.

— Чекај, девле, сега ќе ја уредиме таа работа. Знаеш што, куме? И овој мој пријател ги крадеше со мене дукатите, па не смеам ништо без него, ќе ме предаде, та и ти со нас ќе си поминеш лошо; туку оди, брате, ти пак дома, та донеси уште две стотки за Рашка, и тогаш ќе добиеш осумстотини дукати. Така ли, Рашко?

— Да, така, ама од тие две стотки што ги доби — чув низ врата — една мораш да ми дадеш.

— Еве ти, девле, и тебе една, само нека е мирно!

Извади и му даде една на Рашка.

Гока во големата забуна не можеше веднаш да се снајде, но набргу се охрабри.

— Е, па добро! Сега си разделивте, па изброите ми и на мене!

— Немој, куме, сега може некој да дојде, па тешко нам, туку оди и донеси банки уште, па ќе добиеш наеднаш.

— А вие до тогаш вратите ги моите банки.

— Да му ги вратиме, девле, банките?

— Како назад?! Никако. Нека донесе уште, па да добие дукати. Мене ми требат сега пари, оти, штом ќе добие дукати, тој веќе нема да дојде. Ако нејќеш така, а јас веднаш в суд.

Сега почна Таландур да го уверува Гока ни малку да не се плаши: банките нека останат тука, а тој да оди дома, Рашко ќе го поведе, па кога ќе донесе и други, сè ќе биде в ред; и макар со мака, сепак го умири. Малку и виното го беше умирило. Му намигна на Рашка веднаш да го впрегне коњот, а за тоа време постојано го нуди Гока да пие. Гока

има несретна нарав, кога некој го нуди да пие, никогаш нема да каже: нејкам; па пие и понатаму, сè додека не се опие, да падне на земи. Рашко, меѓутоа, беше готов, и знаеше веќе каде требаше да се однесе Гока, па го дигнаа од земи, го кладоа в кола, и така ноќе отпатуваа. — Таландур остана дома.

Гроздиќ спиеше в кола, Рашко го остави на мир, но коњот го тера што повеќе може. Веќе се и зазори. Рашко застана пред една друмска меана, за да го одмори коњот. Го затресе Гока, а Гока спие како мртов. Гока се разбуди дури тогаш кога пристигнаа в град. Застанаа на еден пазар. Рашко го праша Гока, дома ли да го вози во неговото село, или оттука ќе појде дома сам, а Рашко да го чека додека да се врати. Гока се помисли, па реши Циганинот да го однесе в село. Ама требаше коњот да се нарани, а Гока чекаше в меана.

Тука Гока мисли, го превртува в глава синоќниот случај: банките останаа, а дукати не носи, туку нема друго. Она пак што го теши, е тоа дека два мерови пари се така голема сума, што и неговите неколку стотини дукати можат сè да исплатат, а да се и не почувствува; па не е лага, со свои очи ги виде тие огромни пари. Не останува друго, туку пак од некаде пари да најде.

— Жими света Петка! Жими свети Никола, да бог да не ми помогнале, ако не ти зборувам вистина! Јас и Ацо, заедно сме ги украде, ама не смееме да ги менуваме, за да не не фатат, па крадешком менуваме стотки за илјади сребрени, ама морам да пазам Ацо да не менува без мене, оти ако менува, — жими бога — ќе го издадам: та и немој да се плашиш, кога си со мене. Туку, време е да тргнеме.

Гока е готов. Патуваат и стигнуваат до селото. Гока нејке со колата в село, за да не го видат дека со Циганин се вози, а на Рашка му рече утредента приквечер да го чека на истото место. Гока си отиде дома, а Циганинот бог знае каде; тој си знае. Доволно е тоа дека во истото време ќе биде на тоа место.

VI

Гока Гроздиќ е веќе дома. И кажа на жената дека за два три дена нема да биде дома поради неговата среќа, но сега да го остави на мир, а нека не го праша каде ќе патува, ниту пак некому за тоа да зборува. Отиде пак кај Јакова Чифутинот, и одново побара две стотки. Го моли, го куми да му даде, по ден два ќе добие осумстотини дукати, па сè ќе му исплати. Го праша: та од каде баш дукати? Гока нејкеше да каже. Гока беше прост човек, ама лажец не, па може би некаква гаволска среќа да го снашла. Нај-

после Чифутилот му даде. И онака има уште малку сигурност, па да види какво е тоа чудо со Гроздиќа, може тука да има и некаква шпекулација. Направи облигација, впиша добар интерес. Гока се потпиша и прими две стотки. Го замоли Јакова само никому ништо за тоа да не зборува.

Штом дојде Гока дома, не излезе веќе нигде, туку легна в кревет да се одмори, а на жена си и' рече никого да не пушта при него. И жената не знае за Гокините планови. Кога приквечер, а Гока стана, и кажа на жената дека ќе се врати задутре, и отиде. Излезе надвор од селото, а Циганинот беше веќе наштрек готов.

— Ајде, Рашко. Сè е в ред.

Пристигнаа в град. Тука се одморија и коњот го наранија, па потоа пак на пат. По малку разговараат, а по малку Гока дреме, но најмногу е сериозен; не изгубил надеж; но сепак кога помисли колку се беше обврзал кај Чифутилот, просто страв го факаше. Стигнаа некако пак во Силбаш пред ноќ.

Ацо Таландур пак беше приготвил добра вечера. Некако евтино дошол да чифт убави гуски. За еден цванцик чифт гуски. Ги купил од Каравлашки Цигани што патуваат. Како пак тие можеле евтино да дојдат до нив? Еве како: Каравлашките Цигани застануваат покрај некое село, од онаа страна, каде близу куките се наоѓа вир. Тука меѓу куките и вирот ги распнуваат чергите. Гуските и шатките се бањаат баш пред чергите, а Циганите ги факаат и домаќините да не ги видат, вратовите им ги свиткуваат. Па штом ќе повикаат дека гуските ги снемува, а тие си ги собираат чергите, и одново на пат. Од такви Цигани Ацо ги беше купил гуските.

Гуската јанија е готова. Почнаа да вечераат. Но Ацо пред да почне, му напомна на Гока да не брза како оној, пат, туку нека чека додека измине некое време. Гока се согласи и на тоа, за да се не би случило некакво зло.

Ацо постојано го нуди Гока да пие: Рашка не треба човек да го нуди, тој и без тоа пие. Гока пие, но чекањето му е многу долго, од макар мртвовечка пот го облива; два саати како е веќе тука, а нему му се чинат како две години. Уште долго мора да чека. Кога дојде и полноќ, а Ацо е веќе каил да му брои дукати на Гока. И намигна на жената да излезе.

— Колку стотки донесе, куме?

— Две.

— Е, добро, штета што не си донел повеќе, туку ништо затоа. Ќе добиеш сега за тоа осум стотини дукати; нели така, Рашко, немаш ништо против тоа?

— Против немам ништо, туку веднаш нека ги положи, да видам добри ли се банките.

Кутриот Гока ги положи банките и издивна, па рече:

- Добри се.

Циганите паднаа на банките веднаш како чавки и ги поделија.

— Ајде, Рашко, да му броиме. Ајде, куме, дај го твоето кесе ваму.

Гока го рашири кесето, Циганите бројат. Наеднаш се чу голема викотница, четворица се залетаа внатре.

— Ааа, ајдуци, значи вие се делите без нас! Удри го!... уби го!...

Новите гости го угаснаа сега светилото, па почнаа еден на друг да удираат: пука на сите страни, викаат, лелекаат. Ни кутриот Гока не беше тука поштеден, туку и него почнаа да го тискаат. Може би тој е од сите најмногу удиран. Како се најде во шкрипец, сега и Гока се сети дека е сето тоа измама, предавство, та гледаше по секаков начин да се пром'кне низ вратничето, а Циганите како и да го сакаат тоа, та постојано го туркаа кон вратата, додека Гока најпосле одвај се повлече и сретно побегна.

Штом го снема Гока, Циганите го запалија светилото, и парите на Гока ги поделија помеѓу себе.

Оние дукати во големата вреќа беа дукати само на површината, а под нив дестина - дваесет талири, додека останатото чист песок.

Оние две циганки кај „Двете роткви“ едната му беше мајка, а другата жена на Таландура.

ОД „ВЕЧЕН МЛАДОЖЕНЕЦ“

Гл. I

Во градот У. живееше господар Софроније Кирик, трговец. Тоа беше пред шеесет и пет години. Т. е., тој веќе и пред тоа и потоа живееше, но годината 1812—1813, тоа беше во неговиот живот најважна година, оти среќно ги преболе „црната банка“ и „девалвацијата“.

Градот У. е убаво гратче, крај Дунав. Господар Софроније Кирик, или да речеме — господар Софра, имаше куќа и дуќан токму кај баирот, на најубавото место. „Господар Софра“, — така се викаше во делник, — празник и недела во црквата или на некое црковно заседание се викаше „Господар Софроније Кирик“, и така се и потпишуваше. Во куќата имаше прекрасна бакалница па и меана. Таа негова бакалница навистина се викаше бакалница, но каква беше таа! Што е спрема тоа *Nurnberger Handlung* (дуќан со нирбершка стока) — ништо! Уште од далеку пред дуќанот на кепенокот и капакот или под него се гледаат разни работи — еспапи, метли, лопати, опинци, чорапи, и што ли не, човек

не може ни да ги изброи. А пак внатре — лули, камиши, ножови, кебиња, копчиња, дромбули, но сè не може да се изброи. Па тоа чудоредно „сортирање“; сè што помисли човек веднаш може да добие. Ни самиот праотец Ној на својот кораб не бил така „сортиран“. Такво нешто можеше да се види одвај во Видин или Пирот. Штета што немаше фотографија — да се увековечи кај потомството! И убаво беше да го видиш Господар Софра пред дуќанот како ги изгледува муштериите, сè мрда со очите лево десно, како ги довлекува муштериите со примамливите си очи. Па уште и во дуќанот како продава, како еспапот го фали, мило ти е да го видиш и чуеш, а шегртот како на чарк се врти — еспап подава!

Во дуќанот, во обичен ден, носеше стар краток јанк'л, летно време и без него, со засукани ракави на кошулата, па секогаш чакширите во чизми, капа од црна кожа.

Господар Софра беше снизок човек, но широк, темелија, со јаки плеќи и гради, трупот му беше долг, а нозете многу куси, малку извиткани како инка, раце долги, јаки, се гледаа оти од детинство вршел тешки работи. Малку повечку грбав, малку поголем нос, очи големи, црни, јаки мустаци и веѓи, коса врана, гаста, целата му глава како во Месопотамија да изникнала, импозантна, но за неа би требало должината на останатото тело да биде поголема, та вака е само контраст.

Господар Софра за недела и празник имаше два вида алишта, и то, за недела од зелен маншестер чекшири и јанк'л и то без гајтан, за празник пак, чекшири со гајтан исцифрени, исто така и куса долама, на неа педесет рифа гајтан и то сè од фина црна чоа. Најнапред почнал да учи трговија, па после станал табак, затоа така измешано се носи. Табакл'кот не му идел добро, почнал да тргува и то среќно.

Кога беше „парадно“ облечен, целиот изглед му беше како на цигански војвода, што не треба да му се фати на кусур, бидејќи тие војводи секогаш изгледаат импозантни, па Господар Софра како и тие носеше дебел долгичок, горе мошне окован со сребро бастун.

Госпоѓа Софија или Сока Ќирикка не е веќе млада, има големи деца, а уште и сега е убава. Како млада сигурно била баш убавица! Лице ориенталско, така како што некој некогаш ја насликал најубавата божја мајка, а ставата и целото нејзино суштество прекрасно. Господар Софра се замогна во време војната на „Бунипарта“. Работата одела добро, „црни банки“ имаше безброј. Тие банки тој ги држеше во едно јако засидано скривалиште. И на време како да му се присони да не ги држи долго банките оти ќе паднат, и сонот му се исполни, но Господар Софра „благовремено“ купи за тие банки кука, земја, лозје и почна веќе и со платно да

тргува. Потоа, се разбира, добро домаќинство водеше. Лесно му е кога куќата му е полна. Главната кука му беше на еден кат. Неговиот стан имаше четири соби. Едната соба за посета, „визита“.

Диван од јака зелена чоа и шест такви столови, маса и огледало „рококо“ со издл’бани сиради, огледалото беше позлатено. Над огледалото иконата на свети Никола, патронот на господар Софра, а пред неа одозгора, виси на сребрен синцир големо сребрено кандило. Понатаму, на десната страна на сидот, две големи кадра, едното на господар Софра, а другото на госпоѓа Сока.

Господар Софра е насликан во својата големина и должина, во полна парадна облека, во долама, преку неа уште една долама, та тогај црвен со злато илштен појас. Па уште на „казателниот прст“, на десната рака голем златен прстен, в средето голем црвен „карнијол“, а на него изрезано сидро, котва, од едната страна буква С — а од другата страна буква К, значи „Софроние Кирик“. Гавол тој молер го насликал така што десниот прст го пружа накај госпоѓа Сока, која е до него, па потоа и целата негова должина, со долниот труп, со кусите дебелы кривы нозе. Сосем го погодил, само не требало да биде во целата големина; сигурно сликал пародија. Поарно било да го насликал до половина, онака како „биста“, оти господар Софра кога седи, со својата глава и гради е убав, импозантен човек; штом ќе стане, стои — висинска карикатура.

Госпоѓа Сока е насликана во половина големина. Не било нужно во цела, бидејќи беше многу поголема од господар Софра. Со зелен убав свилен ф’стан, со долги кожени ракавици, на вратот шестокатен ѓердан од крупни бисери, со раце до половина прекрстени, а во десната рака држи „Зборник“ со сребро опкован; на главата и’ златна капа. Чудесна рамка за тоа лице. Се разбира со лицето е завртена накај господар Софра, а господар Софра накај неа.

На левиот сид „три алиирта“, сè тоа во златна рамка. Понатаму пак слики или фигури задолжителни во секоја чесна кука: „Пролет“, „Лето“, „Есен“, „Зима“.

На масата лежи уште еден „Зборник“, тој истиот што е насликан, и ладило, па уште „Вечен календар“. Соновник и годишен календар господар Софра држеше во дуќанот. Најпосле на една масичка, во кошето, голем „швајцарски саат“ на четири ножиња од алабастар, кој се навива тогај кога ќе дојдат гости.

Сето тоа господар Софра го беше купил по „девалвацијата“ откако веќе пред тоа ги беше потрошил „црните банки“.

ПИЛИПЕНДА

(ПИЛИПИШТЕ — ФИЛИПИШТЕ)

Пилип Баклина спиеше покрај огниште облечен, покриен со гунче, свртен со главата кон слабиот пламен, што го лижеше газерот од котлето, обесено на вериги. Запалените смрекови корења испуштаа повеќе чад отколку пламен. Чадот ја исполнуваше темната кукурка, се креваше до сламената чатија, обидувајќи се да излезе низ едничкиот отвор на чатијата. Ветерот го враќаше чадот. Тогаш Пилиповото лице ќе се намуртеше и ќе се покажеа јадри жолтеникави заби под четинестите прошарени мустаки. Кога ќе стишеше ветерот, чадот ќе грабнеше згода да излезе, та ќе можеа да се видат: во едниот кат кревет, наполнет со слама, целиот раскапан, во другиот — разбој и на истиот неколку нафрлени алишта; спроти вратата ношви, а над нив една искривена полица со неколку садови; околу огништето уште два-три сада и толку триножни столчиња. Тоа беше целата покуќнина.

Во дворот, домаќинката Ела Пилова, дробна, грда жена, се пулеше во две бремиња смрекови пенушки, покрај ситчето наредени, измешани со неколку кночки габерови цепаници, што со голема мака двајцата цели два дена беа ги брале по ридиштата околу селото. Ветерот мавташе со нејзиниот забун и со косата од неповрзаната глава, дури таа ги наместуваше пенушките, за да изгледа товарот поголем.

Во пондилчето, Курјел, дробно, сиво, речи си, бело магаре, со слаби нозе, само кожа и коски, го гризеше својот утринен оброк. Над него, на таванот, беше сложен еден товар јачменова слама, неговата крма за преку целата зима, а пред него, наземи, имаше една ракатка слама, — неговиот утринен оброк — што ја гризеше сосем полека, речиси, сламка по сламка. Неговиот благ поглед беше насочен де на домаќинката, де на петелот и двете кокошки што клечеа спроти него, гледајќи го жалосно. Изгледаше дека ги жали, нарочно веселата и убава Пирга, и на драго срце би ја поделил со нив својата слама кога би можела да им служи за храна.

Уште дваесетина такви куќурки и десетина поголеми, тоа е селото К во Горна Далмација. Селото се растурило по едниот раб на рамницата под самите ритчиња. На крајот на селото, понастрана, се сидаше голема господска зграда, по сè личеше за црква, која повеќе би личела во некое гратче, а не во најсиромашкото село во Петрово Поле.

Ела влезе в куќи и тресна со вратата. Во истото време, и ветерот посилено дувна, пламенот се распламна, водата во котлето зовре. Пилип се разбуди, седна и се испули околу себе со матните си очи. Кога стана да се истегне, дури тогаш се виде оти е вистинско Пилипиште, (Пилипенда, како што го викаа селаните), дека кога ќе ги кренеше рацете над главата, за малку што не го досегнеше шаварот од чатијата. Беше со долги нозе, долг врат и тркалеста глава. Беневреците на него беа крпа врз крпа а некога црвената капа, од пот и мувла поцрнета, беше му се наврела до клапушестите уши. Кога се прозевна, ти се чинеше оти ќе го голтне котлето.

Ела извади од ношвите една каленица, во која имаше два грста пченкарно брашно, повеќе црно отколку жолто, и ја кладе пред мажа си. Пилипенда здивна, ја заниша главата, го зеде половината брашно, го иссипа во зоврената вода и со мешалката ја промеша кашата. Ела го крена тоа што престана, донесе неколку скрупца сол и ги спушти во котлето. И двајцата почнаа да гледаат како крка бакрданот јадејќи го со очи. Најпосле, Пилипенда го сметна котлето, го измеша бакрданот и го претури во едно дрвено бљудо. После и двајцата излегоа пред куќи да се измијат.

Откога се измија, почнаа полека, внимателно да жвакаат, несвесно и скришно броејќи ги еден другому касаите. Кога веќе беа кон крајот, Ела рече:

— Јас, желна,окаена,што ќеправам?Си немам шамија за на глава! Како ќе одам утре на причесна без шамија?

Пилипенда ги свитка рамениците, се напи вода и излезе надвор. Жената излезе по него. Двајцата го натоварија магарето. Потоа и двајцата застапаа како скаменети, гледајќи во товарот, магарето и кокошките. Само за момент, понекогаш, ќе се сртеа нивните празни, тажни погледи и брзо ќе се одминеа. Најпосле жената, како за себе, рече:

— Што ќе правиме ние, желни, окаени? За ова не ќе земеш ни пет метелици, колку што треба само за брашно, а јас гологлава не можам на причесна, па ќе речат оти и ние сме се записале!

Пилипенда испушти од себе глас, што личеше на грчење на лут пес; и откога ги избули своите крвави очи на жена си, низ заби, ја праша:

— А . . . ти . . . сакаш да се запишеме во таа . . . таа . . . вера?

— Господи брани! — рече Ела подместувајќи се од местото и крстејќи се. Тогаш Пилипенда влезе во пондилчето на магарето и ја изнесе најарната кокошка.

Целата во ужас, Ела викна:

— Зар Пирга? Сакаш да ја продадеш Пирга?

Пилипенда рече само: „Е, да!“ — го грабна долгиот стап и тргна по магарето.

Патот водеше покрај новата црква. Пилипенда чу кај што му викна некој одозгора, плукна кон работниците и повјаса понатака, преку ниви.

Кога излегоа на колскиот пат, Пилипенда се обспрна на планината Динара, што се белееше од снег. Со жалосен поглед прелета преку селото Петрово Поле, што се црнеше на голомразицата, фрли жалосен поглед на селцата што се нижеа по рабовите на полето и му се стори како да гледа, дека лета преку полето, страшното чудовиште што веќе четири месеци го дави народот.

Тоа беше зимата 1843 година. Поради многу слабо плодородие, уште од есента завладеа глад во Горна Далмација. Пред Божиќ ретко која кука да имаше по троа жито, а поради слабиот сообраќај во она време, житото многу бавно идеше по море, по градовите. Бездушните трговци удрија превисоки цени. Местата богати со гори и со добиток се потпомогнуваа некако со продавање дрва, хранејќи се повеќе со благота, со колење на добитокот или со продавање на истиот во бесцење. Ама голото Петрово Поле нема ни гори ни добиток! Откога станаа неколку смртни случаи од глад, општината Дрнишка, на која и' припаѓаше Петрово Поле, почна да ги поправува старите и да отвара нови патишта, плаќајќи ги работниците со пченка. Силен и вреден работник, каков што беше Пилипенда, можеше да заработи полока пченка на ден, а толку беше доста за нив двајцата, бидејќи двајцата им синови, уште при крајот на летото, се главија во Приморјето. Ама, по неколку недели општината престана со работите, а околиската власт набави многу жито и почна да му го дели на народот на два начина: на католиците на почекување (можеа да го отплатуваат на оброци со пари, по жетва), на православните почна да им ја дели пченката без пари, под условие: секој домаќин што ќе добие бесплатна пченка да премине во унијатска вера. Народот се смути. Агитацијата беше најсилна во с. К....., бидејќи немаше друга вера, освен православната. Стариот онеможен поп, со сите свои старечки сили, настојуваше да го вразуми своето стадо, но стравот од глад ги натера прво позаможните селани да се поунијатат. Тоа го направија кметот, помошникот и протугерот и уште седум - осум домаќини. Тоа нешто се викало: „Да се запишеш во царската вера.“ Се разбира, на нововерците им беше забрането да влегуваат во православната црква...

Пилипенда одеше кон градот со својот стар Курјел. Магарето, меткајќи ги одвај своите тенки ножиња, кроце одминуваше. Ама, Пилипенда ниеднаш не го удри, ниту пак некога беше го бил, бидејќи му беше жал за својот стар и одан помошник во борбата за одржување на голиот живот. Тој ја пожали и кутрата Пирга, која еднаш закрака и запавта со крилјата, обидувајќи се да се ослободи: Тој и' рече: „Е, Пирго, моја! Ми е жал за тебе, ама пожал ми е за мене. Ќе тажи Ела за тебе!“

Се случуваше понекогаш Пилипенда да размислува по малку на свој начин за неолата што ги снајде него и другите, и сето тоа го доведуваше во врска со некои свои расудоци. Тие негови расудоци му се меткаа во умот секогаш кога со своето магаре одеше в град. Сето тоа му се јавуваше како прашања. Пилипенда го прашаше бога:

— Боже мој, зошто ти пракаш глад по луѓето, кога мене—клет земјоделец—ми е жал и за добитокот кога гладува?! И зошто ја пракаш бедата на нас, земјоделците, кои многу повеќе те славиме отколку лацманите, преситени и збеснати?!

АМА ПАК, ФАЛА ТИ, КОГА НИ ДАДЕ, НИЕ, НАЈСИРОМАСИТЕ, ДА СМЕ НАЈЈАКИ ВО ВЕРАТА И ЈА ЛЌУБИМЕ ПОВЕЌЕ ДУШАТА ОТКОЛУ МЕОТ!...

После некое време, Пилипенда слушна зад себе тропот од чекори. Го прифтаса и тргна заедно со него Јован Кљако. Тоа беше еден доста весел старец, кој пред дваесет и пет години учествувал во Шибеничкиот бунт против владиката Кралевиќ, кога сакал да ги поунијати православните Далматинци, а сега, под старост Кљако ја менува верата. Стори здравоживо со Пилипенда и продолжи:

— Е, кутар Пилипенда, замрзна?

— Бога ми и да се вкочанам целиот овде, насред пат, не би зажалил!

— Е, кутар! А зошто ти... а... зошто... не би се запишал?

Пилипенда одговори:

— Бога ми не сакам, па макар да пцојсам од глад. А и вие сите долго не ќе останете, и цело Петрово Поле да ви го подари царот.

На Кљака и на неговите другари Пилипенда им беше жив, олицетворен укор. Сепак, Кљако се насмеа и почна одоколу:

— Ама, Пилипенда, разбери се... и послушај ме. Ни ние не го сторивме тоа од некој бес, ниту пак мислиме долго да останеме во поганштина, туку... знаеш... дури да помине зимава, да ја спасиме челада, а после лесно ќе биде. Пилипенда плукна:

— Јас не знам што ќе правите и лесно ли ќе биде, ама знам дека образот никој не ви го изми ни сега, ни до века, дури имате колено.

Кљако се намурти и му потфрли:

— Блееш Пилипенда, ама и ти ќе бидеш унијат, и тоа пред Велигден.

Пилипенда застапа и викна:

— Јас се надевам во мојот српски Ристос! Ако ми помогне, фала му, ако не ми помогне, и тогаш фала му, дека сè ми дал, та сè може и да ми земе, и душава... А ти...

Кљако го пресече:

— Молчи Пилипенда, мојата вера е царска.

— А, кучкин сине, викна Пилипенда, и замавна со стапот...

Почекај да ти ја зајакнам царската вера!

Ама Кљако побегна.

Тогаш Пилипенда, бесен од гнев, со сета сила, го удри Курјела. Магарето застапа, ја заврте главата и тажно се опули во господарот. Пилипенда се засрами, го опфати тага, седна на меѓата од патот и зариди...

ПОВАРЕТА*

(Од Далматинските острови)

Измеѓу градот и островот се спружило морето, подлаштено од блесокот на сонцето пред зајдување. Кон островот сосем полека се приближува еден чун. Во чунот се двајца: едниот весла, а другиот седи на задниот крај. Иако е уште почетокот на април, сонцето силно пече, та и двајцата ги имаа свртено главите кон далечните планини, кои уште се покриени со снег. Чунот е голем, тежок, веслачот средовечен човек, повеќе личи на амал, отколку на чунар. На задниот крај момче бојлија преполно со сила, во униформа на царски морјак. Кога се одделија од градскиот брег, го праша момчето кој е, од каде е, колку време служи, го познава ли овој, оној од своите другари и обата замолчеа, дека младиот островјанин, Јурај Лукешиќ од Крапањ не правеше исклучение меѓу своите земјаци: не беше ни брборко ниту пак имаше голема наклоност кон довербата. Седеше и пушеше мирно, гледајќи околу себе мирни нешта: вода, воздух.

Троа по троа, се откриваше ликот на островот: прво ја видоа гората и сред неа високата камбанарија. Таа се наоѓа на едниот крај на островот, а на другиот е селото. Столетната борова гора, со манастирот сред неа, го одликува островот Крапањ од сите други.

* Сиромашка

Одеднаш небото зад Крапањ поцрвене, плашиците почнаа да плескаат по површината на водата, а поголемите риби, во големи јата, почнаа да играат околу чунот. Дури тогаш Јуре се совзеде од својот, дотогаш со ништо ненарушен мир, и му го зеде на стариот десното весло.

Во првиот сумрак чунот го забодe својот клун во песокта на пристаништето. Во истото време се разнесе гласот на манастирските камбани. Јуре со еден скок излезе од чунот и застапа на молитва, гологлав. И стариот веслач, пред да тргне назад, ја поздрави со капата „Пречиста ангелска“.

Со брзи чекори се упати Јуре кон улицата, која би можела да се нарече главна, дека имаше уште две, упоредни со неа, но многу покуси. Куките, сите од камен, потемнети од старост, на еден или два ката, со средни прозорци и зелени капаци, ретко некоја од нив да нема барем педа дворче, каде што се наоѓаат: пондила за магаре и склад за лозинки и ископани пенушки за горење.

Ако момчето беше од некаков далечен крај, случајно попаднато во тоа време на островот, морници ќе почнеа да му лазат по снагата, бидејќи селото беше наполно немо; никаде жива душа не можеше да се види, ниту човешки глас да се слушне. Како сè да беше од чума изумрено. Ама Јуре знаеше дека сите негови земјаци се преку море; во своите градини, во селата Рожине и Јадровец.

Неговата кука беше на крајот од главната улица. Тој дојде до неа одзади, со лесни чекори ја заобиколи и се сретна со едно момиче од седум-осум години, што стоеше на високата камара лозинки, на сидот од дворчето. Кога застапа спроти него, како од небо паднат, момчето сакаше да викне. Морјакот му шепна: „Јоји“, го кладе прстот на устата, после ги рашири рацете, велејќи:

— Адје! Скок! Оп!

Момчето му скокна во преграатката. Измеѓу целивките Јуре го прашаше:

— Што правеше горе на лозинките? Каде е мама?

— Мама е в маѓерницата — му одговори Јоји, држејќи го за рака и потскокнувајќи... А ти дојде? Јас сакав да скокнам одозгора дека Миш ми рече оти не сум можела да скокнам.

Јуре ја воведе во дворот, велејќи:

— Не чини од високо да скокаш. Тоа не е за момичиња. Миш е магаре, ако те тера тоа да правиш. Ајде, сега, ама кроце, кроце да ја зачудиме мама.

— Да ја препалиме, шепна Јоји.

Јуре застана на вратата од една приземна соба, што ја завземаше целата должина на куќата. Двата прозорца беа ширум отворени, та во собата имаше доста светлина. Неговите очи опфанаа сè. Секое нешто беше на своето место, како што беше ги оставил, а може да се рече, како што беше ги оставиле неговите претци: полиците со садовите, двата големи ковчега од орев, долга дабова маса, а над неа големо Распјатие. Јуревиот поглед се запре на силуетот на една жена, која стоеше покрај самото огниште, свртена со плеки кон вратата. Јуре се поднакашла, жената се сврте, подзастана малку. Се сретнаа меѓу прозорците и обајцата заедно викнаа:

— Е, види го, Јурета!

— Мамо! Мила мамо!

По гушнувањето се загледаа еден другому в очи, во оние сињи, дробни, бистри очи, кои што по нашите острови, поколенијата ги предаваат едно на друго, исто онака, како што ги предаваат тркалестите глави, карпузестите образи, радоста од животот, силното верско чувство, слабата моќ на размислување и ограничениот број зборови... Луца, мајката на Јуре, изгледаше, како да му е сестра, постара од него десетина години, не повеќе. Имаа еднаков потсплескан нос, куса заоблена брадичка, бели и црвени образи.

Почнаа да си задаваат прашања што започнуваа секогаш со **а**, како што стануваа секогаш кај нашите островјани, кога се возбудени:

— А, како си, мамо?

— А, арно, Јурета! Како си ти?

— А, арно! А, татко?

— Арно е и татко ти!

— А Миш?

— Арно е и Миш!

После жената, нешто како да се сневесели, го зеде најголемиот триножен стол, со облегало и го кладе до огништето. Синот седна и почна да завиткува цигара. Жената почна да ги струже рипчињата што беа во коритцето.

Луца се наведе уште повеќе и кога проговори, гласот и' беше несигурен како да беше премногу уморена.

— А, ти ни пиша дека ќе дојдеш... така... по десетина дни...

— Ах!... сакав да ве изненадам!...

— А, пропатува околу цел свет?

— Не околу цел свет, ама далеку, дури во Америка!

— И виде многу земји?

— Полно!

— И црни луѓе?

— И жолти! А како беше берикетот годинава, арен?
— А и не! Град ги столчи лозјата. Имавме триесет бури-
рила вино и шест масло!...

После третата здивка, Јуре го снижи гласот:

— А што има ново?

Мајката не одговори, та тој го дополни прашањето.

— Што има ново со Марица?

— Не е арно со новото, — одговори жената со шепот.

Јуре стана и викна:

— О, Пречисто ангелска, што е?

— Арно не е, не, не, — повторуваше жената, одрекну-
вајќи со главата, после се подисправи и длабоко воздивна.

— Жити маките Ристови, мамо што е? Да не е болна?

— Беше!

— Ах!... Да н'... умре?

—... Да!

Јуре падна на столот. Подбелен, дури позеленат, во
лицето, неколку време занесено гледаше во мајка си, после
одвај проговори:

— Ама, вистина, мамо?

— Да! му повтори таа и со ракавот го избриша окото.

Долго време момчето липаше и викаше „мамо, мамо“.
Најпосле запраша:

— А одошто, жити маките Ристови?

— Лошо болче, пришт! Насред мишката и' излезе лошо
болче. Стариот Матеја ја води в град, на доктор, а тој
веднаш рекол: „Не е арно!“. После Матеја стори завет, бос
отиде до Пречиста ангелска. И... ништо не помогна. Утре
е осум дена, како нејзината убава младост гние во благо-
словената земја.

— Оф, леле! А ти, мамо, отиде кај сиромашката?

— Како не ќе сум појдела, кутро дете! Никој друг,
освен мене, не знаеше дека неа ја сакаш, па ни самата таа,
сиромашката таа, не знаеше.

— Оф! — офна Јуре и го заклопи лицето со рацете...

— Оф, сиромашката моја, не ни знаела дека душава
и' ја имав дадено. А јас секогаш по море, само за неа ми-
слев. Еве, вчера в град и' купив прстен, еве, на!

И откога стана, извади од џебот кутивче со златен
прстен и и' го подаде на мајка си. И пак седна со липање.

— Оф, мамо, јас ќе умрам!

Луца го клade прстенот во длабокиот џеб од фуста-
нот иму рече:

— Рисјанин си ти, или Евреин се имаш сторено? Сакаш
против бога?... Ајде, нашите туку што не дошле. Срамота
ќе биде ако разберат зошто жалиш, бидејќи сиромашката

уште не ја имаше свршена, ниту пак некој знае оти беше си наумил, тоа да го сториш, кога ќе се вратиш од војска. Стори и' една трисагија за душа и толку.

Таа го зеде садот со вода, му поттури, а тој ги изми малку рацете и очите и невесел излезе. Ја поведе сестра си по истиот пат, по кој беше дошол.

Пристаништето го најде преполнето со гаети и заглушено од врева и рикање на магариња. Секоја крапанска гаета (чун што завзема повеќе од тон, чија што предница е покриена) носи на чардакот од предницата по едно магаре, натоварено со дрва.

Срцето му се стегна кога во прв ред го виде татка и' на Марица, Матеја Танфора, со црно капче, и двете негови ќерки, подбрадени со црни шамии. Уште посилено го заболело, кога едната од нив го позна и рече:

— „Ене, еден војник! Ах, та тој бил Јуре од тетка Луца“

Тоа беше Пава Танфора, средната сестра на Марица, која многу личеше на неа.

Бидејќи сите беа зафатени со извлекувањето на натоварените магариња од гаетите, ретко кој му обрна внимание, ама Јуре со еден брз поглед ги преброи сите Лукешики, Јарани, Танфори, Пребанди, Јураги и сета нивна челада, та му дојде со гласови да зариде и зареди:

— Каде си најубаво цвеќе крапанско, Марице Танфорице? Каде си да дојдеш од градина, да го слушам сребрениот твој глас, да ја видам тенката става твоја, твоите црни очи и твоето лице бело?!

Марко Лукешик ја врзуваше гаетата, кога син му застана зад него. Стариот, сув, јак човек од 45 години, го тргаше за огламеник нивното магаре, Рижана, а Миш го туркаше од зади. Напразно Јоји многу пати повторуваше: „Дојде Јуре, еве го“, двајцата не се обсрнаа дури Рижан, натоварен, не скокна на брегот. Тогаш Миш, жилав младеж, од 16 години, го гушна брата си, а Марко само се ракува велејќи:

— Како така одненадеж! Како си?

— Арно сум татко — одговори Јуре. А Миш пораснал?

— Како бурјан!.. рече стариот и со запалениот трад прво го осветли лицето на Јуре, а после ја запали лулата! Откога испушти неколку пати чад нџз уста, ја кладе раката на Јуревото рамо и рече:

— Како многу да имаш патено?

— Зошто татко?

— Целиот си подбелен, а очите ти се црвени. Јурета дојде пред шест недели од војска, ми рече дека си здрав.

— Од вчера не ми е нешто арно!

Почнаа да врват покрај нив селани. И во мракот неговите морјашки алишта ги привлекуваа нивните погледи. Се зачуја прашања и восклиц.

— Дошол Јуре твој? Дошол Јуре наш?! Ола Јуре!
Марко немаше обичај да се турка по патчето. Тоа го знаеше и стариот Рижан, та откако се оддалечи толпата, сам тргна.

Јоји и Миш го зедаа брата си за раце, а татко му, гризејќи го крајот од лулето, почна да му раскажува за плодородието, за работите, за домашните арчови и за секоја една ситница што се беше случила во токот на дваесет и пет месечното негово отсуство од дома.

Луца ги пречека пред куки. На клупата стоеја земјен леген и риза. Децата го одведоа Рижана да го растоварат и да го сместат. Марко со брзина ги слече гунчето, градникот и кошулата и го наведе над легенот својот црн труп, на кој јасно можеа да се изброат сите ребра и прешлени по реброт. Тој ги изми со сапун во една вода рацете, во друга лицето, а во трета вратот. Откога жена му му ги изми и избриса плеките, тој втрча в куки да облече чиста промена. Истото го стори и Миш, на кого Јоји му ги истри плеките.

На масата имаше ставено: зелје, риба пржена, пешник, јачменен леб и авланка со преладено вино.

Луца ги зеде од нозете на Распјатието бројаниците и му ги подаде на домаќинот. Сите петмина застапаа пред иконата. Домаќинката започна и сама изрече: „Во името на отца и сина и на светиот дух, амин,“ и сите во еден глас почнаа да ги велат молитвите „Татко наш“, „Здраво Марија“ и другите што ја сочинуваат „Трисагијата“. Тоа траеше близу четврт час.

На вечерата сите молчеа. Луца многу пати го покануваше Јурета да јаде, а тој се обидуваеше да кладе в уста неколку каси. Марко долго време го жвакаше секој касиј, крепејќи ја со рацете уморената глава. Дури кога прв пат посегна на авланката, се опули во Јурета; после во жена си и рече:

— Види, машала, како се истенчил и профинил нашиов син. Како госпојца. Почекај малку, дури да ти ја тутнеме мотиката в раце!

Сите ја обредија авланката, и на знак на мајката, децата отидоа на спиење.

Луца донесе помала авланка и чаша. Кога ја наполни чашата, се виде дека виното е чисто, црно и дебело. Марко му наздрави на сина си со „добре дојде“ и ја испеди чашата до капка. Луца ја повтори здравицата и ја испи чашата до полу. После и чашата и авланката ги кладе пред сина си. Во истото време и татко му му го подаде лулето да му го наполни и рече:

— Нокеска во Задар цела нок имаш пиено. Тоа се гледа. А денеска се имаш најадено в град. И тоа се гледа! А!

— Што е вистина, вистина е! — рече момчето, обидувајќи се да се насмее насила.

— А кој ѓавол баравте во Америка?

— А што знам јас, тате! Така! Дојде команда и ајде. Така пред нас крстарицата „Марија Терезија“ отиде во Устралија.

— И видел црни и жолти луѓе — додаде мајката, шарајќи со прстот по масата.

— На војници не е за верување, — рече Марко, кревајќи ја главата кон таванот и прозевајќи се, — многу лажат.... А, а, а, кажи ми ти мене колку печали?

— Петнаесет минцови тате, одговори Јуре.

— Не си печалил многу!... Роко Танфора донесе дваесет!... Ајде, дај уште по една и да се спие!... А утре, по малата миса, појди прво кај стрика ти Јосета, а после кај стрина ти Марија!

— Тоа се разбира! — дополни мајката.

Таткото стана и лениво тргна. Лука го запали масленото кандило и отиде по мажа си.

Јуре ја потпре главата на лактови. Одзгора од одајата почна да допира силното ритмичко 'ркање на родителската двојка, дополнувајќи ја сликата на дневниот домашен живот. Јуре, опфатен од едно ужасно чувство, со празна глава, почна внимателно да го слуша 'ркањето. И таа необичновена појава му се стори како нешто таинствено, му се стори дека тоа го одмерува тактот на ноќта, токот на животот, токот на сè, што оди во ништо... Едно тропане и еден креслив глас го повратија од занесеноста. Нивниот петел прв се осмели да го наруши длабокото спокојство на островот. Другите низ селото, како да почнаа да се натпреваруваат. Кога повтор занеме сè, на Јурета почнаа морници да му врват дури по коските; му притекнаа сите приказни од детството. Ене се отвораат белите гробишта околу „Пречиста ангелска“ и почнуваат да излегуваат умрените, најнапред тие што умреле сега бргу и уште не свикнале со самотијата! Ене ја сиромашката Марија, што не знаела за неговата љубов и која дури во почетокот на оваа ноќ разбрала за сè, па сега брза кај него да си го земе прстенот!... Пламенот од кандилцето на масата заигра, нешто шкртна со вратата, Јуре вшашен скокна. Тоа траеше само еден момент. Вистинската негова земјоделска крв — земјоделска и морјачка — ја со-владеа тренутната слабост, и тој, откако ја наведе главата, почна да говори „Трисагија“ за покој на душата на сиромашката.

После седна и си ја наведе главата на скрстените раце... Заспа...

Луца, како и секогаш, прва стана и така го затекна. Таа навали оган, свари кафе, го кладе пред него и го поттурна. Момчето се исправи и сонливо и невесело се загледа во мајка си. После ја извади својата нова факфонска кутија за тутун, свитка малку тутун во кницето и почна да го пие кафето со шмркање и да пуши.

Тој прв проговори!

— Мамо, јас денеска не излегувам!

— Ни в црков? Не знаеш дека денеска е недела?

— Нигде! Ќе легнам в одајче, а ти ќе речеш оти сум болен.

— Греота е тоа!... пред да станам во самата зора, кога соништата се од бога, видов еден сон.

Луца чекаше синот да ја праша за сонот и кога ќе го слушна неговиот глас, продолжи:

— Ја видов на сон неа — сиромашката! Ми дојде сиромашката подбелена и уплашена со потечена и преврзана рана. Ме зеде, ме одведе на прозорец и со здравата рака ми покажа кон морето, кај што се гледаше еден голем кораб, а на коработ стоеше ти, сам. И таа, сиромашката, со плачење ми рече: „Ене го! Си иде! Ама јас не можам, мене ми тежи оваа жалосна рака, ми тежи и ме влечка в длабоко! ... А Јуре нека ја земе Пала!“...

Луца ги избриса очите со ракавот.

Долго време молчеа. Едно време мајката ги поткрена своите очи и ги запре на лицето на сина и', на кое што полека се враќаше животната радост.

Најпосле тој скрушено запраша:

— Ама вистина ли е тоа, мамо?

— Вистина синко! Жими света Пречеста ангелска!...

— Е, па... нека биде волјата божја...

Сиромашката!...

БАКОЊА ФРА-БРНЕ

(извадок)

II

Кушмељ и Кушмелчиња

Јере Јозов Јерковиќ, Брзокус, Кушмељ имаше нозе како стапови, врат како на дива коза, глава тркалеста и толку јака, што можеше со неа да скрши букова штица. Црвенестите мустаки му ги затвораа ноздрите и допираа до ушите. Со забите можеше да прегризе стара пара, а со рацете да здружи сув дренов стап. Можеше да изеде печена свиска, ама да пие слабо можеше. Покрај сето ова беше многу мирен, та дробната и спечената Барица — жена му — или како што ја викаа Осињача — поради зелените и' очи — можеше да го кара колку што и' беше волја...

Кушмељ живееше најарно од сите свои, а беше одделен од браќа си. А бидејќи богатството не е за отфрлување ни во светата лоза, и бидејќи арно е да се знае што треба човек да има за да биде најбогат во Зрљево, послушајте што беше негово.

Од недвижниот имот Кушмељ имаше куќа покриена со плочи, петнаесет лакти долга, покрај куќата нива, под куќата бавча и дестина дни орање чакарлива земја како што е сета земја во Зрљево. Под ридот околу петнаесет мотики лозје и малку браненица.

Во подвижниот имот се сметаа: жена му — Осињача, три сина, две ќерки, две крави, дваесетина брави, две магариња и веपर за колење.

Во родни години Кушмељ можеше да се преранува со свое жито до Божиќ, а од тогаш до Петровден ги подмируваше домашните нужди со продавање вино, ако се беше и тоа родило, со продавање волна, благота, овоштија кога им беше времето и дрва во градот преку целата година. Покрај тоа, Осињача везден ткаеше, а нејзиното ткаење беше на цена.

Ете како се врзуваше крај со крај во Кушмељовата кука во родни години. Навистина, нивните катадешни нужди не беа кој знае колку големи. Нека има катаден качамак во изобилие, во празник малку мевце и по малку комињак да се навкеси сувиот залак; нека има сива волна за да се покрие телото — тоа е доста. По тоа можете да судите како животареа Чагаљ и Шунда а како и сите други Јерковци. Ама сиромаштијата не е срам за никого, а најмалце за светата лоза!..

А кога берикетот би изневерил?

Кога ќе изневереше берикетот, бога ми, и тогај некако се врзуваше крај со крај. Осињача ќе ткаеше по цел ден и цела ноќ; магарињата, натоварени со дрва, и по нив Кушмељ тропоркаа почесто до гратчето, а што е најглавно во таква неволја и Кушмељ и Осињача и Кушмељчињата ќе го стегнеа ременот повеќе. Навистина во лоши години фра-Брне го потпомогнуваше, најмногу поголемиот брат, а понешто и другите двајца. Духовникот тоа го чинеше малку како добар човек, ама затоа имаше една крупна причина — нема зашто да се крие. Понапред рековме дека на Јерковците им факаше по малце раката, а гладот си е глад, луѓето си се луѓе, та ако фратрот не го претечеше лошото, готов му беше срамот.

Сега да поминеме на она што е најважно.

Кушмељ како да беше најчесен меѓу своите земјаци...

Велиме: „како да беше“, дека со сигурност не можеме да речеме. Тој се колнеше дека никому ништо не беше украден освен од чичковците си две кози, уште пред да се ожени, и тоа по наговор на чичка си Јурета. Ама и зрљевчани се колнеа дека тој има на душата барем триестина грла, кое дробен, кое јадар добиток и уште многу манастирски работи. Сега кој би можел тука право да пресуди? Навистина, се претеруваше и од едната и од другата страна. Така, како да мислеше и царската власт, та делејќи го на полу тоа што му се препишуваше и имајќи на ум, дека ако човек е родом од Зрљево а нема здиплено повеќе од петнаесет глави добиток, таков човек не ја има преминато границата на чесноста, та може да биде народен главатар. И власта го назначи Кушмеља за кмет во Зрљево. Тогаш зрљевчани рекоа: „Лесно е да бидеш светец ако господ ти е татко!“ Така си е: „Фра-Брне е бог, па ти е лесно, Кушмеље!“

И навистина калуѓерот го љубеше Кушмеља повеќе од другите браќа и сите други роднини, го љубеше како „лебот виното“. Само да знаете колку пати со него беше јал, токму со него, на една софра, и во манастирот и по енорите! Со него и патуваше. Два пати отидоа дури до Задар! Тој го ослободи од долгот, тој му ја покри куќата со плочи, тој му купи добиток, а неговата препорака го дигна до кмет итн.

Чагал, Иунда, Кљако, 'Рдало, 'Ркалина, Рора и сите други фиданки на светиот корен не му завидуваа на Кушмеља токму ни на јадењето и пиењето, ни на патувањето, ни на платениот долг, ни на покриената кука ни на добитокот, ни на кметувањето, ни на сето тоа не му завидуваа колку на нешто друго, на што Кушмељ се надеваше.

На Кушмеља и на Осињача им трепереше срцето да не им се исполни надежта. За тоа секоја вечер говореа и секогаш едно исто. Не само што секоја ноќ ги повторуваа иститите мисли, но ги повторуваа истите зборови, по истиот ред така што децата ги ваучија напамет, како некои молитви.

По вечерата жената би започнала:

— Чмањак не е затоа! Не, брате, не, не, не. Волку слаб и шутрак, не би умеел да му ги исчисти скорните на чичка си, ни вода да му донесе, ни собата да му ја смете и нареди, а камоли да стане во мугрите, да свони „Здрава Марија“, да оди по чичка си пеш, кога ќе оди некаде на коњ, а камоли да биде секогаш готов на секоја работа, како што е ред за помлад ѓак. Не, брате! А и да не е сето тоа туку да го остават да дембелува и само книги да учи, зар, ова теленце божје, би можело некогаш книга да изучи!... Ама на кого се изроди, да те снема!

После овие зборови ќе настанеше тишина и сите погледни ќе се свртеа кон Чмањка, а тој ќе си го наведеше главчето, знаејќи арно дека е крив што дошол на светов слаб и „шутрак“...

На детето вистинското име му беше Јозица. Мајчиното прашање: „на кого се изродил“, навистина имаше смисла. Јозица веќе имаше полни тринаесет години, а главата не му беше поголема од јадра круша, а спроти главата и другите делови на телото; меот прилепен за 'рбетот, — една шепа греови — затоа го завикаа Чмањак.

По тоа, откако ќе издивнеше колку што може подлабоко, Кушмељ ќе почнеше да говори вака:

— Бакоња, Бакоња, несреќно дете. Ти би можел сè што не може Чмањак, би можел и то како, ако ѓаволот не те имаше створено по својему!... Бакоња, вратот да ти се скрши, дали ќе се оставиш еднаш од своите ѓаволшттини, дали еднаш ќе ти дојде умот на место... Бакоња, рофја те удрила! Ти лошо ќе завршиш, на бесилка ќе свршиш како никој твој! Тебе повеќе те бива за ајдук, отколку за калуѓер. Во тебе како да нема ни капка рисјанска крв!... Несреќно дете! Несреќно дете! Рофја те мавнала!...

Откако ќе речеше тоа, Кушмељ ќе удреше на плач, а на Бакоња ни гајле не му беше за тоа, ами ќе се подрасчекореше и ќе почнеше подигравателно да гледа во татка си.

Иво, или Бакоња, второродениот син на Кушмеља, од дванаесет години беше колку некое напредно дете од петнаесет години. Црвен, бојлија, подвижен, весел и секогаш готов на гаволштини. Тој ги натфрлуваше со камен и постарите од себе, ги натскокнуваше и натрчуваше сите свои врсници, можеше да се искачи на дрво како вејверица, можеше да вјавне гол коњ, а имаше срце да се збие со некој мустаклија. Во цело Зрљево немаше дете да немаше белег од неговата рака, ама и неговото тело беше полно со лузни. Но никогаш не побара заштита од татка си, ами сам си отплатуваше колку што можеше и трпеше јуначки. Најмногу го одликуваше од другите деца неговата тврда волја: што ќе наумеше, тоа ќе го стореше, макар и стотина пречки да му стоеја на патот, што сакаше да скрие и затаи, не би го кажал и на најголеми маки да го клават. Понекогаш ќе започнеше да дрдори како празна воденица, а понекогаш ќе занемеше како карпа.

Сето тоа е многу чудно, ама уште почудно е дека Осињача го љубеше Бакоња повеќе од Кушмеља и Чмањка и двете ќерки: Галица и Крива. Не даваше еден прст негов, за кое да е од нив, а сите заедно би ги прежалила побргу, отколку неговата убава глава. Ќе се развиваше кога и најмалку ќе згрешеа девојчињата, ќе го истуреше зеерот на сите по куќи кога беше лута, а на Бакоња не само што никогаш не му рече лош збор, ами го бранеше секогаш, дури и тогај кога неговите гаволштини беа сосем јавни. Колку и колку пати на Кушмеља ќе му се стемнеше пред очи та ќе скокнеше да го избие „несреќното дете“. Тогаш Осињача ќе се нарогушеше наспрам мажот, токму како квачка кога ги брани своите пилиња, а уште понапред рековме дека силниот кмет Кушмељ се плашеше од дробната Осињача. Гаволот ќе му знае како би можело тоа да биде, ама вие ќе разберете дека, поради тоа, на малиот му беше сосем лесно да се расчекори и подигравателно да ги слуша укорите од татка си...

После Бакоња, на мајката и' беше најмил Шкембо (или Роко), детенце од четири години. И откога ќе поплачеше Кушмељ, таа ќе го земеше Шкемба пред себе и ќе почнеше вака да му гуга:

— Еве кој ќе биде нашиот редовник, нашиот владика, нашата корона!... Кажи дал' ќе бидеш, подлетарче мое? Јас сум мајо, мајо мајо, ќе пораснам гојем, гојем, гојем и ќе бидам вадика, вадика, вадика!... Дусо мајцина, сице мајцино!... Па после цмок, цмок, цмок, ќе го избацеше и ќе го љуљаше дури да заспие...

— Господ ќе ги суреди работите и сè на добро ќе тргне! — ќе речеше најпосле кметот, после долго размислување.

— А кој друг ако не господ! — ќе одговореше Осињача прозевајќи се, и после сите ќе легнеа.

Долго време вака траеше под стреата на најстариот Брзокус, а така ќе траеше уште многу ако не се случеше нешто.

Ш И З Б О Р

Беше во почетокот на есента. Еден делник, веднаш по зајдувањето на сонцето, Кушмељ и сите негови беа собрани околу софричката на која во дрвено бљудо бакрданикот димеше. Дуваше силен север. Пред да седнат да вечераат, зачитаа сите „Оче наш“ и токму беа на „да дојде царството твоє“, кога остро уво на Бакоња, преку сето бучење на ветерот, чу коњски топот, потрча кон вратата и викна:

— Фра-Брне!!

Кушмељ и Осињача истрчаа во дворот и видоа — првото што видеа беше најдебелиот дел на фратрот дека кулашот беше се свртил со задницата кон вратата, а фратрот беше се свиткал на коњот и со голема мака ја извлекуваше ногата од стременот. Сеизот, едно црнпуресто момче, облечено по котарски, со чифт кубури на појасот, го држеше коњот за узда. Кушмељ дотрча, ја извлече братовата нога од стремениот и, откако го префати околу широката половина, му помогна да излезе. После браќата се избација в образ по два пати, Осињача му ја целива на девера си раката, а Бакоња го принесе до устата кордонот со кој се опашуваат фрањевците.

Фра-Брне беше за една глава понизок од брати си, ама кога Кушмељ би ги избричил мустаките, и кога би му се надуде образите, вратот, меот, и — задницата, би бил истиот фра-Брне.

— Бегајте дома оти ќе не смете! — рече дуовникот и чекорејќи преку прагот додаде: — Вален Исус!

— Секогаш Исус и Марија! — одговорија Кушмељ и Осињача. Она збркана почна да трчи низ куќата не знаејќи што да прави.

— Па како? како сте? — праша дуовникот.

— Фала на бога и на света Пречиста, не е лошо. Не сме ни гладни ни болни, одговори кметот Кушмељ.

Осињача посла на столот една волнена черга.

— Та-ка! — рече калуѓерот. Сега собуј ми ги скорниве и клај ми една пенушка под нозеве, та-ка! А сега запали свеќа.

Во секоја католичка куќа се наоѓа по една свеќа од чист восок, осветена на Сретење (Канделор), а се чува в куќи за запалување при умирање на некого. Осињача се прекрсти и прошепна.

— Прости ми мајко Канделорице! — ја запали свеќата и ја кладе во чаша со жито.

Брне, облегнат на облегалото од треножникот, ги преплете прстите на меот, почна да ги врти палците еден околу друг.

Сеизот ги внесе дисасите, а Бакоња седлото.

— Не знам што да правам!? — рече Кушмељ, чешајки се по вратот — Сакаш да заколам едно коковче?

— Господ да е со тебе! — рече братрот. Свесен си ти али не?... Зар не е денеска петок?... Не мисли ти за вечера.... Каде ви се другите деца?

— Се срамат, та се скрија зад разбој-рече домакинката.

— Ајде вечерајте, да сте живи! Степане, дај и ние да потклајме нешто в уста. И ти со мене ќе вечераш Јеролиме?

Домакинката ја кладе својата паница на земи, а софрето го донесе пред девера си. После ги доведе Чмањка, Шкемба, Крива и Галица, да го бацат чичковиот кордон.

Степан извади од дисасите една тутка завиена во книга и ја одмота. Имаше три печени риби пастрмки. После извади десетина јајца, една грутка сирење, пресна погача, виљушка, нож и чаша.

Кушмељ, чешајки се непрестано по главата, како да си мислеше: „лесно е така да се пости“.

— Ела Јеролиме, седи — му рече фра-Брне.

— Ама јас... како да ти речам... — почна да одрекнува Кушмељ.

— Ела, ела! Седни и ти, Степане, со нас.

И сите тројца се скрстија. Надвор ветерот се засилуваше, по некогаш и буфташе со вратите. Овчарскиот пес на Кушмеља виеше во навесот. Осињача шептеше со децата, а Бакоња заборава на јадењето и зинат се пулеше во чичка си.

Бакоња си мислеше: „Колку е убаво да бидеш братер, колку е убаво да вјаваш добар коњ, да водиш сеиз по себе, носиш чисти алишта, да спиеш на мека постела во суво, во топло, да јадеш месо и риба, да пиеш вино и кафе секој божји ден! Колку е убаво насекаде народот да те поздравува! Уште оддалеку луѓето ги симнуваат капите, а жените ти се клањаат. Кој ќе ти се доближи, ти ја целива раката и кордонот околу појасот“!...

Бакоња длабоко воздивна.

— Што ти е? Зошто не јадеш? — праша мајка му.

Бакоња само мрдна со главата.

По малку време, вратата се отвори и влезе цел буљук Јерковци.

Први влегоа Чагљина и Шунда. По нив Кљако и 'Рдало со две свои момчиња. По нив петмина Кротовци: 'Рколина и Рора со своите тројца синови.

Еден по друг сите рекоа: „Вален Исус“, секој му ја целива раката на братрот и понаседнаа.

— Како, Јуре? Како Баре? Како Шимета? Како Вице?... Како сте сите? ги праша фра-Брне.

— Фала на бога и на Пречиста, со здравјето сме арни; и се мачиме кој како може, одговори Чаглина за сите.

— Та-ка! — рече братрот и продолжи да јаде.

Роднините ги извадија лулињата и зачадија.

Откога му се нагледаа на „фра - Нокварот“ (така му беше прекорот на фра-Брне) погледите им се насочија над огништето каде што висеа неколку овнешки колкови и свински ребра. Едно момче од Кротовците, гледајќи го тоа нешто му шепна на најблискиот до себе: „Види, ти се молам, божје богатство кај краставиот Кушмељ!“ — „Еј да не беше чатијата покриена со плочи, али бацана да беше бар малку поширока.“ — одговори другиот со издив!

Откога тие тројцата ја излапаа рибата, домаќинот сметна од полицата една земјена врчва, дувна во неа и одеднаш си ја тргна главата, оти милиони зрна прав излегоа од неа. Бакоња се доближи до татка си со свеќата и двајцата отидоа кај бочвите, што беа поредени зад разбојот. Свеќата угасна, та Кушмељ рече:

— Запали ја пак, ѓавол да ја земе!

— Да ти го земе умот, скоте машки! тивко рече Осињача. Зар Канделорицата му се дава на ѓаволот!

— Право велиш невесто! — гласно рече Ркалина. Грота е за свеќа да говориш лошо и кога не е Канделорица, а камо ли уште да го навредувам бога пред деца и пред духовник.

— Навистина, прави скотови сме кога ни пред духовници не можеме да се воздржиме! А што лаеме кога тие не не слушаат! — додаде Кљако.

И Рдало, Рора и Чаглиња сакаа секој по нешто да речат, но калуѓерот беше се заговорил со сеизот, та не им обрнуваше внимание.

— Така — рече фра-Брне кревајќи ја чашата со вино спроти очите. Какво е виното, старо али ново, а Јерлолиме?

— Да, старо... не — е но ново... Не е сосем ни старо ни ново! — одговори кметот Кушмељ, толку се беше залутил од лутина, поради приговорите на родителите.

— Како така? — рече фра-Брне. Не е ни старо ни ново? и не чекајќи одговор, ја исцеди чашата до капка и ја кладе пред Степана.

— Еве гледај како: ми останаа пет бурила од ланското, а цената пред грозјебрање му беше многу ниска, та јас го измешав со новото, а ново најдов тринаесет бурила, та јас сето го претурих во бочвана, а бочвана бере нешто повеќе од осумнаесет бурила, та јас...

— А чини ли нешто? го пресече Осињача прашајќи го Фратрот.

— Жими вера, не е лошо! одговори Степан и почна да ги лупи јајцата...

— Тааа-а-ка! Ке им дадеш ли на браќава да ги навасат малку грлата? ... Вечерани сте бре луѓе?

— Сме, сме!

— Тааа-а-ка! Дај им нека пијат.

— Сега, сега!

Кушмељ го грабна бардакот од пред децата и тргна кон бочвата, ама 'Ркалина го запре.

— Не сакаме да го мешаш со комињакот! А, а!

— Комињак и дома ни претекнува! викна Чаглина.

— Не, не! завреваа сите.

Кушмеља како оса да го касна за врвот од носот, ги поткрена образите и мустаките, сè назаби и им рече:

— Ама луѓе, зошто ви е чисто голо вино. Овде пак нема ни две чаши комињак.

— Жими крст, скоро полн бардак — рече некој од Забатовците, откога се наведна над бардакот.

Сите прснаа да се смеат гласно.

Осињача го грабна бардакот од рацете на мажа си, го претури комињакот во друг сад и отиде кон бочвата. Сите замолчеа, така што се слушаше како тече млазот од виното низ чепот во бардакот. „Фра Ноквар“ извади едно книшче и почна да чита.

Земајќи го бардакот од раката на сина си, Чаглина стана и ја симна капата.

Сите станаа и ги сметнаа капите.

Фратрот не кревајќи глава рече:

— Степане погрижи се за коњот! Тоа е најглавно! После суреди го и моето легло, веднаш.

Момчето излезе, а по него и Бакоња.

Чаглина се накашла онака како се прави, кога сака да се привлече внимание, ама кога и тоа не помогна, тој викна:

— О, фра-Брне?

Фратрот крена глава.

Тогаш брат му започна.

— Во здравје на вашата мила добродошност, како што секогаш сме имале наша мила доброминатост, оти таа секогаш нашата душа и нашите желби ги следи, оти таа оди и броди меѓу нас грешните, токму како мудроста меѓу воловите да не разведри и да не просвети, цвеќе наше, како свеќа низ чад од темјан! Да ти свети насекаде, пред бога, пред царот, пред владиката, пред архимандритот, пред игуменот, пред народот, и на оној свет за живот, на овој за душа! Како што си се стегнал со светиот кордон, така да го стегнеш започнувањето, подобрувањето, верувањето, трпението

и секое благословение, оти душата не знае дека се две, дека на крајот висат покајание и молење. А голема радост е дека ти, цвеќе наше, идеш како блага вест од Дева Марија, од благиот Христос и праведниот Јосиф. Како што Христос ја здружи богољубната змија, така во својата горчлива уста кладе китка цвеќе, а проклетиот гавол турил отров. Како што биле вредни сите дваесет и тројца молитвеници, до тебе, така ќе бидат и по тебе, а ти песни пееш и молитви зборуваш. Како господ што знае сè — оти мудроста, чесноста, богољубноста, скрушеноста, силата, убавината, милоста, душевноста, радоста, смиреноста во тебе се, како во некоја вреќа! А после, и после наш мил и благословен, славен, верен и мирен, како што си носил, просил, разносил, долу до водата, горе до планината, и така со главата слушаш, со ушите гледаш, а лесно му е под петиците на тој што е обуен, во душата на тој што е со крстот измиен... Нека се лекува кога го боли со овој свет стремеж како ти фра-Брне, како и сите наши духовници пред тебе. Алвундан-дара! Да живее нашиот фра-Брне!

— Да живее! — викнаа сите Јерковци.

— Кој може да наздрави како него — викна 'Ркалина — нишајки глава.

— Никој како него!

— Верата негова, ако учеше кој знае каква глава ќе беше.

— А јас, сосем ништо.

И сите, што не ги разбраа зборовите, му се чудеа на говорот оти по жупите на св. Фрањо, кога се наздравува на учен човек или кога во некој поважен случај се говори пред учени луѓе, треба така да се зборува та другите да не разберат. А Чаглина беше вистински вештак за таа работа, таков вештак, што и тој самиот не разбираше што говореше. Така, тој на два-три пати имаше говорено и во манастирот, а неколку пати и во градот, по случај на општинските избори, и секогаш беше потресен најмногу самиот тој, па после и сите оние што најмалку го разбрале.

Говорникот го крена бардакот. Изгледа оти и во таа работа како да не беше последен, бидејќи јаболчето почна да му скока од зглопчето под самата брада. Откако зеде душа, ухна силно и му го додаде садот на брата си Шунда.

— Вон, ваншен здравјен! Донбрен дојдон! — му наздрави Шунда и натегна, ништо послабо од постариот брат и го подаде садот на братучеда си 'Ркалина Зубац.

'Ркалина после десетина голтки, и' го подаде садот на Осињача, оти беше веќе празен.

— Е, ова уште не било! — рече Кушмељ толку тивко, колку да можат да го чујат само најблиските. — Красти не-наситни, дошле до муфте, па креваат кој поарно може: гл, гл, гл, гл, гл, гл. Како мене од небо да ми паѓа! Еј!... еј!...

Во тоа време се врати слугата, носејќи нарамник сено, со кое го наполни најарниот кревет. Во куќата имаше само три, од делкана бука, како што се сретнуваат секогаш по далматинките села. Над сеното слугата посла чисти чаршафи, што ги извади од дисаите, а над сè тоа ги кладе веленцата.

По него беше влегол Бакоња и беше се расчекорил пред прагот, гледајќи намуртено во чичко си и во родните.

Осињача нешто прошепна со мажа си, па го наполни повтор бардакот, со кој се обредија 'Рдало, Кљако и Рора, и по трет пат, со кој завршија момчињата на Кркотите и Зубаците.

Степан му запали цигара на калуѓерот и се тргна.

Јерковците разбраа сега, дека е близу времето, кога ќе се роди она, околу кое сè се вртело, та молкнаа, и се запулија во Чаглина, а тој беше ги добрал со прстите, наборите од челото, како да сакаше да ги прибере мислите.

Сите очекуваа кој прв ќе прозборува и како.

Прв прозборува слугата Степан.

— Какви дивурии сте, бре луѓе божи! Тој тутун ваш жими вера, смрди како чума и штипе за очи, та ќе треба да се отвори вратата и бацата, штом ќе излезете. Вистински дивурии сте, бре луѓе божи.

На тоа се устутушкаа, но мудриот Чаглина веднаш одговори.

— А што би биле друго до дивурии. Ние сме како кутри сверови. И веднаш ја угасна лулата. Тоа истото веднаш го сторија и другите.

— После уште нешто, продолжи Степан. Тргнавме денес на пладне та и калуѓерот е капнат, и би требало да легне, а вие сте, се засилиле...

На овие зборови сите одеднаш станаа.

Фратрот погледна на својот часовник и со раката им даде знак, но како во тој момент раззина уста од прозевка сите застанаа.

— Останете... уш... те... ма... а... лку, уште малку!

Сите пак поседнаа.

— Таа-а-ка! А како е сега ов... ов...? — И пак прозевката му го пресече зборот, ама сите разбраа што прашаа оти гледаше во Бакоња.

Осињача бргу-бргу стана, се поклони, ги кладе рацете на појас и започна:

— Право да ти кажам, фра-Брне, жими душа, малку е на своја глава, самоволен, вироглав, малце е палав, попалав од другите деца, ама од некое време наваму, почна да се совзема.

— Хи! Таа-ка!

Чегалъ се поднакашла значително. Тоа го сторија и сите негови.

— Не е сосем лош, ама е разумен, мој фра-Брне. Жими Пречиста, во многу работи поумен е и од татка си!...

— Таа-ка!

Посилно кашлање меѓу Јерковците.

— Од татка си и од другите, верувај ми, фра-Брне. Ете, пред некој ден дојдоа Личани да купуваат вино. Јере бара по единаесет форинти за бурило, а тие даваа девет. Така цело утро. Најпосле Јере кандиса да го даде, ама Бакоња му рече: „Не давај им го тате. Преѓе кога разговараа, меѓу себе, јас скришем им се поддобрав и ги чув дека си велеа оти виното по другите села било поскапо и послабо од нашево. Уште рекоа дека во нашево би можело да се притури еден трет дел вода.“

— Тааа-ка, таа-ка, така! Дојди ваму ела, ела, ел' ел' — рече фра-Брне.

Бакоња му ја целива на чичка си раката.

— Па што мислиш, а? Ќе продолжиш ли со своите мај-мунлаци, ако те поведам во манастир, а?

— Ќе те слушам и ќе бидам умен! — Одговори Бакоња гледајќи го чичка си право в очи.

— Не зборувај така, дивурио една, ами речи: „Ќе ве слушам честити оче, и на ваша милост ќе бидам препокорен! — го поправи Степан.

— Ќе ве слушам, честити оче, и на ваша милост ќе бидам препокорен! — повтори Бакоња и повтор му ја целива раката на чичка си.

— Така, срце Степане, — рече Осињача — Господ да ми ти даде здравице, жити сè најмило, поучи го неукото дете, оти ние сме како говеда...

— Таааа-ка! Доста сега! — и го пресече зборот фратрот. Јас се надевам дека на момчето ќе му дојде умот, а ако не му дојде, ќе го вратам назад! А сега доста! Ти Барице, приготви му троа алишта и друго што знаеш и нека дојде утре со мене. Таака! А ти дете, ела собуј ме.

Осињача скокна и му ги целива двете раце на девера си. По неа пристапи и Кушмељ. На обајцата очите им се наполнија со солзи. Таа се сврти кон слугата и сакаше и нему да му целива рака.

— Та-ка! — Доста, доста — рече фра-Брне. Време е да се легнува. Стана од столот и се наведе кон Степана. Степан фати за рамената од расото и почна да трга кон себе, та калуѓерот остана по пантолони, елек и голорак. Така изгледаше многу подебел и како друг човек да беше.

Чагалъ, Шунда, 'Ркалина живо шептеа меѓу себе. Чагалъ го допре показалецот до челото и чука по него.

Осињача им рече на децата: „Ајте, целивајте му на чичка ви рака и речете му:“ „фала ти наш убав духовник!“

Чмањак, Кривица и Галица направија како што им се рече, а мајката го крена Шкемба, та и тој го лизна чичка си.

— Така! Ајте, легнувајте! Ајте и вие браќа!

— Молам само за еден збор! — почна Чаглина, откако симна капата и се поддобра до огништето. Сите Јерковци се наредија по него.

— Што сакаш Јуре? — нехајно го запраша фратрот. чешајки се по писките.

— Би те молил, а прости не, како постар и поумен. Еве што. Ние... онака... како да ти речам... ние еве не сакаме лошо никому, а нарочно на својата крв, на својот брат, ама... ама...

— Ајде, баче Јуре, оди дома, да си жив и здрав. Ајте и сите, и така веќе е доцна. — го пресече Осињача, подбелена како крпа.

— Ама треба да кажеме дека ние не сме каил...

— А што каилиш? што каилиш крasto пијана! — го пресече Кушмељ и ја грабна машата.

Шунда веднаш се најде меѓу нив и загатна кревајки ја високо раката:

— Не, не! Овден нен понмонгнуван планшењен! Ниен монженмен ненконмун и ренбрантан дан мун гин скришмен! И уштен канкон!

— Што? — викна зачуден калуѓерот. Да се тепате?! Пред мене?! Тааака!? А зошто?!

— Прво и прво, речи му на ова магариште да не се затрчува, дека ако секој од нас само со прстот го фати, ни парче не ќе остане од него! — му рече Чаглина.

— Таа-ка...

— Зборот твој ќе го почитаваме како секогаш, дуовниче, ама арно би било и нас да не чуеш! — рече Кљако.

— Таа-ка!...

— А нему што ќе му стане од зборовите? Зошто се лути, ако му е мирна совеста? — рече Рдало.

— Таа-ка!...

— Најглавно е, да си ги собере рацете, а и тој и Осињача да си ги врзат јазиците, дека... скрцна со заби Ркалина.

— Таа-ка!...

— Анкон панк сен онбинден, кен гон тренснам пон тинкванан, Крнконтинскон дентен! — рече Шунда.

— О. господи, боже! — издивна калуѓерот и се отпушти на столот, после ги поткрена веѓите и почна да превртува со очите од еден на друг. Степан застапа зад него, а Кушмељ и Бакоња се наслонија до креветот.

— Каде се наоѓам јас вечерва? меѓу браќа, или меѓу разбојници? започна фратрот.

— Личен мој фра-Брне, ти се молам послушај ме — меко започна Чаглина. Ти реков нешто лошо тебе? А и не помислив ништо лошо. А тој фати да не тера од куки и тоа на ваков начин. Вистина ние сме во неговата кука, ама заради тебе сме се собрале, и тебе би имал нешто да ти речам од името на сите, оти така се договоривме.

— Така! — рече фра-Брне, откако се прибра малку.

— Така е! така е! — извикаа сите.

— Еве што е работата. Пред малку ти реков дека ние лошо не и' мислиме на својата крв, дека во крвта е МИЛОСТА, СИЛАТА, БОГОЉУБНОСТА.

— Немој, така, како префеска, ами накусо и јасно кажи што имаш да кажеш! — рече фра — Брне.

Шунда го турна брата си и застапа на негово место.

— Нанкусон енвон што ен: Ниен нен санканмен дан гон вондиш Бакоња вон мананстири.

— Таа-ка? Вие не сакате?! А кој може мене да ме по-вела?

Кљако го турна Шунда и застапа на неговото место.

— Ама ние не те повеламе, ниту тоа можеме, ама жи-ми крвта Христова (а таа е многу скапа) ќе се каеш ако го поведеш, зошто ова дете ќе те посрамоти и тебе и сите нас!

— Таа-ка! А ако не чини, јас веднаш можам да го вратам!

— Поарно ќе биде и да не тргнува — рече Рора.

Дур да го запознаеш, може веќе да стори нешто, што не може да се исправи! — рече Рдало.

— Ама сето тоа се празни зборови и јас не знам нај-после што сакате?

Ркалина ожесточен, скрцна со заби, ги истурка сите и му се внесе в лице на калуѓерот.

— Еве јас ќе ти кажам без завивање, најкусо и најчисто. Ти го одбра синот на Кушмеља да учи книга и по време да стане калуѓер. Вечерва ти со нас не прозборува ни три збора, туку само не задржа да го видиме твојот избор. Убаво! Сега ќе ја чуеш вистината, после прави како знаеш. А вистината е оваа: До денеска во Зрљево нема поголем арамија, паликука, неранимајко, ни каков да речеш гаволски створ како што е овој Бакоња. Се метна на покојниот чичко Јуре „ни подај ни — подземи,“ и ќе заврши како него...

Кушмељ јакна како ранен вол, Осињача и Бакоња плачеа.

Немилостивиот, Ркалина продолжи:

— Сето ова ти го знаеш и нам не ни веруваш, ами си се заљубил во твојот Кушмељ.

— Јас не сум го знаел тоа нешто!

— Го знаеше, го знаеше! Есенеска ти кажувавме сè подробно. Ти кажа и Чагаљ и Шунда и Кљако и Рора и јас, а ќе ти каже и целото село дека е на чудо со него! Го гледаш сега како плаче по мајка си, како се преподобил! Сиромав! А цигерот би ти го извадил за метелик. Ете мајка му раскажуваше како е разумен, како се поддобрал до Личаните да чуе што ќе зборуваат, а не сакаше да каже дека им украде од колата две парчиња суво месо и дека заедно го искрукаа...

— Лажеш! — викна Осињача со плачење.

— Молчи, жено! Молчи! Немам време а би можел многу убави работи да изнаредам... Е, сега, разбра сè, па води го! Ќе слушнат за неговото здравје твоите браќа фратри, а и на св. Фрања не ќе му биде лесно, дека ќе го сљупи ако може, а и право ќе има.

— Доста, грешниче, доста! — го пресече калуѓерот, повеќе жалосно, отколку остро.

Но 'Ркалина се запали, ги кладе рацете на слабината и рече:

— Кој е поголем грешник, јас али оној што брани важки разбојници, а Вратре?

Тогај на Степана му зовре, та викна:

— Назад, 'Ркадино, или како те викаат, дека ќе ти го истурам мозокот! — и се фати за кубурот.

Бакоња веднаш се најде до Степана, а Кушмељ пак ја грабна машата. Осињача залелика, фратрот се скочани на столот.

— Назад! — викнаа сите тројца.

'Ркалина презриво го погледа Степана.

— А што се мешаш ти, ти скитницо, ти калуѓерски подлизурко?! А знаеш дека ќе ти ја земам таа 'ргосаната од појас и од главата ќе ти ја искршам...

— Ела пробај! — рече Степан вадејќи ја кубурата.

Калуѓерот ја угасна свеката.

Се чу како шкрапна (чаркот на кубурата)

Фра-Брне почна да моли со плачење:

— Јере!... Јуре!... Барел!... Шимета!... браќа ли сте али, али што сте ми! Живи маките Христови и живи св. Фрања, не правите да се пролива крв!... Оф, оф! Степане, Степане, немој сине!...

— Не плаши се калуѓере, ништо не ќе се стори—рече Кљако, дувајќи во една гламња.

— Нен сен планиншмен ниен од тиен пренкумренчани од тиен опрунжани денмони, — викаше Шунда.

Фра-Брне почна да го гушка Степана и го потзасолна в кат, па се сврти кон Јерковците:

— Живи името господово, што сакате вие од мене?

— Сакаме да избереш едно од децава наши што ќе биде најдостојно! — рече 'Ркалина, зашто ние го знаеме патот и до владиката и до царот.

— Па јас не ви реков оти не сакам, одговори калуѓерот малку смирен. Јерковците почнаа да го поттуркуваат 'Ркалина и сите одеднаш завреваа.

— Убаво. Каде поубаво од ова!... Многу арно. Како умен човек!..., Личен наш фра-Брне!...

Тогаш Чаглина заста на своето предишно место и со меден глас рече:

— И што требаше да доваѓа до сето ова? Зашто не ме оставивте мене да зборувам, туку овој шутрак 'Ркалина: дам! бам! пум! како да не може човечки.

— Арно! арно! Ајте сега!

— О, мој добар, мој личен фра-Брне! — продолжи Чаглина — немој да мислиш дека ние не те почитуваме, и оти јас не знаев дека ќе сториш како што е право! — рече и му ја целива раката.

Сите други со ред почнаа да му ја целиваат раката и да се колнат дека не го изгубиле почитанието, молејќи го да им прости. Некои уште почнаа да довикуваат: „Добра нок, брате Кушмеље, проштавај и фала ти на честењето“

'Ркалина на тргнување се расплака:

— Не-е-мав нии-еет да... да те навредувам.

— Ајде, да си жив и здрав! — рече калуѓерот, и со мака се добра до креветот, се спружи во него и издивна, како да беше сметнал од себе си товар од сто оки.

— Таа-аа-ка! Уф! Врагот да ве носи сите, сите, колку сте...

— О проклети антихристи! арами! ѓаволи! шпиони! разбојници! Господ да ве отепа. Ќе платите, ќе платите, ако биде жив Јере! — зборуваше Кушмељ.

— Ето, личен мој девере! Ето и сам гледаш какви се, па оди верувај им! — плачеше Осињача.

— По ѓавола, сите, сите! Уф! стенеше сеедно калуѓерот...

Во зорите, по наредба на калуѓерот, Степан го оседла коњот и тргнаа.

Кушмељ, откога му помогна на брата си да вјавне, заста на пред коњот и почна да се потчешкува по тилот.

Калуѓерот подбелен, како да боледувал, загледан во врвот од скорните му рече:

— Та... она... ќе видиме!... Тамо по Божиќ!

— Та... она... како ќе речеш ти! — му рече Кушмељ.
Калуѓерот се замисли уште подлабоко и после одлучно рече:

— Па би можел да тргне веднаш! Нека дојде! Нека иде веднаш! — го дупна коњот и одлета.

Кушмељ и Осињача го изкушкаа Бакоња, советувајќи го да го слуша чичка си Брна, да разбере како и колку го љубат Јерковците и токму, ними на пук, да стане поарен...

Степан и Бакоња тргнаа.

Мажот и жената стоеја во дворот сè дури не им загинаа од погледот, после влегоа в куќи.

Анџе Ковачиќ

ВО РЕГИСТРАТУРАТА

(извадок)

Записките на регистраторот, господинот Иван Кичмановиќ, се редат вака:.....

Ах, како само почнува моето школување!

Татко ми — го викаа веселиот Јожица Кичмановиќ со прекор „Губиден“ — не ги познаваше ни педагошко-дидактичките теории ни праксата. Наш селанец од стар ков и златните времиња. Не се разбира ни во читање ни во пишување. Та оттука сигурно никој не ќе може да заклучи оти татко ми читал некои модерни педагози. Но бидејќи јас во својот живот го имам прочитано Русовиот „Емил“, мислам дека татко ми, како и сите други селани, во пракса најмногу ги спроведува неговите принципи, макар што за него знаели и водел исто толку сметка како и Русо за мојот татко „Губиден“.

Нашата селска колиба се состои на половина од голема четвороаглеста одаја со огромна печка, на која по најголем студ сите спиеме, а на половина од преграда за добиток, пилци и други дребулии. Таа не се наоѓа во селото, туку на висок осамен рид, обраснат на источната страна со шума и смрека, а на западната со лозје. Така и другите селски куќи наоколу се расфрлени.

Ние сепак се дружевме со тие наши распрснати соседи. Жените идеа една кај друга на гости на разговор, мажите на пиење, а децата на играње. Не им пречеше оддалеченоста на ваквите добри соседи ни во меѓународните работи: бабите често пати ќе се караа, а некојпат ќе се скубеа, надвикувајќи се помеѓу себе од спротивните ридови — како кокошки ќе закрекаа секоја од својот двор. Мажите од двата рида ќе се погледнуваа расрдено, ќе се закануваа со тупаници, ќе плукаа луто, или ќе покажуваа еден на друг лути како рис така-наречени „шипинки“.

А кога ќе се дојдеше до ултиматум, ќе се симнуваа и еден и друг од својот рид крескајќи: „Мислиш дека јас од тебе имам страв, о, да ти... твојот...“ па или во долот

меѓу таквите два рида ќе се зграпчеа, што секако се случуваше многу ретко што тогаш претставуваше горчлива тема за жупниковата неделна проповед; или пак додека ќе стигнаа во долчето, жестоката крв ќе истинеше, та ќе се искачуваше пак секој на својот рид мрморејќи или викајќи: „си мислел, ти голтарец, смрдливец, палисламо и голтајмуво и т. н., дека се плашам од тебе! Хе; хе; хе! Сум ти покажал дека ни најмалку не се плашам од тебе, ти болвина жолчко!“

Во таквите селски расправи се истакнуваше особено татко ми. Прекорот „Губиден“ постоеше од памтивека. Но тој прекор на татко ми веднаш му ја тераше крвта в глава, а беснило во срцето. Инаку тој е весело човечиште, та тој беше селски музикант на така наречениот „бајс“. Надалеку во сета наша околија во ниедна кука немаше свадба без цимолењето на меланхоличните жици од дружината на татка ми и без дрнкањето на неговиот изабен и истрошен „бајс“. И покрај тоа што таа уметничка дружина не остануваше назад од напредната струја, дури секој пат ги изненадуваше „славните сватови“ со понекоја нова мелодија, пренесена бог знае откаде, најчесто од преку Сутла од трумпетациите, сепак таа беше популарна само заради едриот хумор и неделканите смешки на мојот татко...

Но толку саканиот свадбен шакација, можеше да биде и лут кавкација во нашето соседство и со остер јазик како некоја баба. Денеска меѓите, утре некоја незначителна штета во полето ако се на пример довлекло прасето на соседот и го изрило губрето, или пак некое распуштено босоногот дете го изгазило пластот на кој што беше засеана салатата: сето тоа го распапуваше мојот татко и тој почнуваше да вика: така што со троен ек му се враќаше од соседниот рид. Ти ова, ти она; ти ваковец, а тој очаковец — додека најсетне не се слушна и клетиот прекор „Губиден“. „Ти си, ти си губиден, како што беа и твоите стари. Да си за нешто, кукичката твоја не би висела како некоја печурка на даб.“ И кога името „Губиден“ достигна до нашата кука, едногласно забрботеа сите мисири во дворот, петлите закукурекаа, кокошките закрекаа, дури и самата мршава кравичка почна да мука. Кучето Шарко кој ги гонеше мачките околу плотот, почна да вие како да лае на месецот, ние децата се распрнавме: „ќе биде зло“; додека мајка ми, секогаш тивка вода, а работлива како црв, не примируваше забележувајќи ни благо: „Тоа, деца, не е ваша работа! Јапа — така го викаше она татко ми, ќе нареди веќе се. Карањето и крескањето со соседите само нему му припаѓа!“

Мајка ми го почитуваше татко (му зборувааше „вие“) што исто така миришеше на старите златни времиња.

Татко ми дограпчи поголем кол од дрварницата и летна низ ридот.

„Дојди ми само, дојди, крадецу, лихвару, ајдамаку ни-
еден!“ И нашиот сосед киниса од својот рид. Го викаа „Ка-
ноник“. Човек мал, набиен, со крупен кус врат и дебела
јака глава. Јас исто така, колку и да бев мал, се истргнав
од рацете на мајка ми и потрчав по татко ми. Сета снага ми
трепереше така што сите запчиња ми клапараа. Срцето ми
тупкаше, малку требаше па да ме задуши во грлото.

И навистина се судрија „губиденот“ и „каноникот“. Татко ми, човек сув, насаден на долги тенки нозе, го викна баш убаво малиот „каноник“.

„Гледај го ти гаолот!“ зацимоли скоро плачливо мали-
от, а јас токму да пукнам од смев од пакост, но смејот ми
запре во грлото, оти за миг татко ми се срина мешечки кол-
ку е долг и широк во блиското калиште без вода. Малиот
сосед му ги сопна нозете и неколку пати го мавна со тупа-
ница по грб, така што во воздухот шкрапна како да се затвара
празен фаџ. Јас излегов од ум: скокнав в грм да најдам, да
истргнам нешто и да летнам на „каноникот“. Дотогаш татко
ми се прибра, па погрбен и замачкан, фана пат под нозе,
нагоре по нашиот рид... „Глеј го ти, малано јаре губиден,
и тој веќе би се тепал!“ — се закикоти потсмежливо страш-
ниот сосед и се устреми кон мене. А јас скок, па бегај по
татко ми што ме носеа нозете... а проклетиот „Каноник“
затупти со нозете како да трча по мене да ме фане — така
обично ги плашат децата — „држ го, држ!“ Јас скоро из-
губив здив, се обсирнав, и го забележив ужасниот сосед
како лази нагоре дома по својот рид, додека татко ми се
освести и јуначки запре на половината од нашиот рид, крес-
кајќи и заканувајќи се со кални тупаници: „Ти покажав, си
го доби своето! Ама го мавнав така што цуцето се валкаше
како еж по тревата!“ — „Дуј се; дуј, Губиден! А прашај
ги твоите долги нозе колкаво јунаштво се крие во нив! Бе-
гаше тој мајко мила, како божем да си му завртел во мевот
воденични чаркои! Ајде изброј ги твоите модрици, Губиден!
Дојди кај мене, ќе ти дадам заечко масло да ги намачкаш
модриците и да го охрабриш твоето заечко срце, Губиден?
Ами како да не! Тој се намачкал со кал. Во неа се поганат
шатки и гуски, па и тебе ќе ти помогне!“ — Одговараше соседот
победоносно, погодувајќи ја вероватно правата вистина.

Кога пак настапи мир, мене ме обзеде неописана
тага и срам. Никако не можев да си објаснам зошто татко
ми бегаше онака пред соседот. Во таквото размислување ни
на ум не ми падна самиот да се запрашам: зошто сум бегал
и јас! Но колку е удобно да бегаш и да избегаш од поси-
лен непријател! А татко ми, кој беше за мене најсилниот, нај-
мудриот, најитриот, најбогатиот од сите луѓе — вака мислат
сите дечиња за своите родители — што му бидна та почна
да бега од оноа цуце „Каноник.“

Оф, дали тој верно се почувствува послаб од него... и таа мисла ме натажи и длабоко ми се зарина в срце. Потоа ме опфана срам: избегав в шума, таму се изнаплакав и заспав.

Онаа караница веќе одамна мина. Татко ми и малиот сосед се измирија во селската крчма, се избакнаа и си ги стегнаа десниците. Татко ми се смееше за своето бегане, а соседот „Каноник“ како татко ми го мавнал со ластегарка...

Но јас не можев да го забравам џуцето сосед и неговата потсмевка: „Малото јаре, губиден, и тоа веќе би се тепало!“....

Паметам уште добро. Зафана силен студ на нашите ридишта. Снег висок, да ти е милина. Татко ми ми направи мала санка, а јас се лизгам по нашиот рид бос во кошула од круто конопено платно. Нозете ми беа црвени како скерлет, а рацете и образот модри. Но што е тоа сето спрема санката и снегот! А имаше дома леб и сирење и млеко. Мајка ми понекојпат ќе месеше погача, а татко ми нам на децата ќе ни даваше вино за да не се разболиме од настинка и грло! Браќа ми беа помали од мене; најмалото девојче одвај почнало да тлепа. Сите тие го поминаа големиот студ над огромната печка, која беше ден и ноќ топла. Татко ми често пати одеше по свадби со својот весел „бајс“. Еден ден ме опфана желба да појдам по остер студ и по тесната изгазена патека до нашиот сосед „Каноник.“ Таму имаше деца како во цигански шатор, сè едно од друго помало.

Оние големи беа итри и смели. Еј, ќе има беља! се зарадував јас. Со својата санка на грб одев и јас бос од еден рид на друг. Кај соседот постарите се крстат од чудење, како сум можел бос да дојдам толку далеку. А момчињата и девојчињата се факаат за мојата санка: „Да се лизгаме, да се лизгаме!“ Па едните грабнаа чизми од своите постари, а другите гледајќи ме бос се осмелија и тие со голи ноциња в снег. Пет-шест од нив ја грабнаа мојата санка, па лиз! надолу по ридот, така што сè фркаше и праштеше. Јас, стопанинот на санката, плеснав радосен со рацете и летнав бос по санката. Лета таа, наеднаш се сопна на некакво карпиче во снегот, се превртија, а децата фркнаа во длабокиот снег, како да си расфрлил ореви. Ете ти силен врисок и цикот, а јас в смев. Но моите мали соседи почнаа ужасно да врискаат под далбокиот снег. „Каноникот“ излета од дома. Неговото лице беше онака како и тогаш кога се потфана со татко ми. „Ти си за сè виновен „губиденче“, закреска лут, ме фана за тилот и конопената кошула и ме фрли во најдлабокиот снег. Мене ми беше како на кученце, кога бедното ќе го треснат на сред ендек. Почнав да мавтам со рацете како да пливам, но снегот е високо над мојата глава. Воздух! Воздух! Јас не викав точно така, но мислам дека сум цивкал, но не

слушнав нити себе си, нити нечиј друг човечки глас. Малку предивнав и се одморив, потоа ги напнав сите сили и се помрднав во снегот, кога под нозете сетив нешто тврдо, со нозете ја напипнав тврдината, потскокнав во вис, па почувствував дека ми е главата над снегот. Јас мавтав и мрдав влево, па десно, додека со тешка мака не се одмотав од утробата на снежната завивка, погледнав околу, а Каноникот ја носи и води својата ситна дружина, што уште цимолеше од студ и уплава затоа што снегот ги забрлавил малку. Далеку под ридот ја догледав мојата санка, ја натоварив на грб, па сиот изводенет, клапарајќи со забите, се прибрав на нашиот рид. Ја сместив санката, па мокар се завлекох меѓу браќа ми на печката, без да кажам никому за своите тешки незгоди. Мајка ми, која предеше покрај прозорчето, ми забележи само; „еј, ти, гаолче, некаде убаво си го измерил снегот. Па сиот си воден како глушец. Тогаш браќа ми ги притискаа на мокротото ми, студено и помодрено лице и раце, своите топли рачиња и ми ги мазнеа мокрите коси. А мојата ситна глава ми пукаше од мислата: Колку ли е бездушен тој наш сосед Каноник. Ме фрли в снег, па ме остави онака додека сите свои мрсулчиња ги извлекол од него. А што би станало да не се одмотав сам од завивката, да се смрзнев, да останев во снегот?... Да не ме само поздравеше: губиденче! како може тој само да се измири со татка ми и т. н. Но јас молчев и никому не реков ништо...

Татко ми дојде касно во ноќ од свадба и сите не разбуди. Довлекол месо и слатки, а ние убаво и весело се гостевме. Мене ми беа секако најслатки одличните свадбински залаци, но сепак постојано мислев за нашиот бездушен сосед, тој мал „Каноник“... На третиот, четвртиот ден се разболев. Ме стегаше во грлото, ме печеше во градите, ми гореше во главата, а ми светкаше во очите, та непрекинато трепереа пред мене некакви црвени, модри и зелени искри.... Паметам мајка ми офкаше тешко бришејќи ги солзите... братчињата ме споменуваа често, а најмалата сестричка тлепкаше: „Ивица батче болно“... Паметам, татко ми беше намуртен.... оти од апотеката, оддалечена ден одење, донесе некаква маст и колачиња та сè тоа го фрли низ прозорец.... Со тие будалштини би го смачкал.... Потоа се довлече селската бајачка, ме испопипа целиот. Требаше без предив силно да дишам во нејзиниот шилест нос, а таа донесе некакви лути тревки. Тоа се вареше, вриеше и мешаше. Потоа ме капеа, а бабата ме мачкаше, триеше и превиваше, така што ми крцкаа коските од мака.... Најсетне паметам, станав, но не можев да одам.... И тоа мина. Но кога по прв пат излегов на воздух: овоштието цутеше на секаде, ридовите се зеленаа, а од горичката идеше пријатен мирис. Браќата ми набраа цел куп бели кокичиња. а најмногу ми ги донесуваше в skut

малата сестричка тлепајки: „Полај му на господа и богородица, батчето Ивица давл!...“ Сепак во тоа меѓувреме не помина ни еден ден без да се сетам за нашиот сосед Каноник.

И дојде есен.... Јас пак здрав и весел и постојано бев по ридовите. Секоја птица ја познавав во горичката пред куќата, со секое стебло разговарав. А завидував и на глогот и на трнот и на капината и на смрекината боцка. кога ми текнуваше за нашиот цуце сосед.... Ех, да сум трн како би го дочекал скришум некаде во тревата и би се заринал во голата пета од неговата нога! Оф, да сум капина или глог како би се закачил за неговите тврди раце и би ги раздраскал така што би ми потекла вода на уста од милина! Ох, да сум смрекина боцка, како би го погалил и изгорел неговиот туп нос и неговите темни образи! И кога ја водев на долго јаже нашата стара, добра кравичка Белка, колку и завидував за нејзиниот остер и извиен рог и за нејзината долга опашка! Ах, како би се збоднал во ребрата на нашиот сосед Каноник да сум Белка. Ех, како би го шлакнал преко лице со метлестева опашка!

Една недела во првите есенски дни скитав со својата мала количка низ мојот и соседовиот рид. Колското патче се спушташе надолу по едниот и другиот рид, а по оној од соседот Каноник водеше убаво пат покрај калиштето што го делеше нашиот рид од соседовиот, во кое татко ми се испружи кога соседот му ги беше сопнал нозете при онаа кавга....

По овој пат јас ги возев убаво моите мали браќа, или пак го прегнав како коњ рудото од количката и управувајќи со него се возев сам на количката која леташе надолу. Во тоа се оспособив токмо до мајсторство.

Во споменатата недела чепкаше цело јато гуски и шатки по длабоката и црна кал од она калиште и малкуто вода што стоеше над калта ја претвори токму во гнасно калиште.. Моите браќа седеа на ридот, а јас ги возев покрај калиштето де нив, де себе самиот. Кога ете ги однекаде нашиот сосед Каноник и татко ми. Соседот беше весел и задоволен, а тупиот му нос се црвенеше на мургавото лице како расцутена булка сред зелена пченица. Беше од пета до глава во бела свечена облека. Високите чизми, новата тркалеста на левото уво подвиткана шапка и синиот накитен елек му даваше вид на стар селски гиздавец.... Татко ми ја наведна главата замислен и нерасположен, та по некој пат ме погледнуваше под око.

—Што си ми се така намуртил, мој Јожица, како да ти попукале струните на „бајсот“ — рече соседот на татко ми кој беше седнал на зелениот рид, но не го гледаше моето управување со количката. — Ќе стане фратер, ќе стане писар, поп, офицер, каплар! Хе, хе! ќе знае она што ние не знаеме,

ни нашите стари: да чита и да пишува! Денеска се такви
времиња. Дошол Антихрист на светов! До денеска кокошки-
ните јајца изведуваа само пилиња; а од денес од нив се
изведуваат арслани! Ти вела арслани! Нашите деца треба
да бидат поумни од нас: треба да знаат да читаат и пишуваат!
Така наредува Антихрист! Хм, вие мене не ме слушавте....
Кога ни го испратија ваму и обесија на врат оној нехрани-
мајковец учител, оној голтак, натоварен вол, страчка облечена
в палто, реков јас: да го изгониме со вили и мотика, та на
ниеден веќе нема да му текне во нашите ридишта, да го
носи Антихристовото евангелие. Читањето и пишувањето!
Читај и пишувај му ти на ѓаволот и на неговата мајка, а не
ние селаните! Зарем ние немаме доволно господа за тие
марифетлудици? Па што ќе правиме со господата ако би знаеле
сите да читаат и пишуваат? Ако би раснеле сами тиквите
зарем би требало ние да ораме, копаеме и ѓубриме! Хе, А
господа треба да има; така барем проповеда нашиот жупник!
А со што ме почести ти? Поарно да задумкаше на твојот
изабен „бајс“. — „Ти си стара будалеста црпка — мој Каноник!
Токму ни треба затвор и влечкање по судовите! Испратен
е од законот а законот е од бога! Мудруваше ти, а покрај
тебе и другите. Еве, сега го имаш! Ги запиша моите двајца
и твојот Ивица! Сега приврзи ја кравичката Белка за твојот
стар „бајс“ нека ја влече тој на пасење низ ледините наместо
Ивица. А Ивица ќе биде господин. Само побрзај да му
купиш турско луле да се испружи со него, а низ камишот
да ги протне нозете! Хе! — се разбрборел соседот Каноник,
здивајќи во воздух додека црвените му носници трепереа
пакосно кон мене, како да сака пак да каже: „Еј, Губиденел!...“

Татко ми молкома молчеше и го пушти соседот да му-
удрува колку сака. На татко ми му беше јасно, дека сосе-
довото брборене го потпирува еврејскиот „шпиро“, што се
исто така довлече со Антихриста...

— Еј, ајде синко Ивица, голапче мое — па утре ќе
биде господин! и веќе те гладам како читаш правда, а пи-
шуваш кривда за селска кравичка. Дај ја ваму твојата
количка, повози ме низ тој наш стар рид, по тој убав наш
пат кој не го подигнаа ни писмозналците ни господата!

Вака се домисли нашиот сосед Каноник.

— Вас да ве возам, соседу! Па вие сте претежок. Ќе
ми ја скршите колата!

— Нема да ја скршам, голапче, не! Само ти повози!

Татко ми како да не слуша ништо, дури не се ни меша
во нашата расправија.

Јас погледнав низ ридот, ја погледнав барата, и јатото
шатки и гуски и нејзиното калиште. Како молња ми сомна
мисла... Ах, трн! ах глог! ах капина... и татко ми колку е
долг и широк во таа бара... и јас во длабокиот снег Воден

како глушец ...гледаш, гледаш!....„Губиденовци“.... И ги обрнав очите кон својата количка и го измерив под око жестокиот сосед, малиот Каноник....

— Да видиме! Но не ме обвинувајте мене, соседу, ако ја скршите колата; ако се случи нешто.... вие сте тежок, соседу.....

— Гледај го ти него, како веќе мудрува. Уште не си Антихристов апостол.... уште....

И тој се натовари на мојата количка, која нешто крцна....

— Повлечи.....

Тој мрмореше неразбирливо, а јас претчувствував, дека тоа мрmoreње гласеше: Губиден.

И јас повлекох низ ридот. Колата летна....

— Така, така, апостолу, хеј! — викаше соседот Каноник.

Наместо покрај барата јас ја свртив колата накај барата....

Бргу се тргнав настрана... Сето тоа не можеше да го забележи нашиот поднапиен сосед што се дуеше како некој грчки јунак кога се вози на олимписките игри....

Додека си трепнал... плус!..... И колата и нашиот добар сосед, малиот Каноник се сринаа во калиштето и во длабоката кал од барата што го дѐлеше нашиот рид од соседивиот и што беше заедничко бањиште за капење на нашите и неговите гуски и патки....

Гуските и шатките изненадени почнаа ужасно да гакаат и со крилјата да удираат.... Нити тогаш не беа така уплашени кога не го спасија капитол на славните Римјани..... Заплашени, едните со гакање летаат од барата под брегот, а другите пиштејќи се дигнаа во воздух... Какво плашило паднало од воздух во нивното царство? Дали змеј? Дали некаква огромна жаба? — Како да се прашуваат една со друга во нивниот шишлив санскрит....

Татко ми пред тоа намуртен и замислен, сега се фана со обете раце за мев од силен смев....

— Тоа е Антихристово масло, соседу! Само тој можеше да потикне да појдеш таков стар и голем бик да се возиш на детска количка низ тој стрмен рид! О! о! о...

Јас бргу скокнав на нашиот рид, не прашувајќи повеќе за количката и насладувајќи се од својот мајсторлак, а како божем очајно подвикувајќи: „помош, помош! Јас не сум ништо виновен! Јас му реков на соседот дека е претежок за мојата количка....“

— Та и не си и не може шда бидеш виновен!—ме смири татко ми, задушувајќи се од силен смев.

— Но таа мрсотија и таа настинка! Не плаши се, Ивица нема да се удави нашиот сосед во калта... не.... Ха.... ха.... ха!....

И намерно, нашиот сосед Каноник ги покажа најнапред рацете, потоа главата, а потоа половината од снагата.... Убаво го паметам: беше сличен на оние маченици што бездушниот Нерон ги беше намачкал во смола, пред да нареди да ги запалат наместо факли... Гуските и шатките сега уште посилно грачеа, а со крескањето и гакањето се мешаа клетвите и силното кијање на Каноникот..... Мисирите брботеа по блиските ридови, децата го оставија играњето, жените го прекинаа неделното брборење, та се слетаа околу нашиот сосед....

Никој не беше така доволен сам со себе и толку убаво насмеан како „малото јаре — губиденовец“, имено јас. Никој не се смееше толку како стариот Губиден, имено мојот татко. Никој така лошо не се виеше и така бедно не липташе и псуваше како нашиот бездушен сосед, малиот Каноник. Никој не измисли толку прекори како бабите во неделното слободно време. И никогаш ломотливите гуски и шатки не крекаа и не гакаа така возбудено како што се случи тоа во таа есенска недела... Мило за драго! Јас сега онака горделиво скакав и се веселев на овој свој ден, како што се завлеков тогаш во горичката и плачев од срам, кога заедно со татко ми бегав од нашиот мал и ужасен сосед...

— Да, убав Велики петок: чудесна сеидба и озбилна жетва!

Ами господата го преспале вистинскиот Велики петок, а тој ни се појави црн на утрината со дебел мраз, како да си ги заковал на железо рамнините и долините. Добар ден, драга и милостива госпоѓо! — се довлече зад оградата малиот Каноник, откако ја симна шапката и извади лулето од уста.

— Добро утро, соседу, добро утро! Каков добар ден? — почна да си ги крие тажните очи и да го чеша глаткото лице кумординарот Жорж.... А, вие сте тоа, Канонику, вие? Кој би ве веднаш препознал: сè во животот се менува, па и луѓето! Па уште ли сте жив, а како здравјето соседу?

— Жив сум, штом ме препознава и гледа вашето господство! А здрав и така и така, колку човек да се движи, окото да му гледа, а јазичиштето да му се преметнува како воденично тркало! — пречекори поблизу малиот Каноник и му ја подаде рапавата рака на кумординарот... Пак во нашите брда, пак во нашето бедно селце? — заждрака итро малиот Каноник, клавајќи ја понизно шапката на глава и тргајќи дим за да го оживее на половина загаснатиот огин во своето луле.

— Да, пак! — се наперна кумординарот. Јас поправо немав волја, ами нашиот ученик, тој врти и мотај таму-вamu, та ме намами најсетне да тргнам со него во планинската

сиромаштија! Нека му биде! Штом веќе сè добро и благо за него правиме, нека му биде и таа радост! Јас поправо не разбираам што го привлекува во ова парталиште и сиромаштија, кога таму во нашиот дворец му е така убаво, удобно и пријатно! Но, младо — лудо и секагаш ќе остане таков!... Ами, луѓе! вода дајте ми да се исчисти човек, измие и натокми! Веќе неколку пати им подвикнав, но како да пропаднаа в земја! Оф, оф, оф! Во село, во село, во село! Мизерија и бедотија!

— Вода — замрмори Каноникот Гледај го ти ѓаволот. Жожице, или ти сосетко, каде сте? Дајте ваму некаква чинија, па и купања е добра: малку ќе ја заплакнеме за да се измијат убаво и нагиздат господата. Музикант! Би сакал да ги кани господата во својата кука, а толку е будалест што заборавава и вода да им подаде за да си го наросат лицето.

Во тоа излезе и Ивица Момчето се беше облеколо и натокмил, та како да се готвеше да замине некаде

— О, здраво, Ивица, здраво, млад соседу! — му подаде рака Каноникот, а лицето му се издолжи, а брадата, од час на час, му се затресуваше, чинам зборовите не му идеа баш од срце Па како, како е? — плукна Каноникот.

— Добро, фала му на господа! — одговори момчето бистро. А и најарно е секому да одговараш: „добро“. Ако му одговориш на непријателот: тој ќе се коси и јадосува. Одговориш ли на пријател или сосед, како што сте ми вие, тој се радува и доброто му срце се весели.

— Навистина така е и не инаку! — мрмореше кисело и трпкаво малиот Каноник, трепкајќи со очите на мудроста од тоа момче.

— Сега донесе домаќинката, мајката на Ивица, вода во една голема земјена нашарена чинија, и ја кладе на столот, што се најде тука под сниската и гранеста слива.

— Донеси ми го синко, оној мој црн кофер со посребрени обрачи.

— Да, кумординаре Жорж, — му се понуди Ивица и скокна во куќата.

— А какво ли е тоа чиниште роднинке? Оф, оф, — вие селски луѓе,

— Зарем нешто не достига? — се зацрви тивката женичка во образите, откако ја наднесе престилката над уста.

— Гледаш, драга моја, тука ти е извалкано; таму има и залепена стара кал, да можеш дури зелка да посадиш. А водата е некако матна и полна со трунки, . . . О луѓе мои, имате две раце, имате доволно вода. . . . Сал немарливост и нечистота. . . . На човекот ќе му се превртат цревата и стомакот ќе му излезе на уста.

— Ах, господин кумординаре! — зацимоли безмалку плачејќи кротката мајка на Ивица, она не е кал, туку некоја набрекнина што му се поткраднала на грнчарот. Таква чинија купив откако одмерив за неа полн лонец ченка. А водата токму сега Барица ја довлече од ендекот чист како огледало бунар.

— Таму и вamu, десно и лево, роднинке! Такви сте некогаш вие селаните, господ да ви прости! Нека само твојата Барица ја измие чисто и чинијата и бокалот, па нека уште еднаш довлече пресна вода од тој ваш ендек.

— Ах! воздивна навредената домаќинка, откако натажено го погледна малиот Каноник, кој сега почна со ракавот да го трие час левиот час десниот крај на носот одобрувајќи ги забелешките на кумординарот.

— Оф! — воздивна таа — каде можат кај нас селаните, господата да најдат сè она на што свикнале?... И откако го погледа уште еднаш Каноникот за кого што знаеше дека овие кумординарови забелешки ќе ги разнесе со многу додатоци и приказки и по деветтите села, ја зеде чинијата и ја однесе назад во куќата за да ја нареди пак работата како што тоа сакаше кумординарот.

Ивица со Жоржевиот кофер ја пресретна мајка си на прагот и чудејки се ја запраша потивко:

„Зошто, мајко, веќе ја враќате чинијата назад? Зарем нашиот рицар Јурик веќе си го измил своето лице? — ги подигна веѓите, изговорувајќи ги саркастично последните два збора.....

— Оф, кој би ви ја, вам господа, исполнил вашата голема волја! Се тоа е замачкан, кално и наросено, синко мој, за господата ...

— Е, да; кумординарот! можам да си мислам. Утре ќе му го налееме она буре за гроздобер да се искапе и да се наплива во него.... Што ќе правиме? Вошката станува слон, кога од селскиот опинок ќе се качи на господска шија.

Лицето на мајката засветна, со блага, успокоена насмевка и таа влезе во куќата.

— Благородни и високо почитувани господин кумординаре! Препокорно и препонизно ви го носам вашето посребрено коферче. Само да не се срдите како пред малку на мајка ми! Повелете, благородни! — му го подаде Ивица полупотсмежливо, полуозбиљно коферот на господинот Жорж.

Малиот Каноник седна на труп и ждракаше час во кумординарот, час во ученикот Ивица.... Кумординарот го отвори својот кофер, а од него пафнаа различни мириси.

Ох, господин кумординаре, во тоа фино тркалесто каченце сигурно има цела аптека, зацимоли Каноникот. Такво нешто сум осетил и самиот во аптека да ти се заврти паметта.

Кумординарот не му одговори на Каноникот, туку вадеше внимателно од коферот секакви врзулци, час од поголем час од помал обем. Секоја од нив ја помиришуваше и се насмевнуваше.

— Ајде, подготви се, Ванчо! И ти треба да се натокмиш и нагиздиш за да не бидеш вака разбушавен и набоцкан како испокината вреќа полна со слама! — Се обрна кумординарот кон Ивица како некој педантен воспитач.

— Многу благодарам! — воскликна обесно момчето, јас веќе го дотерав лицето и косата. Та гледате, сум се облекол и измил. Кој на село ќе внимава на сите ситни работи и да бара кој знае какви токмења? Стига да имаш пресна и бистра вода, — и овој планински воздух! О, тоа ви вреди повеќе отколку сите оние ваши градски зандани и секакви миризми што се како заразни магли.

— Затвори ја муцката, простаку! Срами се што си ваков прост и див! Кога те радува селото, оваа простотија и мизерија, а ти убаво врати се назад во неа па да видиме како ли жално ќе свиркаш и воздишуваш!

Во тоа време донесе самиот музикант Јожица друга вода во чинијата.

— Задоволи се, драги господин кумординаре, не е кај нас господски, туку онака селски. Она што можеме, тоа и го правиме.... А она што нема..... Да е кај нас како што е таму кај вас господата.... хеј, хеј! роде, ние не би се толку маткале и кршиле низ овие ридишта и со оваа сиромаштија, туку би се преселиле убаво, ако не подалеку, барем во нашата црква, па би се изпружиле со лулето, а нозете би ги протегнале низ камишот.....

Така мудруваше музикантот, а Каноникот се потсмевнуваше потврдувајќи со главата:

„Така ти е, така во нашето бедно селце! Тешко им на господата меѓу нас, а нам горко меѓу господата! Крај со крај се сврзува, но водата и огнот, господата и селаните никогаш па никогаш!“

Сега кумординарот ја соблече кошулата, така што остана гол до појас. Си зеде сапун и така се намачка со него, што сиот горен дел од снагата до појас и главата пливаше во пења и меурчиња од сапуница.

— Господи, ќе ја излупи до крв кожата. Тој гаол му ги изеде очите — мрмореше Каноникот накај музикантот Јожица. Што викаш, кога ние двајцата би се вака натриле и на-сапунили?

— Ај, нека даде господ сол и леб! — замавна со главата музикантот. Со што да купуваме сапун, па уште ваков. Еве, мириса посилно од темјан в црква.

Кумординарот бргу ја измиваше сапуницата, а водата плискаше и прскаше на сите страни околу него, така што требаше да се музикантот Јожица тргне од местото, а Ивица и малиот Каноник од трупот.

— Охо — хо!, охохо! — се триеше задоволно господинот кумординар поттреперувајќи со сета снага... Охохо! охохо! така би требало и вие селаните да се миете и триете секој ден, та не би ви се собирала калта на вратот, образите и рацете, да можеш трупка да садиш! Оф, света, оф, драга чистото!

— Ој, господин кумординару, кога ние селаните би ја набивале и измивале вака нашата снага секој ден: може би, би биле почисти, но нашата сеидба и нашата жетва би ја прекрил трн и коров! Да даде господ, кога одиме на панаѓур да можеме своите крави и волови некаде во поток да ги истриеме и уредиме со чесало вака како што вие го правите — се доближи пак Каноникот, штом престана водата да плиска околу кумординарот.

Жорж, откако ја истри снагата, рацете и главата, почна да ги мие своите заби со нешто, пенливо, така што му испаѓаше на уста црна и крвава пења и му ги замачкуваше усните, брадата и носот.

— Еве, гледај сега друга ѓаволија! Со црно ги мие забите, а тие ќе побелеат — се чуди Јожица.

— Па што мислиш ти? Црвите и мрсотијата ќе ти ги изедат забите ако вака не ги миеш и чистиш, особено наутрина, откако си вечерта јал и пил. А вие селаните, тоа е барем евтинс, би можеле секое утро да ја миете устата со изгорен јаглен.

— Што по ѓаволите? јаглен! запамети, Јожица, што ни расправува господинот кумординар.

— Да, со јаглен раздробен во ситен прав — промрмори Жорж кој ја измиваше пењата од устата и носот.

— Е,е! Пченкарникот, пченкарникот, тој ќе ни ги чисти забите! Кога гладен го мелеш и глодеш, особено кога малку омекне сè грмотее и тропотори во устата што скоро коските и мускулите на лицето ти отрпнуваат! Погледнете, кумординару, со извинение — моите заби — зина широко малиот Каноник, — погледнете ги еве: веќе е половина век на моите плеќи, та — како се цврсти и бели, а сите како војници еден до друг, а нема ниеден ни поцрнет ни шуплив!

— Може би, можно е меѓу гавраните и понекоја бела врана — одговори кумординарот полугласно, триејќи ги со бел рачник забите.

— Па, гледајте ги, гледајте! А сега покажете вие да видиме, дали пченкарникот подобро ги чисти и запазува забите или оние ваши измислици што пуштаат црна и крвава пења на уста?

Кумординарот чии катници беа ситни, црни и шупливи, а половина од нив ги немаше, ги стегна забите и му подвикна на Каноникот:

— Па што? Белки не сум селска крава за продавање та ми ги гледаш забите! Имај си ги ти твоите какви сакаш, а јас си ги имам моите!...

Сега кумординарот извади од замоток две огледала што блеснаа на сонце со силна светлина..... Сакаше едното да го прикачи за сливата, но обидот му се изјалови.

— Еј, учениче, ела вamu! ајде придржи го огледалово — вака.

— Еве јас! еве јас! — се јави Јожица и скокна напред.

— Само дали ќе знаеш ти да држиш?

— Е, не! Како не би знаел?..... Другото огледало го држеше кумординарот сам, откако го намести на својата глава, така што во она кое го држеше Јожица в рака, си го виде и лицето и тилот та и задната страна на главата..... Потоа почна да си ја чешла и мазни косата, триејќи ја со миривно и скапоцено масло. Тогаш уште извлече од замотите секакви четки и светкави засулки, та тоа токмење траеше веќе така долго, што на музикантот Јожица за малку што не му отрпна раката....

— Гледаш ли, мал Канонику, како господата се токмат, мацкаат и мазнат!

Нити нашиот клисар светците в црква не ги нагиздува и токми вака убаво! — плукна Каноникот на трупот.... А како, Ивица, ти не се гиздиш и токмиш? — се сврти Каноникот некако пакосно накај ученикот....

А јас сум уште млад и свеж та не ми треба таква белџа... На господинот кумординар кому што веќе зрелите години му изорале секакви брчки по образите и слепоочниците, тој секако такво нешто треба да употребува.

— О и вам, млад господине, би ви било полезно да се наредите понекогаш подобро за да не се забележи секој час ученичка нечистотија и дамки од мастило зад ушите ви!....

— Не ли чу, Јожица, кумординарот го почитува Ивица.... Како тоа? — се наведна Каноникот на увото од својот сосед шептејќи....

Јожица само сви раменици....

— Прашуваш, зошто го почитувам господинот ученик? Е, мисирu мој! Нему веќе не смееш да му кажеш; „ти“. Него го почитуваат и неговите професори, та откаде ние имаме тогаш право да кажеме „ти“? — му одговори кумординарот на малиот Каноник.... Овој одвај потврди со главата, па со некоја сомнителна селска иронија го припали лулето: — „Е, така е, така! Сè нешто има кај тие господиновици! Кај нас само помладите ги почитуваат постарите; А таму треба веќе децата во лулка да ги поздравуваш со: „Хваљен буди Исус и Марија“...

Така баш не... Господата немаат обичај да поздравуваат вака, како што вас селаните ве научиле калуѓерите и поповите... Таму се поздравува „кут морген“, „кут намт“, „кистимант“... и инаку. Зарем не, учениче Ивица?... Ајде научи ги нашиве работливи земјаци од глина! — се потсмевна кумординарот и почна да ги завива своите работи и да ги реди во коферот.

— Ајде, брат Јожица, исипи ја таа вода од чинијата — и за да не јадеме подоцна од неа!... Е? — подвижна нагиздениот кумординар, откако го покри со висока паларија своето умно главиште, што светеше на сонце од силно масло како изл'скани чизми...

Домакилот Јожица не одговори ништо, туку ја однесе право на ѓубриште, обраснато во трња и коров, онаа гласна смеса, во што се беше претворила чистата вода во чинијата, после миењето и токмењето на племенитиот кумординар.

— А дали, соседу, денеска ќе сееш нешто? — го запраша малиот каноник музикантот Јожица, кога се враќаше од ѓубриштето со празната чинија, откако се дигна од трупот управувајќи се дома на својот рид.

— Тешко да ќе можам нешто!... Жена ми и онака се готви за Велигден, а и денеска треба да се нареди нешто за ручек... па и стар обичај е на Велики петок да не се прифануваш за земјата...

— Што рече тоа, Јожица? ако добро чув и разбрав, денеска ќе се готви ручек? нема нужда. Јас и Ивица ќе тргнеме сега таму со жупникот, па потоа до учителот и уште на други места... Ќе паднат таму посни касајчиња; а баш ми се сакаат посни јадења, оти човек во градот постојано и постојано трупа месо во своето „грешно тело“ како би рекле братрите! — почна да мудрува господинот кумординар.

— Та баш на Велики петок, брате? Јас би рекол да не одите на таков ден од дома на гости! Жими господ, ама не знам, го држат ли господата нашиот селски обичај, но ние на Велики петок не би оделе на гости ни во соседна, ни во пријателска, ни во туѓа кука.... одговори Јожица

— Па, што? Иди ми-дојди! Господинот жупник, самотен селски поп, како пупулец во дупка, па мојот побратим учител, кој во најголема жештина се смрзнува од селска досада — онаа другата „метелегенција“ со нетрпение ќе не пречека! Не е шака така ненадејно да ги видиш градските господа, како се доближуваат накај нивните запустени и подивени селски стражарници — се заврте кумординарот на десната нога, го фана бастунот за да тргне надолу... Ајде, Ванчо! Ајде...

— Денеска јас уште не одам, ќе останам дома, господин кумординару!

— Како, не одите ли? Па, тоа е убава финеса и учтивост? А јас што ќе им кажам! Како ќе ве извинам? се озловоли Жорж.

— Јас денеска не одам никако и никаде! По Велигден ќе наминам малку и таму и вamu, но денеска најмало ми е дома... Боже, Велики петок, па тука меѓу свои луѓе крај мајка си, своите браќа и сестри! Се топам од милина, кога ќе ми оживеат пак сите тие слатки спомени од нашиот прекрасен селски живот за време големите празници!... Ајде, ајде, господи кумординару! Јас ќе останам дома! Среќен пат за накај селските господа.... Јас не дојдов кај нив, туку кај своите родители и браќа!....

— Селска крв си останува селска крв! Секогаш проста и груба! Оф, каков ли простак ќе стане од него! — дувна кумординарот во вис, откако замавта два-три пати со бастунот, и тргна надолу низ ридот со доста ситни чекори...

— Јожица со сина си отиде во куќата... Домаќинката се вртеше грижливо околу чиниите и тенџерината месечки бела погача и слатки за Велигден... Тука додаваше малку брашно, таму ја погледуваше мајата, она му досипуваше или отсипуваше млеко, ама некако е нерасположена и натажена, та секој час ѝ се откраднува длабока воздишка...

— Та што ти е жено? Нешто како да не ти е право, а нашиот Ивица еве, фала му на господа, дошол заедно да ги поминеме велигденските празници. Господ знае кој и како ќе ги доживее до година? Некој жив, некој под земја дотсгаш!

— Како да ме уапа змија за срце, кога ми ја направи онаа забелешка кумординарот. Јас не би му премолчела за неговата забелешка, да не беше дошол Каноникот да душка околу нашите кошиња. А тој ќе не оцрнува во деветтите ридишта и десеттите селишта, ќе не гризе и ќе ни се потсмеува, та ќе не растргнат лошите јазици. Та знаеш како постојано распрашува за Ивица и се грижи за него. А кога ненадејно пукне тука или таму некој сомнителен црн глас, дека со него станало тоа или она, дека го избркале од училиште, та кој ли тука, не преде пајакови мрежи? Кој пакосно измислува и сам своите измислици ги разнесува? „Каноникот“ и никој освен тој! А потоа набожно ја симнува шапката, лицемерно ги прекрстува рацете, превртувајќи со очите: „Ох, фала му на господа! Мојот Михо е вреден и тој ќе стане понос и гордост на нашата жупа! Та, тој е трговец што му нема равен преку девет плании и девет води! Тоа го потврдува и самиот богаташ Медоник!“

Сега синот почна да ја теши мајка си: — „простете му, мајче, на нашиот кумординар Јурик! Та и без тоа знаете оти не му достигнува некоја штица во главата! Та нека брбори што сака и нека досадува со своите забелешки. Сите

го знаеме каков човек е. А каноникот? Нека душка и мириса околу нашата кука; што ни може? На лагата и' се куси носете и каде таа руча, таму верно не вечера! А на неговиот Михо нека му даде господ секое добро и полни раце среќа! Ние баш не му завидуваме!“

Ивица Кичмановиќ се влечкаше по ниските службички од установа до установа.... Осамотен, намуртен, строг и озбилен, со никој не се дружеше. Секој му беше туѓ, како и на другите. Немаше ни пријатели ни непријатели, а ни тој не беше никому ни едното ни другото.

Прелетеа веќе многу и многу години, и кога веќе белите коси му ја опкружија главата, го назначија тогаш некаде за регистратор....

Установите се преместуваат и менуваат како што се менуваат и законите и човечките уредби.... Така од друга установа стигнаа во неговата регистратура казнените списи за ајдуката и арамбашката Лаура.... и тој, откако остави сè друго, го читаше и проучуваше дење и ноќе тој фатален спис.

Одеднаш почна да се влечка по крчмите сосема сам, го опфана страст за пиење така што го обзеде наскоро алкохолчка болест и лудило.

Ја занемаруваше сè повеќе канцелариската работа, спрема своите началници стана дрзок, груб и суров, спрема своите другари напосто неподнослив....

Најсетне го предупредија дека ќе го отпуштат од служба и ќе го стават под дисциплинско иследување....

Сега тој се тргна....

— Нема да го сторите тоа, не, бездушници! И без тоа веќе на „крвавата свадба“ ми беше уништена секоја моја животна цел.... Само уште ме влече и гони низ светот ова мое бедно тело! Ништо! прав, пепел и кал!.... Но ова — овие две работи се мои, тоа баш нема да ми го одземете! Тоа не ќе остане во вашата власт и во вашите раце! Тоа е мое!....

Го зграпчи поголемиот и парталав спис за казнената парница на ајдуката Лаура, а потоа ја пресегна раката накај својата биографија во шкафот од регистраторската маса....

— Тоа е мое — и тоа ќе оди со мене! — разговараше тој мрморејќи сам со себе си во регистратурата....

Ненадејно се присети за нешто му пламнаа образите и почна да трепери низ сета снага....

— Така е! Така е! добро!.... Зашто да не свршиме со животот тука меѓу вас, деца мои, другари мои, браќа мои? Па вие ми бевте по „крвавата свадба“ единствени на светот со кои се занимавав, дружев и водев срдечни разговори — помеѓу вас вечно молчеливи — да, меѓу вас, треба да свршам со животот!....

Низ сета канцелариска зграда завладеа приквечерно спокојство. Сè што беше живо во овие многубројни ќелии, ја беше оставило својата канцеларијска работа и одлетнало на божји воздух... Само регистраторот чека да се фане прв мрак...

Го кладе френкот на вратата, се обзирна уште еднаш по сите катчиња и прозорци, па, откако се увери дека нема никаде жив створ, извлече од списите неколку шишиња течност и почна мирно да ги посипува актите. Потоа го на-топи судскиот акт за парницата на ајдутката Лаура и својот животопис, па најсетне и самиот себе...

Сега му се раширија очите, а беснилото и лудилото му го распали сето битие...

— Зашто уште да се колебам? Што уште да прегледам? Ах, тоа ќе биде чудесно, боженствено. Ха - ха - ха! Сепак е Лаура мајсторка! Оф, Лаура!... Лаура!... И запали гламња, ја фрли во течноста, и додека трепна со око, пламна сè и вивна страшен оган, и разорителниот оган ја зафана сета регистратура...

Не беше ништо спасено... Од пепелиштето извлекоа поцрнета, како јаглен, изгорена материја од човечки труп... А после претражувањето и истражувањето по исчезнатиот регистратор Ивица Кичмановиќ се утврди, дека оној како јаглен изгорен човечки труп, беше телото на несреќниот регистратор, кој, додека живееше, беше опфанат од болест и лудило, што медецината го вика „делириум тременс“.

XXX

Ридиштата на музикантот Јожица и соседот му малиот Каноник веќе одамна запустеа и замреа... Потомците ги растурија и ризместија куќичките и стопанските згради, та се поделија така што не остана ни гол кол на плотот за смомен дека таму некогаш живееле луѓе... Трња и трева до половината ги прекрија двете жилишта.

Само малата капела уште зее накај неботото како нојно плашило... Покривот се беше наведнал и урнал. Сето убаво и пријатно беше изведено од забот на времето и се претвори во прав и првовина. . А никој никогаш не би се дотакнал до нешто од оваа зграда... Проклето е сето тоа — проклето! — така суди народот и така ги поучува своите млади... А штом зајде сонцето не можеш да најдеш наоколу по останатите ридишта и долини во распрснатите куќички ни жива душа, што би се осмелила да се качи на оние ридишта и да се приближи до урнатините на фаталната капеличка.

НЕНАСИТНОСТ И СИРОМАШТИЈА

По свеченото „Те — деум“ се поделија училишните свидетелства, и помеѓу сите ученици најмногу се радуваа двајца матуранти од малата четирикласна гимназија во Н. Едниот е син на вдовица перачка и се веселеше, оти ја покачил на „одличен“ единствената „многу добар“ оценка од германски јазик, која, постојано втисната меѓусамите „одлични“ оценки, му го грубеше свидетелството. Другиот е син на многу виден господин, кој беше со тепањето по „Војната Краина“ страв и трепет за големо и мало во овој крај. Денеска како мајор во пензија се ползува уште од две видни и доходни служби. Се беше оженил од благодарност со ќерката на својот полковник, кој го подигнал од четен писар до офицер; — зел постаричка горделива и разгалена мома, која му родила еден син. Тој син, највеселиот покрај синот на вдовицата перачка, го носеше денес дома своето свидетелство за да се наслади од пофалби и подароци со кои ќе го опсипат тате и мама. А зошто пак не! Прокопсаниот син извлекол на крајот на четврти клас одлично свидетелство, а таму професорите веќе четири години му додевале секој ден со досадната реченица: „Вие не сте за училиште....“

Вдовицата перачка утлисуваше бели како снег алишта, кога синот стапи пред неа и тивко и како божем немарно; но среќната насмевка на неговото лице не избега од мајчиното око; потоа, таа рече со полн и звонлив глас, кој инаку од постојани грижи и маки звучеше како некаков тежок и болезнен призив:

— Наверно, господата ти дале добро свидетелство....

Мислиш дека јас тоа не го читам од твоите очи? А мене, улавче ниедно, ништо не ми кажуваш....

— Само одлични! „.... Не знаеш ли уште нешто? — продолжи момчето, а од самата возбуда му се факаше грлото.

Мајката ја остави работата и чекаше упирајќи поглед во вљубените очи на својот единец.

— Добротворниот оддел од општината ќе распише стипендија, двесте форинти годишно!

— Ах! кај може тебе да ти допадне таа среќа! — воздигна мајката пак со својот загрижен глас, свикнала поради тешката животна борба, сите работи што се однесуваат до неа да ги гледа од лоша страна.

— А од каде го знаете вие тоа! Управителот ќе нареди, знаете кога ме повика во канцеларијата да му донесам што поскоро молба, затоа... оти изгледа, дека стипендијата мене ќе ми падне.

— Чула го богородица!... Да може човек да иде да се препорачи кај некого? Дobar збор повеќе вреди отколку напишана молба, тоа секогаш го зборуваше покојниот ти татко, кој напишал на нашите луѓе стотици молби, па и до самиот цар. Нашиот мајор, велат дека е тој меѓу првите во добротворната општина. Тој е малку остер господин..., но тоа што пречи? Па господинот жупник, па началникот; ете гледаш денес ќе одам таму по алишта, па ќе ѝ кажам на госпоѓата.... Ќе се завземеме...

— Ех! што е тоа сè! Гледајте, ова вреди! — синот го дигна горделиво во вис свидетелството; а што зборувате вие за препораки, тоа е толку колку ништо. А, чинам дека е тоа донекаде и срамотно.

— Зошто срамотно? Та знам јас, дека без добро свидетелство пак ништо. Но, верувај, не ќе биде од штета. Само напиши ја ти убаво молбата, а сето останато е моја работа. Мислиш ли дека покрај покојниот ти татко не сум научила што значи да ги молиш господата и властите? Ти си уште млад, и мислиш дека сето тоа оди глатко како по длан! Каде го има тоа!...

Мајката почна да ги обиколува господата и по три пати на ден да моли на бројаници за истата цел, а момчето пак ја составуваше три дена внимателно молбата. За прв пат тој пишуваше таков состав, а кого и да прашуваше, секој му даваше и различни упатства. Еден му вели: „Што тука треба да се пишуваат цели приказни! Кажете: Се викам вака, ете ми го свидетелството, и молам да ми се додели таа стипендија.“ Друг пак го упатуваше така, што по неговиот совет би требало, навистина, да напише цела приказна за себе и своите родители. Најсетне тој ја состави молбата, во која на почетокот спомна дека има желба да го продолжи учењето во виша гимназија, но мајката, останала вдовица по смртта на таткото дневничар, одвај може да спечели со перење на туѓи алишта толку колку може да прехрани себе и него. А потоа дојдоа оние утврдени точки на молбата, како што учел во школото да ја составува. Управителот го одобри составот, потоа тој го препиша убаво и сега го предаде не само со надеж, туку со полна увереност дека распишаната стипендија нему ќе му биде доделена.

И управителот и професорскиот колегиум и сите во местото што беа чуле за стипендијата се изразуваа поради вдовицата перачка и син и'. Ке се најде во секое место по некое вакво семејство за кое може да се каже дека нема непријатели. Оваа љубов се спечелува со епитетот кој е од сите признат: Добри луѓе! Но да се спечели овој епитет често пати не се потребни лични заслуги толку колку што е нужна некоја особена природна дарба која секого го придобива. Таа дарба не е сопственост на поедини сословија, туку се сретнува колку во сиромашните колиби, толку и во раскошните палати.

Ваква радост од каква беа опфанати вдовицата мајка и синот поради стипендијата сепак навистина никој не ја почувствуваше. Мајката како мајка живееше во своето дете. Таа остана вдовица пред десет години после дневничарот Мудровчиќ, човек надарен и снајдлив, кој во оние „убави“ времиња можеше лесно да се потурка дури и до повисок службеник, да не ја имаше онаа лекомисленост, вродена кај многумина надарени луѓе. Поради овој недостаток тој попаѓаше во сите мани и слабости човечки и, додека неговите другари влегуваа во чиновничкото сословие и си ја обезбедуваа иднината за себе и за своето семејство, Мудровчиќ го спечелуваше својот леб како дневничар, заколнувајќи се во трезните моменти дека е време „Да си го збере умот во глава“. А во тие убави решенија го затече смрт.

Синот Ѓуро беше наследил од татка си интеллигентни црти на лицето, јасно и живо црно око и бистрина на умот. Дали по мајчината крв, дали заради нејзиното скромно и мачно воспитание — момчето рано попадна во сериозност, во која немаше ни трага од татковото лекоумие. Дури прерано кај детето се развија умните способности и чувство за должност. За него науката не претставуваше тешкотија, тој секогаш беше прв во својот клас, не знаејќи како го постигнал тоа. Се радуваше на секоја нова страница во книгата надевајќи се дека ќе ја пополни онаа често пати неподнослива празнина што се отвораше пред неговиот ум; секоја книга ја носеше дома во постојана надеж оти во неа ќе ја најде онаа чаша со напиток за кој почнал да жеднее неговиот млад дух во момчечките години. На овој дух безмилосно налетуваа од сите страни како силен рој прашања што се однесуваа како до минатото пред илјадници години, така и до иднината по илјадници години, прашања што доаѓаа од средината на земјата и морските длабочини и се дигаа смело од еден до друг свет, што му се покажуваа пред неговите очи одвај како малецки светли ѕвезди на темниот и бескрајниот небесен свод. И веќе немаше книга во ученичката библиотека која тој не ја читаше и познаваше, но духот негов не беше ни малку смирен, напротив тој се повеќе жед-

нееше за една капка од она што му ја смируваше душата, она што ја отвора коравата завеса со неумолим натпис: Таинственост и неизвесност. . . . Тој постојано мислеше дека човечкото знание сè открил, дека за него нема тајна. Затоа тој веруваше оти преку оние поголеми и поучени книги од повисоките класови ќе може да влезе в трага на многу темни и загонетни тајни од природата, животот и самата вечност. . . . А потоа пак универзитетот! Кога тој летајќи со својот ум низ иднината се допираше до мислата дека во тоа за него уште силно и недостижно сокровиште на свесноста и знањето ќе најде најсетне јасно изнесено сè она што сега му го ма-чеше духот со безмилосна неизвесност, него го обземаше некаков свет трепет од возвишените му чувства. Тогаш тој почувствуваше како со силата на неговиот дух бавно се ослободува телото од тежината и прангите и како да, слично на орел и уште полесно, се искачува високо до, додека не ја достигне онаа висока точка од која се гледа сè. . . .

Секако дека тој во разговорот одамна ги откри сите овие намери на мајка си. Таа се радуваше и' со гордост склудум притаена, раскажуваше по куќите дека син и нема желба за ништо друго освен за книгата; но таа би сакала повеќе тој да избере нешто друго; тоа вечно тежнение кон книгата и науката не води кон ништо! Најмногу би сакала, бидејќи одраснала во границата! — да биде Гуро офицер! Но бедната, кога би помислила на раскошната облека и за моќта во која ова сословие со затвор и тепање го убедуваало граничарскиот роб, таа не можеше без да се удри в гради, оти и беше на душа како да со својата дрскост ја навредила божјата љубов и добрина. Значи, да биде свештеник, онаков добар и примерен свештеник, каков таа си го замислуваше во скромната селска парохијска куќа; тука нејзините раце се грижат за домаќинството, додека нему му пропуштаат да се грижи само за душите и сега веќе таа чувствува како и' расне срцето од среќа, кога селаните излегуваат од црква трогнати од проповедта на нејзиниот Гуро. Ах! тоа би било и во слава на господата, за ова таа смее откровено да се моли.

Синот во својот си замав, не мислејќи баш никогаш за материјални прашања, не прашуваше ни за тоа: а со што во Загреб, во виша гимназија? Но мајката мислеше за ова, и тие мисли ја разбудуваа често пати сред ноќ, кога замореното и' тело имаше нужда уште од најсладок сон. Вака таа го хранеше покрај себе си; книгите, и понекојпат и понекоја облека тој добиваше во училиште. А како тогаш, кога ќе треба да се плаќа стан, храна, книги и алишта — па со што? И после трудни комбинации таа пресмета дека сепак, ако би се откажала од тоа или она, би можела да откине месечно десет или дванаест форинти. Ах, нека му се,

оти кој би, за име божје, можел да му ја прекрати таа желба за наука, кога тој сиот за неа живее. Само нека достига! Сега таа се чувствува уште сосема силна и бодра, може би сепак уште ќе го види срекен. А што би дала таа за неговата среќа! Тогаш дојде веста за стипендија. Синот ја предаде молбата, а мајката се упати кај мајорот, кон жупникот, а насекаде за нејзиното успокојување еден ист глас: „Па кој би добил, ако не вашиот син!“

Се доближи крајот на летниот распуст. Секој ден требаше да стигне решението. Синот живееше во постојанен занес, дека ќе тргне како стипендијант во Загреб, но мајката нешто се сомнуваше. Имотната општина одамна држеше заседание, но никој не сакаше да и' каже да ли добил или не. Само еден стар господин и' рече во канцеларијата: „Сето тоа допрва во Загреб ќе се реши точно“.

Еден ден Гуро дојде дома и се потслони со рамото на кујнската врата, каде во длабок облак од сив и редок дим од перење одвај се назирнуваше неговата мајка.

— Кој е тоа? Види, ти Гуро. Па зашто си застанал тука, та чадта ќе ти ги изеде очите.

Момчето стоеше неподвижно на место.

— Што ти е? — се упати мајката кон момчето и се загледа во неговото лице. — Зборувај, тебе нешто ти се случило! Од мене не можеш да скриеш.

На место одговор момчето удри в плачење.

— Гуро, не измачувај ме! зборувај поскоро што се случило!

— Стипендијата! — замуцка синот.

Мајката затрепери низ целото тело.

— Што стипендијата? — запраша таа сега со потивок заплашен глас; се плашеше дека детето ќе и' го потврди самото слутење кое при тој збор и' падна на ум.

— Добил... мајоровиот син.

Еден миг тие стоеја неми еден спроти друг. Синот плачеше, а мајката се загледа со потпрени раце, и со очи во кои беа сета болка, сето сочувство и сите за миг разурнати надежи, го гледаше високото, бело и глатко чело на своето дете.

— Ами сега што? — запраша прва мајката.

— Па што? тој добил; а јас ништо.

— Да ли да се обидеш да помолиш уште еднаш? — рече неуката мајка.

— Ах! тоа се моли само еднаш.

— Не е право! — рече мајката замислено, — Па не плачи постојано, — почна да го смирува детето после куса почивка, гледјаќи ги неговите солзи со болно и натажено око. — Може би, сепак, би можел да појдеш в Загреб, та знаеш дека јас ќе сторам сè што можам.

— Што можете вие, сиромашни сте! кој ќе ви даде?

— Па гледаш, и сега живееме ние двајца од овие мои раце. Одамна направив сметка, дека би можела да ти давам месечно десетина или дванаест форинти.

На момчето наеднаш му се разведри убавото лице.

— Ех, тоа мене би ми достигало, уште како достигало! Но, вие дали ќе можете?

— Ти велам дека ќе можам. Па гледаш, а сега убаво да се успокоиш. Не сум се многу ни надевала во таа твоја стипендија. Каде е тоа за нас! Знаеш дека господата не испуштаат лесно такви работи од своите раце.

— Збогум мајко! — рече сега синот бришејќи го остатокот од солзите, а мајката ја забрави за момент сета своја тешка грижа и гледаше, просто пресреќна, како на убавото лице од нејзиното дете, пак засветува среќна насмевка.

II

И покрај тоа што стипендијата беше распишана за сиромашен и добар ученик од оваа општина, сепак ја добил ученик, кој што не беше ни сиромашен ни добар. На синот од вдовицата перачка му припаѓаат и двата епитета и сепак му ја вратија молбата.

Мајката вдовица пак внимателно се готвеше за пат во Загреб. Во сите тие подготовки за пат беше, се разбира, главното и скоро единствено прашање околу кое се вртеше, парите! Веќе одамна требаше да добие малку пари за перење од неколку чиновнички семејства во местото, но тука не се обидувааше да бара направо, само намерно напоменувааше колку пари треба да подготви за Загреб. Госпоите и' даваа за право дури и со болезен глас ја сожалуваа, но ништо понатаму. Ги имаше на својот рабуш тектата Жепа, кумата Лиза, вујната Бара и неколку сосетки; кај едната беа врезани грошови, кај другата „цванциги“, а кај некои и форинти — сè готови пари што им ги даваше на заем во една или друга прилика; но, кој ќе ја гони за долг поголемата од себе си сиромаштија. Ами на Гуро му беше потребна облека, му требаа книги, без сите оние ситни работи што не влегуваат во сметаката, а изнесуваат скоро повеќе од она што најмногу паѓа на ум... И кога веќе не беше можно да се излезе на крај, таа појде кон својот сандак и извади од него од облеките и алиштата две среќки во кои покојниот Мудровчиќ полагал најголеми надежи. „Од неговата смрт веќе девет години, тие лежат тука, а каква полза од нив?“ размислуваше жената. Знаеше дека покојниот Мудровчиќ ги беше купил за дваесет форинти, после една ноќ во која тој имаше среќа на комар, па каде поарно од тоа ако некој даде денеска толку за нив. Откаде да знае

таа како расте вредноста на хартиите, како ни тоа да ли некоја од среќките извлекла каков згодиток. Таа ги однесе на Евреинот, а овој, откако прелиста некаква книга, веднаш и' исплати дваесет форинти. Сега беше спремна за пат и на следната рана утрина, во придружба на сите свои куми и соседи должници, седна со сина си на кола и се одвози до железничката станица,

Сé беше во Загреб убаво; имаше на што да се очудува; што да гледа и да слуша, но стан за Ѓуро! насекаде каде најдоа на врата цедулка, секоја напишана во нова варијанта на хрватската граматика, влегоа. Сé предложија и се вратија, — оти стопаните бараат повеќе од што вдовицата мајка можеше да плати. Веќе почнаа да очајаваат мајката и синот, кога ги одведе случајот во Горна Илица, пред сниска куќичка, каде на широка и ветва порта се нискаше на ветрчок мала, на штици прибиена, цедулка со одвај читливо писмо: „Тука се примаат помали ученици на стан и храна“. — Мајката и синот кои се чувствува веќе некако засрамени, оти напразно почукнаа на толку порти; ја погледнаа најнапред куќата. Колку повеќе ја гледаа, толку повеќе им раснеше надежта, оти на куќата стрмниот и впаднатиот кров, дрвените, одамна неваросани, сидови и двете пенџерчиња, низ кои малку поглават човек одвај би можел да испружи глава — го кажуваат тоа, дека под овој покров не се сместила ни поимотна ни повидна челада.

„Во името на господат!“ помисли мајката и влегоа најнапред в тесен и нечист двор, потоа во куќата.

Се најдоа в соба подолга, тесна и сниска. Иако надвор пиркаше донекаде остер ветер, сепак во оваа соба беше загушливо и спарушно како в сред лето. Сред собата стоеше подолга маса, а на неа кроеше и шиеше женска облека ситен човечец кој новодојдените многу пристојно ги поздрави и прими. На потемната страна од собата беше покрај секој сид по една постела, а помеѓу постелите голема сидана печка. Крај прозорецот беше третата постела, и кога почна да ја разгледува собата, вдовицата туку забележи жена со испиено, болно лице; оваа лежеше мирно, не грижејќи се ни најмалку за дојдените. Спроти вратата се исправуваше огромен долап, а покрај него една мала врата водеше в кујна. Подот од одајата беше полн и преполн со конци и секакви шиечки отпадоци. За ова безредие мајсторот се извинуваше пред секој посетител со тоа оти одајата смее само ретко да се смета поради болната која од вдигнатиот прав се задущува во кашлица.

— Примате ли ученици на стан? — скромно го запраша вдовицата шивачот.

— Примаме! — одговори јасно домакилот преметувајќи конец меѓу прстите.

— Јас имам еден ученик. Би можела ли кај вас да го сместам?

— Ами зошто да не? Овдека за ништо нема да му биде кусо. За јадење ќе има колку сака, навечер може да учи тука покрај мене, а за спиење таму му е постелата. Ќе добие уште и другар, ќе му биде потопло зиме. Ами кај нас е и без тоа топло, понекој пат дури и премногу; овдека, фала му на господа, од студ не се страда. А тоа е главното; биди најаден и нека ти е топличко! Во тоа е сето здравје.

— Верно — потврдуваше несвесно вдовицата

— Прозорецот, особено зиме никој пат не се отвора. Онаму в кревет е мојата жена, веќе три години онака.

— Горката! А што и' е?

— Господ да знае, сигурно градите. Искашлува многу преку ден и преку ноќ, погледнете како тоа само изгледа околу неа, но јас не знам! Самиот гавол да и' влегол во градите, досега веќе би требало да го исфрли! Во она време беа тројца лекари, ја чукаа, го ставаа увото на градите и грбот, но таа никој пат не се плачеше дека ја болат коските, пак ништо! Чинам дека ниеден не можеше да ја изнајде болеста. Уште еден! Тој не учел за доктор како другите, но во болештините се разбира повеќе од сите. Штета само што човек никој пат не може да го фане трезен. Тој уште најарно кажал: „Добро е дека таа се поти, бидејќи нема болест што не би излегла со потта.“ Клававме околу неа сред најжешко лето згреани тули, и тоа би и' помогнало да можеше да издржи. Оваа зима пак ќе го сториме тоа, заради неа прозорецот никој пат не се затвара; наутрина само малку се потпалува печката, и тоа достигнува за цел ден и цела ноќ.

— Ами викате дека ќе ви дојде уште еден?

— Тој е кај нас една година. Но сега за сега нема да дојде, поболува нешто и тој на градите, та ми пишува оти ќе остане дома може би уште еден-два месеца, додека не се зајакне. Слабачко дете, дење, ноќе виси над книгата! Јас секогаш го отклонував од тоа; не е тоа здраво.

— Ах, такъв е и мојот! Не му позволявајте, молам ви се, оти што ќе ти ја сета наука и мудрост, ако не си здрав.

— Тоа и јас го вела. Јас држам ученици веќе дванаесет години. Ги имаме, можете да си представите, секакви, та знам арно што е ученички живот.

— Ех како да не знаете!

Часум замолкнаа, а потоа вдовицата запраша со страв:

— А колку ќе ви плаќам за детето?

— Најнапред треба да знаете што ќе има тој кај мене. За стан знаете. А што се однесува до јадењето: на утрина кафе и леб; колку сака самиот. Кога ќе дојде од училиште, пак му е лебот отворен да си сече сам. За ручек секој ден

добра чорба, парченце месо и манџа со леб, колку сака. По пладне пак кафе, леб да си сече сам, а навечер подгрејана манџа, понекој пат парченце месо и леб, колку сака.

— Може да биде најаден, а тоа стига — рече замислено мајката.

— Кај нас уште никој не се поплакал дека е гладен, ова е граѓанска кука, а ние, граѓаните, жими бога, не сме учени да страдаме за храна како селаните! — рече мајсторот горделиво.

— Па колку?

— Дванаесет форинти месечно.

Мајката и синот се погледнаа и имајќи и онака одамна веќе јасна претстава за своите сметки, на двајцата им се откратна на очите согласна и задоволна насмевка.

— Јас сум доволна. А што велиш ти Ѓуро?

— Доволен сум.

— Уште не сте — се умеша мајсторот — дури кога ќе видите како е кај нас.

Мајката изброја за првиот месец дванаесет форинти, и откако се договорија за уште некои други работи, а како беше недела — домаќинот ги задржа мајката и синот на ручек.

Од ручекот мајката беше наполно доволна, а имаше дури и вино, и повеќе отколку што беше нужно

— Така ви е кај нас, — рече мајсторот — шест дена се пие вода, но затоа си позволуваме во недела вино во малку пообилна мера.

А утредента мајката се подели со солзи од синот, не слутејќи во својата неукост дека детето го оставила таму каде живеат во воздухот безброј отровни бакцили од кои се подлегнува на претешка и смртоносна болест.

Мајсторот не излажа ништо. За јадење, особено леб — Ѓуро имаше, колку што сакаше, а одајата беше топла и претопла. Навечер мајсторот кроеше и итно бодеше со својата игла, а Ѓуро собираше мудрост од книгите. Понекогаш имаше за учење, а понекогаш би наидуваа на така интересно четиво, што не можеше да ја одложи книгата од раце. Тогаш и мајсторот често пати би се завлекол под дебелината покривка од својата постела, а Ѓуро остануваше, вопреки неговите докажувања, над книгите. Ѓура меѓутоа го заговоруваше и мајсторовата болна жена со својот глас, кој што звучеше како да и' се гласилките од суво лисје. Таа не спиеше цели ноќи, та и' годеше да гледа покрај себе уште некогаш буден. Нејзината час шишлива, час кркорлива кашлица доаѓаше од длабина; подоцна толку превикна на неа што не ја ни слушаше. Само понекојпат би го фанала некаква гроза кога би болната, изморена, почнала да стенка, или кога би со својот засипнат глас кажала преплашено:

„Пак криво . . .“

Така проминуваше зимата, а кога вдовицата перачка ги почувствува првите топли зраци на сонцето и забележи првите пупки, таа се загрижи за Гуриката летна облека. Веќе во три писма му пишувааше за неа, а во секое писмо ја спомнуваше кумата Лиза, тетката Зефа, вујната Бара и сите други должнички, штом ќе присобере нешто од нив, ќе му испрати, а мајсторот веќе ќе знае да му купи и добро и ефтино облекло. Меѓутоа Гуро малку мислеше за облека, тој со напнатост очекуваше какво ќе му биде првото свидетелство во Загреб. „Лесно е за тебе!“ му зборуваа многумина соученици, но ова него не го успокојуваше. Најпосле дојде и овој желно очекуван ден. Во свидетелството беа овој пат меѓу одличните три многу добри оценки. Првата од германски јазик, втората од професорот кој по „принцип“ не даваше никому одлична оценка, а третата по гимнастика, предмет нов за Гуро во кој што тој не покажуваше премногу снајдливост. Овие три оценки го бодеа како три трна. Оти така „лошо“ свидетелство имаше само во прв клас гимназија, и тоа во првото полугодие, кога не беше уште наполно привикнал на новиот начин на наставата.

И ова подлабоко би го заболело, да не беше во училиште добил на подарок цело пролетно облекло, и да не беа му јавиле толкумина ученици; „Твоето свидетелство е најдобро во сета гимназија“. И постарите и помладите другари поради ова предимство гледаа во него со некакво удивително почитување.

Прва работа му беше да и' ги изрази верно на загрижената си мајка своите среќни и блажени чувства. Тој и' пишувааше полни два листа и и' ги спомна, признанијата на професорите, убавиот подарок, па и онаа вест дека неговото свидетелство е прво спрема оцените. Тој ова го пишувааше само за својата мајка, затоа вметна по тоа во заграда: „Но ова не треба никому да се кажува“.

Откога појде писмото, тој се предаде на своето слатко сонување. Го гледаше писарот Лука како го чита на глас неговото писмо, а мајката го потпрела десниот лакот со десната рака и со притиснат показалец на образот, жедно и набожно го слуша секој збор. Ох, тој ја гледа како брише и топла солза што и' наврела на око од преголема среќа кога Лука прочитал колку него овдека го одликуваат. Тој никогаш не помислуваше колку ја сака својата мајка; онаа вечерна молитва, во која ја спомнуваше беше само должност. Но во вакви прилики тој живо чувствуваше дека оваа жена го носи него целиот во своето срце и во секоја искра на својот живот; ги сетуваше оние неделими врски што ги сврзуваа во две битија со еднакви желби за нивната меѓусобна среќа. Помислувајќи дека во нејзината тешка животна грижа и' го

насладил срцето са вака радосни вести за себе си тој така силно се предаваше на сочувствување од таа нејзина среќа, што би под впечатокот на тие силни чувства плачел и би сакал вака да плаче бескрајно. Колкава сладост вакво плачење заради туѓа среќа!

Ах, едно сепак требаше да скрие во писмото. Па како да го помати со неудобни новини ова возвишено чувство на среќа! Да и' го јави ова, та тој ја познава, таа за миг би го забравила сето убаво што и го пишуваше за себе си. Неговото здравје не беше најдобро, па како да има срце ова да и го јави! Таа сигурно повеќе би сакала да и испрати дури лошо свидетелство, но само со веста, која не смееше да биде изоставена ниту во едно писмо: „Ја сум здрав, фала му на господа!“

Веќе има подолго време откако чувствува во сета снага некаква замореност и слабост, та требаше почесто и да прилегне, бидејќи седењето не му даваше починак. Особени болки не почувствуваше, сал под клучницата нешто го болеше и тераше на суво поткашлување. Јадењето му стануваше се поодвратително, понекогаш преку ден го обземаше некаква треска, додека преку ноќ се потеше. Отпрвин полагаше малку грижа за ова. Но кога настапија првите пролетни денови, а онаа година сиот снег се стопи веќе во почетокот на февруари, почна нешто да го стега во градите, кашлицата, треската и огинот стануваа посилни. Подоцна пак за ништо не жадуваше и што не го правеше никогаш порано — почна да чувствува омраза кон домашните и кон многумина ученици, а за сè ова не можеше да најде причина. — Опаѓањето на физичките сили не за сè ова не остана најпосле незабележено и од самиот мајстор, кој што сета вина ја фрлаше на книгата и науката: „Ви зборував јас,“ рече, „но вие не слушате поумен од себе си. Што ќе ви, по гаволите, најдобро свидетелство, ако треба да умрете?. Нема да го понесете онаму како ни скржавецот своето благо.“

Кога еден ден чувствуваше таква тромост што не можеше од постела да стане, мајсторот му го доведе својот лекар, од кого што сета одаја часум се исполни со тешка миризма од ракија. Овој му го опипа пулсот, погледна јазикот и му ја стави раката на чело, потоа нареди жешки тули и лек што ќе го донесе самиот.

Меѓутоа настапи права пролет, сетне лето — лекар што помогна повеќе одошто загрејаните тули и некаква жолта и трпкава вода што ја пиеше на ложница, божем да го зајакне стомакот. Волјата пак му се поврати, треска немаше, се префануваше повесело на работа и по упатството на професорите превземаше секој четврток и недела долги прошедби низ Загребачката околија — се разбира со книга в рака. На тие про-

шедби тој научи напамет цело едно пеење од Нибелуншката песна и така си осигури за идното полугодие одлична оценка по германски јазик. Така мина и учебната година, а Гуро, просто, срекен го гледаше свидетелството од кое што сега, слично на темното лице од брадаливиот професор, сиркаше само една многу добра оценка и то онаа „заради принципот“. Професорот по гимнастика, наговорен од своите другари, се покажа поблаг. Но кога по една година мајката и синот си паднаа во прегратка и кога таа по трети пат му ги избакна светлите црни очи, се загледа убаво во него и рече загрижено:

— Слаб си, да не те боли нешто?

— Здрав сум мајко — се насмевна со онаа насмевка на безнадежните болни, насмевка што минува низ коски.

— Пак премногу си учел. Но сега сите книги ќе останат под клуч; не ти позволявам, чу ли, да вака малку се грижеш за своето здравје. Веќе си голем, би можел и сам да размислиш. Но ќе се поправиш при мајкати. Две кокошки насадив за тебе, секоја извела седумнаесет пилиња. А сега ќе се најде уште нешто штом не морам да праќам за твојата храна во Загреб.

Во која годе господска кука би влегла вдовицата по своја работа, и плачејќи се на Гурината слабост, се фалеше со неговиот напредок во училиште, насекаде и' зборуваа:

„Слаб е, многу слаб. Сега би било добро да ги помине летниве месеци некаде во планински крај, каде што нема ветрови, а под есен добро би било да се испрати на море за да диши потопол воздух.“

Да беше секој од овие советодатели, од кои што беа многумина многу имотни, дал само мал подарок во името на она што советуваа, вдовицата мајка би можела да го испрати и во планински крај и на море. Луѓето се штедри со своите совети, кои што често пати само го огорчуваат оној на кого ги доделуваат, а да се само и малку штедри со пари колку со совети, би исчезнала половината сиромаштија од светот.

Пријатниот поминок покрај мајката си, почивката на здрав воздух, па и мајчината грижа да го ојакне детето со крепка храна, го пригушија развитокот на болеста, сè додека во средината на септември не удрија дождови. Сите признаци на тешка болест почнаа да се појавуваат оставувајќи на малиот болник, а особено на мајката само по некој ден пак надеж. — Сепак, тоа не е таква болест — гледаш, по некој пат ти е сосема добро. Во тоа време им пристигна веста дека најсетне смртта ја ослободи од долги маки жената на Гуровиот стопанин. Вдовицата мајка се тргна при оваа вест и за прв пат и' падна на ум долната мисла. „Детето ми да не прифанало болест од неа!“ Но пред онаа голема и единствена љубов кон детето, што живееше во секоја капка на нејзиниот живот, таква мисла не смееше да се

издигне до полна свест. Во тоа дојде во местото и некој војни лекар по службена работа и по препорака на некоја госпоѓа тој дозволи вдовицата да му го доведе својот син.

— Хранете го добро, пазете го од настинка, а кога е времето убаво и топло терајте го да излезе на воздух.

— А молам ви се, каков лек? — му се молеше мајката — само да оздрави, лесно јас ќе се погрижам за тоа да ојакне.

— Никаков лек. Хранете го добро, пресен воздух.

— Нема тој таква болест; зборувааше сега мајката жалејќи што ги изнела сите признаци на болеста, оти таа помисли дека и на лекарот со тоа му ја одзела надешта. Тој нема таква болест, срцето му е здраво, тој тежнее за сè нешто. Би сакал сè, за сè се приватува, му доаѓа желба за јадење и пиење, туку еа сожаление, срцето сака, болештината не дава. Да ми дадете против неа некој лек?

— Викажав: добра храна, млеко, јајца, печено месо, чаша старо вино — редеше лекарот по навик на човек кој секој ден гледа во овој разорителен елемент, спроти кој неговото знаење е бессилно.

— Благодарам! — рече мајката и ја избриша солзата која и' сè открадна на окото повеќе од гнев спрема лекарот отколку од болка.

Во тоа приближуваше есен. Младиот болник опаѓаше сè повеќе, додека болеста не го притисна на постела. Мајката не можеше никако да ја изгуби надешта дека тој ќе оздрави; срцето и' се разигруваше гледајќи го она убаво, здраво руменило на неговото ослабнато лице. „Додека во тебе има ваква здрава крв“, мислеше таа, „нема опасна болест!...“ А вакво мислење имаа со неа и тетката Жефа и сите вујни и сосетки. Уште помалку веруваше во некоја болест самиот Туро, та мајката му не можеше во почетокот на учебната година да му откаже да не порачи книги за шести клас. Двете први писмени задачи што му ги испрати еден другар од Загреб, ги изработи на сопствено удоволство в постела. Но тогаш одеднаш се појавија полоши и пожестоки признаци на тешка болест, додека спроти „Сви свети“ не почнаа да му отечуваат рацете..... А в зора тетката Жепа му ги затвори очите на младиот маченик.

VII

На „Душни ден“ луѓето ги искитија гробовите на своите покојници, а вдовицата мајка коленичеше во нема скрб покрај пресниот гроб на сина си. Таа не плаче, не јадикува, во главата нејзе чудно и' е; некаква празнота во која беснеат диви бури.... Клечи со изморени очи, но не смееш во нив да погледнеш.... оти тој поглед би те преследувал до смртта.... Нејзината свест како да се распрснуваше болно: со срцето чувствува дека детето и' е тука, но со умот не сванува дека

тоа е мртво. Во таа полусвест таа го чека и се срамува да не го разбуди тој заспиен дел на свеста, оти знае дека тој би изнел пред неа нешто страшно....

Светот се маткаше по гробиштата и ги оплакуваше своите и ја гледаше горката мајка покрај синовиот гроб. И мајоричката мина со една другарка покрај неа. Нејзиниот син се вратил за распуст здрав и со свидетелство со општ добар успех. Го втурнале сега во војно училиште — ќе биде офицер — Ја гледате ли болната мајка, колку надеж полагаше во единственото си дете, а господ и' го зеде.

— Тоа е жалост, голема жалост! — одговори мајоричката потврдувајќи со главата, а потоа додаде со важен казалан тон:

— Сепак не смеете да си вообразите дека таа, богзнае, колку страда. Ваква беднотија свикнала уште од мали години на секакво зло, па закорави и сè ќе ви истрпи. Сигурно е таа како некоја од нас.....

Кога на небото пламна првата ѕвезда и на гробиштата завладеа мир се тргна сиротата мајка. Сега и' се врати сета свест, а со свеста и недогледната нејзина тага и болка. Часум го прегрнуваше крстот, а потоа ги зарони прстите во влажната земја. го потслони лицето на гробот и липташе тивко и без надеж: „Ѓурица..... среќо моја.....“

ПОСЛЕДЊИ СТИПАНЧИК'И

(извадок)

Куќата на семејството Стипанчики, во која се беше омажила Валпурга, се опираше со грбот на северо-источната страна од градските сидишта, а лицето и' гледаше на малечок, затворен плоштад што се отвораше само од едната страна в тесна уличка. Тоа беше старовремска жолто бојадисана двокатница со изба за вино во приземјето, каде што уште таткото и мајката на Анте Стипанчик точеа домашни вина. Високи и стрмни камени скали водеа на првиот кат преку отворен ходник, засводен накај лицето со сидани столбови налик на аркади. Тука старите Стипанчики ќе се одмараа во летните вечери, а сега ќе седнуваше понекогаш тука Валпурга, и кога ќе и' позаспијеа децата, ќе разговараше тивко со своите слугинки, оти нејзиниот маж не трпеше да му досадува било каков разговор во неговата соба на вториот кат. На обата ката беа широки и светли ходници и по две неголеми сниски одаи. Тие две одаи поправо беа пренатрупани со секаква покуќнина. Особено се истакнуваа со израз на досадна и тапа надуеност огромните старовремски долапи покрај креветите, на кои би можеле четворица да лежат напоредно; потоа масивните маси со тешки столови;

столови со богата резба, а плочите на масите со вметнати арабески и орнаменти од жолто-бело и црно дрво. По сидовите висеа слики на старите Стипанчики и нивните жени, старовремски слики со темно-жолти исчадени лица, со неприроден и еднакво здрвен израз на сите слики. Доколку беше останало место на сидовите, го исполнуваа секакви слики на светци, помеѓу нив на истакнато место две, кои не изостануваа во ни една отмена старовремска кука: Свети Никола со епископска митра и со пастирска патерица, кому имаа обичај од стари времиња секоја вечер да се молат за закрила на нивните кораби и морјаци, потоа Трсатската Богородица со слики од нејзините чудесни помоши и со географска карта, преку која беше повлечена рамна црта од Назарет до Трсат: пат преку кој двајца ангели ја пренеле црквата од едно место во друго.

Тие мали со покуќнина пренатрупани одаи, почиваа вечно во некаква таинствена полу-темнина, која беше исполнета со особена миризма, не толку од старост, колку од нешто особено, миризма, која припаѓаше на господските одаи, како што на црквата и припаѓа миризмата од темјан. Во тие одаи стапуваше ретко нечија нога, освен на самите домашни; во нивната господска и полутемна таинственост не беше така лесно да се назирне. Кога би се случило да влезе во куќата некој сиромашен патник калфа, тогаш стануваше во Стипанчикевата кука „настан“. Старата Вероника, што во куќата служеше повеќе од дваесет години, ќе се крстеше во таков случај и ќе зборуваа со глупава важност: Исус и Марија! Како ли се тој довлекол во куќата!... И по три дена ќе се зборуваа важно низ одаите, ходниците и кујната, дека тој и тој ден се довлекол во куќата некој патник калфа.... Но секоја сабота ќе беа дури до пладне скалите полни со домашни и туѓи питачи; секој ќе добиваше своја милостиња, а постарите домашни питачи имаа дури определени сумички милостиња, како и бројот на оченашите што мораа да ги измолат за живите и мртви Стипанчики. Анте Стипанчик, колку и да мислеше оти е светски човек, се плашеше, можеби не толку од набожност, колку од предрасуди, да ги измени овие од старина воведени домашни обичаи.

Во таа засолнета тишина, што не ја прекинуваше ни јасната светлина на ведрите денови, а ја обркуваше, само по некогаш пискањето на децата, кои во играње ќе се затрчуваа и на малиот плоштад пред куќата — во таа тишина им минуваа на Стипанчиките скоро без промена ден по ден. Спроти празници и недела соседите ќе забележуваа кај Стипанчиките малку повеќе живот: ќе се изнесуваа во засводениот ходник покуќнината да се чисти, — на самите празници ќе осетуваа дека низ малиот плоштад се распространува од Стипанчикевата кука мирис од печено месо.

Тогаш соседите ќе се споменуваа за чудото дека во Стипанчиќевата кука има имено ражењ, што се вргн сам; но да го видат тоа чудо, беше секако за сите само напразна желба.

Во таква непрекината тишина раснеше покрај Валпурга Луција, додека синот Јурај — припадна на татка си од оној ден, кога почна да учи да чита. Луција беше многу живо момиче, па Валпурга поради тоа трпеше многу забелешки од Стипанчиќ, кој воопшто малку се грижеше за Луција и само во поглед на нејзиното воспитување бараше решително: да не смее на улица, каде би дошла во допир со градските деца и девојчето со голема радост ќе се искраднуваше, кога само можеше, во засводениот ходник и ќе го гледаше како во чудо оној слободен сињ простор над црвенестите покриви од соседните куки и со љубопитни очи ќе ја истражуваше како гатанка тесната уличка, низ која ќе поминеше де некој возрасен човек, де ќе прелетнеше некое дете. А дури кога ќе се залетнуваа децата по плоштадот, нејзината душа ќе се смееше од среќа за нивната игра и со своите мали рачиња ќе се факаше за сидот и ќе играше и врискаше од радост, исто онака како што и нејзините слободни врсници и врснички ги изведуваше своите живи движења во секакви игри.... Децата тогаш ќе исчезнуваа, а таа ќе гледаше со замислени очи во правец, каде тие се губеа: Што е таму? А кога нејзиното бледо лице ќе добиеше пожив израз од вазбудена желба да летне по своите врсници, ете ти го гласот на старата Вероника: Исус и Марија! Да те види милостивиот господин!.... Ти на столбите и може — бог да чува — на улица.... Во главата на старата Вероника се одразуваа по свој начин Стипанчиќевото уверение оти вроденото господство на децата ќе страда, ако тие слезнат на улица меѓу обичните градски деца.

Но имаше едно нешто што во одредено време секој ден, а понекогаш дури и во касната ноќ го рушеше црковниот мир на таа господска кука — нешто налик на удирање од шеталката на црквената кула: тоа беа одморените чекори од крцкавите чевли на Анте Стипанчиќ, кога ќе се шеташе со на грб прекрстени раце, по својата соба. Во тие бесконечни шедби Стипанчиќ се пренесуваше во своите далечни соништа, што се однесуваа, воглавно, до иднината на Јурај. Допрва кога ќе се пренесеше низ куката шепотот: „Милостивиот господин се готви за шедба“, та кога ќе се изгубеше од вид Стипанчиќ при кршнувањето во тесната улица, со своето мирно, достоинствено и озбиљно лице, со својот цврст, бавен секогаш ист чекор, со високата, помалку здрвена исправена снага, водејќи го за рака малиот Јурај — дури тогаш ќе живнеше куката: Луција ќе скокаше низ ходникот, помладата слугинка ќе запееше некоја љубовна песничка, а Вероника ќе се разговараше гласно од ходникот или кујнскиот прозорец со некоја сосетка. Само Валпурга ќе излезеше и тоа ретко од својата одаја, — така свикнала; немаше веќе

волја да го менува својот живот; ќе крпеше детска облека, час ќе се насладуваше од Луцијината радост во отворениот ходник, а час ќе земеше в раце некој германски роман, какви што беа кај Стипанчиќа полн сандак на таван.

Домашниот живот во куќата на Стипанчиќа беше уреден — што се однесуваше до правата и должностите на мажите и жените — по ориентален начин: Валпурга и Луција се чувствуваа наспрема Вероника и другата помлада слугинка дотолку во повисока положба, што седеа на една маса со Стипанчиќа. Тоа беше во духот на она време, — а веруватно е дека за таква потчиненост на жената допринесе и допирот на нашите луѓе со Турците низ долги времиња. Таа потчиненост на жената доби поизразителен одраз во куќата на Стипанчиќа и поради други опстојателства: големата разлика во годините меѓу Анте Стипанчиќ и Валпурга, неговиот особен темперамент, а пред сè неговото вообразено воспитание во сравнение со тоа на жената, на која што нејзиното време и' одаваше признание за извонредна „едукација“, ако таа знаеше да чита и пишува и ако освен мајчиниот јазик познаваше уште некој друг јазик, та ако покрај тоа уште читаше новини и романи.

Обожавањето што го покажуваше Анте Стипанчиќ спрема сина си, откако ги беше открил во него наполно наследените свои душевни способности мина сугестивно и на Валпурга: и таа имаше спрема својата положба во куќата друг поим за правата на машките, а друг за правата на женските деца; но дејствуваше пријатно и на нејзиното мајчинско чувство, кога ќе слушаше од устата на самиот Стипанчиќ (кому не можеше да не верува), како со гордост, дури понекогаш и со вистински восхит ги истакнува душевните дарби на својот син. Оние часови, што ќе ги поминуваа таткото и синот сами на горниот кат, за неа беа прекриени со некаква мистериозност, во која жените нити смеат, а нити можат да проникнат. Веќе самото бледо и премногу озбилено лице на малиот Јурај со изморен поглед, неговиот одмерен старечки од, што го беше примил од татка си, секогаш озбилените разговори, што тие двајца ги водеа при масата — сето тоа ја убедуваше во нешто нејасно големо, кон што Стипанчиќ го водеше со својата сигурна рака тоа нивно дете. Едно нешто не беше право на нејзиното срце. Таа не смееше пред Стипанчиќа нити да го погали Јураја, а уште помалку да го бакне; таткото се противеше за тоа докажувајќи дека детето се разгалува со такво милување и попримува мека и ропска женска природа. Еднаш — одвај беше на шест години — таа го бакна пред Вероника, а малиот и' подвижна, откако го избриша лицето со рака: Па што ме лижеш! Валпурга се смееше за тоа зборувајќи: Ете, целиот татко му Но Вероника виде дека и' навреа солзи на очи...

Изгледаше дека таткото имаше право што судеше во поглед на Јурјевата дарба. На пет години Јурај знаеше да чита и пишува, на шест години се разбираше веќе во читањето на географски карти, ги знаеше напамет сите европски држави со главните им градови и бројот на жителите, ги знаеше имињата на планините, реките и така натаму. На осум години покрај татко му го подучуваше во училишните предмети патер Бонавентура, многу силен човек со тркалезна глава, со нос забурмутен, со црвено лице, дебел врат и голем мев. Математиката особено му врвеше на Јурај, а и јазиците ги учеше лесно. На десет години покрај мајчиниот јазик зборуваше германски и италијански и преведуваше од латински. На својот именден и после секој испит татко му му даваше гозба. Тоа беше единствениот ден, кога им ја отвораше својата врата на луѓето, што не беа членови на неговата фамилија. Челото на масата го заземаше патер Бонавентура седејќи на старовремско тркалезно кресло подалеку од масата поради својот голем мев, а од поканетите беа сите испитувачи на Јурај, потоа Јурај Домазетовиќ, каноникот Вукасовиќ, Хомолиќ, Драганчиќ, мајор на посадата и други. Најсвечениот момент при масата беше Јурјевото благодарно слово на татка си и учителите, што тој го кажуваше на три јазика: германски, италијански и латински. Валпурга, која не пријдуваше кон масата, кога во куќата имаше гости ќе го слушаше восхитено зад вратата ракоплекањето и честитките на гостите по тие Јурјеви продукции. Стипанчиќ за тоа време ќе се држеше ладно, но не можеше да го скрие оној горд занес, во кој што му пливаше душата. Кога по продукциите ќе пристапеше Јурај да му бакне рака, Стипанчиќ само ќе климнеше со глава, но ќе го опфатеше таква возбуденост, што не можеше да го скрие неударжмото страствено доволство на својата душа.

Луција во својата шеста година јадеше во кујна со Вероника, а мајка и' поправо и не се обидуваа ни да ја доведе до татковата маса. При Стипанчиќевата маса скоро никогаш не се разговараше. Онака како што тој ќе се симнеше со своето одмерено темпо од својата соба, а по него Јурај, исто така тој со напдно иста положба и на исто место ќе ја измолеше својата молитва пред јадење, што и' Валпурга и Јурај ќе го правеа заедно со Стипанчиќ, откако ќе се прекрстеа на почетокот и на крајот од тивката молитва. Потоа ќе седнеше не зборувајќи ни збор Стипанчиќ на чело од масата, десно од него Валпурга а лево Јурај, кој со истите таткови движења ќе си го заденеше рачникот под гуша. Прв ќе го земеше јадењето Стипанчиќ, потоа ќе му кладеше на Јурај во чинија, а последна ќе земеше Валпурга. И јадењето ќе почнуваше без збор. Но одеднаш ќе речеше Стипанчиќ со студен глас на учител што испитува, не погледнувајќи го Јурај:

— Четири стотини осумдесет пред Христа?
 — Милтијад победи кај Маратон, ќе рече Јурај не дигајки очи од чинијата.
 — Добро. Шеесетта пред Христа?
 — Првиот триумвират: Цезар, Помпеј и Крас.
 — Првата крстосна војна? Ќе продолжеше таткото сèедно автоматски, а Јурај исто така ќе одговараше:
 — Илјада деведесет и шеста до деведесет и деветта?
 — Илјада четиристотини деведесет и втора?
 — Колумбо ја откри Америка.
 — Молам! Дете од девет години! ќе покажуваше тогаш таткото со рака накај Јурај и со глас што од самата разволнуваност имаше призвук на расрденост. Тој при тоа не ќе ја погледнуваше Валпурга како божем за тоа да обрнува внимание на некое трето лице, но таа ќе климнуваше со главата согласително и ќе го погледнуваше Јурај со своите благи очи, како што се гледаа повисоките битија.

После мала почивка пак ќе се јавеше Стипанчиќ.

— Главниот град на Шпанија? Најголемите реки на Северна Америка? Планините во Азија? Морињата на Источната полутопка? и така редум. Потоа ќе дојдеше на ред математика, географија, физика — а Јурај не остануваше должен за ниедно прашање.

Еднаш — Јурај немаше уште девет години — му зададе татко му така при масата потешка задача од сметање. Да видам, рече тој, дали знаеш и да мислиш?

Јурај дигна глава, замижа со очите а потоа се насмевна на татка си и го кажа точното решение на задачата.

Веќе одамна Валпурга не го беше видела својот маж како очите му пламнаа со таква живост, како во тој миг.... Неговото строго и сурово лице се разведри како ненадејно осветлено од внатрешна светлина, сивата боја го прекри руменилото, а замислените, невесели очи му пламнеа во оган.

Запамети што ќе ти кажам! му рече тој на Јурај со растреперен глас. Ова можеш само ти со главата што си ја наследил од татка си. Колкугоде има твои врсници во градот, уште половината од нив не знаат што е десно, а што е лево; а ова што го знаеш ти, не го знаат ни нивните татковци. Каде и да бидеш, мораш да бидеш прв, — ти си Стипанчиќ!

Кога по еден час се врати на прсти во собата, таа го најде Стипанчиќа на половина облечен покрај масата за пишување. Тој рече дека му е малку подобро и се согласи да земе говедска супа.

Стипанчиќ одговараше на сина си:

— Јас ти пишувам под впечаток на некои чудни чувства. Снагата ми е обзета од необична слабост, каква што уште никогаш не сум сетувал. Но повеќе ме мачи, та ако сакаш,

и ме загрижува чудно чувство, да не кажам, црни, непријатни претчувија, што ми ја мачат душата. Целиот сум истоштен и неискажано изморен, а сепак не можам мирно да почивам, да се поткрепам. Еве ти признавам; јас во душата се чувствувам грешник, чувствувам оти треба да ги исповедам греовите од својот живот, сторени не поради себе.... јас за ова ти јавувам, оти сум загрижен за мајка ти и сестра ти. Треба да знаеш дека сум стар, та она што е за млад човек шег, мене старецот може да ме урне: оттука, може доваѓаат овие чувства. Може, господ ќе даде да не биде така, но во моите години треба да се мисли озбилено... Ме успокојува многу што ми даваш чесен збор дека уште оваа есен ќе ги свршиш науките. Ме успокојува поради самиот тебе, а уште повеќе поради сестра ти. Знај, драги Јурај, дека за тебе испоарчив сè: твоето и нејзиното... Ме разбираш ли: сè! Ако се случи нешто со мене, а ти ако не и' вратиш братски, нејзе не и' преостанува ништо освен да обиколува туѓи порти — додека — додека.... Јас не смеам да помислам! А што не може да се случи на едно младо и оставено девојче, кое на светов нема ништо освен својата младост и убавина!

Стипанчиќ сети како му се низ брчките на лицето стркалуваше и секој час застануваше солза. Најпосле таа капна на писмото и се разлеа со мастилото во крупна кална дамка. Тој нарочно не се обиде да ја исчисти таа дамка.

Ова со тешко срце ти го открив, продолжи да пишува, а мајка ти за тоа и не претчувствува ништо. Моите сметки за тебе беа инакви.

Но од четири години твоето учење се протегна на девет, а во последните четири години твоите барања станаа двојни. Додека можев, не ти одбив нити една молба, оти пред очите непрекинато ми стоеше твојата иднина. А сега се надевам во твојата чесност. До есен куката ќе те издржава, ако не инаку, а тогаш да се продаде за тебе, што не би смеало да се стори ни за моето здравје — веќе само од страмота! После тоа мајка ти и сестра ти ќе паднат на твоја грижа, за ова те обврзувам со твојата чест и со заплашување на татковото проклетство.

Да знаеш со каква болка се откинуваат од татковото ти срце овие зборови. Јас верувам дека не смеев да ги напишам. Но господ знае, дали дотогаш ќе живеам, а непознатите досега маки ја притискуваа мојата душа сè посилено. Тие маки идат од онаа грижа за мајка ти и сестра ти и од префрлувањата дека заради тебе бев несправедлив спрема нив...

Кога го доврши писмото легна пак в кревет. Валпурга од вечерта па се до единаесет часот беше околу него. Околу единаесет часот сакаше самиот Стипанчиќ да појде таа на спиење во својата соба....

Веќе истерав петнаесет дена напразно. Од мајка ми не можам да извлечам ни паричка, а камоли неколку стотини. Да нема таа две куки, скоро мојот пат во Пешта и мојата кариера, ќе беше урната поради проклетиот Евреин. Кажи му, ти се молам, дека петстотини ќе добие сигурно, кога ќе се вратам в Загреб. оти ќе ја натерам мајка ми да ја продаде едната кука. Поласкај му ти се молам, на ајдукот, дека ме спасил, кажи слободно: „великодушно“ ме спаси кога ме беа притиснале поверителите од Виена. Најдоцна за петнаесет дена ќе дојдам таму; отпуската намерно ми истечува за осум дена и веќе се приучувам да ги слушам службените предики на нашиот магнификус Мајерхофер: со таа цел ја зборувам напамет сам со себе целата таа негова предика, а секојпат, кога ќе-го согледам во мојата фантазија исушен во бирократски прав, се мислам дека тоа канцелариско плашило ќе остави во својот тестамент, да го постават онака измрцварен во стаклен долап во канцелариската одаја, да остане за сите времиња, она што и беше во животот: службено плашило, — т.е. скаменета службена совест.

Лесно ти се чини, дека сум при добра волја.... „Галгенхумор“ — братче! Ти велам: петнаесет дена и уште ништо, дури ни надеж, нешто да свршам по мирен пат. Не верувам оти таа жена нема барем нешто сокриени пари. Татко ми не беше богаташ, како што сакаше да се прави пред светот, но не беше ни сиромав. А нуждите во куката беа така незначителни, што не вреди за нив ни да се зборува. Денеска е веќе трети ден, откако не зборувам со мајка ми, а од тоа време ме гледа со некакво лице и стисната уста, како да пие само оцет. Само на масата морам да и' одговарам од учтивост пред Алфред, но затоа она тоа го исползува мудро па постојано ме праша, ако не со зборови а со очи. Покрај сето тоа не попушта од своите позиции ни за влакно во поглед на парите. Колкугоде пати и' споменував за пари, се ми се чинеше како лоша глумица, која што претставува некоја луда. Стои пред мене со прекрстени раце, главата и' трепери, лицето и' се издолжува и така ме гледа мижеејќи со очите.

Еднаш ми се стори дека пред мене е човек, кому што полека изветрува од главата способноста за мислење, а друг пат, кога зборува треперејќи: немам.... немам.... ми се присторува како некој заплашен мал Евреин, што го нападнале в шума: Животот или парите!... Решив утре да го одмрсам тој чвор и да престанам да играм брканица. За успехот ќе ти јавам.

Силвије. С. Крањчевик

СЛАВЕНСКА ЛИПА

Од искона о древни дубе,
Што два ти св'јета прекри грана:
Гдје Јадран — вали жало љубе,
До Тихог тамо океана,
И преко силних р'јека триста
И тисућ гора и планина —
Свуд исто гн'јездо, птица иста
И род и ријеч матерна!

Што мириш светог Кремља широм
Сред града цватеш Либушина,
Над савским шапћеш бисер-виrom
И ловћенскијех врх висина,
Над Лабом штоно чиниш хлада,
И врху кама Вавелова,
И свето што ти семе пада
По груди града Методова!

Од краја св'јета другом крају
Ој древни дубе, крошња ти си,
Гдје Перун сједи у свом рају
До зв'језда му се муња виси,
Па ватренијем жезлом пр'јети
И славенски си огањ брани,
Док прадједови наши свети
Све криле руке понад нами!

Из твојих жиља бије чесма,
Што поји дивске милијуне,
Над живом водом жива пјесма
Вјековитом се славом куне
Све теби, славо у тој грани
У којој шапће дух отаца
И наши дједи, наши баби
И бесмртних нам глас мртваца!

Трепери њихов шапат тајни,
Кроз стожере нас св'јета спаја,
Ко огањ гори жарки, сјајни,
Даљине наше угријава —
То славенска је ријеч слатка,
Што полом земље се ромони;
Ко божићница пјесма глатка,
У освит људској срећи звони!

Под дубом твојим чедо спава,
Ко Мојсије на валу Нила;
Ах, славенски му жар и глава
Будућност му се смјешка мила.
Он донијеће тамјан мира,
На голубјем што гори срцу:
У мрзле жиле земног шира
Он топлију ће ставит крвцу!

И нек се коло, свети дубе,
Под мирисну ти крене грану,
Нек братинске се усне сљубе
Уз мајку Ладу и Живану —
Те наш ће соко да се вине
Над гордих птица јата ц'јела,
Гдје плавом небу са висине
Луч сјајна бљеска дана бјела.
И побједне ће сјат'му очи
Врх твојих, света липо, грана
Гдје Јадран бисер — пјену точи,
До Тихог тамо океана,
И преко силних р'јека триста,
И тисућ гора и планина:
Свуд једно гн'јездо, птица иста,
Свуд род и пјесма матерна!

РАДНИКУ

Амо руку, јуначе, пружи жуљну,
Амо руку, наборе да ти мучне
Пјесникова дрхтава усна, друже,
Штујући љубне!

Изјав суда, којим нас небо кивно
За гр'јех први у рају првом прокле,
На тим твојим браздама храпавијем
Штујући читам.

Вјечне патње, са којима род је људски
Бој војево, веслајућ тешко циљу,
Ко у прав'јек повијест склеса спомен
Теби у чело.

Из средине људскога рода јадна
Ти се дижеш, гранитно као дебло
Пут небеса — — густе му шапћу гране
Вјечитом уху:

Људскијех јада безбројни, дуги псалам;
Људског жића, крвавих прича клупко;
Људског бола уздахе, кано олуј
Свемир што пуне!

Стрмиш такав, гвоздену дижућ мишку
Спрам небеса, једини крви смртне
Кому патри чело да круни своје
Побједним знаком.

Када не би алем и жуто злато
Измет били напора само твога,
Невриједан очица оних малих
Дјечице драге,

Коју бобо узгаја, казујући
Жуљну десну, ручицам кад му гладе
Мишку тврду, њихов док анђео шапће:
Моли и ради!

Прегни само! Тврде си протри длане,
Горди мужу, у чијем срцу збори
Исус Христос: Синови да смо равни
Једнога оца!

Док нас голе самртна рађа мајка,
Једним прахом боса док нога клеча,
Куд и царска златна се кола врте,
— Работа твоја!

Испод сунца, које је исто свима,
Док једнако тешко се растајемо,
Истом црву гојећи муком т'јело —
Гдје ли је племство?

Ах — у души! Председе руши душом!
— Вијек грми, просвјета право буди,
Људство хоће полугу: — ту је гвозђе
Јаче од желза!

Па кад онда прође уз човјека човјек
Св'јестан, миран, слободан — не грабећи,
Испред ташта ништава готована
Плећи поштене,

И бог ће се са неба насмијешит,
Зајамачно првипут откад гледа,
Гдје за дјело, што га је у шест дана
Створио лако,

Ти си мучне требао дуге в'јеке
Расклимане точкове да му средиш,
Не — лебдећи лагано поврх вода,
— Љубећи земљу!

Амо, амо; јуначе пружи руку,
На њој да ти наборе оне тврде
Све што расте — господско или дерно —
Штујући љубне,

Ко побожник свете кад моћи љуби,
Што га грију — жељу му жарку буде:
Бити свецем, — пружи му века буде,
Крсти му душу!

Муком својом крсти га. Сви ће онда
Мирно јести еденску воћку слатку,
Изим оних, који овако нису
Крштени били!

АСТРЕА

Била вечер, топла, тија,
Када чежња њежи груди,
Кад се рука срцу свија,
Када усна цјелов жуди —
Била вечер, мека, чарна,
Кад се св'јетло сјеном љуби,
Кад се душа благодарна
Размићена у се губи,
Па опрашта све и свима
И грли се св'јетом ц'јелим,
С дубокијем понорима,
С облачићем лаким, б'јелим,
Што се вије на високо
И срце ти собом води;
Занесено плије око
По азуру, у слободи...
Испод срца, под облачје

Складан, бујан санак дише,
И ти грлиш срце свач'је,
С њим се стапаш и још више:
Прашташ свему њежно, драго,
Земљо моја, небо моје,
И кроз свемир шапћеш благо:
Прштено је, прштено је!

- - - Док сам тако у самоћи
Пливо траком мјесечине,
Пио слатку пјесму ноћи,
Зв'језда, цв'јећа и пучине,
И докле је струјећ она
Дрхтала ми кроз све жиле
И шаптала васиона
Топлом усном мајке миле —
Силним махом рука нека
Трже небом, мјесечином,
Земљом, морем и долином —
И проплану свјетлост чиста,
Мене зан'је плима нека
И не знадох више ништа.

. . . „Амо к мени, амо к мени,
Да ти кажем св'јета чаре!“
Дигох око
И високо
Спазих крила силне виле;
Лед што бије
Топлији је,
Нег што су јој очи биле.
А она се лако пусти,
Смјешкајућ се мому јаду;
Ах, тако се смију усти,
Које см'јеха не познаду!

„ — Чула сам те — опила те,
Мека пјесма ведре ноћи;
Коват стаде сање злате,
Ти, сањару у самоћи!
Праштао си све и свима,
Грлио се се'јетом ц'јелим,
Са дубоким понорима
И с облачјем лаким, б'јелим-
То је тако, кад из кута
Мој пјесниче, поглед л'јета —
Сад ћеш трагом мога пута;
Име ми је: Правда св'јета!“

Вџлом, брдом каменијем
 Њезина ме диже рука;
 Срцем гледах крвавијем
 Врела сласти, врела мука.
 „ — А сад гледај! — шану вила,
 Што замамна сјена крије!“ —
 Добо слатка, добо мила,
 ах, то слика љубави је!
 У сјеници господара
 Кметица се млада стиди;
 Очи пуне топла чара,
 У анђела што се види.
 Он се куне видом ока,
 Цјеловина усне лови;
 Зове бога за свједока,
 Да пољупце благослови.
 Куне јој се часном раком
 Свога оца и дједова,
 Своје крви капљом сваком,
 Гордом славом са грбова.
 Њено око мокро, меко,
 Предаје се женским жаром;
 Анђео је што је клеко
 Вјерујући пред олтаром.
 Ах, кад љубав клупко сплете,
 Зар да човјек то одмота?
 А тргат му конце свете,
 Значи тргат нит живота!
 Дршћућ му је о врат пала,
 Склопила је стидне зјене;
 Срце му је своје дала,
 Ал он хоће усне њене;
 Дала му је усне рујне,
 Дала му их безброј пути,
 Ал он хоће груди бујне — — —
 — Ноћ је глуха и ноћ шути!

 — — — — — Ајдмо сада! — вила шану
 И покри ми руком очи.
 Кад је скиде, новом дану
 Свитало је са источи:
 Видјех кућу убогара,
 Пред њом пјева луда дјева,
 Видјех ломна кмета стара
 Протјерана са огр'јева.
 Прогнао их племић страшни,
 Слаб му старчић слабо треба;
 Кћерки оте вјенчић часни,

Зашто не би оцу хљеба?!
-- Ја сам Правду св'јета гледо,
Реко сам јој: „Ево — ти си!
Осветићеш ово чедо,
Ако досле гиког ниси!“
А она је бл'једа шутке
Погледала само на ме
И ја видјех: обје руке
Биле су јој повезане!
Али диже силна крила.
Одбисмо се св'јета широм,
Од недрага до немила
Мотасмо се људским виром
И дошли смо једном оба
На гробиште — мртво поље —
Крст до крста, гроб до гроба
Редом се горе доље.
А на једном малом брду
Копали су гроб гробари;
Копалући земљу тврду,
Наишли су на гроб стари,
А у гробу дв'је три кости —
И то труло и то гњило —
Дв'је три кости, ал је дости
Да и срце ту је било!
Тада уђе спровод сјајни,
Све господа у црвини,
Ред се креће величајни,
Златан лијес у средини,
Дим се вије, глазба свира
Тужећ пјесмом жалобницом,
А говорник срца дира
Нарученом беседицом...

Задрхтала силна вила,
Погружена главу пригну:
На ватрена, ширна крила
Врх оног ме гроба дигну.
— Гледај кости! — строго рече —
Па се оне дјеве сјети,
Што је оно бајно вече,
Ко анђеос сјала свети.
А гле, овај лиес сјајни:

Знаш племића млада, жива,
Знаш ли целов, шапат тајни
И што поноћ јоште скрива — —
Знадеш ли га, како збаци

Деви с чела в'јенац чисти?
Па ну, гледај: ти мртваци
Заједно ће у гроб исти! —

У дно јаме лијес шкрину...
Ко да нема ни ту дости,
Запуни јој сву дубину
И притисну сухе кости.
Пуче задња кост сироте,
Гаван ли је у прах смлави — —
— Ах некад јој вјенчић оте,
Прах мртвачки сад јој гњави!

— — — Јас сам правду св'јета гледо,
Реко сам јој: „Ево — ти си!
Осветићеш ово чедо,
Ако досле никог ниси!“
— — — Али она нагло згину,
Као св'јетло испред ноћи;
Изгуби се у празнину —
Ко да неће више доћи.

ЕЛИ! ЕЛИ! ЛАМА АЗАВТАНИ!

На Голготи је умро — а за ког је издано?
Је л'пала жртва ова ил касно или рано?

На Голготи је умро и свиет за то знаде,
Ал од те жртве давно још плода не имаде.

А крв је текла многа и срце ту је стало,
Што никад није више онако закуцало...

И в'јекови су прошли далеки, страшни, црни,
Осушила се крвца и суха још се скврни.

Прошетала се пов'јест у срамотничкој хаљи
И што смо небу ближи, све од неба смо — даљи!

На Голготи је старо преломило се дрво,
Покрадоше му чавле, — и то је било прво!

У име човјечанства и братства и слободе
Почеше крвно коло да безбожнички воде - - -

И дерала се дружба од гадне страсти пјана;
„Ми убијамо, Боже, све због тебе — Хосана!

На Голготи је мртво и вјетрић тамо тајни
Тек цвили: „Ели! Ели! лама азавтани?“

А покрај крви давне и испод дрва суха
Све милијуни вапе: „О правнице, о круха!“

Да, укидoste ропство и циркус и хијену,
Па одведoste људство у кршћанску арену!

И ту у сјајним ложама, у злату и у слави,
Под в'јенцем и под митром на дебелој си глави

Запремили сте и ви и ваше госпе б'јеле
На позорници св'јета све најпрве фотеље!

И гледате у игру од б'једе и од јада,
Гдје човјечанство мучно ко Он под дрвом пада

И тамнице о црне, гдје многи плач се губи,
Кад такови су људи: ил умри или уби!

И дјевојчице голе, а испред сита суца,
Ах, имале би образ, да немају желуца!

И срамоту и б'једу и увреде и варке
И уздахе и лажи и многе сузе жарке.

А усред баре ове, гдје тровна гамад плиже,
Узвисило се дрво и Христ се на њем диже.

И гледа гдје су људству све гори црни дани,
И плаче: „Ели! Ели! лама азавтани!“

Бадава гордо кубе и мрамор Пантеона,
И папуче од злата и оргуље и звона!

Бадава тамјан многи и поносни олтари,
Бадава алам гори на круни и тиари!

Ал, Голгота је пуста, и вјетрић тамо тајни,
Тек цвили: „Ели! Ели! лама азавтани?“

СИН МИ

Стариот Антон Кимовец през целиот свој живот беше сиромав. Од татка си тој наследи напoлу урната колиба и нива — крчевина, таму горе на Реброто и тој требаше многу да се мачи и да работи ако сакаше да го спечали својот беден леб од овес.

А кога се ожени, господ го накажа со таква жена, та и денеска се грозам кога ќе се сетам за неа. Во работата изопшто не му помагаше. А дома му крадеше сè што можеше да најде. А тоа што ќе го украдеше обично го арчеше за ракија. И кога Антон вечерно време се враќаше дома, често ја навоѓаше својата нежна половина како лежи во ендекот или на полето. Селските деца со викотници рипаа околу неа. Но тој трпеливо секојпат ја качуваше на грбот и ја донесуваше во куќичката и и' простуваше — оти таа беше мајка на неговото дете.

А кога умре и кога ја закопавме во црвенушавата земја горе при Свети Ловренц, тогај Антон Кимовец, нажален стоеше покрај гробот, а по лицето му течеа крупни солзи

„Еј, луѓе,“ зборуваше, штета што умре! Човек на сè се свикнува. А ако сандаците и фиоките добро ги затворев, не можеше ништо да ми земе. Штета што е мртва!

Од неа му остана дете, син. Тоа свое дете Антон Кимовец многу го сакаше. Но едно утро лежејќи на својата тврда постела, наеднаш се досети, дека неговиот живот, ако убаво се помисли, сепак е многу тежок.

И тогаш Антон Кимовец реши дека син му треба да оди на училиште, за да не носи губре на грбот и да не гладува.

И навистина го одведе во Љубљана. Дојде кај отец Калист, кој што тогаш беше господар кај Фрањевците, му ја бакна белата рака и успеа да измоли од истиот позволение да може син му секој ден да доаѓа на пладне на тој лош, но сепак добар ручек.

А пак Антон потоа, секогаш кога можеше, одеше во Љубљана да го види својот Тончек. Со себе носеше едно парче црн леб што го јадеше по патот. Вода се напиваше од чешми крај патот. Понекогаш земаше и кошче во кое се навоѓаше храната за син му. И со него се мачеше одејќи по големата врукина в град. Готови пари не арчеше никогаш. Најпосле почнаа да го познаваат добри колари и го канеа за да не голта прав, да го симне кошчето и да седне во кола. И тогаш би требало да го слушате како усрдно им зборува на тие колари дека оди да го посети синот, оти тоа е дете кое тешко може да се најде, дека се отците фрањевци од него доволни и дека тоа многу го радува. И навистина детето учеше добро. Од година в година тоа беше „прво“ и донесуваше златни книги дома. Со татка си доваѓаше заедно в црква. А пак на стариот му светеше лицето од среќа и ние сите кои имавме лоши деца му завидувавме.

А кога момчето заврши осми клас требаше Кимовец да ја продаде својата крчевина, а кога синот заврши високо училиште, беше продадена и куќичката. После тоа стариот гостуваше во селото и се хранеше со работата од своите сопствени раце. А вие не можете да замислите колку многу работи знаеше! Зимно време плетеше кошеви, после вечера за парче леб им раскажуваше на децата приказни, или пак молеше за семејството посебни добротворни молитви. Од бозово дрво правеше лули, а од липово лажици. А понекојпат се случуваше да си легне а да не тури ништо топло в уста. Напролет одеше да работи в поле: косеше или копаше за малку пари цел божји ден. Летото збираше боровници, ги покриваше покривите од куќите со слама, поправаше лонци, продаваше сол по куќите; а се ранеше скоро исклучително со кисело млеко. Есента пак собираще клека, малини, смола од дрвајата и жир во шумата. Така собираще нешто малку пари што ги праќаше после на сина си. Но сам беше толку сиромав, што посиромав не можеше да се најде. Ако би го видел човек како се влечеше бос, со прегрбено тело и пропаднати очи, секој би се сожалил. А ние сите го жалевме,

Година по година минуваше, и од година Кимовец стануваше сè посиромав. Во тоа време син му, таму некаде во Германија, стана голем господин и имаше пари колку му душа сака. Барем така зборуваа. А на стариот свој татко скоро сосем заборави. Детето ги познава своите родители дури можат нешто да му дадат. А потоа како птичка на гранка ќе си летне и ќе си го заборави своето родно гнездо.

А ние меѓу себе тивко си зборувавме оти таков син што го остава татко му да гладува и да живее во мизерија, е лош син. Но ако некој би се осмелил такво нешто да му каже на стариот Антон, тогаш крвта би му го залила лицето од гнев и тој би почнал да вика! „Што, мојот син неблаго-

дарен! Мојот син! Мој Тончек! Ќе видите вие како ќе ме помага на стари години, ќе видите! Но сега уште не може. Камо среќа и вие да имате такви деца.

Еден ден тој син навистина дојде в село. Така кришум и изненада дојде, што никој не се надеваше. Имаше светла брада, што преку градите му достигаше до големиот мев. Многу беше здебелен. А гледаше така сурово како еж. А нас ни се чинеше многу грд. А грд беше навистина.

Пристигна на една господска кола. Се задржа кај кметот и таму заедно со учителот и другите господа цел ден пиеше.

А дома седеше неговиот татко и од радост се тресеше оти ете, пристигна неговиот син!

„Е е, гледате ли оти сега дојде син ми! Мој Тончек! Е, да имате и вие такви деца!“

Но, помина и ручек, а синот не се сети оти во селото има стар татко. Дури вечерта, кога беше се стемнило, тој дојде при својот татко и чукна на врата.

„Татко! Спиеш ли?“ — праша надуено.

„Како ќе спијам? Како ќе спијам, кога си ти тука, Тончек! Што така ме прашуваш.“

Другиот ден утрото стоевме кај куќата од кметот и гледавме како си заминуваше Кимовчев Тончек.

Од страна, до самата кола стоеше стариот му татко, празнично облечен и без капа. Но синот, откако седна во колата, одвај го погледна, и со некаква особена господска горделивост рече: „Тате, за тебе оставив нешто кај кметот“.

Потоа колата тргна, а старецот со возбудено зацрвенето лице гледаше по колата, дури таа не се изгуби зад брегот. „Може би никогаш веќе нема да го видам!“

И солзи му навреа на очи. Потоа отиде кај кметот. Тој му даде триесет сребрени дваесетици. Со нив тој дојде кај нас и не престана да го фали својот син.

„Еве, сега гледате! гледате ли сега како ми помага на стари години! Таков е син ми! Тоа е благодарност! А вие зборувате дека ме заборавил. Син ми мене да ме заборави!“

Но ние поарно ја знаевме работата. Кметот навистина му ги дал триесетте дваесетици, но не му кажал дека син му нарачал да се дава на „стариот“ секој месец само по една дваесетица. А нивата и куќата беше му ги изел со своето учење! Сега пак со дваесетици му ја плакаше грижливата, но глупава љубов! Оттогаш тој негов син ни изгледаше многу погрд, неверојатно многу погрд. Но ние не се осмелувавме да му го кажеме на таткото тоа што во дејствителност било, за да не му ја расипуваме радоста. Па и без тоа тој еднаш ќе треба сам да се освести.

И до тоа освестување дојде! Уште истата година кога од сина си ја доби првата помош, оние дваесетици. Есента

стариот Кимовец наеднаш се исуши како цвеќе на ливадите. Беше стар, и тогаш во неколку дена уште многу беше остарел. А кога падна првиот снег, требаше да легне. И веднаш знаевме сите оти пролет веќе нема да дочека. Лежеше скоро на голи штици и се нуждеше од сè. Ние, комшиите, го сожалувавме. Но човек болен, човек што живее од милостиња, тоа ти е бедна работа. А ние му зборуваме: „Пиши му на синот нека ти прати нешто. Нивата и куката ти ја изеде, нека ти даде сега нешто!“

„Како изел? Кој вика дека ги изел?“

И така болен и слаб се разлуту и не наречуваше со погрдни имиња.

Но најнакрај тој сепак го викна дребниот Доминчев Томажек, кој што тогаш ни ги пишувахе писмата, ако затоа се јавуваше потреба. И тој со оние грбави нему слични букви го склепа писмото за Кимовчев Тончек. Му пишувахе дека татко му е болен, дека нема што да касне и да се напише, дека нема никаква нега, нити пак топла и мека постела; значи нека прати нешто, нека даде на болниот.

И чекавме десет дена, чекавме дваесет — и што мислите, дојде ли одговорот? Другиот дури и не одговори.

„Гледаш ли, ништо не ти праќа, ништо не сака да ти даде овој твој лош син!“

Така му зборувавме. Но веднаш страшно се налути. „Молчете бре! Не го добил писмото. Се губат писма со пари а камо ли такво без пари! Може ли да ме остави мојот син, може ли тоа да се помисли. Така да знаете!“ А Доминчев Томажек требаше пак да седне и да нашари писмо што го пративме до неговиот син.

И навистина одговорот дојде. Недела поручек седевме во онаа Габерчева таванска дупка, во која беше Кимовец зел стан. Во стаичката ја покажа својата глава Садарјев Корле, пандурот, што тогаш ја разнесуваше поштата. Во раката држеше писменце, тенко како есенски лист.

Болниот на постелата радосно викна: „Гледате ли оти ми пишува! Гледате ли сега!“

Доминчев Томажек го зеде тоа писменце, го распечати и извади она што беше напишано. Го отвори листот, го вртеше на сите страни, гледаше под масата, дали при распечатувањето не му паднало нешто на земја. Но пари немаше.

„Нема пари!“

— Зашто да ми праќа пари! Сам ќе дојде! Сам ќе дојде! Читај, Томажек, читај, Томажек, читај де!

И на старецот пак му се напрегна лицето, а Томажек почна да срича збор по збор,

„Драги Татко! ми пишувате оти сте болни. Вистина, стар сте, и секој момент треба да ја очекувате смртта. Така си е на светот. Тоа е божја волја. Ми пишувате да дојдам

таму. Не можам, имам многу работа. Па ако веќе треба да умрете, ќе умрете и без мене, дошол јас или не. Што сторивте со оние дваесетици? По мое мнение, би требало да имате од нив барем половината, ако не повеќе“.

После уште нешто пишувавше како сака да оздрави, а потоа заврши.

Старецот офна на тврдата постела: „Има ли уште некој меѓу вас што би можел да го прочита напишаното писмо?“ — Се јави Вратарјев Мартинчек. Го зеде писмото во својата нечиста рака и како да кинеше од него збор по збор. Ама сè беше онака како што беше прочитал Томашек.

Стариот страшно пребледе и длабоко здивна: „Ми се чини оти навистина не ме сака!“

А толку тешко му излегуваа овие зборови од устата! Потоа се заврте накај сидот, и ништо веќе не сакаше да зборува. Дури кога тргнавме да си одиме тој прозбори со засипнат глас: „Не му кажувајте, оти тешко, многу тешко сум умрел!“

Нокта тој умре. Го закопавме многу сиромашки. На гробот нема паметник. Секоја пролет на него расте малку трева и трња. Но за тој гроб никој не се интересува.

Ете такви се тие наши деца.

ВИСОШКА ХРОНИКА

(извадок)

Сум се родил во лето Господне 1664 на ден Свети Изидор и тоа токму тука на Високо. Татко ми беше Поликарп Калан, пишувано и Калаин, поседник на два чифлика на Високо, а мајка ми беше Барбара Калаинин, или Каланин, родена во Сухи како втора ќерка на тамошниот поседник Вовк Вулфинг.

Во малата црква Свети Мартин на име од светецот Изидор ме крстил господин Карел Игнациј Кодели, тогаш парох во Пољане. За крштавката се зборувало по целата долина. Сум имал осум кумови: четири мажи и четири жени. А на крштелната гозба се испило толку многу црно вино што дошло до караница и тепање до крв меѓу кумот Кожух од ридот на Св. Сабота и кумот Хмељинец од ридот Св. Волник. Поради тоа претпазливи жени уште тогаш зборувале, оти детенцето туку што родено и во верата Христова крстено, нема да биде среќно на овој свет. Тоа зборување — благодарение на божјата наречница — подоцна точно се исполнило, што ќе може да види секој од оваа моја записка за која се одлучив кога бев веќе како дрво во зимата без лисја и без животен сок.

Но фала му на бога што сепак ми дал уште толку сила, да не ми падне перото од раката, дури не беше запишано како грешев, како го привлекував врху себе божиот гнев и колку малку се каев за мене и за мојот татко Поликарп Калан, кој не живееше ни справедливо ни на бога угодно.

Детските години, веќе, ми беа тешки и тежината на животот ја усетив на себе како товар, мачно и горчливо.

Кој бил татко ми Поликарп? Од каде дошол? Каде бил порано? Господ знае!

За сите тие работи тогаш уште ништо не знаев, само го осетив гоа, дека Поликарп Калан е груб, намуртен и без срце господар, на кого што сонцето никогаш не му ја огреало душата. Со својата законита жена постапуваше лошо преку сите граници, со неа која му родила два сина: мене и пет години помалиот ми брат Јуриј. Нашата кука не беше кука на божиот благослов. Имавме повеќе од другите, располагавме со сè што ни требаше, но под ниеден покрив не се молеше толку малку, а и не се псуеше толку многу како кај нас. Домаќинот ги знаеше сите клетви и псувни на светот. Колнеше на јазикот што го зборува народот од овој крај, но гаволот го викаше на јазици, што ги зборуваат народите од други земји. Подоцна, кога судбината ме однесе меѓу туѓинците, открив оти псуеше по немски, талијански, па дури и шпански. Кога умре, однесе со себе в гроб едно чудо сè големи, кржави греови, така што и денес уште му се молам на бога да му ги простат на Поликарп Калан таму во небото неговите греови, оти инаку не знам како ќе излегува накрај пред својот судија на оној свет.

Кога почнав да го разбираам животот, татко ми имаше веќе педесет години. А беше висок како топола, голем и снажен како мечка што ги коле овците по Блегаш. Зборуваше малку и никојпат милосливо, а слугите и слугинките гледаше да не скитаат и да не ја занемаруваат работата. Ако некого го фатеше, ќе беше така натепан, та и на господа би му се смилил и често одвај би го спасил својот живот.

Господ ми е сведок оти мајка ми Барбара беше најдобрата домаќинка, и дека таа со песнењето на сите возможни начини го наголемуваше имотот на својот господар. Но тој не се срамуваше пред децата, или прислугата многу пату да ја удри по слабото лице така, што крв ѝ удираше в лице и во сувите вилици. Колку се изнаплачела оваа измачена жена, знае само мајка божја, која во ноќта ги броеше солзите на мојата скромна мајка, предадена на својата судбина. Дивиот и разбеснетиот висошки господар не знаеше милост; викаше под тешкото бreme, што си го натоварил, што сам на себе го зел, така што тој ноќе ечеше и стенкаше како да при живо тело лежи длабоко закопан во црната земја.

Откако се родил Јуриј тој не спиеше веќе при својата законита жена. Ние децата со мајка ми спиевме во горната кука. А за себе татко ми беше си избрал легло во избата. Во таа изба дење влегуваше сосем малку светлина низ два ниски и со мрежи покриени прозорци, по сидовите влагата продираше преку малтерот и во дебели капки течеше по црните сидишта. Тука — набрзу после раѓањето на брат ми Јуриј — тој си склепал незграпно легло, што сам си го постилаше и кон кое немаше достап ни жената ни слугинката.

Кога станав поголем, и кога понекојпат светлата месечина би ме извлекла од постелата, се поткрадував пред избата и слушах како татко ми викаше во спањето, како да брка некого од постелата, како силно викаше и кркореше. Не си починуваше ноќе, некој сигурно по него ја тркалеше стената, така што старецот паѓаше во очај под неа, како да загазил под воденичарски камен, што длабоко во водата го гмечеше и го притискуваше, така што не можеше да си ги покрене ни рацете ни нозете, и не можеше да поеме воздух. Имав дванаесет години. Тогаш мајка ми прв пат ме одведе в град.

Веднаш при Пољанските врати некој продаваше оружје: мечови, тешки мускети (пушки) и железни шлемови. Сето тоа во поголем дел беше старо изабено, оти беше останало од војната, што поради кривоверието беше се водела насекаде по светот, и насекаде луѓето се убиваа и се палеа човечки жилишта. После таа војна останаа долги гробишта и цели товари оружја. Нешто од тоа оружје однесоа ослободените војници, а и прекупците во градот на нашиот владика.

Тие денови мојата најголема желба беше да станам војник-борец, и просто ме одушевило нешто, кога кај трговецот загледав пиштол со дебела и светло-окована рачка, но кој беше толку голем што јас како дете едвај би можел да го носам. Тој пиштол моментално беше ја исполнил мојата душа, а срцето ми го сакаше со најголемо усрдие. „Купете ми го!“ со воздишка се завртев кај мајка му. Таа ми ја стави раката на плеки и ми одговори: „Како да ти го купам, кога би морала за него да платам венецијански дукати!“.

Набрзо после тоа настапи за мене најтешкиот момент од празниот ми живот, што подоцна ме прогонуваше при светол ден и ме разбудуваше кога сонував страшни соништа.

По пладне си дојдовме со мајка ми од Лока. Веќе на мовчето под висошкиот дом чувме викање на расрдениот татко. Беше на нива, каде слугинките нешто не му работеа по кеф. Во најголем страв се стиснавме околу шталата дома. Таму мајка ми побрза нагоре, за да се скрие во одајата, како што тоа секогаш го правеше при слична дивотија.

А пак јас останав токму при избата и веднаш видов оти вратата беше притворена. Кога татко ми разгневен избрзал на нива, заборавил да ја затвори вратата од избата, што никогаш пред тоа, ни потоа не му се случило. Како стршен летнав во темната изба кај што ме влечеше сигурно самиот ѓавол и против волја на мојата страшлива душа.

Прво темнината ми ги замати очите така што не можев да разликувам предмет од предмет. Но после се свикнав на средината и тогаш видов на немарно подредена постела црн, железен сандак. Беше заклучен и со својата рачичка не можев ни да го помрднам, иако се опитав да го сторам тоа. Потта ми го обли лицето и телото, и сакав веќе да избегам, оти ми се чинеше, како да на мене дебне во темниот кат нешто страшно. Во тој момент однекаде беше се прикрал сончев зрак-господ судијата го испратил за да го накаже грешникот во сопственото дете — и светна низ мрежата при прозорецот, и така пред мене, покрај мојата нога се направи светла трага на темната црвеница. Посред светлата трага лежеше нешто жолто! Исусе и Маријо! Кога се наведнав, лежеше во раката ми дукат, жолт венецијански дукат! И пак стоев пред дуќанот во Лока и го гледав светло украсениот пиштол, што во тој момент беше единствена цел на сите мои детски желби

Во најдлабоко обмислување како ќе го купам јуначкото оружје, железна рака ми ја грабна рачичката, во која ја стискав венецијанската пара. Како да сум западнал в капан, така татко ми ми ја стегаше раката и просто осекав, како дукатот ми се забодува во кожата и во месото. Татко ми беше се вратил в изба, но во својот занес не го приметив кога дојде. Со десната ме држеше за рака, а со левата ги грабна парталите и ги нафрла на саднак. Раката ми се тресеше, но и раката на татка ми му се тресеше, оти го беше спонаднал најголем гнев. „Дјаволо“ извика тој, „се влечеш околу постелата на својот татко, што ти дава да јадеш и пиеш!“ ме повлече со себе, но ниту за момент не ми ја пушти раката. Надвор со мака го извади клучот и со уште поголема мака по него ја затвори вратата од избата.

„Сакаше да крадеш!“

Крв му го зали лицето, а од неговите очи светкаше така, што од големиот уплав почнав да плачам, што стариот уште повеќе го налути. По скалите ме одвлече во ходникот, од ходникот во куќата и при масата од која летаа мувите во роеви. Целата стаја беше осветлена од сонцето, така што белиот сид и жолтеничкавиот таван светеа. Во тоа светло мојата растреперена душа загледа во кошето крст и на него белиот лик на спасителот во трња и крв. „Христe, помагај!“ застенкав и се опитав да си ја ослободам раката од татковата тупаница. „Ѓаволот нека ти помогне!“ викна диво и ми

го притисна рачето на масата и прсчињата попуштија така што дукатот одлете како што лета зрното од класот, кога се бие жито на подот.

„Крадеше, на својот сопствен татко му крадеше!“

Низ магла од солзи видов оти устата му беше запенета.

А јас плачев: „тате нема веќе!“

„Нема,“! извика тој засипнато, „ќе се погрижам да не крадеш веќе“!

На туѓ јазик нешто опсу. Со левата рака ми ги стискаше четирите прста, така што само најмалото прсте лежеше на масата. И тогаш се случи!

„Да запомниш кога крадеше!“ Со тие зборови го грабна острото фурланско секирче, што некој го заборавил на масата! Мавна со него и ми ја отсече половината од малиот прст, и крвта во гasti капки ја ороси масата, како да врнел црвен дожд по неа. Ми се заврте умот во главата, се заврте околу мене и масата, и таванот, и Христос во кошето.

Кога се освестив, се виткав на клупата и бедното окастрено раче си го стискав меѓу нозете; кошулчето, кондурите и чорапите — сè беше крваво!

Во куќата се беа насобрале сите; мајка ми паѓаше од несвест во несвест. Кога го чула моето плачење и викањето од татка ми, токму си ги плетеше косите. Со расплетени коси, значи, беше дотрчала во куќата и сега лежеше во бессознание при печката. Колку беше веќе побелена таа коса и колку пропаднато лицето!

Слугинката Мица ја квасеше футата во лонецот и со неа ја бришеше мајка ми по челото и по лицето за да ја свести. Малата слугинка и воларот гласно молеа. Овчарчето Тончек пак олеликаше, ко божем некој го тепа со брезов стап.

А татко ми сè уште стоеше при масата и го стискаше секирчето во раката. Слугата Лукеж, за кого се збореше дека бил со татка ми во немските војни, стоеше без страв пред него. Се гледаа како две змии, очи в очи. И двајцата со силни раце, и имаа сила, што ја има стоката прегната в плуг.

„Поликарп“, заповеди Лукеж остро, „остави го секирчето! Господ нека ни ги прости гревите: убивавме деца таму во Швапско и Саксонско — тука нема веќе тоа да го правиш! Толку повеќе не, оти се плод на твоето тело!“

Челадта почна да вика, а брат ми Јуриј веќе лежеше на земја и се валкаше таму плачејќи и липајќи.

„Пушти го од рака!“ повторуваше Лукеж, инаку со сила ќе ти се спротивам, па ако сакаш и десет пати биди мој господар! Кој ти помогна тогаш, кога шведскиот оклопник сакаше да ти ја расцепи главата? Кој му ја прострела шијата, та си останал жив? На тоа мисли, Поликарпе, и не биди животно, ами човек!“

И татко ми веднаш го фрли секирчето под масата, ги дигна двете раце кон главата и при тоа—бегајќи од куќата — така грозно и страшно извика, да не знам, дали уште некогаш подоцна сум чул таков вик. . . .

Тоа ми се случи во годината 1676 од раѓањето на господа и спасителот наш Исус Христос. Парчето од мојот отсечен прст мајка ми Барбара кришум го закопа на гробиштето при црквата Св. Мартин во Пољане. Но сето тоа не остана тајна. Челадта навистина молчеше, но полека, полека, сепак нешто се откри, и се разнесе глас, оти на Високо постои некој што е погребан, но сепак уште се шета жив.

Бев долго време болен. Малото и слабо тело на дванаесетгодишно дете не можеше да поднесе такви нечовечни и лоши обноси. Бев ослабел и неколку недели ме маѓеше тешка болка. Ме спаси молитва, — целата кука молеше за мене — а сигурно ми помогна и мелемот што беше го донел Лукеж од немската војна. На другите го продаваше за скапи пари, а на мајка ми и' даде една грутка за „бог да прости“ бидејќи ме жалеше мене, оти ми беше зададена таква тешка рана.

Со тоа лекарство мајка ми ме мачкаше под мишките две ноќи под ред, кога од огин и болештина ми се вртеше во главата. Тоа мачкање сигурно ми беше од полза, оти мелемот беше сварен во поголем дел од човечка маст што во немската војна лесно се добиваше — а во неа се вареле и бели влакна од опашката на млада мачка, што била црна по целото тело.

Господ си има свои патишта, ако сака да го излечи болчиот. Живееме во времиња, што се проклет и лоши и од сите страни грозни, иако поминало веќе многу време откако е заклучен мир во Германија и со него ја завршиле војната, што триесет години беснееше по местата, оддалечени од нас и заведени во крива вера од Мартин Лутер. Во такви времиња мора господ Исус Христос да се послужи со сите средства — па макар тоа била и човечка маст — ако ни се помогне со неа!

Како што запишав, лежев долго време болен и во големи болки. Свеста на моето тело беше побркана и лежев како во спиење што го преплетуваат лоши соништа. Еден ден се освестив. Бев во горната кука и си лежев удобно во постелата на мајка ми. Не осекав никаква болка, ни мака.

На покривачот лежеше мојата десна рака, завиена во дебела преврска, и личеше на коњско копито. Заврзаната рака ме потсети на она што се случило, и наеднаш ме дирна сето тоа и почнав тивко да плачам.

Наеднаш осетив на челото мека рака и некој ме праша: „Ме познаваш ли? знаеш ли која сум? сирото мое!“

Зар да не го познам ова мило лице, што ќе го познам на судниот ден оддалеку меѓу безбројни маси! „Мајко,“ радосно извикав и се опитав да ја дигнам завиената рака за да ја прегрнам. Но раката не можев да ја дигнам, оти осетив во неа остри болки.

Ме праша: „Што сакаш да јадеш?“ Не сакав да јадам, но таа само се плачеше, како ништо не сум јал.

Со најголема нежност ми ја извлече здравата рака испод покривачот и навистина прстите на неа беа само коски!

Сакаше да си оди да ми свари млеко. Ми рече оти во млекотото ќе надружи бел леб, што го употребуваме дома само во најголеми празници.

Но не можев да се умирам; заплакав и во маката извикав: „Нека дојде татко ми“!

Тогај во таа бедница се откри нешто, на што човек никогаш не би се надевал. Крвта и' го залеа срцето, така што беше сета преbledена и слична на мртовец. Налутено ми одговори:

„Молчи, срце мое, не зборувај за тој, тој...“

Одбираше збор, но не можеше да го најде. Сакаше да каже нешто друго, но само воздивна: „ — За тој лутеран!“

Забележувајќи го мојот страв заплака:

„Ништо не сум ти рекла, ништо — “

Како степана таа ја напушти стајата. Во мојата разгорештена главичка работеше нешто како да работат тркалца од саатот.

Татко ми — лутеран! Никогаш нема да дојде во небот Неговата вера, не е моја вера! Ако се дознае ќе се одречи сите луѓе од него. Главаторот од лошкиот замок ќе испрати по него и ќе го осудат на смрт! А после ќе му ја отсекаат главата! И токму таа глава беше за мене од сите на свето најубава! О, Исусе! О, Исусе! О, Исусе!

Се тресев пред него, а кога ги претоваруваше стаблата, што два човека не можеа да ги претоварат, или кога го укротуваше коњот што сите други ги фрлаше од седлото — тогаш бев среќен, дека имав таков татко! —

Татко ми сепак дојде!

Едно попладне кога мајка ми молзеше крави во шталата, влезе. Јасно му се познаваше оти уште повеќе побелел; и против својата навика пуштил брада, а таа му беше сосема бела.

За момент застава на вратата; со својата огромна става тој достигаше скоро до таванот. Ми се приближуваше чекор по чекор.

Мозокот ми застава и јас гледав во него како што голуб гледа во јастреб.

Тој си приближи стол до постелата, а пред мене на покривачот стави кожна, понекаде окована со железо ракавица, какви што носеа некогаш шведските коњаници. Седна право спроти мене и засипнато ми рече:

„Изидоре, фрли ми ја в лице!“

Не се помрднав, после што тој гласно викна: „фрли!“

Околу усните му се врезаа чудни брчки, а на челото една многу длабока, што значеше дека почнува да се лути.

Во страв ја дофатив ракавицата и ја фрлив према лицето, што татко ми ми го приближуваше.

И навистина изгледа дека железото го удрило стариот човек, оти на неговото лице се покажа малку крв. Поликарп екна:

„Праведно е со омаловажување да ме накажува моето сопствено дете!“

Ја зеде мојата рачичка и над неа ја спушти својата како од железо излеана глава. Не прозборе ниту збор; само телото му понекогаш трепереше, оти го растресуваше каењето.

Солзите ми одеа на очи, и јас со липање прозборев:

„Гате, не се лутам веќе!“

Тој брзо се оддалечи од мене. Кога одеше по одајата нозете му се плеткаа како да испил премногу вино. Знам добро, оти Поликарп Калан ретко пиеше преку мера и оти бил трезен тоа попладне.

Мојата лева рака беше мокра, мокра од солзи, што ги проли мојот горделив татко!

Никогаш не зборувавше со мене за тоа событие. Но неколку дни подоцна кога утрината се разбудив, лежеше на мојот покривач пиштол со дебела окована рачка.

Јанко Керсник

ЈАРА ГОСПОДА

(извадок)

Како да пукнал некој со пушка низ пенџерето во друштвото, така беше една зимна вечер во задимената гостинска стаја на Крачевата крчма во Гробље. Отпрвин сите занемеа, седејќи неподвижно, но после се чуја гласни викотници „ај-ај-ај!“, по „еј-еј-еј.“, дури „оф-оф-оф!“, некои изрипаа од столците, други останаа да седат како зачмаени со поглед управен во празно, но најголем дел од гостите викаа гласно: „Покажете, покажете да видиме! Е, тоа е вест, тоа е важно!“

А виновниот што ја предизвикал таа возбуденост и немир, стоеше на вратата од стаата и го држеше во десната рака најновиот број службен весник што токму беше донесен од поштата!“

„Дајте го вamu!“ викаше адвокатот сигурно најважен во друштвото. „Дајте го вamu, Минче! Тоа треба да се види црно на бело!“.

Минче, синот на крчмарот, младо, крупно момче со интелигентно лице, потсмевнувајќи се го стави весникот на масата и ги повтори зборовите, со кои пред малку толку го возбуди собраното ноќно друштво.

„Еве, читајте! Нашиот нов судија е Андреј Врбаној. Во последната телеграма стои така напишано“.

„Врбаној? Есеј!! извикаа едновременно судскиот пристав и адвокатот.

„Врбаној? Кој е тој, што е, од каде е? викаа порезникот и неговиот контролор, учителот и двајцата трговци кои и покрај тоа што секој ден се конкурираа, сепак, секоја вечер пријателски седеа во крчмата на Крача; покрај општото прашување и викотници се слушаа и радозналите прашања на двајца управители од блиските замкови оти и тие не знаеја инаку да ги употребат вечерните часови отколку да поседат при горчливото пиво и сомнителното вино што го точеше чичо Крача.

Само двајца постари мажи, поштарот и околискиот лекарски помошник, кои беа исто така членови на ноќното друштво, гледаа со помалку внимание на целата оваа работа. Поштарот ја истресе својата земјена лула, и потоа посегна за нов тутун, а докторот како што општо го викаа, гласно нарача нова чаша пиво.

Во тоа време адвокатот гласно ја прочита телеграмата во службениот весник. Но прашањата не запреа, и кога адвокатот после кратко молчење прозбори: „Е, фин човек е тој Врбаној! Добро го знам, а и ти Павле“ — целото друштво со интерес се заврте и го погледа судскиот пристав, на кого му беа наменети тие зборови.

„Како не ќе го знам! Школски другар ни е!“

При тоа тој некако замислен си ја палеше цигарата, што беше му изгаснала пред малку кога расправаа за таа вест, „Е, имал среќа! Токму млад судија!“ — не сакајќи додаде тој.

„Сега вие сте на ред“, прозбори наеднаш во изненадна пауза, во која секој на свој начин си го објаснуваше нешто поостриот тон во последните зборови од приставот.

„Женет ли е?“ — праша порезникот со голем интерес.

„Како женет!“ — му одговори адвокатот. „Има 34 години, убав е, висок, умен, само према жените малку“ —

„Што“ — прашаа сите освен приставот.

„Па, не знам како да ви кажам — малку, малку — неснаодлив!“

„Види, што прилика за тебе! викна докторот и го почука порезникот по плеките. „Тоа ќе биде нешто за твоите три госпојци! Колку ли е благодарна работата да учиш таков маж како да се однесува према жените!“

Гласно смеење се заори после ова задевање, но сепак сите премногу се зафатија со мислата за новата личност што случајот ја уфрлил во овој тесен круг, да би можел некој и понатаму да се задржува на тоа прашање.

„Певец ли е?“ праша учителот, исползувајќи ја кусата почивка во разговорот.

„Бас — втори бас — е, каков глас“, потврди адвокатот.

„А — политичко убедување?“, рече еден од трговците.

„Народњак, народњак — опасен народњак; тука службениот јазик ќе биде само словенски!“ и брзо одговори адвокатот што беше ја презел улогата на осведомител, оти приставот тврдогласно молчеше.

„Каде ќе живее!“ — праша поштарот на глед небрежно, но на лицето му, сепак, светна итра и скришна радост.

Осум очи се сретнаа едновременно; оти пред малку во стајата беше влегол и чичо Крача и застанал зад столот на учителот.

Се погледнаа четири господина: чичо Крача, што имаше своја кука и празен стан, двајцата трговци, што исто така имаа сопствени куки со празни станови и адвокатот кој беше во истата пријатна, а истовремено и непријатна положба,

„Хм, — станови има доста“—рече контролорот.

„По избор!“—додаде чичо Крача.

„Може да се добие и стаја заедно со појадок“—рече порезникот.

„И со послуга“—се потсмейна докторот и повторно го почука порезникот по рамото.

„Анчка“—извика поштарот, што со своето злобно прашање беше ја предизвикал оваа остра ситуација, уште пол четврт“

„Па тоа е една осмина“—рече учителот. „Но поубава е таква половинка“, му одговори поштарот.

За време на овој празен, а сепак на мementи со остри боцки воден разговор, му го донесе Анчка на поштарот порачаното вино.

Тоа беше девојка со црни очи и темни коси, околу осумнаесет години, со средно висока и темна снага и весели обноси. На чичо Крача му беше далечна роднина и при него живееше повеќе години, откако и' умреја родителите. Луѓето раскажуваа оти чичо Крача за неа чува и некаков имот, но ништо сигурно не знаеше никој. Во куќата Анчка беше сè едновременно: и ќерка, и слугинка и гледаниче и келнерка.

„Анчка, ќе добиеме нов судија“—викна приставот, кој што сега како да живнал малку „убав момок — ерген е и, слушајте, секој ден ќе доваѓа тука, секоја вечер — за тоа ние ќе се погрижиме!“

„Тоа ме радува!“—рече девојката кокетно и закачливо. Па вие сте сите толку студени, толку ладни, а нарочно вие, господин приставе!“

„Види, ѓавол да ја носи! Откако сум тука сè ви зборувам за мојата љубов, а вие — вие“

„Па — како не! рече девојката, но под црните ѝ веѓи светна нешто неискажано, како сериозност, и потсмей, како прекорување и индиферентност — сè вкупно.

На друштвото не му се долаѓаше овој разговор, оти новиот судија беше во центрот на вниманието. Утврдија набргу она што уште требаше да се знае: од каде е, дека е селско дете, оти има малку имот од наследство, неколку далечни роднини, оти понекогаш се занимава и со пишување и, што беше најважно, оти уште никога не беше опитал — да се ожени. А оти беше ерген, тоа друштвото го разбра уште порано.

Ама вљубен сепак бил! рече адвокатот, но сега неговите очи се сретнаа со тие од приставот, и, макар што дру-

гите замолчаа и радознало ишчекуваа како ќе го настави адвокатот својот интересен расказ, тој рече само: „Ех, одамна беше тоа! Заборавени работи, нели, рѓосано железо — ама, да го оставиме тоа сега, да го оставиме, може би некогаш Андреј сам ќе ни раскаже нешто за тоа. Но ова ви тврдам“ — и пак ја испразни својата чаша — „тоа ќе биде сјаен човек, само малку неснаодлив со жените“.

„Пријателе порезниче! Ништо нема да стане!“ — извика докторот, и на гласното смеење му се придружи и самиот порезник

Околу единаесет саатот почна гостинската стаја да се празни. Надвор во првите две одаи уште викаа и шумеа неколку панаѓурлии, што се враќаа од градскиот панаѓур и тука завршуваа уште несклопени уговори и купувања, викаа и шепотеа; а при тоа сè пиеја и се чукаа со чаши.

Управителите, час едниот, час другиот се занимаваа со Анчка, која седеше при печката во првата одаја. Таму беше мрачно, а гостите при масата беа прмногу занесени со своите крави и волови, за да му текнеше на некого да погледне таму кон клупата. А таму, час едниот, час другиот од од двајцата управители сакаше да ја целуне девојката. Но денеска се мачеа напразно. Минче помина неколку пати покрај нив и грубо викна:

„Слушај, — таму внатре немаат вино!“

Но кога Анчка донесе на адвокатот и на приставот вино и го стави пред нив, таа си седна пак на клупата во првата одаја, а еден од управителите пак се најде тука.

Најнакрај се разотидоа сите, само оние двајца во гостинската одаја, адвокатот и приставот останаа сами во жив разговор, што дури сега се разгоре и чија тема го досегаше времето што одамна поминало, времето на нивното прво другарство, тогаш кога во младите нивни срца цутел цвет полн со миризма, но без плод. И сите тие спомени денеска ги предизвикува онаа сува напечатена вест во службениот весник, дека за нов судија во Гробље е назначен Андреј Врбаној!

— (Двајцата пријатели се секаваа за едно свое событие, во кое зел учество и нивниот пријател студент Андреј Врбаној. Последниот беше вљубен во девојката Јулка која сега ќе се јави како учителка во местото што се наоѓа блиску до Гробље. Но таа љубов за Врбаноја завршила несреќно, оти девојката повеќе го сакаше Павла, така да меѓу двајцата пријатели дошло поради неа до потајно непријателство. Приставот Павле му раскажува на адвокатот како дошло до судрување со Врбаноја.)

— Пристигнувањето на новиот судија се совпадна со пристигнувањето на новиот свештеник во блиското место. Тука е интересно судрувањето на свештеникот — клерикалец — со либерални личности од Гробље меѓу кои е и судијата Врбаној.

Еден ден најголемо изненадување сред населението во Гробље предизвика официјално објавениот годеж на судијата Врбаној со Анчка. Коментари за тој брак не престануваа.

VI

Беше веќе доцна кога Павле и адвокатот Валентин си одеа дома. Низ отвоеното пенцере од Крачовата крчма се слушаа нескладни гласови на дивиот хор, што денеска веќе по трет пат се мачеше да ги испее „Загорски свона“, таму од соседната долина каде гробљанските момци по странски патишта одеа во соседното село, одјекуваа нивните викови.

Павел и Валентин цел ден не беа се виделе, а и во крчмата не можеа да си ги изменат мислите за денешново событие, толку важно за гробљанското друштво, оти сè некој од гостите ќе им се замешаше во разговор со некое прашање или примедба.

Сега беа сами.

„Што мислиш ти?“ запраша Валентин.

„Ме интересува, што мислиш ти!“, го одбегна одговорот Павле.

„Глупост — најголема глупост! Не знам само во што се загледал! Во оние црни очи, во онаа тенка снага? Гавол нека го земе ако немаше да најде жена со исти такви особини, а покрај тоа и со сè она што припаѓа на таков маж. За пари не зборувам — тој е, што се однесува до нуждите, скромен човек, и секој пат ќе живее спрема условите во кои е поставен. Но жената треба да биде образована. Што ќе прави со оваа глупава девојка, што научила одвај да чита и пишува која ќе собере неколку броја, кога треба со креда да ги напише на врата, која знае да ти донесе запенето пиво како да е секога свежо, кога точењето ќе и' успее, ама која барем во мислите ги знае сите оние јавни и скришни гревови на крчмарските дупки, по кои мораме да се влечеме, ако закаме да си прикажеме еден со друг — што ќе прави со таква жена?“

„Добро, а кој може да докаже, дека таква жена нема да го усреки мажот каков што е Врбаној?“

Павле беше го изрекол тоа некако лекомислено, само да му противрече на својот пријател што многу се запалил.

„Ти тоа ни сам не го веруваш — инаку“ —

„Што инаку?“ — брзо праша Павле.

„Инаку ти попрво би ја зел отколку Врбаној!“, заврши возбудениот Валентин.

Неговиот другар со сила се насмевна — на овој факт не можеше да најде брз и одлучен одговор. Тие застапаа на мостот што тука водеше преко потокот што шумеше во длабокиот јаз. Месечината светкаше во белите пени, што се собираа долу меѓу изабеното камење.

„Да бидам искрен, драги мој“ - прозбори сега Павле, „морам да признам оти тоа девојче би можело да ми се бендиса. Што има тука? Ама — само онака, за љубов! Но да ја земам за жена, тоа не!“

„Ете, гледаш!“ - рече адвокатот скоро задоволно. „И затоа ќе го потврдиш и ти тоа, дека Врбаној сторил нешто многу глупаво, што е од големо значење за него и за целата негова иднина! И колку што можам да преценим, тоа нема да биде пат кон неговата среќа.“

Зошто не?

„Помисли, Врбаној нема да биде вечно судија тука кај нас, а неговата Анчка нема да биде вечно таква стројна девојка, чија целувка треба да е нарочна сласт. Идеалниот живот во четири зида ќе престане — може би уште веднаш! Нема сомнение оти Андреј уште ќе напредува; ќе биде советник, може да се качи уште повисоко; ќе служи во поголеми градови и таму ќе му биде потребно да се здружува со колегите, со своите врсници и со нивните семејства. А како тие ќе ја гледаат оваа невешта келнерка, која дотогаш ќе загуби сè она убаво и привлечно што го има сега: и младоста, и прните очи, и веселоста и тенката снага, ама која нема да знае дали да се заврти налево или надесно, и нема да може да одговори кога потајни стрелки ќе паѓаат на неа во друштвото, што нема да ја смета рамна на себе по образвањето, било општо, или само друштвено.“

„Погрешно расудуваш, драги мој!“, одговори Павле живо. „И сам познаваш многу жени кои твоето мудрување можат да го сравнат со проста лага! Млада жена може секако да се образува; ќе биде онаква каква ќе си ја воспиташ.“

„Ако ме сака! Ако ме сака онака, како што ние често сонуваме за женска љубов, и ако покрај љубовта што мора да биде чиста, без секаков егоизам има во срцето никулец од онаа гордост.“

„Е — каква?“ се засмеа Павле гласно, кога Валентин малку запре, не довршувајќи ја мислата. „Треба да си на крајот на своето филозофирање?“, додаде тој со иронија.

Чекај, ќе ти поможам, рече Павле, смеејќи се. Јас го наречувам никулец на онаа права вистинска женственост, што ние толку напразно ја бараме!“

„Наречи ја таа гордост како сакаш, свесност, воспитање, морал —“

„Правилно го рече!“, прифати Валентин сериозно. Не можеше да најде израз за поем што, иако го именуваа, уште и на двајцата им стоеше пред очи некако темно и нејасно.

Се наоѓаа веќе пред куќата на адвокатот.

„Не се лути! Ќе видиш колку одлична госпоѓа ќе биде таа Анчка! Жално — сега веќе не смееме да ја прегрнуваме!“ рече приставот со цинизам.

„Изгледа оти ти сега повеќе би сакал да го направиш, отколку порано“, одговори Валентин малку налутено, „и тоа и против твојата теорија за воспитување на жените од страна на нивните мажи!“

„Оди да спиеш, Тинче, и полека оди по скалите — скоро петел ќе запее!“, рече приставот смеејќи се и тргна кон својот стан.

Во Гробље животот тече едномерно и сите со радост ги примаат ретките празненства за да внесат во својот монотонен живот малку промена. На една таква веселба приставот Павле успева да се приближи на Врбанојевата жена Анчка и со неа после тоа да отпочне недозволен врска. Врбаној е долго време слеп на сè она што се случува со неговата жена, но не се слепи останалите жители на Гробље. Со голема наслада три стари моми му испраќаат на Врбаноја анонимно писмо во кое му го откриваат неверството од жена му. Врбаној бара објаснение од својот чиновник и другар Павле, и кога се уверува во вистината, ја напушта својата жена.

Анчка после смртта на својот татор мора да иде да работи и да се издржава како келнерка. Павле станува исто така судија во едно мало место, и после 10 години од разделбата со Анчка тој ја сретнува пак, но сега по службена должност. Таа е уапсена поради скитање и просење и тој, макар што ја позна, ја осудува на три дена затвор. Таа го препознава во последниот момент и е во ужас од некогашниот свој љубовник што ѝ го расипал бракот. После два дена таа умира од грозница, а единствениот човек што ја испрати до гробот беше судијата Павле!

ВО КАТАСТАРСКАТА КНИГА

„Ех, вие правници — сувопарни сте и без чувство! Што, без чувство! Сурови сте — тесногради, ситничари и без поезија! Во правот на своите акти си го уништувате целиот свој смисол за поезија!“

Зборувајќи така ги собираше лекарот доктор Север малите домини од масата и од нив правеше пред себе вештачка преграда.

Неговиот комшија при масата, а досега учесник во играта, адвокатот доктор Павлин повторно си го палеше своето долго луле и малку злобна насмевка му заигра околу усните после зборовите на неговиот пријател.

И двајцата беа млади мажи и живееја во малото околиско место од својата пракса. Скоро секоја вечер се собираа во крчмата да играат домини, повеќе сами, ако случајно не им

се придружи овој или оној од женетите чиновници; и двајцата уште беа ергени, иако радозналиот свет веќе одамна беше открил, оти долго нема да останат сами.

„Пријателе, во тебе се јави сега обичен и неопитен малограѓанин или пак гимназист со ужарена глава. Првиот ги гледа само нашите лицитации или нашите адвокатски списоци од трошкови — тие не се толку сувопарни — а гимназистите се уверени дека параграфот значи за пегазот (коњот на музите и поетското вдыхновение), коњска смрт. Верувај ми, драги, дека и во стариот римски законик ќе најдеш поезија, само ако сакаш; па можеш да ја најдеш дури и во скршен чешел и гласна пачавра што лежат на ѓубриштето зад куќата“.

При тие зборови адвокатот преку своите очила го погледна својот пријател и силно тегнеше дим од лулето.

„Ха, ха, не биди смешен!“, се противеше лекарот и ги бутна од пред себе купот домини на кој токму беше се урнала неговата вештачка зграда. „Аполон во нашиот меничен закон!“ —

„Исто како во твојата „пих vomica“ или во шприцот — се разбира за ушите“.

И двајцата се насмеаја.

„Но, немој да мислиш оти се смеам — оти зборувам само така без врска“, — зафана пак да зборува доктор Павлин. „Сакам накусо да докажам оти токму кај нас, во нашите прашливи, сувопарни акти, или во еден записник ќе најдеш цел роман — трагедија, да, најчесто трагедија; сувопарниот, лаконскиот стил на нашето службено пишување не и' дава никаква боја — ниту тенденција, ниту околности и може би токму затоа многу повеќе таа го потресува читачот, на кого случајно би му паднала в рака.“

„Љубопитен сум да чујам“.

Насмевнат лекарот си ја запали цигарата. А другиот почна да раскажува:

„Сигурно знаеш што е тоа катастарска книга? Онаа непогрешна записка на гревоите од сите, кои го сметаат за сопственост нешто непокретно — на пример, ларче земја, записка во која се внесуваат редовно долговите, и само долговите, а толку ретко се бришат. Денеска имав пред себе извадок од таква катастарска книга, каде што е во куси реченици запишан цел еден роман; — но почекај! затоа ќе зборувам подоцна“.

Адвокатот ја зеде својата чаша и половината ја испи.

„Зноилчевиот имот го знаеш?“ продолжи тој потоа. „Таму горе над месната воденица се наоѓа испукана кука — но земја има наоколу многу. Пред триестина години беше тој имот без долгови — поправо без укнижен долг — и стариот

Зноилец, како што викаа, немаше изгледа и никакви други долгови, ами дури имаше и нешто сребрено во сандакот и дадено на заем на луѓето.

Тој имаше два сина, Томаж и Матевж и бидејќи неговата рано умрена жена не му родила ќерка тој си зеде в куќа гледаниче од Трст. Таа веќе беше крстена во заводот за најдени деца во Трст со чудно име Аделаида, и бидејќи истата со себе не донесе на свет презиме, и него и' го дадоа таму. Ја викаа: Аделајда Адел. Но дома кај Зноилчевите беа дебели во јазикот за да можат да го изговараат правилно тоа име; ја викаа Лајда.

Таа Лајда пораснала со синовите му Томаж и Матевж како што насекаде растат селски деца. Го знаеш ти сè ова како и јас; и ние двајца така пораснавме.

Зноилец умре. Беше го згмечил еден даб, оти неспретно беше го секол и три дни после несреќата тој даде душа на бога. Но пред тоа тој напиша тестамент. На Томаж му го остави имотот, на Матевж му остави наследство триста златни динари, а на Лајда и' остави како мираз педесет златни динари. За времето тоа беше многу.

Децата беа уште млади; Томаж навистина беше наполнил дваесетта година, Матевж имаше седумнаесет години, а гледаничето Лајда дванаесет. На Томажа таторот му ја откупи кај судот полнолетноста и го ожени. Матевж и Лајда пак отидоа да работат. Нивните пари судот ги укнижи на Томажевиот имот, се разбира на прво место, оти досега таму немаше никаков долг.

Тоа беше, значи, првото книжење во катастарската книга на Зноилчевиот имот — првиот чин и првата глава во романот, во трагедијата, што сега ја раскажувам.

Томаж работеше дома и добро и лошо, веќе според тоа каква беше годината и според тоа како му ги враќаа оние сребрници што му ги должеа луѓето после смртта на татко му. И миразот што го доби кога сè ожени, помагаше некое време. Но сепак пари имаше од ден на ден се помалку, и после неколку години веќе Томаж од друга страна мораше да бара пари на заем: вистина малку, ама — со долгот е исто така како и со самоникната коноп — вика нашиот крчмар.

Така минаа шест години. Тогаш судбината сакаше Зноилчев Матевж да нема никаква служба и беше дошол дома кај брата си Томажа. Беше му предложил да работи како слуга и си остана. Тогај имаше дваесет и три години.

Таму горе на Вишевк — знаеш каде е, одвај еден саат оттаму — при Брнот служеше тогај Зноилчева Лајда. Беше наполнила осумнаесет години, па и ти убаво знаеш дека се тоа најубавите години: осумнаесет години! Ако имаш уште малку фантазија можеш сосем живо да си ја претставиш!“

„Пријателе, не биди сентиментален!“, се потсмеа лекарот.
„Раскажувај, раскажувај де!“

„Е, ќе биде кусо! Тука во гратчето беше панаѓур и поручек пристигна како и другите момци и нашиот Матевж од Зноило. Си го полнеше лулето и гледаше да си купи поевтино парче штоф.“

„О, види, види — Матевж! му прозборе убаво момиче и застана пред него. „Откај се најде ти тука?“

Во едната рака носеше два големи лонца, во другата неколку парчиња кожа и еден чифт подметки. Сето тоа го стисна под другата мишка и му ја даде на Матевж својата жолта, грапава рака.

„Еј, Лајда, одвај те препознав!“, рече овој и ја стисна раката и не ја пушти. „Четири години не се видовме.“

„Може би, навистина има четири“, смеејќи се рече таа, и Матевж не можеше да се нагледа на нејзините бели заби, малата уста и зацрвенетите бузи.

Си раскажаа еден на друг, каде служат сега, како е кај Зноилчевите, а како кај Брнотовите, што денес купи́ла Лајда и што мисли да купи Матевж.

„Но за вино сепак ќе платиш пред да се поделиме?“ — рече весело девојчето.

„Ќе пиеш ли?“

И Матевж навистина нарача и плати еден бокал вино, но скоро сам го испи. Потоа ја испрати девојката донекаде.

„Па, дојди некојпат кај нас!“ — и’ рече, кога се поделија.

„Може би на црвено јајце!“

„Дојди, де, дојди!“

И си отидоа еден налево, друг надесно.

Но Матевж не чекаше ни црвено јајце, ни Велигден.

Панаѓурот беше в понеделник, а веќе в сабота вечер, околу полноќ почука некој горе при Брнотови на малото пенџерче од одајата, кај што спиеше слугинката.

Не можеше да познае кој чука, но го чу веднаш. Трипати, четирипати зачука на малиот, потемнетиот прозорец, а девојката без дах слушаше кој ќе се јави. И сега оној надвор прошепна неколку збора и таа веќе рипна од постелата и дојде до прозорецот.

„Ако те види некој? Оф, оди си, оди си, Матевж!“ — прошепна таа.

Но тој не си отиде, та дури во муграта, кога шумска еребица почна да се јавува долу во лисните буки. И пак доаѓаше секоја седмица, така околу полноќ и чекаше дури да задува студениот утрински ветер. Беше веќе пред пролет.

На велики понеделник Лајда навистина дојде за црвено јајце на Зноило; и Матевж беше дома. Но девојката не беше

особено весела, а и нејзиното лице, што некогаш беше толку црвено, кака црвените јајца што и' ги завиткаа во шамиче, ја немаше веќе таа боја.

„Болна ли си?“ ја праша Томажевата жена.

„А, не — имавме многу за печење,“ одговори таа гледајќи на страна.

Приквечер Матевж ја испрати преку ридот. Молчејќи одеа еден покрај друг и на Матевжа исто така нешто му тежеше. Тегнеше од лулето, но тутун во него немаше.

Долу во долот сакаше да се врати. Но тогаш Лајда застана, со двете раце си го покри лицето и жално заплака така што солзите и' течеа низ жолтите прсти.

„Што ти е?“ рече Матевж, но не ја погледна, ами со ногата буташе во смрекова грмушка што растеше покрај патчето.

„Нели знаеш — зошто!“ одговори таа липајќи.

Матевж опсу, но сè уште удараше со петата во грмушката.

„Јас ќе си одам некаде, во Хрватска — или каде да е —“

„Ами јас — мајко божја!“

Плачот го возбуди момчето и му беше жал за девојката. „Ех, што да олеликаш — а може би и не е така!“ — одговори за да ја успокои својата совест и грижа.

Лајда си го избриша лицето и се заврте надолу по патчето.

Се поделија без поздрав, без да се погледаат и да се ракуваат.

Враќајќи се Матевж неколку пати полугласно многу гадно опсу, а на врвот од ридот гласно подвикна, да сè одзиваше од блиските ридишта.

Една година потоа го немаше веќе дома; зборуваа оти отишол во Хрватска да сече дабови. Но пред тоа тој склучил во судот договор со Зноилчева Лајда и со тоторот што го поставија на новороденото дете, момченце: тој го отстапи своето наследство укнижено на братовиот имот, а со тоа беше ослободен од целокупно понатамошно плаќање. Тоторот го укнижи тоа право во катастарската книга — и ете ти втората интабулација на Зноилчевиот имот или, ако сакаш, втората глава од нашиот роман, запишан во катастарската записка. Ама и третата не изостана“. —

Доктор Север беше веќе заборавил на својата цигара, и само слушаше.

„За Матевж до ден денешен нема никаков глас — “ Отиде во свет, богзнае каде“ — стара приказна! Зборуваа, оти, му се случило исто што и на татка му: го отепало дрво таму некаде долу во Славонија. Но затоа на никого не му беше гајле — нали немаше никаков имот.

И Лајда веќе одамна умре; ја затре офтиката; самиот господ знае на кои родители бедната гледаница требаше да им благодари за својот живот — за таков живот и за офтиката.

Својот мираз го поарчи во болеста.

Сега остана уште малиот Лука, нејзиниот и на Матевжа син. Го крстија така оти се родил точно на Свети Лука.

Томаж го беше зел на Зноило; детето имаше кај него пари и така не требаше да плаќа лихва ако сам го гледа. И го гледаше навистина како и своите деца. Зимно време сите заедно се стискаа зад печката, летото пасеа стока, одеа на училиште, а покасно кога малку поодраснаа, заедно ергенуваа по селата.

А со имотот Зноилчев одеше сè поназад — како ракот. Човекот не пиеше, но сепак не можеше да си помогне. Горите ги исече, понекогаш целата нива ја продаваше уште на зелено, лихвата што требаше да ја плаќа ја претвори во главница, и така одвај се држеше на површината, толку колку да плива, дури некој од кредиторите не го бутна на дното.

А поминалата година — ти уште не беше тука во овој досаден крај, се степаа момци на Вишеvk, токму при Брнотовите. Друго поколение е сега таму, а и друго поколение одеше таму под пенџериња и меѓусобно се тепаше. Ама судбина, судбина! Го отепаа Зноилчев Лука — токму таму, каде некогаш неговиот татко одеше на состанци. Дали судбината се игра со нас? —

Лука беше мртов, но не остави тестамент, е, немаше време за тоа. Но неговиот имот остана: оние триста златни динари стари пари, укниженото наследство од неговиот татко Матевж.

Но Лука беше вонбрачно дете, а такво дете нема друг законит наследник освен својата мајка; но таа беше веќе одамна мртва. Значи према нашите закони парите и' припаѓаат на благајната, на државната каса, или — како што вика нашиот селанец — на царот-

И државната благајна навистина се погрижи за тоа наследство. После завршеното дело таа ги укнижи своите права на Лукиното потражување од Зноилчевиот имот — пропаднато наследство, кадуцитет, како што и' викаме ние правниците на таква работа, — и после подигна тужба за парите.

И тоа книжење е третата и последната глава од мојот роман, или, ако сакаш, од мојата трагедија.

И епилог ќе јојде, но тој е кус: денеска Зноилчевиот имот беше продаден на присилна лицитација поради тоа државно наследство. Јас бев присутен и ги прегледав запис-

ките од катастарската книга, во кои во кратките три кни-
жења прочитав тоа, што ти го раскажував. И ти уште ви-
каш дека кај нас, во нашиот занает немало поезија!

Пријателите едно извесно време помолчеа. Живиот рас-
каз од адвокатот беше го расчувствувал лекарот.

А доктор Павлин пак си го полнесе лулето.

„Доцна е, ајде да си одиме!“, рече лекарот.

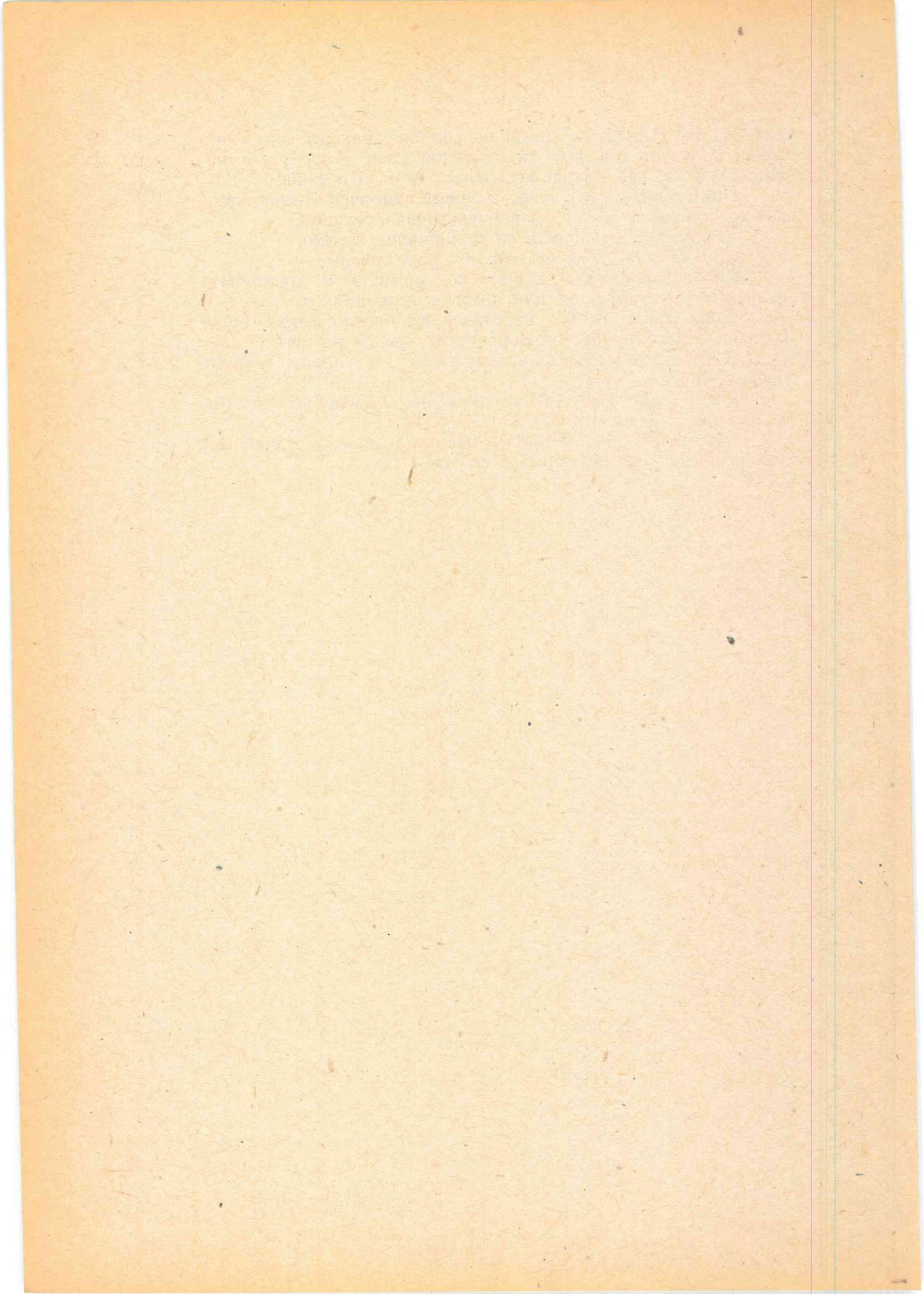
Си отидоа полека двајцата од крчмата и дремливата
келнерка ја затвори зад нив вратата од ходникот.

Беше темна ноќ без месечина, но небото сепак беше
јасно, и без голем број звезди нешто сјаеше на него.

„Кој го купи оној Зноилчев имот?“ — запраша лекарот
прозевајќи се.

„Јас“ — одговори адвокатот ладно. „Немаше купувачи и
затоа отиде евтино!“

„Ех — поезија, поезија!“ — извика лекарот и тие се раз-
делија и секој се упати накај својата кука.

Антон Ашкерц

АНКА

Гре по стези чрез поље зелено
Анка млада, дете запушчено.
Ковчег лахек несе ми в левици,
солзе з десној брише си по лици;
јоче мило ми сирота Анка,
сточе мило, тожи без престанка:
„Ој, цветице, срещне ве сестрице,
јасно ведно вам је лепо лице;
јад победен срца не претреса,
солза вам не кане из очеса.
А горје му, кдор од дома мора,
кдор на дому нима веч простора,
комур старше в хладни гроб дејали,
когар круха служит со послали!
Морете ми; роже, разодеги,
кај сироте деламо на свети?“

А цветице цветејо, дишијо,
Анки млади не одговорио.

Стопа даље по стезици Анка,
бол премишља својо без престанка;
птици всеки жалост својо тожи,
птици в грму, ки весело крожи:
„Кај вам правим, певке моје миле,
кај веселе би пач ве не биле!
Скрб вам никдар срца не претреса,
солза вам не кане из очеса
А горје му, кдор од дома мора,
кдор на дому нима веч простора,
комур старше в рани гроб дејали,
когар круха служит со послали!
Хочеге ли, птице, разодеги,
кај сироте ходимо по свети?“

А весело птице жврголијо,
Анки млади не одговоријо.
Иде Анка, приде до потока,
пак на брви заихти, зајока:
„Поток бистри, вода жубореча,
бол незнана теби је скелеча.
Как лахкò ми тод скаклјаш по пољи,
сонце, тема — все ти је по вољи!
А горјé му, кдор од дома мора,
кдор на дому нима веч простора,
комур старше в темни гроб дејали,
круха служит на сирото дали...
Поток бистри; веш ли разодеи,
чему пач смо ревежи на свети?“

Слиши вода то ехтење вроче,
чути солзе, васе падајоче;
тече поток шумно по ливади,
рече поток хладно Анки млади:
„Далеч мене пот по свету води,
дости поток види, кодер ходи.
То-ле ве ти, дèкле, разодеи:
Прва ниси — задња не на свети!“

ЛОТКАР

Меѓу стените шумоли Сава
носи силни бранови
и ги тера во преградките на Дунав.
Лотка на брегот се лула,
и рибар во неа сам седи
на веслото уморен се опира.

„Еј, стари, земи го веслото в рака
и бргу на другата страна
пренеси не преку шумната Сава!
Чуј, турското жолто злато
платата ќе ти биде...
нејќеш ли — ќе ти земеме глава!“

И молчат веќе полиња и шуми,
таму преку, славонскиот лагер,
веќе во безгрижен сон почива.
Скриени во обвивка на црната ноќ
испратени сме да видиме
каде се крие нашиот непријател...“

„Не ви го сакам вашето злато!
што ќе правам јас рибар со него?
без пари ќе ве превезам преку реката!
Главата вистина, веќе ми е побелена,
но денеска уште не ви ја давам!
Ќе ги исполнам вашите повелби!“

И лотката веќе од брегот брза
и носи три извидника,
Веслајќи рибарот остро
го гледа вртењето на водите,
што толку сакаат со лотки да се играат,
и жадно да ги голтаат на дното...

„Е, храбро срце имаш ти,
одличен веслач ти си наш;
таков наблизу нема!
А нас таму ќе не пофали главатарот
и прекрасен подарок не чека,
поубав уште никогаш не бил!“

„На местото сме“ — рече рибарот силно —
и го фрли веслото во вода...
„Еве ви ја и вашата и мојата плата!“
„Бес, гаур!“ се слушна уште од бранои —
на Сава мокри гробови —
а потоа пак сè беше тио....

А Н К А

По патчето преку зеленото поле
оди Анка млада, дете оставено.
Ковчеце лесно носи во левата рака,
со десната си ги брише солзите од лицето.
Плаче милно сирачето Анка,
Стенка милно, тажи непрестајно:
„Ој, вие цвекиња, сестрици среќни,
вам секогаш лицето ви е убаво и чисто;
Никаква болка не ви го потресува срцето;
од около не ви капнува солза.
Но тешко на оној, што мора да ја напушти куката,
каде за него веќе нема место,
чији родители лежат во студениот гроб,
кој е испратен сам да си вади лебот.
Можете ли вие да ми објасните
Што правиме ние сироти на светот?“

Но цвекињата цветаат и мирисаат,
На младата Анка ништо не одговараат.

Анка оди по патчето потаму
и непрестајно мисли на својата мака;
на секоја птица што во грмушка лежи
или во воздухот весело лети, она се жали;
„Што ви кажав, мои мили птици,
зашто да не бидете весели!
Грижата никога не ви ги тревожи срцата,
солза не ви капнува од окото.
Но тешко му на оној кој мора да оди од дома,
за кого дома веќе нема место,
кој е испратен сам да си го вади лебот,
Сакате ли, птици, да ми објасните,
зошто ние сираците одиме по светов?“

Но птиците весело си пеат
и на млада Анка ништо не одговараат.

Иде Анка. доваѓа до потокот,
на мовчето залипа и заплака:
„Поточе бистро, водо што шумолиш,
Острата болка тебе не ти е позната.
Колку лесно по полето скокаш;
солнце, темнина — тебе сè ти годи!
Но тешко на оној, што треба да оди од дома,
За кого дома веќе нема место,
на кого родителите му ги закопаа во студениот гроб
а сирачето го испратија само да си вади лебот.
Поточе бистро, можеш ли да ми откриеш
зошто живееме ние сираците на светот?“

Слуша водата тоа плачење топло,
осека солзи што во неа паѓаат,
тече поток шумно по ливада
и на младата Анка студено и' вели:
„Мене патот ме води по светот далеку,
кај што оди, потокот доста гледа.
Само ова, девојко, може да ти каже;
Прва не си — ни последна на светот!“

ЧАША НА БЕСМРТНОСТА

Кога во смртен час душата на
човека му доваѓа во грло...
Кој ќе му даде чаробен напиток
за да го спаси?...

Коран, Сура 75

Шарен турбан краси руса глава,
 дамаскиња му виси од страна,
 Света книга пред него отворена —
 Коран чита млади Абдураман,
 Коран чита, сура*) баш за смртта,
 и за смртта и за живот вечен.
 Светол ден низ прозорот свети,
 красно утро в одаја се насмеа,
 јасно утро, чедо на млада пролет,
 но на калифот не му е јасно во душата.
 Тешки мисли мисли Абдураман...
 „Смрт! Пак ли духот ми го матиш,
 вештицо црна, мисла невесела?
 Смрт? Да умрам! — Треба ли да умрам?
 Аллах, тиво срцето си ми запалил чувството на љубов,
 на главата си и' вдахнал дух на мудроста
 меч на власта си ми дал во рака!
 Види, како да се разделам од луѓето!
 Врска од љубов ме спојува со нив.
 Види, како ќе запрам да мислам,
 кога в духот го носам светов и тебе, Аллах?
 Погледни, како да се разделам од мечот!
 Тој ми беше најверниот другар...!
 Во тешки е мисли, калифот од Кордова!
 В тешки е мисли, при себе вика тројца:
 Тој го вика при себе Хаким лекарот,
 И го фика Сафер маѓесникот,
 Тој го вика Рашида дервишот.
 Излегува прв пред него лекарот Хаким.
 „Нема ли на светов лек од смртта?
 Зашто ни е духот? И што ќе ни знање?
 Тоа мора да стане — сакам вечно да живеам!“

„Светли емире, сонце на шпанската земја!
 Јас сум срекен што пред тебе стојам!
 Науката наша има голема сила,
 но секој не заслужува вечност!
 Ти наполни си во кристална чаша
 роса од полето, пред изгрев сонце,
 во росата истопи ми ги морските бисери,
 мојот напиток пиј го седум утра...
 Вечно ќе живееш, емире светли.

Туку што се раздени, од Кордова
 со чаша в рака брза калифот од градот.
 Оди в поле, пред да се роди сонцето
 и собира роса во кристалната чаша.

*) дел или глава од коранот.

С полна чаша во град свој се враќа,
в неа фрла една рака бисер;
чека, чека на чаробен напиток,
но бисерот не се стопи в роса!
И излегува веќе пред него Сафер славни:
„Светли емир, муслиманска гордост,
бесмртност ќе ти даде Сафер.
Лекарското знање многу постигнува —
а сè може знаме маѓесничко,
алхемија, света наука наша! —
Еве види ја чашата, што бесмртност дава.
Пиј го лекот нејзин чудотворен.
Пиј го златото, во оваа чаша растопено,
Пиј ја од пехарот мој својата бесмртност.“

„Прво ти обиди го напитокот!
Голтни добро, Сафере мој, учени!“
„Светли емире, оваа чаша не е за мене —
само ти“ —
„Само прво пробај!
Сакам да видам прво дејството на напитокот“

Дигна Сафер својот пехар до уста,
а калифот над него својата дамаскиња:
„Да видиме да ли твојот напиток е вистински!“
И Абдурахман му ја пресече главата;

Пред него излегува мудер Али Рашид:

„Најумен си во Кордова, старче?
Слушај, кажи, разјасни ми ја тајната,
Зар на светов нема лек од смртта?
Тоа мора да биде — сакам вечно да живеам!“

Дигна рака стари Али Рашид,
стариот дервиш во сиромашни алишта
сивата брада му паѓа до појас —
ја дигна десната рака и му рече на калифот:

„Лек си бараш, млади Абдураман?
Лек ли бараш, што бесмртност дава,
Сакаш да пиеш лек, што ќе ти даде вечност?
Таков лек си барал кај лекарите,
Си го барал веќе и кај маѓосниците —
Но сите страшно те излагаа...
Сам ја имаш чудотворната чаша,
Сам направи си го бесмртниот напиток!
Твојата чаша е — твојот живот!“

Наполни си ја сам со лекот на вечноста!
Чашата твоја е твојот живот.
Сипуј во неа секој ден добри дела,
славни дела за твојот народ
за народот — за татковината.
Но во оваа чаша нека не капне
ни една капка на лошо дело:
„Немој да престанеш да сипаш во чашата,
дури не се наполни до горе,
дури сосем не се наполни — до гробот!...
Трупот твој ќе изгине во гробот,
но чашата со твоите дела ќе остане!
Народот твој ќе пие од чашата твоја,
од нејзиниот напиток ќе се напива —
во делата твои сам ќе живееш вечно!“

Светата книга е отворена пред него,
но калифот не го чита коранот,
го гледа старецот што преку прагот си одуна,
гледа по него, а сам си шепоти:
„Оваа чаша сигурно ќе биде вистинска,
твојата чаша, премудри Али Рашид!“

СВАДБАТА ВО ЛОГЕ

На маса седат сватоите
а свирачите седат зад печката...
Еј, каква е тоа весела гозба
Во Лога при кметот тука.

Денес кај кметот на масата
на невестата и' се топи срцето;
не се осмелува да гледа во момчето,
Срамежливо наведува поглед.

И гледа на десно од домакилот,
седи и самиот поп,
зар некогаш во Кана не ја беше посетил
свадбата и самиот Спасител!

Роднини блиски и далечни пристигнаа да пожелат
среќа, среќа на невестата и на момчето
за овој, па и за другиот свет.

И тие што не стигнаа
да дојдат сами да честитаат,
подароци праќаат свои —
ој, убавки, прекрасни ствари.

Со уметнички врзани китки и венци
полен е веќе секој кат;
Колачи со панделки украсени,
сигурно ги има стотина.

Нема ли веќе да има крај на подароците
отсекаде за денешнава свадба?
— И селски воденичар дури
за момчето донесол дар.

Тоа е стариот воденичар Мохорко!
Ја знаете сигурно воденицата му,
Таму во долот до бистриот поток
во тишина меѓу врвоите од врби и брези.

Во долот при шумниот поток
колцата стално се вртат,
а на Мохорко му помага во мелење
гледаниче, прекрасно девојче

„Што си, комшија, донесол ти?“
Сред стаја со подарокот стои,
во рацете нежно бовчиче
пред сватовите невешто држи.

На десното и левото уво
многу е глув стариот воденичар;
Со сиот глас го предава својот подарок,
со сиот глас извикна вака:

„И ова ми го даде да го однесам!
Подарокот нека го прими самото момче
и во присуство на невестата и сватовите
ми нарача да му го предадам бовчичево..

И колку убаво го завиткала —
О, Јулика наша се разбира в тоа:
Треба, мој комшија, сега
да и' се радуваш на својата невеста!

Е, богати сте вие, богати;
А мие сме луѓе питачи...“
Пред момчето тој го остави подарокот,
се заврте воденичарот и си отиде,

Погледнаа сватовите во бовчичето
подарокот — жив ангел во него лежи!
Многу е сличен на момчето,
затоа толку му се смее..

Се смеат и свирачите при печката,
се смее виолина и бас —
а на преубавата невеста до момчето,
од срам и' црвенеет лицето.

ПРВА МАЧЕНИЦА

(Старо-египетска бајка)

Поставена е веќе кладата
и таму на врвот стои—ах! тешко ти, тешко, маченице:
сега ќе бидеш пепел и прав.

Приврзана е за дирек девојка,
и' соблекоа веќе облеката...
Богиња си жива и убава,
ти не си ќерка на Нилската земја!

Косата и' лета од ветерот
од кладата таа гледа надолу...
Целиот Мемфис се собира
На плоштадот неа да види.

В далечина незнајна девојката гледа.
Зошто очите и' така горат?
Гордост маченичка ли е,
ил е пак вера во бесмртноста?

Види запалените факли се веќе тука,
и самите свештеници ги носат —
служителот на светиот Апис —
а нивниот главатар збори:

„Од каде е дојдена кај нас, не знаеме!
Не знаеме каде и' е татковината!
И самата не знае да ни каже
Име на татка си и мајка си!

Ако не е дете на нашиот Нил,
Треба да е од светиот Ганг;
Може би ја испратија од Вавилон,
Или од мудрата Атина кај нас!

Откога Озирис и Ирис ни
даваат живот и растеж,
откога на светиот бик
кај нас се укажува чест:

Таа девојка прв пак ја чувме,
смел е зборот нејзин и сосем нов;
ни го откажува стариот световен ред,
ја откажува светоста на нашите богови.

Нејзината наука и нејзините идеи —
дали е запишано тоа веќе некаде?
ни во јероглифите-зборови
бунтовни нигде не стоат!

И' наредивме да молчи
и ја бичувавме до крв...
напразно! по Нилската земја насекаде
ни ги заведуваше луѓето!

Ја врзавме во железни пранги
и нозете и рацете нејни ..
В дно затворот темен на гнилата слана
засекогаш да и' изгнијат коски!

През нокта се отворија врати,
и бравите сите беа разбиени...
Ги строшила прангите тешки
и пак излегла во белиот свет!

Боговите поради неа веќе се лутат!
до врвот е кипнат нивниот гнев...
Египтјани, да им ја жртвуваме нив!
кладата сега ќе е твојата смрт!"

„Запалете!“... И веќе гори кладата,
во дим е завиена девојка сета,
пламенот веќе ѝ лиже по нозете —
но таа само се потсмевнува...

Што значи тој осмев на тие усни?
Што во очите тој жар?
Гордост ли е тоа маченичка?
Или пак надеж на бесмртност?

Ој, гори, кладо, гори и свети
преку сфинги и пирамиди во бескрај!
прогони го, осветли го мракот,
со кој светов е обвинен!

О светлина!... Маченицата молкна...
Кладата се стори во пепел и прав...
Каде си сега, богињо смела?
Каде е твојата бесмртност? — Ах!

Но што е тоа што од правот и пепелот
пред свештениците сега се дига?
Гледај пак жива стои маченицата,
поубава, посилна од порано.

„Која си ти, маѓеснице незнајна?
Ти феникс чудни, која си?...“
Но таа на крвниците се смее,
со гордост им рече само ова:

„И смртта ја победив славно!
Бесмртна ќе бидам отсега...
Името ми е — Мисла слободна,
И мој е целиот свет отсега!...“

КРУНИСАЊЕ ВО ЗАГРЕБ

(1573 г.)

Камбаните в Загреб пеат,
пеат како никогаш досега!

„Збирајте се, збирајте се, господа, селани!
Објавуваме славен ден!

Широко се слуша нашиот глас
тамо дури до последно словенско село!

Во последно хрватско село, таму
нека не чујат селаните!

Нека се проуче до најдалечни места:
Матија Губец, тој е наш крал!“

Чука барабанот низ улиците
како никогаш дотогај:

„Збирајте се збирајте се, о Загреб цел,
денеска се крунисува селскиот крал.

Кај Марковата црква
елате таму сите да гледате крунисање.“

Таму кај храмот на Свети Марко,
пред него стои железен престол.

Пред столот Губец, селанец стои...
О, срекен и славен крал си ни ти!

Види, крунисањето го гледаат од сите
пенцери, балкони и стрей.

Гордо им стои Губец,
Тој молчејќи зборува со очи!

Видете ја смелата му капа!
Зар не е тоа посавски ајдук.

Зеленика си турил на капа,
и перо од петел прикачил...

И види, тројца мажи сега
на Губец му се клањаат до земја;

Се клањаат до земјата,
во црвено кадифе облечени сите тројца.

Се поклонува првиот и вика;
„Нашиот крал Матија нека живее!

Господ ти ја исполни желбата, кнеже!
Сиот народ во тебе се здружува денес!

Тука во Загреб, славни војводо,
ти сакаше да биде престолот твој!

Еве го престолот! Види го, пред тебе е,
над огнот жолт е ко злато!

На него нека седне величанство!
Покорно молиме сега!

Се плашиш од престолот? — Ти стенкаш?
О, ти си достоин да седиш на него!“

Се клања вториот и вика:
„Да живее нашиот крал Матија!

Без круна ние крал нејкеме!
Сакаме да те крунисаме!

На престол светол ти веќе седиш;
А сега и оваа круна ќе добиеш!

Ој, земи ја, прејасни кнеже,
денеска од моите раце.

Та таа свети како злато
оти беше во живиот оган...

Трепериш?! Доста си силен
за круна ти си роден јунак!“

Клања се третиот и вика:
„Нашиот крал Матија нека живее!“

О, колку те личи со круна!
Кралско е твоето лице под неа!

О краљу словенски, војводо селски,
на златниот стол пред мене,

од мене прими во рака,
овој огнено светол жезол!

Држи го силно!... Со него војувај!
И заповедај на поданици свои!“

И сите свона засвонија
и тапани зачукаа:

„Да живее крал — Матија Губец!
Нека се разлега до најдалечни места!“

На престолот Губец — крал седи,
со мртвечки глас збори:

„Како крал денеска прв пат ве гледам,
ви е последен пат го слушате мојот глас!“

Народе цел! заедно си со мене крунисан денес!
Со кралска си овенчан чест!„

О, наш велики петок
кога ќе ни воскресне „старата правда?“

За неа духот тој ќе ве прати во борби
и — не го заборавете денешниов ден!

МОЈА МУЗА

Моја Муза не е мекушава
с бледо лице госпојца;
црногорка е и спартанка,
девојка здрава, жив оган!

Мојата Муза не седи во полусон
во месечината;
таа љуби јасни денови
таа саќа сончни зракови.

Мојата Муза не плаче
над светските тешки маки!
Таа сериозно не вика на работа,
што единствена ќе не спаси!

Во левата факел, во десната меч
нагоре дига мојата Муза:
осветлува клети темнини
и со тираните таа војува.

ГРЕШНИОТ

Нок е. Во самотна кука на Ганг
уште тајанствено факелот гори.
На земја седат калуѓери;
самиот Буда меѓу нив стои.

Слабо осветлени лица
замислено гледаат в земја.
Сé е тивко... Ти се чини, како да овие
мажи дошле од другиот свет.

„Е. браќа“ — го прекина молчењето Буда —
Кој меѓу вас знаете уште некаков грев?
Сега ве прашувам трет и последен пат..
Ги исповедавте ли сите?

Тешко му кој ќе ја скрие грешката
кој ќе и' замолчи нешто на совеста!
Никога не би можел да се посвети,
нити да влезе во рајот на „нирвана“!

Никој ли не се јавува веќе?
Завршен ли е светиот обред?...
уште еден... ученикот Амбата
пред Буда излегува раскајан,

„Јас грешев, о светли учителу!
Јас грешев многу, премногу:
Како да ти го откријам гревот?
В дно душа силно ме гори...“

„Не се плаши! Што си можел да сториш?
Те завела врелата крв?
Си погледнал — нели — предлабоко
на девојка некоја в очи? — “

„Јас мислев, о пресветли!
Јас мислев со своја глава!
Гатанката на животот сам сакаше
да ја проникне духот мој смело.

На причината и на целта на васионата
се опитав да продрам до дно;
често многу сакав да размислувам
за развојот и постанокот на светот.

Сакав да и' погледнам в лице
на вистината со сопствени очи,
да ја барам со својот разум
чезнеев од свои млади дни.

И на летот од мислите мои
јас никогаш не поставувам пречки ни граници...
По верата на Браманите тоа е грев,
што, за жалост, јас досега правев.

Само она што е напишано во светото писмо,
само тоа може човек да мисли!
Не подлабоко, не повисоко, не подалеку...
кој мисли инаку — тешко му!“

Многу ретко се смееше Буда,
а сега се осмевна слатко,
зачудено го гледа ученикот
и насмевнато вака му рече:

„А зошто бог Брама на секого му дал
своја сопствена глава!?
Зошто ни го запалил светлото на духот
со својот свет оган?

Зошто ти се нозете? — да одиш!
За работа ги имаш двете ти раце:
а со разумот во главата ти мислиш...
А да мисли може уште само бог!

Што повеќе сам мислиш слободно,
толку повеќе личиш — на бога,
толку повеќе се приближуваш на Брама,
... и затоа мисли без страв!

О, мисли, мој драги Амбата!
Размислувај само за целиот свет!
Дека да мислиш е може би грев —
Тоа не им верувај на Браманите!“

ВОДАЧ

Браќа и другари, ги ислушав сите ваши говори, па ве молам и вие мене да ме ислушате. Од сите овие договори и разговори немаме никаква полза дури сме во овој неплоден крај. На овој припек и камен не можеше повеќе ди се роди ни кога беа годините дождовни, а камоли на оваа суша, што сигурно не ја запомнил досега никој.

— До кога ние вака напразно ќе се состануваме и прикажуваме? Стоката ни липса без храна, а уште малку и децата ќе ни скапат од глад заедно со нас. Ние сме принудени да избереме друг начин, поарен и попаметен. Јас мислам дека би било најарно да го оставиме овој неплоден крај и да тргнеме сите во бел свет да бараме подобра и поплодна земја оти вака веќе не може да се живее.

Така зборуваше некогаш на некое собрание, со немоштен глас еден од жителите на некој неплоден крај. Каде е и кога било ова, тоа мислам не би требало да ве интересува ни вас ни мене. Главно е вие да ми верувате дека тоа било некаде и некогаш во некој крај, а тоа е доста. Навистина, некогаш сум мислел дека целата оваа работа однекаде сам сум ја измислил, но, малку-помалку, се ослободив од таа страшна заблуда и сега тврдо верувам дека сè ова што ќе ви го раскажам било и требало да биде некогаш и некаде, и дека тоа никогаш и по никаков начин не би можел да го измислам.

Слушачите, со бледо и испиено лице, со тап и матен, скоро бесвесен поглед, со рацете во појасот, како да оживеа од овие мудри зборови. Секој од нив се замислуваше веќе како да сè наоѓа во некој убав, рајски крај на земјава. каде се плаќа мачната работа со богата жетва.

— Така е, така е!... од сите страни завикаа немошни гласови.

— Б.л.и...з...у...ли е? се чу развлечено шепотење од едно-коше.

— Браќа! — отпочна пак да зборува еден со малку повисок глас — Ние треба да го послушаме веднаш овој предлог, оти вака не може веќе да се живее. Работевме и се мачевме досега, па сè напразно. Одвојувавме од својата уста, та сеевме, но ќе надојдеа порои и ќе го однесоа и семето и земјата од високите места, та ќе останеше гол камен. Ќе останеме ли овде вечно и ќе работиме ли од утро до мрак, па пак да бидеме и гладни и жедни и голи и боси? Мораме да појдеме да побараме поарна и поплодна земја, каде ќе ни се плаќа тешката работа со богат плод.

— Да тргнеме, одма да тргнеме, оти овде не се живее веќе — зашушти шепот, и масата тргна некаде, не мислејќи каде.

— Сопрете се бре, браќа, каде ќе одите? — пак се зачу гласот на првиот говорник, — Мораме да одиме, но така не може да се оди. Ние мораме да знаеме каде одиме, инаку можеме полошо да пропаднеме место да се спасиме. Јас предлагам да избереме еден водач, кого мораме сите да го слушаме и кој ќе не води по прав, најарен и најпрек пат.

— Да го избереме, веднаш да го избереме, се чу од сите страни.

Сега дури настана кавга, вистински хаос. Секој зборува и никој никого не слуша, нити пак може нешто да се чуе. Потоа почнаа да се одделуваат во групички, секој шушка нешто за себе, па и групичките се распрснаа и сите се фатија за раце двајца по двајца, па еден на друг му зборува и докажува, еден друг влечат за ракавите и ги ставаат рацете на уста. Пак се состануваат сите и пак сите зборуваат.

— Браќа! — се истакна наеднаш еден посилен глас и ги загуши другите засипнати, тапи гласови. — Ние вака не можеме ништо да направиме. Сите зборуваме и никој никого не слуша. Избираме водач, та кого можеме меѓу нас да го избереме? Кој од нас толку многу патува за да ги знае сите патишта. Ние сите добро се познаваме, и јас прв не би смеал да се доверам со своите деца на ниеден од нас, овде на ова собрание. Но, кажете ми вие кој го познава оној патник онаму, што седи уште од утрината во ладо- нана крај патон?... Сè замолкна, сите се свртеа кон непознатиот и зедоа да го измеруваат од главата до петите.

Човекот пак оној, на средна возраст, со намуртено лице, што скоро и не се гледа од долгата му коса и брада, седи, молчи како и дотогаш, и некако замислено чука со дебелиот стап по земјата.

— Вчера го видов истиот овој човек со едно дете. Се фатиле за раце и така одат по улици. Синојка детето отишло некаде низ село, а овој останал сам.

— Остави ги бре, брате, тие ситни и луди работи, да не губиме време. Кој е, да е, патник е оддалеку, штом никој од нас не го знае, та сигурно добро го знае најарниот и најпрекиот пат да не поведе. Како го ценам јас, ми се гледа дека е многу паметен човек, бидејќи сеедно молчи и мисли. Ако беше некој друг, досега, ќе се умешаше меѓу нас десетпати, или ќе почнеш со кого и да е разговор, а он, толку време, седи сам и само си молчи.

— Така е, молчи човекот и мисли нешто. Друго ништо не може да биде. Човекот е многу паметен, — заклучија и другите луѓе, па зедоа да го загледуваат туѓинецот и секој откри на него и неговиот изглед по некоја убава особина, по некој доказ за неговата необично јака памет.

После не многу долг разговор сите се согласија дека би било најубаво да го замолат овој патник, што, како велат, им го пратил сам господ, да ги поведе во свет, да бараат поарен крај и поплодна земја, да им биде водач, и они да го слушаат без збор и да му се покоруваат. Од својата средина избраа десет души што ќе отидат при туѓинецот и ќе му ги изнесат причините за ова собрание и бедните условија и ќе го замолат да се прими да им бие водач.

Оние десетмина отидоа: се поклонија кротко пред мудриот старец и еден од нив почна да зборува за неплодната земја на нивниот крај, за сушните години, за бедната положба во која се наоѓаат и заврши вака:

— Тоа не тера да го оставиме нашиов крај и кук'иве и да тргнеме во свет и да побараме поарен роден крај. Токму сега, кога ни дојде таа сретна мисла, како и господ да се смилувал на нас, та ни те прати тебе, мудри и најдобри туѓинецу, да не поведеш оттука и да не спасиш од беда. Ние те молиме во името на сите жители да ни бидеш водач па каде ти, и ние по тебе. Ти ги знаеш патиштата и сигурно си роден во посреќна и поарна татковина. Ние ќе те слушаме и ќе се покоруваме на секоа твоја наредба. Сакаш ли, мудри туѓинецу, да се согласиш да спасиш толку души од пропаст, сакаш ли да ни бидеш водач?

Мудриот туѓинец за сето време на овој трогателен разговор не подигна глава. Остана до крај во онаа иста положба во која што го затекоа: со наведена глава, набузен, молчи, чука со стапот по земјата и — мисли. Кога се заврши говорот, он процеди низ заби ладно и кратко без да ја промени положбата:

— Сакам.

— Можеме ли да тргнеме со тебе и да побараме поарен крај?

— Можете!—продолжи мудриот туѓинец не дигајќи глава.

Сега настана воодушевление и искажување на благодарност, но на тоа мудрецот ни збор не рече.

Соопштија на собранието за среќниот успех, додавајќи дека дури сега гледаат колку голема памет се крие во овој човек.

— Нити мрдна од местото, нити пак подигна глава, барем да види кој му зборува. Само молчи и мисли; на сите наши говори и благодарности, само два збора прозбори.

— Вистински мудрец!... редок ум!... повикаа весело од сите страни, тврдејќи дека им го пратил господ како ангел од небото да ги спаси. Секој беше тврдо уверен во успехот покрај таков водач и ништо не беше во состојба да го разубери.

И така на соборот беше утврдено да кренат утредента, в зори.

На другиот ден се собраа сите што имаа кураж да појдат на далечен пат. Повеќе од двесте семејства дојдоа на закажаното место, а многу малку останаа да го пазат старото огниште. Жално е да ја погледаш оваа маса од бедни жители што ги тера големата неволја да го напуштат крајот во кој се родиле и во кој се наоѓаат гробовите на нивните дедовци. Лицата им беа суви, изнемогли, од сонцето изгорени; маката им го оставила трагот во долгата низа на мрачните години а во изразот им оставила слика на беда и горко очајање.

Но во овој момент во нивните очи се огледуваше првиот зрак на надеж, но исто така и тага за нивниот роден крај. На некои од старците се стркала солза низ збрчканото им лице, здивнуваат очајно, ја вртат главата како да предосекаат нешто лошо, и повеќе би сакале да останат уште некој ден да причекаат, па и они да ги остават своите коски во овој крш, отколку да бараат поарен крај; многу од жените гласно наредуваа и се опростуваа од умрените чии гробови им ги оставуваат; луѓето се отимаат да не би се разнежиле и самите им викаат: „Арно де, арна де, сакате ли и понатака да гладуваме во овој проклет крај и да живееме по овие кукерчиња?“ А и они самите би сакале да го понесат со себе овој крај и овие бедни куќи само да се може.

Викот и пукот како во секоја маса. Узнемирените луѓе и жени а и децата што ги носат мајките на грб во лулките, удриле во плач. Се узнемирила дури и стоката. Стока малку и имаат, но сепак, тука има по некоја крава, по некој мршав коњ со голема глава и дебели нозе, на кој што натовариле сè некои партали, торби или по две вреќи преку самарот, па се превива кутрото под товарот, но пак држи сила и понекогаш за’ржи; некои пак натовариле магаре; децата ги влечат своите кучиња за синцир. Тука може да се чуе разговор и викот, и псувни, и кукање, и плачење, лаење, р’жење, па дури и едно магаре дватрипати рикна, но водачот ни збор да прозбори, како да не го интересува целата таа маса и врева. Вистински мудрец.

Он сеедно седи со наведната глава, молчи и мисли, и ако понекога плукне, тоа му е сè. Но точно поради тоа и

такво држање популарноста му нарасна така што секој беше во состојба да рипне што велат „по него и во вода и во оган“. Меѓу мнозина можеше да се чуе ваков разговор:

„Море, среќни сме што најдовме ваков човек, а ако бевме без него, да не даде господ, кој знае што би ни се сторило. Тоа е ум, бре брате! Само молчи, збор уште не прозборил — рече еден, па го погледна водачот со страхопочит и понос.

Што има да зборува? Кој зборува, тој малку мисли. Паметен човек, се разбира, па само молчи и нешто мисли.... додаде друг, па и он со страхопочит го погледа водачот.

— Па, не е лесно да водиш волкав свет! И треба да мисли, кога ја примил на себе таа тешка должност! — вели пак првиот.

Дојде време за тргнување. Почекаа уште малку да не би се присетил уште некој да тргне со нив, но бидејќи да не доаѓаше повеќе никој, не можеше да се чека повеќе.

— Ќе тргнеме ли? — го прашуваа водачот.

Он стана без да прозбори нешто.

Покрај водачот се групираа веднаш најсмелите луѓе да му се најдат во несреќен случај и да го пазат да не му се случи некаква опасност.

Водачот, колку може намрштен, со наведена глава, направи неколку чекори мавтајќи го достоинствено стапот пред себе, а масата тргна по него, и викна неколку пати: „Да живее!“ Водачот направи уште неколку чекори и се удри во плотот од општинската зграда. Тука, се разбира, застана он, застана и масата.

Водачот се потргна малку и чукна со стапот два-три пати по плотот.

— Што ќе правиме сега? — прашуваат луѓето.

Он молчи.

— Што, што ќе правиме? Растурете го плотот! Тоа ќе правиме! Не гледаш ли дека човекот дава знак со стапот што треба да се работи — викнаа оние што беа покрај водачот.

— Ене врата, ене врата! — викнаа децата и ја покажаа вратата што се наоѓаше на спротивната страна. — Пст, пст, — молчете, деца!

— Госпoде бoже, што се прави! Се крстат некои жени.

— Никој збор да не изустуи, он знае што треба да се работи. Да го урнеме плотот!

Веднаш го урнаа плотот, како и да го немаше таму. Минаа преку него.

Не се оддалечија ни сто чекори, а водачот западна во едно големо трњиште и се запле. Со мака се истргна назад и почна со стапот да удира де лево де десно. Сите стојат.

— Што е сега тоа? — викаат оние одзад.

— Да се расчисти трњиштето! — викнаа пак оние што беа покрај водачот.

— Еве пат, зад трњиштето! Еве пат зад трњиштето! Викнаа децата, па и многу други луѓе одзад.

— Ете пат, ете пат! — се смеат оние покрај водачот. — Кој може да знае каде не води он, слепци ниедни! Не можат сите да заповедаат. Тој знае каде е поарно и поблизо. Да го расчистиме трњиштето!

Сите почнаа да го расчистуваат.

— А, ау! ау! — завика понекој, на кого му се забил трн во рака, или пак го убила боцка по лице.

— Нема, братче, ништо без мака. Треба да се помачиме ако мислиме да успееме — одговараат на тоа најсмелите.

После доста труд и мака го пробија трњиштето и тргнаа понатака.

Одеа едно кусо време и дојдоа пак на некои колја. Ги оборија и нив и тргнаа понатаму.

Тој ден многу малку простор минаа, оти требаше уште неколку мали слични пречки да совладаат, а при слаба храна, оти секој понел само сув леб и малку сирење, некој само леб колку, горе-долу, да го залаже гладот, а пак некој ни леб немал да понесе. Дал господ било летно време, та можело, сепак, по патот малку емиш да се најде.

Првиот ден пројдоа малку, а голем умор осекаа. Не се укажаа големи опасности, па и несреќни случки немаше. Се разбира, сите тие непријатности, во така важна работа, се сметаат ништожни: една жена ја удрил трн по левото око, та заврзала влажна крпа, едно дете го удрил еден кол по ножињата, па криви и офка; еден старец се препнал на дрво, паднал и ја ушинал ногата; му ја превиле со толчен кромид, а он херојски ја поднесува болката и оди смело понатаму по водачот, потпирајќи се на стап. (Мнозина, навистина, зборуваа дека чичкото лаже оти ја ушинал ногата и оти се преправа, затоа што сака да се врати назад). Најпосле, ретко кој да нема трн в врака, или да не е изгребан по лице. Луѓето херојски трпат, жените го проколнуваат часот кога тргнале, а децата, како деца, се разбира, плачат, оти не можат да разберат колку богато ќе се награди таа мака и болка.

Но, за голема среќа и радост, на водачот ништо не му се случи. Ама, ако зборуваме по право, него најмногу го чуваа, но, — има човекот и среќа.

На првото преноќиште сите се помолија и заблагодарија на бога што патуваат среќно првиот ден и што не му се случило ништо лошо на водачот. По тоа зема збор еден од групата најсмели луѓе, а на лицето му се гледа мазница од крв што го удрил еден прат. Он на тоа не обрнува внимание.

— Браќа! — започна он. — Еве веќе, слава богу, еден ден поминавме среќно. Патот не е лесен, но ние треба да

ги совладаме сите пречки јуначки кога знаеме дека овој мачен пат не води кон нашата среќа. Господ да ни го запази водачот, како би можел и понатака успешно да не води...

Утре ќе го загубам и друго око, ако е така! промрмори луто жената.

О, леле, ногата! — извика чичкото, ослободен малку од забелешката на жената.

Децата веќе, сеедно, кенкаат и плачат, и одвај, мајките ги умируваат за да ги чујат зборовите на говорникот.

— Да, ќе го изгубиш и другото око — пламна говорникот — па и двете да ги изгубиш. Тоа не е ништо една жена да ги изгуби двете очи за таква голема работа како е нашава. Тоа е срамота. Мислиш ли ти за доброто и среќата на своите деца? И половината од нас да пропаднат за ова дело не е ништо. Големо чудо за едно око! Зошто ти се очите кога има кој за нас да гледа и да не води кон среќен живот? Сигурно за твоето око и ногата на чичконо ќе го напуштиме ова племенито дело.

— Чичкото лаже! Чичкото лаже, се преправа само да се врати! — се слушаат гласови од сите страни.

— На кого, браќа, не му се оди — ќе почне пак говорникот — нека се врати, но не да кука и да ги буни другите луѓе. Колку за мене, јас ќе одам по овој мудер водач дури сум жив.

— Сите ќе одиме, сите по него, дури сме живи.

— Водачот молчеше.

Луѓето пак почнаа да го загледуваат и шепотат:

— Само молчи и мисли!

— Мудер човек!

— Гледај му го, какво му е челоно!

— И сè е намрштен!

— Сериозен!

— Куражен е, се гледа по сè.

— Куражен, море; плотот, трњето, колците, сè скрши.

Само намрштен удира со стапот и не зборува ништо, а ти тогај мисли што ќе правиш.

Како првиот ден, така и неколку други минаа со ист успех. Ништо поважно не се случи само мали пречки: паѓаа во ендеци, во уврази, удираа на дрва и трњишта, некој од нив скршил нога или рака, некој расцепил глава, но сите тие маки се поднесуваат. Некои од старците сосем пропаднале, но и стари биле. „Би умреле и дома да седеле, а камоли на пат!“ — рече говорникот, храбрејќи ги луѓето и понатаму. Неколку мали деца од една година-две пропаднале, но родителите стегнале срце оти така сакал господ, а и жалоста е помала колку се децата помали: тоа е помала жалост, да не даде господ родителите да дочекаат децата да ги губат кога ќе пристигнат за мажење или женење. Ако

е така судено, поарно е што побргу да ги изгубат, оти жалоста е помала! — ги тешел пак истиот говорник. Мнозина криват, некои заврзале шамии околу глава и ладни крпи ставиле на цумките, некои ги носат рацете заврзани на шамија: сите се поискинале, па пртали им висат од алиштата, но, сепак, и понатака среќно се оди. Сето тоа и полесно би го поднеле, но и гладот почнал често да ги мачи. Но, напред треба да се оди.

Еден ден се случи нешто поважно.

Водачот оди напред, а покрај него најсмелите (помалку двајца). За нив не се знае каде се. Сите мислат дека ги изневериле и побегнале. Еднаш оној истиот говорник зборуваше за нивното срамно издајство. Малку луѓе мислат да пропаднале на пат, но молчат и мнението не си го кажуваат, светот да не се плаши, па тогај по ред и другите. Наеднаш пред нив се покажа еден голем и длабок каменит дол, вистинска пропаст. И смелите застапаа и го погледнаа водачот. Он, со наведена глава, намрштен и замислен, молчи и смело чекори напред, удирајќи со стапот пред себе лево и десно, по својот познат обичај, и тоа го правеше, како збореа мнозина, уште подостоинствен. Никого он не погледа, ништо не рече, на неговото лице немаше никакви промени, ни траг од страв. Сè поблиско до пропаста. Па и најсмелите дошле во лицето бледи како крпа, а никој не смее ни збор да прозбори на умниот и смел водач. Уште два чекора, па ете го водачот до пропаста. Во смртен страв, со раширени очи, сите се запреа а најсмелите токушто сакаа да го задржат водачот, па макар и да ја прекршат дисциплината, а он чекорна уште еднаш, двајца и се стркала во долот.

Стана бркотија, пискот, викот, завладеа страв. Некои веќе почнаа да бегаат.

— Застанете, каде бегате, браќа! Така ли се држи дадениот збор. Ние треба да одиме напред по овој мудер човек, оти он знае што работи. Напред по него! Ова е, може би, најголема опасност но и последна. Кој знае, зад оној дол може би се навоѓа некоја убава плодна земја, што ни ја ветил нам господ. Само напред, оти без жртви нема ништо! — Така изрече оној говорник, чекорна два пати и го снеса во долот. По него најсмелите, а по нив сите други.

Офкање, стенкање, тркалање, јачење се чуе по стрмната страна на големиот дол. Би се заколнал човек, ниеден жив да нема да остане а камо ли здрав и читав да излезе од таа пропаст. Но, човечкиот живот е многу тврд. Водачот имал ретка среќа, та при паѓањето се задржал, како и секогаш, на некој грм, та не се убил и успеал да се извлече полека и излезе горе.

Дури се ширеше оддолу викот и пискот, или се слушаше тивко офкање, он седеше неподвижен. Молчи само и мисли. Некои долу, растресени и налутени, почнаа и да го псуваат, но на тоа тој не обрна внимание.

Оние што се стркалале посреќно и се сопреле на грм или на дрво, почнаа со мака да излегуваат од долот. Некој ја скршил ногата, а некој главата, и крв го облила по целото лице. Го гледаат водачот накриво и стенкаат од болка, а он ни глава не подигнува. Молчи и мисли како секој му дрец.

Помина уште некое време. Бројот на патниците сè помал и помал. Секој ден исчезнува по некој, некои го напуштале патот и се враќаа назад.

Од големиот број патници останаа уште дваесет. На секого му се гледа сомнение и очајање на измореното лице од напор и глад, но никој веќе ништо не зборува. Молчат како и водачот, и одат. Дури и оној, пламениот говорник, врти очајно со главата. Патот бил многу тежок.

Од ден на ден, и овој број почна да се намалува и останаа уште десетина. Луѓето се уште поотчаени, а по целиот пат се чуе, место разговор, јачење и туфкање.

Сега беа повеќе накази отколку луѓе. Одат на патерици, ги обесиле рацете ни шамии, врзани околу вратот. На главите имаат многу завои и облоги. И ако би сакале да принесат нови жртви, не можат, оти на телото немаше место за нови рани.

Изгубија веќе вера и надеж и они кои беа најсмели и најцврсти, но пак идат понатаму, т. е. се влечат со тешка мака туфкајќи и стенкајќи од болка. Па и што ќе прават, кога назад не можат да се вратат. Зар толку многу жртви, па сега да го напуштат патот?!

Се стемнуваше. Одат така на патерици, и одеднаш, додека погледнат, водачот им го снема пред нив. Уште по еден чекор и сите пак се најдоа в дол.

— А, оф, ногата!... Оф, мајко моја, раката!... ау! — се разлега офкање, а по тоа само јачење и стенкање. Еден по-таен глас го псуваше дури и убавиот водач, па замолкна.

*

Кога се раздени, водачот седи исто онака како оној ден кога го избраа за водач. На него не се забележуваат никакви промени.

Од долот излезе оној говорник, а по него уште двајца. Се погледаа околу себе онака алосани и крвави да видат колку останале, но само тројца се.

Смртен страв, очајање им ја исполни душата. Крајот непознат, планински гол камен, а пат никаде. Пред два дена го напуштиле правиот пат. Водачот така ги водел.

Помислија на толку другари, пријатели, на толку роднини што пропаднаа на тој чудотворен пат, па ги опфати тага, појака од болката што ја осекаа во осакатените нозе и раце. Со своите очи ја гледаа сопствената пропаст.

Оној говорник се приближи до водачот и почна да зборува со изнемоштен глас, полн со болка, очајање и горчина:

— Каде ќе одиме?

Водачот молчи.

— Каде не водиш и каде си не довел? Ние на тебе ти се доверивме заедно со нашите семејства и тргнавме по тебе, оставајќи ги куките и гробовите на нашите предедовци, како би можеле да се спасиме од онаа опасност во неплодниот крај, а ти уште повеќе не упропасти. Двесте семејства поведовме по тебе, а сега преброј не колку сме останале.

— Па не сте ли сите на број? — процеди водачот, не дигајќи глава.

— Како прашуваш? Дигни ја главата, погледај, преброј не колку сме останале на овој несрекен пат? Види не какви сме и ние што сме останале. Поарно и да не сме останале живи оти сме вистински накази.

— Не можам да гледам!...

— Зошто!

— Слеп сум!

Завлада штама.

— На патот ли го изгуби видот?

— Сум се родил слеп.

Сите тројца очајно ги оборија главите.

Есенскиот ветер фучи страшно по планините и ги носи со себе увенатите лисја; по ридиштата се изви магла, а низ ладен и влажен воздух шушкаат гаврановите крилја и се разнесе злокобно гракање. Сонцето е скриено во облаци што се вијат и брзаат некаде далеку, далеку.

Оние тројца се загледаа во смртен страв.

— Каде ќе одиме сега? — Процеди еден со гробен глас.

— Не знаеме!

СТРАДИЈА

(извадок)

Во една стара книга имам читано за една чудна приказна, а гавол да го знае откаде ми беше таа книга од некое смешно време, во кое имало многу слободоумни закони, а немало слобода, се држеле говори и пишуваа книги за стопанството, а никој ништо не сеел, целата земја претрупана со морални поуки, а морал немало, во секоја кука полн таван

со логика, но памет немало, на секој чекор се зборувало за штедна и благостојба на земјата, а се растураше на сите страни, и секој лихвар и пропаднат човек можел да си купи за неколку гроша титула „голем народен патриот.“

Авторот на таа чудна приказна на патни белешки (што му е тој состав, строго земено, по литературните форми, ни самиот не знам, а не сум сакал да прашам специјалисти, оти и они, без секое сомнение, по утврдениот наш српски обичај, би го упатиле предметот на мислење на општата седница на Касациониот суд. Така да се каже, тоа е убав обичај. Се поставуваат луѓе кои мораат да мислат по званична должност, па квит работа, а сите други сме сербес)... Еле, авторот на тој чуден расказ, односно на патни белешки, вака започнува:

„Педесет години од својот живот сум поминал по светот. Сум видел многу градови, многу села, многу земји, луѓе и народи, ама ништо толку не ме зачуило како едно мало племе, во еден убав, питом предел. Јас ќе ви расправам за тоа среќно племе, макар што знам однапред дека никој жив нема да ми верува, ама сега ниту некогаш, и по мојата смрт, ако на некогаш ова му дојде до раце та го прочита.

Шерет некој чичко, та токму со тој свој почеток ме натера да ја прочитам работата до крај, а кога веќе ја прочитав, сакам да ја прераскажам и на други. Да не би помислиле оти ве наговорувам на читање, еве, веднаш, во самиот почеток, најискрено изјавувам дека не е вредно да се чита, и дека чичкото (авторот ли, што ли е?) лаже сè што раскажувал; но, за големо чудо јас лично му верувам во таа негова лага како во најголема вистина.

Еве и како раскажува понатаму.

Пред еден цел век, татко ми беше тешко ранет и заплениет во војна, а потоа одведен во туѓина од својата татковина, каде што се ожени со една девојка робинка, своја земјакиња. Во тој брак ме доби мене, а кога имав двај девет години, он умре. Он ми раскажуваше многу за својот роден крај, за јунаците и големите карактери со кои врие нашата земја, за големиот патриотизам и за големите крвави војни за слобода, за врлините и честа, за големата пожртвованост за спасот на земјата, каде што сè, па и животот, се поднесува пред олтарот на татковината. Ми раскажуваше за славното и јуначко минато на нашиот народ, а пред смртта ми остави аманет: „Синко, мене смртта не ми даде да умрам во мојата мила татковина, судбата не ми даде да ми ги прими коските онаа света земја што сум ја натопил со својата крв како би можела да биде слободна. Несреќната моја судба не ми даде да ме огреат зраците на слободата во мојата мила татковина пред да ги затворам очите. Но, нека е просто мојата крв, оти тебе ќе те осветлат зраците на сло-

бодата, синко мој, вас ќе ве осветлат, нашите деца. Појди, синко, бакни ја таа света земја кога ќе стапиш со нога на неа, оди и сакај ја, но знај дека се големи дела наменети на таа херојска земја и на нашиот народ; оди, за гордоста на твојот татко, за доброто употреби ја слободата, но не заборавај дека мојата крв ја оросила таа земја, крвта од твојот татко, како што ја росила со векови племенитата крв на херојските и славни предедовци твои

При тие зборови, татко ми ме загрна и целуна, и неговите солзи покапаа по моето чело.

— Појди, синко, нека ти е бог

Со таа недовршена реченица издивна мојот добар татко.

Не мина ни еден месец од неговата смрт, а јас, со торба на рамо и стап во рака, тргнав во бел свет да ја барам својата славна татковина.

Педесет години патував по туѓина, по широкиот свет, ама не најдов нигде земја што малце личи на онаа херојска земја за која ми раскажуваше толку пати татко ми. Но, барајќи ја мојата татковина поападнав во една интересна земја и луѓе, за кои, ете ќе ви раскажувам.

Летен ден. Сонцето припекло да ти зоврие мозокот, од силната запара осекам чисто вртоглавица; нешто ми бучи во ушите, жедност ме умори, а погледот уморен, та одвај гледам. Пот ме обли целиот, та правот од патот ми се залепи по потта; алиштата ми се прашливи и веќе побелени. Одам уморен, изнемоштен, додека наеднаш угледам пред себе, на пол час одење, каде се белее град што го плискаат две реки. . . Како да осетив нова сила, го заборавив уморот и изнемоштеноста, па забрзувам кон градот. Стигнав до брегот. Двете големи реки мирно течат, и ги мијат градските сидишта со својата вода.

Се сетив дека татко ми нешто ми раскажуваше за некој прочуен град, каде што нашите пролеале силна крв, а како во сон се секавам како ми зборуваше дека токму така и лежи каде две реки течат покрај него.

Срцето чудно ми зачука од возбуда, симнав капа и ветерот од гората на земјата дувна и ми го разлади испотеното чело. Подигнав очи кон небото, клекнав на колена, и низ солзи извикнав:

— Боже велики! дај ми памет, послушај ја молитвата на сирачето што се потуркува по широкиот свет барајќи ја својата татковина, барајќи го родниот крај на татка си. Ветрецо и понатака дувка од модрите планини што се гледаат таму во далечина, а небото молчи.

— Кажи ми, ти мили ветре, што дуваш од тие модри планини, дали се тоа горите на мојата татковина? Кажете ми вие, мили реки, дали од тие горди сидишта на гордиот град

ја миете крвта на моите предедовци. Сè е немо, сè молчи, а на мене како некое слатко претчувство, некој таен глас да ми зборува:

— Таа е земјата што толку ја бараш!

Наеднаш, некаков шум ме тргна. Покрај брегот, малку подалеку од мене, угледав еден рибар. Чамецот му е покрај брегот, а он крпи мрежи. Занесен со слаткото чувство, не го забележив порано. Тргнав кон човекот и го поздравив.

Он ме погледна молчејќи, па веднаш го симна погледот од мене и ја продолжи својата работа.

— Која е онаа земја преку водана, таму, што се гледа? — прашав, а целиот треперам од нетрпение што ќе одговори.

Оној дигна рамења и рашири раце во знак на чудење, ме погледа и процеди низ заби:

— Да, тоа е навистина некоја земја!

— Како се вика? — прашав.

— Тоа не знам. Гледам дека таму има некоја земја, но не сум прашал како се вика.

— А откаде си ти? — прашав.

— Па ете, тука ми е куката за едно пол саат. Тука сум се и родил.

— Чудно, тоа тогај не е земјата на моите предедовци, мојата татковина помислив, а гласно прашам:

— Па зар ти не знаеш ништо за таа земја? Зар не е прочуена по нешто?

Рибарот се замисли, ја пушти мрежата од рацете, па како да се секава за нешто. После долго молчење рече

— Велат дека има доста свињи во таа земја.

Зар е земјата позната само по свињите? — прашав зачудено.

— Па има и будалштини многу, но тоа мене слабо ме интересува! — рече, оној ладнокрвно, и зеде пак да крпи мрежи.

Ми беше нејасен одговорот, та повторно го прашав:

— Какви будалштини?

— Секакви — одговори овој со некаква досада, и си прозевна рамнодушно.

— Значи, свињи и будалштини?! За ништо друго веќе не си слушал? ...

— Освен свињи, велат дека имаат многу министри, некои во пензија, некои на расположение, но нив не ги изнесуваат во странство. Изнесуваат само свињи.

Помислив оти рибарот тера шега со мене, та пламнав:

Та што ми расправаш, — сигурно мислиш оти сум луд?! —

— Плати ми да те пренесем таму на другиот брег, па оди, види што има таму. Јас ти кажувам што сум чул од други. Нити сум бил јас таму, нити па го знам сето тоа сигурно.

— Тоа веќе не е земјата на моите славни предедовци, оти е она прочуена по јунаците, големите дела и по сјајно минато — си помислив, но рибарот ме заинтересува со чудните одговори на моите прашања, та се решив и таа земја да ја видам, кога сум видел и обиколил толку други. Се погодив со него и седнав во чамецот.

Рибарот довезда до брегот, ги прими парите по погодбата, и откако излегов на брегот, он се врати назад.

.

Како човек туѓинец — странец имав можност веднаш да се запознаам со видните личности и министрите, и брзо да се посветам во сите државни тајни.

Набрзо имав чест исто така да ги посетам сите министри во нивните кабинети.

Прво отидов при министерот на надворешните односи. Токму во тој момент кога наидов во влезот, каде имаше доста што сакаа да излезат пред министерот, а служителот објави викајќи со целиот глас:

— Господин министерот не може никого да прими, оти прилегнал на канабе малку да поспие!

Публиката се разотиде, а јас приднав кон служителот со зборови:

— Ако е возможно, јавете на господин министерот дека еден странец сака кај него да дојде.

Служителот, штом го чу зборот „странец“, се поклони учтиво и влезе во министровиот кабинет.

Наеднаш се отвори двокрилна врата и на неа се појави придебеличок, полничок, среден раст човек, се поклони со усмевка и доста глупаво, и ме повика лично внатре.

Министерот ме доведе до една фотела и ме намести да седнам, а он седна спроти мене, префрли нога преку нога, се поглади задоволно по облиот трбух и започна разговор:

— Многу ми е мило, господине, што сте ме посетиле, а јас веќе сум слушал многу за вас.... Јас, знаете, сакав да легнам малку да поспијам.... Што би работел друго?... Немам публика, па од долго време просто не знам што ќе правам.

— Во какви сте односи со соседните земји, ако смеам да питам, господин министре?

— Е, како да ви кажам?.... Добро, добро, на секој начин.. Право да ви кажам, јас нешто не сум имал ни случај да размислувам за тоа; но знаејќи по сè, многу добро, многу добро.... Не ни се случило ништо зло, освен што ни го затвориле извозот на свињи на север, а на југ Анутите напаѓаат и пљачкаат по нашите села... Но тоа не е ништо.... Тоа се ситници.

— Штета е за тој извоз на свињи. Слушам дека ги имате многу во земјата? — забележив учтиво.

— Има, фала на бога, ги има доста; но сеедно; тие свињи ќе се изедат овде, ќе бидат уште поевтини, а најпосле, што би било ако не би ги носиле и свињите?... Би морало пак да се живее! — ми одговори рамнодушно.

Во понатамошниот разговор ми кажуваше како го изучувал шумарството, а сега со голема волја чита чланци од областа на сточарството, и како мисли да набави неколку крави и да одгледува телиња, оти тука може да има добри приходи....

— На кој јазик најмногу читате? — прашав.

— Па на нашиот јазик. Јас друг не сакам и не сум сакал ниеден да учам. Па и не ми се укажувала потреба за знаење на стран јазик. Нарочно на оваа положба тоа не ми е потребно; а ако излезе таков случај, лесно е да се порачи специјалист од странство.

— Сосем така! — му ги одобрував така духовитите, оригинални мисли, не знаејќи ни самиот што да чинам друго.

— Навистина, сакате ли пастрмки? — ме праша по извесно молчење.

— Не сум ги јал никогаш.

— Штета, тоа е многу убава риба. Вистински специјалитет. Вчера добив неколку парчиња од еден мој пријател. Извонредно добра работа.

Бидејќи да поприкажавме така уште малку за многу важни работи, се извинив на господин министерот што сум го узнемирил со својата посета можда во својата важна државна работа, се поздравив со него и тргнав.

Он ме испрати љубезно до вратата.

НЕЧИСТА КРВ

(извадок)

ГЛАВА I

Повеќе се знаеше и раскажуваше за нејзините чукундедовци и предедовци отколку за самите нив; за татко и², мајка и³, па дури и за неа — Софка.

Нивната кука беше стара откога градот почнал да суктествува, оттогаш и нивната кука беше веќе тука. Сите роднини од неа произлегле. Секогаш и самите владици во големите празници, после службата, прво кај нив идеа на честитење, па после одеа и по другите куќи, исто така стари и прочуени. Во црквата имаа свој стол, а на гробиштата свое гробиште. Гробовите им се од мрамор и постојано и дење и ноќе со запалени кандила. Не се знае точно кој од претците ја подигна куќата, но се знаеше од памтивек биле така богати. И дури за аџи Трифун, откога и започнале да се викаат аџии, се знаеше дека тој имал смелост после аџилакот, сето тоа богатство што дотогаш лежеше скриено по избите, амбарите и плевните да го изнесе, распореди и го издигне за да би можел „светот да гледа“. Направил капија на свод и јака како град. Горниот кат на куќата го издигнал, варосал и го нашарил со резбарии. Стаите раскошно ги нажил со најскапоцени килими, со стари и скапи икони, од Пек, Света Гора и Рила, по рафовите наредил сребрени саани и златни и бакарни паници. Долу до капијата, зацврстил еден камен од мрамор, од кој што вјаваше на своите прочуени коњи. А тој, секогаш, откога се паметеше, и лете и зиме, бил заграпат со курк со силав, со пиштоли и јатагани и во тешки, јаки чизми до колена. Оттогаш Турчин заптија не смееше покрај куќата да мине, уште помалку да застане. Цела ноќ пред капијата мораше да свети фенер и по тричетири ноќни стражари да дремат, бидејќи тој, Софкиниот предедо, аџи Трифун, водејќи трговија по најголемите градови и мешајќи се со највидните луѓе, можел, благодарение на

тоа познанство и најмногу поради своето богатство, не само заптиите и кајмакатите, туку и самите паши да ги сменува и да ги праќа во „сургун“. За секоја народна работа, било за некое ново школо и црква или за некаков манастир што требало да се согради, поправи; или уште полошо и поопасно, ако требаше некој крвник или насилник да се смени, се знаеше дека за тоа мораа кај него да одат. И тогаш би се видело горе во наместената стаја, како првите луѓе од градот цела ноќ ќе преседат, договорувајќи се, најпосле секогаш нему му оставаат тоа да го изврши, како што тој сака и најде за арно. Тој брзо тоа би го извршувал. Со поткуп што најмногу успевадо, но ако и тоа не помага, тогаш дури и со куршум, и тоа од човек од друга вера, некој Арнаутин, качак. Но затоа пак требало златното кандило од нивната кука пред распјатието во црквата постојано да гори, а оној стол што е до владичкиот да е само нивен, и никој освен нив не смее да влезе и ја отстои службата. На сиромасите и луѓето по затворите во време на Велигден, Божиќ или слава мораше да им се испраќа три дена јадење и пиење.

Бил строг и прек. Страв и трепет не само за куката, туку и за целата фамилија. На чивчиите, слугите на чивликот од Ратај и воденичарите во Сабино, тој им беше сè и сја. Дури некои од нив, се расправаше, ги убиваше. За сето време дури патуваше по Турција по трговија, а обикновено таму цело лето би се задржал — него ваму, кај роднините, постојано би го споменуваа и со него би застрашувале. Нарочно вдовиците, чии што синови туку што настанале па место да ја земат грижата за куката, да го заменат таткото домаќинот, а тие почнале да арчат и да растураат — нарочно тие свои синови сеедно би ги заплашувале со него „своето бате“, како што викале сите роднини, ги застрашувале и им се заканувале.

— Ајде, ајде, знаеш ти — ќе дојде тој. Вчера бев таму и ми рекоа: само што не се вратил од пат. И нејкам повеќе да се тресам и плашам пред него заради тебе; нема повеќе да лажам и да те кријам. Нејкам а и не можам кога ќе појдам кај него — а тој да ми се искокорува: „Оти, мори, го криеш оној твојот?“ Зер јас не знам и не слушам што прави, каде се талка и колку арчи. Главата како на врапче ќе му ја скинам! „Ниту ти, ниту тој, ниту никој од вас пред очи да не ми излезете“. И ете, затоа нејкам и не можам да те кријам, после тој мене да ме кара. И сè ќе му кажам, штом ќе дојде, ќе видиш!“, — би завршувале тие.

И тоа поможуваше, застрашуваше, оти се знаеше што го чека него. И навистина, штом ќе се вратеше од пат, веднаш сите роднини би се собрале, жени, тетки, стрини. Мажите како да на смееа првиот ден пред него, а знаеја дека тој ако имаше за нив нешто, ќе им нарачаше по нивните жени

и ќе наредеше. Секоја ќе се качеше горе, на горниот кат и на чардакот каде што тој обично седеше. Понизно, со страв, не смеејќи од величина — оти таков голем и страшен им изгледаше — ниту да го погледнат, ќе го поздравеа.

— Дојде ли, бате?

— Дојдов! — кусо со досада, ќе се чуеше како тој одговорува. А веќе кога некоја нарочно по име ќе ја викнеше горе кај него, таа премираше од страв. Се знаеше дека тој, некоја кога ја вика на име, не ја вика за арно, сигурно мажот и нешто скривил. Или парите што ги позајмил од него за дуќанот, не ги вратил; или не ги вложил во дуќанот, туку го излагал и за нешто ги изарчил. Но и покрај сета своја строгост, сепак и најсиромашните во роднините и најдалечните немаше да бидат заборавени, бидејќи на секоја од нив и донесуваше од патувањето по некој подарок и секоја со нешто ќе ја израдуваше.

ГЛАВА X

Овдека кај Софка, утредента, целиот ден беше така убаво. И Софка за тоа подоцна цел живот не можеше да си прости: како да не го осети тоа, она, Софка, која секогаш се знаеше, се претчувствуваше, а сега, баш сега, кога се однесуваше за нејзината глава, нејзиниот живот, тука да се излаже. Но од каде и можеше да знае. Знаеше само тоа дека куќата е продадена, дека сношниот гостин е купецот.

Татко и' откако се наспа, стана околу ручек. Добро се најде, пак преспа, а и во мракот вечерта, дури одозгора слезе доле, ваму кај нив в кујна. Ја прегледа бавчата, дворот. Слегуваше и во избата. По него одеше и мајка и да му се најде при рака, му даваше сведенија, кога нешто ќе затреба. По вечера, Софка легна ваму долу во големата стаја со Магда, бидејќи тогаш, за да не биде Софка сама, мораше и Магда да спие во таа стаја. После кој знае што стана. Таа не можеше да знае, не можеше да слуги, па да биде таа на штрек, да не спие длабоко. Беше веќе сосема помирена со продавањето на куќата, а и се израдува дека еднаш и вака се сврши, макар и без кука, макар таму во туѓина, во Турција, сепак да бидат заедно со него, та еднаш и тие да го имаат над себе него, за да можат слободно под негова власт и надзор да дишат, се движат и живеат. Беше скоро среќна са тоа, и веднаш слатко, тврдо заспа.

Длабоко во ноќта, може би околу полноќ, кога беше леко заспала, се секаваше подоцна, чу одозгора, през таваницата, како сигурно од татковата стаја, постојано доаѓа шум, дури и гласови и некакво долго одење. Тогаш како никога порано, мајчиниот доста јак глас, како некое опирање, карање,

плачење. Утредента наутро, се појави мајка и' на скалите со раката на чело, преку очите, а устата и целото лице и' беше обесформено, толку беше искривена од ужас. И штом дојде ваму, в кујна, кај Софка и Магда, само што беше во состојба да нареди:

— Магдо, одведи ја Софка кај тетка и'. Таа нека остане таму, а ти врати се.

Тоа беше долу в кујна, каде што беше мрак, влажна земја скоро почистена, горе од чадот црни греди, а наспроти тоа на полицата жолти тепсии. Софка, штом тоа го чу од мајка си, а добро знаеше што значи тоа, почнаа тепсиите како некои крвави очи да ја голтаат и сè околу неа како тркало да се вртат, бидејќи посрна, така што рацете и' го допреа душемето, брзо се исправи и почна уплашена, никако не верувајќи во сето тоа, како во треска, со очите да ја бара мајка си. Но таа беше веќе си отишла таму, во стајата, и опрена на прозорецот, тивко, тивко плачеше и липаше. Дали од јад, болка, или од среќа и радост, дека дочека ете, и својата Софка да ја омажи. Бидејќи тоа — слугинката да ја одведе и таму да ја остави — за онаа што е за мажење — се знае што е: свршена е, и за два-три дена се засолнува во комшиите, за да биде поштедена од навалицата на светот, распрашувања и честитење. Софка, чувствувајќи како од ужас палците на нозете и' се згрчуваат и грчот, болката и' ее качува низ колената, и' ја боде утробата, половината и' ја сече како со нож, и пријде на мајка си.

— Нано!

Но мајка и', божем бегалки, завртена сè повеќе, ја наведнуваше главата на прозорецот и сè повеќе плачеше. През плач почна да ја моли Софка, да не и' пријдува да ја праша, да не ја распрашува!

— Оди ми, чедо, оди ми! Оф! — Оф, зар не знаеш што е. Тоа е. Судбина зер. А знаев јас дека од него нешто друго, некое добро не може ни да има. Знаеш моето е и вака многу, оф

И пак се предаде, но' сеедно тивко, од страв оној горе да не чуе.

На Софка, макар сè да и' се вртеше: и стајата, таванот, а пред неа мајка и' со оној собен прозорец на кој се беше опрела; сепак од мајчиното плачење и' стана полесно, што барем по него виде дека мајка и' тоа не го одобрува. Но не можејќи во сето тоа да верува, не знаејќи што да прави, просто падна.

Па зошто, нано? Зошто? — почна, а веќе од лутина очите и' се наполнија со солзи.

— Не знам, чедо!... Не знам, не ме прашај. Само тоа: готово е. Ене тој таму горе, беснее. Пред очи не смеам да му излезам. Оф, кутрата јас! . . .

Софка стана. И секавајќи таква сила, таков бес, дури и омраза кон татка си, отиде кај него. Особено беснееше заради навредата: зошто, макар што тој сакаше да ја омажи, зошто тогаш со неа вака да постапува, зошто вака на брзина, веднаш, како да не може да ја гледа. Но дали што татко, и' одозгора виде дека кај него она се качува или што Магда, суредувајќи кај него во стајата, навистина, како што беше будалешка, со солзи и липајќи работеше, и тој ги виде тие нејзини солзи, туку Софка ја пресече неговиот страшен глас и скарување кон Магда.

— Ти немој тука да се лигавиш и мрсулавиш. Види ти, пезевенци и копеци ниједни! И што е најлошо Софка сети како тоа „пезевенци и копеци“ се однесуваше кон сите нив вamu долу, а особено за неа, Софка. А гласот му беше така суров, туѓ; во него ни топлина, ни треперење, така што Софка од половината басамци брзо се врати, уште понавредена.

После штом слезе Магда молком и не јавувајќи се никому отиде со неа кај тетка Ката. Просто се сопинаше вјасајќи што побргу да појде божем да побегне од сето тоа, а пак, пак никако не можејќи во сето тоа да верува. Знаеше дека тие, така со неа не можат да постапат. Не е таа како секоја, не е дете, лудинче, нито да не знае и не смее да знае, па така веднаш, како што тие сакаат, со неа да прават... Но покрај сето тоа, најлошо, најтешко и' беше: како таа да не го осети тоа: ако не во почетокот, барем сношти оги гостинот не е купец на куќата туку, туку....

И тогаш почна да се секава... Дури тогаш и' беше јасно неговото изненадување и зачудување кога ја виде, а после она не-симнување очи од неа: при тоа постојано мрдање со устата, и она, од време на време, кога ќе останеше на само со татка и', потврдување: „Јас што кажав, не откажав.“ Значи, тој уште невидена се согласи да ја земе; а сега кога ја виде, толку порадушно и посреќно.

Тетка и' кога ја виде, се изненади. Но Магда со мимика и со неколку турски зборови и' објасни сè. Тетка и' од радост и среќа не знаеше што да прави. Но по лицето на Софка, по треперењето, по тешкото одење и особено по горештината што ја осети, кога Софка и' целива рака, виде дека треба да ја остави сама. Затоа таа брзо влезе в стаја, и откога таму уште побргу размести и почисти: ја викна Софка како да ја утешува:

— Ела ми, ела Софкице? Седи, почини си. Ништо нема, и немој да ми се плашиш. И не можејќи да издржи, заедно со Магда отрча во Софкината кука.

Софка падна ничкум на кревет и покрај сето усети благодарност кон тетка си, дека кога отиде Софка чу како ја заклучи. Барем ја ослободи да не мора да се плаши и тресе од идењето на некој си.

Но требаше барем и портата да ја затвори па подоцна през неа да не го види она што најмногу ја потресе и заболело: да не ја гледа одовде, од стајата, од креветот през прозорецот и отворената порта спроти неа нивната порта и нивната кука и сè што таму се прави. Особено кога од нивната кука почна секој час да излегува Магда. А Софка знаеше дека таа трча по роднините и сите ги кани. Наскоро виде, како од роднините радосни, на гласот дека тој, ефенди Мита, дошол, а преплашени дека ги вика кај него — бидејќи немаше таков обичај — почнаа да идат сите, особено постарите, тетките, стриковци и вујковци. Секој час по некоја тетка, особено Ката, излегува отаде и пак се враќа. Куката почна така со отворена порта да се полни и преполнува. Но пак сè занеме, сè е со таинствен и скоро уплашен израз на лицето. Сигурно горе таткото, соопштувајќи им за Софкиното свршување во исто време им наредува никој за тоа да не каже ни збор, да не би некој од комшиите и од останатиот свет да узнае дури со стројот не биде сосема свршено. А сега кога им го соопшти тоа, можат да си одат дома, да се спремаат, да ги чистат своите празнични алишта, и друго, за да бидат готови кога ќе ги повика да дојдат на свеченост. И тоа Софка најмногу ја поразуваше и убиваше: оти со неа така да прават; и тоа со неа, со која доскоро се однесуваа со толку почитание и љубов. А сега: како да таа не е ништо и никога ништо не била. Туку како секогаш да била обична, како некој предмет. И тоа, за кого ја даваат? Кој е тој? Што е? Од каде е?

И тогаш болка, тага, плачење, јад сè поголем, почна да ја обзема и почна да секава како, лежејќи онака ничкум, просто паѓа во несвест...

По цел саат се губи, ништо не знае за себе си. А по тоа тешко, долго, одвај си дојдува на себе. Но колку денот растеше и минуваше, а таа ваму сеедно осамотена, со ужас почна да забележува како во тие нејзини занесувања, невестица сè повеќе чувствува — од тоа веднаш забите ќе и се затресеа, како сè појасно и' доаѓа тој, сношниот тобожен купец на куката, а сега стварно стројник, како да се осека во неговите прегратки, на себе неговата уста, која сношти така жедно трепереше, и неговите раце со нежните, куси, одозгора влакнести прсти. И поради тоа косата почна да и се крева и по челото да и се појавува студена пот. Обезумена од ужас поради тие слики, почна да станува и како да бега од стајата почна да офка: Боже, Боже! Но немајќи каде на друго место, пак ничкум паѓаше на кревет. И веќе кога сосема падна ноќ, таа најпосле узна сè. Тетка и' се врати отаде, а Софка знаеше дека сега, како што е ред и обичај, од неа ќе узнае. И тоа нема баш од нејзината уста да чуе, туку она ќе дојде уште со некоја жена, тетка, или

стрина и тие, не влегувајќи ваму кај Софка, туку в кујна, приготвувајќи вечера малку поубава (дека тие имаат гостинка, Софка) гласно ќе се разговараат за да може Софка сè да чуе од нивниот разговор: и' кој е свршеникот, откаде е, што е, и сè друго што треба. А така навистина и стана. Откога ја отклучија кујната, запалија огин во кујната, спремајќи вечера, почнаа да раскажуваат: — Отсекогаш е тоа така: Ете таа и таа зела уште полош. Ни во сонот не го сонувала, камо ли да го види. Главно куќата да е арна. Сега, ете, стројникот на Софка, тој Марко, толку е богат, та скоро не се знае што има. Вистина, скоро се доселил од Турција, но уште таму во Турција држи анови и продава стока на турската војска. Овдека во градот е од скоро со куќата во долна маала.

Но Софка се изненади кога чу уште, како, извинувајќи се, почнаа да раскажуваат дека, макар што младоженецот е уште мал, тукушто има дванаесет години, сепак, секоја би се сметала за среќна што влегува во таква богата куќа. Значи, ни тој не ја зема за себе си, не е вдовец, уште помалку, без деца, туку, ете, за синот кој е тукуречи уште дете.

Софка почна да чувствува како ќе ја исфрли през грлото сета крв и утроба, дека така почна да дише и од болка, неизмерен јад, да стенка. Но бргу се тргна. Излезе в кујна. Кога ја видоа на светлоста од огинот и свеќата, тетка и' само промрмори:

— Каде Софкице?

— Дај ми го шалот! Ќе одам до дома нешто сум забораила. Одвај можеше тоа да го изговори, па дури и не го дочека шалот што тетката зачудена и' го подаде, сосема не се наметна, завитка, туку само го нафрли, завивајќи ја повеќе главата, за да не ја види некој, излезе. Ниту темнината, ниту пустотијата, ниту мртвото паѓање на водата од чешмата не ја обеспокои,

Таа е сега веќе своја, не е Софка, девојка Софкица на ефенди Мита, туку вистинска жена, своја, на никого повеќе. Од лутина стискајќи ги градите така што од болка би заплакала и дигајќи ги шалварите што побргу и посигурно за да чекори, брзо го мина сокакот, чешмата, и влезе во куќата.

И горе, и долу, секаде гореа свеки. Како никогаш да ја немало, како да умрела, одамна ја закопале и веќе забораиле, така дома сега беше мирно и осветлено.

Магда истрча од кујната и просто се стаписа пред Софка. Но Софка, покажувајќи горе на татковата стаја, само запраша:

— Има ли некој?

— Сам е.

Софка се качи. Пред вратата ги виде само неговите наредени чевли и веќе почна да се тресе. Но силно ја отвори вратата и влезе. Светлоста од свеќата се заниша и скоро со својот пламен не ја запали косата на татко и'. Кога ја погледа тој, како некој туѓ да дојде, а не таа, неговата Софка, стана и само рече:

— Ефенд'м.

Но по нејзината разволнуваност и сила од очите, тој позна и се досети зашто иде, се смурти, потемне, а устата веќе почна да му игра.

— Тате, а тоа „тате“ одвај го изговоруваше од толку горчливост и навреденост, оти тој со неа така постапува.

— Јас не можам ине сакам.... И чувствувајќи дека ќе ја изгуби сета кураж и ќе заплаче на глас, заврши брзо:

— Јас не можам и не сакам за таков да се мажам!

Виде само како тој стана со некаков сув потсмев, така по чорапи, и' се приближи и почна свечено:

— Софке, синко! Убавина и младост се кратковремени.

Она што Софка особено ја пресече тоа е, што во неговиот глас тоа зазвучи како негов сопствен опит, јад, горчина. Тој сам така некогаш мислеше, дека убавината и младоста е најголемо нешто, поради тоа дојде дотука, до сиромаштија, така да не мислеше, немаше да ја земе мајка и', немаше поради тоа толку да претрпи, толку да се измачи, да скита по светот и уште сега, кога се смили и реши повторно дома, кај нив да се врати, и тоа место благодарност — ете ти сега!

Софка сепак протепка:

— Јас не можам!

— Ниту јас можам!

И се поистави од Софка, се исправи а Софка виде како прстите од нозете во чарапите му се грчат, му треперат по килимот.

За да го омилистави, Софка продолжи.

— Срамота! Од другарките и светот ми е срам, тате!

— И мене ми е срам!

Исправувајќи се и веќе од бес нишајќи се и тоа не како пред Софка, туку пред самиот себе, почна да го излива сиот јад.

Зер мене не ми е срам? Зер јас тоа го сакам, драго ми е. Зер јас не знам што значи колку е тоа што сум принуден? И тоа јас, јас! Оф! И се разлуту на неблагодарноста Софкина, дека тој само за нејзина љубов се врати да ја угоди. А што ја дава за зет кој е уште дете, тоа не е баш толку страшно, колку е страшно ова неговото: дека е тој, ете принуден, со Марко селанец, да се спријателува, да се бацува, со него да живее. И покрај сето тоа, ете уште и таа „не сака“, „не

може“. А тој може! Тој може сето тоа, а таа не може. — И треперејќи од лутина, чувствувајќи како нозете во чорапите му пропаѓаат во килимот, така што под него ја осекава тврдо-ста на штицата, со рацете зацепчени одзад, со разголен врат, по кој што вистина сега избричен ама веќе збрчкан, јабол-кото беше се испречило и скоро го задушуваше, не гледајќи никако во Софка, продолжи сам себе си да зборува:

Јас можам — а сите други не можат. Јас сето тоа можам, јас сè морам. Јас? Ефенди — Мита! Нејќеш да се срамиш, се срамите вие, а тоа „вие“ се однесуваше на нив сите, на неа, мајка и', целиот свет (А нема да ви е срам да одам, пред црква, амалин во Шарениот ан, таму да ги пречекувам турските трговци, моите познаници, пријатели, кои што некогаш се чувствуваа среќни кога ќе им го примев поздравот, кога ќе се ракував, а сега: да ги водам низ чар-шија, низ пазар, да толмачам и сеиз да им бидам, за да им го платат ручекот во анот и при тргнувањето да ми пуштат некој грош в рака за да купам со тоа брашно и вам да ви го донесам за да имате што да јадете. Тоа ли вие сакате од мене?

Никогаш Софка не го видела таков. И што беше нај-страшно, тоа е што сега нејзината свршувачка, нејзината болка, јад, сè, сè отиде, а пак тој е сега тука, нејзина не-среќа и црна судбина.

Одеше горе-долу. — Не можеше да се надише. Прстите му пукаа; неговата глава веќе тесна, стара, спарушена, избричена, сета се тресеше. Запален, не можеше да се смири. И Софка осети дека ова што го рече и што се случи меѓу неа и него, не е свршено, не е најлошото дека по ова што не може никако да се смири, има да дојде нешто уште полошо, бидејќи осветлен од свеќите што веќе накривени гореа, се гледаше како појасот и целата половина му се тресат, му се тресат колената, бутните коски, го изневеруваат, се нишаат.

И како и тој сам, чувствувајќи дека мора меѓу неа и него да дојде и до тоа, постојано ја стегла главата со рацете и јачи:

— Оф, оф!—

И како да сака да се смири, да се запре, да го избегне и го спречи тоа. Но се случи и тоа.

Брзо се сврти кон неа, се приближи, со прстите ја фати за глава, околу увото и косата, и сиот треперејќи и пот-кревајќи се на прсти, и пулејќи се околу себе, та ова што ќе биде сега и самата ној да не го чуе, тивко, гробно почна:

Или, зер, синко, чедо, Софке, Софкице моја, не му веруваш на татка си? Мислиш татко ти лаже, има пари, туку така сака, му е кеџ да те омажи. И ако така мислиш, тогаш — погледај го татка ти?... И ги откри пред неа минтаните и горните кратки алишта....

Софка зачудена виде како само краиштата од горните куси алишта и од минтанот негов и тоа оние тесните пораби, што при одењето се веаг и гледаат, како само тие беа опшиени со нова, скапоцена постава, додека останатите плеќи одвнатре, целата постава, сета беше стара, маска, па дури и негде без постава со испопаѓан памук. А самиот тој, неговата снага, градите, кои сега му беа уште откриени, смрдеа на пот, анови, непреслечување, неизмивање, мрснотија

Софка само се наведна и скоро падна до неговите нозе.

Оф, тате, тате!....

Бргу не знаеше каков го остави, дали онака отспреди раскопчан и масен, или паднат на душмето. Бегајќи забележи како мајка и' мина покрај неа и отиде кај него. По тоа виде дека таа се прислушувала, и сега, плашејќи се да не станало нешто со него, брзо се стрча кај него. И навистина, туку што Софка слезе низ скалите и се упати кон портата, го слушна одозгора исплашениот мајчин глас:

Вода, Магдо! Бргу вода! .

Софка излезе на отворената порта и се упати кон тетка и'. Не беше ни врела, ниту чувствувахе јад, болка, туку беше како столчена и просто скаменета.

Брзо ја мина чешмата и фенерот што матно осветлуваше околу себе. Водата од чешмата некако тешко паѓаше. Насекаде беше мирно и со мрак притиснато, никаде не се слушаше ни лаење на кучиња ниту тропот на чекори од некого. Само горе, од нивната кука и од неговата, татковата одаја, постојано се менуваше светлоста. Тука темнееше, тука светеше, сигурно од сенката мајчина, која одеше по одајата, може би го наместуваше татко и' во постелата, го прскаше со вода, го осветлуваше.

Бранислав Нушиќ

ПОКОЈНИК

Чин втори

Софија: *(Иде однадвор)* Еден господин.

Спасоје: Не ти рече ли кој е?

Софија: Јас мислам, тој е господинот што го чекате,

Спасоје: Ах, па да! Пушти го веднаш!

Софија: *(Излегува)*.

Спасоје: *(Кога го забележува Мариќа на врати, непријатно се изненадува)*. Ах, вие? Од каде вие?

Павле: Зар мојата појава сè уште толку изненадува?

Спасоје: *(Малку збунето)* Не чекав...

Павле: Сетив потреба да прозборувам со вас уште еднаш и тоа во четири очи, пред да пристапам кон извесни мерки.

Спасоје: Не гледам зошто би имале да разговараме?

Павле: Ако вие најдете дека нема зошто да разговараме, јас уште помалку имам потреба за тој разговор. Јас само сакав да го јавниот скандал...

Спасоје: Па кога сте сакале да го избегнете јавниот скандал, зошто тогаш воопшто дојдовте: што не останавте таму кај што бевте?

Павле: Тоа и сметав. Мислев да ја наредам работата со раководењето на мојот имот, да уредам уште некои односи и да се вратам.

Спасоје: Што има да ја наредувате работата со раководењето на вашиот имот, таа работа е наредена.

Павле: Да, вие ја наредивте работата, тоа ви признавам, — ама потребно е и јас од своја страна да ја наредам.

Спасоје: Кажете ми вие мене, кога сме вака веќе насамо, би се согласиле ли вие да поразговараме искрено и пријателски: онака отворено, лице в лице?

Павле: Зошто не.

Спасоје: Тогаш повелете, седнете! *(Му предлага цигари.)*

Павле: *(Седнува во фојтеља и ја загледува)* Ова е фо-
теља од мојот работен кабинет.

Спасоје: Не ќе кажете, белки, дека и цигарите се ваши?
(Ошкога запали и самиот седна) Сакате ли вие да ми ги
откриете своите намери? Мислам ќе ми кажете ли: што ми-
слите да претприемете и да сторите сега?

Павле: Ќе ви кажам, што не. Нема во моите намери ништо
што би морало да се прикрива. Така, на пример, колку за
господин Милана Новаковиќ што ми ја презеде жената и
колку за жена ми, што длабоко ме навреди...

Спасоје: Ќе барате развод на бракот: ќе го оставам
тоа прашање везден отворено: ќе ги оставам да живеат во
брак кој што нема законска основа.

Спасоје: Ќе ги оставите вечно да треперат за својот
среќен брак?

Павле: А навистина ли се среќни?

Спасоје: Така тие велат.

Павле: Е, па зошто тогај јас го расипувам тоа?

Спасоје: А колку се односи до она со десетте ил-
јати динари?

Павле: Тоа е уште најмалото, за тоа ќе мислам сосем
најодзади.

Спасоје: Па да, право викате, оти тој в дејствителност
не ве оштети вас, туку мене.

Павле: Како вас?

Спасоје: Па кога се образува масата кај судот по
вашата смрт, ги викнаа сите должници да ги депонираат на
масата своите давања. Да го депонираше тој тогаш долгот,
сумата би ми паднала мене како на наследник на масата.

Павле: Ќе ви го оставам, значи, вам, та гонете го вие.
Не е право толку да ве оштети.

Спасоје: Добро, а... *(Не умее да најде згодна форма
за прашањето)*... ами... што сакав да кажам? А, како ми-
слите да се однесувате спрема мене?

Павле: Таа работа е најчиста и најјасна. Ме наследивте
оти судот беше во заблуда, дека сум мртов, а бидејќи сум јас
жив, паѓа само од себе тоа наследство и вие ќе се иселите
од кукава и ќе ми ја предадете како и сиот друг имот.

Спасоје: Види те молам!

Павле: Така ќе биде, се разбира, ако кај вас го најдам
нужното разбирање, ако ли пак не, ќе тргнам по друг пат.
Ќе ве тужам дека сте лажен наследник; мојот адвокат веќе
прибира сведенија за лажните уверенија, за лажните свидетели
што сте ги привеле пред суд, докажувајќи дека сте ми близок
роднина, макар што сме ние, тоа вие најарно го знаете, роднини
само по тоа, што мајка ви била жена на некаков роднина од
мајка ми. И тогаш, се разбира, делото ќе добие сосем друг
облик.

Спасоје: (*загриженво размислува*) Хм! Хм! Хм! Значи, тоа мислите?

Павле: Да, тоа!

Спасоје: Ама тоа би било, господине, најмалку злочин, тоа што мислите вие да правите. Знаете ли вие, дека јас сум виден и уважен член на друштвото, дека сум...

Павле: (*го прекинува*) Пардон, јас не мислам да ви го земам уважението, туку само имотот; уважението ви го оставам.

Спасоје: Ајде, живи бога, сите ли покојници се така наивни како вас, или сте вие такви по исклучение? Ама што е уважението, ако не е имотот; ако ми го земете имотот, со тоа сте ми го зеле и уважението.

Павле: Да, си спомнувам оти, пред да го присвоите имото, бевте ништо и никој.

Спасоје: Се разбира, дека бев ништо и никој.

Павле: Да, да, си спомнувам.

Спасоје: И сега разбирате, болки, зошто се бунам јас против вашето јавување и зошто не можам да признаам дека сте живи.

Павле: Разбирам, да. разбирам. Ама што да се прави, тешко е да се најде макар каков излез, што би бил за вас удобен.

Спасоје: Има таков, и вие да бевте дошле, по некој срекен случај право кај мене, работата би била веднаш, уште првиот момент разрешена.

Павле: Љубопитен сум да чујам, како?

Спасоје: Рековме, ќе разговараме искрено. Ќе ви кажам, значи. Јас имам еден многу добар план според кои, ни јас, ни вие, не би биле оштетени.

Павле: Да го чујам!

Спасоје: Пред сè друго: вие ќе пристапите кон развод на бракот со вашата бивша жена. Ќе ви помогнеме сите, јас ќе ви дадам материјал, што стига за три бракоразводни дела.

Павле: Па после?

Спасоје: После, кога се ослободите од својот прв брак ќе ја посакате ќерка ми и јас ќе ви ја дадам. Што ме гледате така чудно? Ќе ја посакате ќерка ми и јас ќе ви ја дадам, а како мираз ќе ви го дадам целокупниот имот, што некогаш бил ваш.

Павле: Интересен предлог; по таков начин јас би станал сам на себе си зет.

Спасоје: По таков начин би биле запазени имотот и уважението, и моето и вашето.

Павле: И во таков случај вие би признале, дека сум жив?

Спасоје: Во ваков исклучителен случај.

Павле: Не разбирам само нешто: вие ми ја предлагате ќерка си која е свршена?

Спасоје: По тоа баш можете и да видите, колкава е жртвата што ја правам. Претставете си: да имаш зет еден универзитетски професор, прочуен научник, голем научен писател и сето тоа да го жртвуваш ќе ми позволите дека не е мала работа.

Павле: Јас мислам, дека жртвата е и поголема, оти тие двајца млади секако ги врзува љубов, а вие и тоа би го разурнале.

Спасоје: Па да, и тоа!

Павле: Оти, и ако би го загубиле имотот, што сте му го ветице на зета си како мираз, тој секако би останал верен на свршувачката со ќерка ви?

Спасоје: (Малку збунето) Па да... секако, оти тој е еден многу чесен човек, верувајте, тој е еден редок карактер...

Павле: Ви верувам! А ако тој „редок карактер“ ја изгуби катедрата на универзитетски професор и ако го изгуби името на научник, ќерка ви секако би останала верна на својата свршувачка?

Спасоје: Е, тоа е веќе несигурно.

Павле: Тогаш сте вие навистина, во тешка положба, оти тоа може да ви се случи.

Павле: По тоа, да го изгубите зета си, не затоа што би ве напуштил тој, туку затоа што вашата госпоѓица ќерка би го напуштила него.

Спасоје: Јас не ве разбираам.

Павле: Зар зет ви никогаш ништо не ви говорел за злочинот што го стори спрема мене?

Спасоје: Никогаш ни збор! А какъв злочин, за каков злочин зборувате?

Павле: Јас за неговата постапка не умеам друго име да избирам.

Спасоје: Голема ли е сумата што ви должи?

Павле: Поголема отколку што би можеле да си претставите.

Спасоје: Боже господи, што стори тој човек со толку пари?

Павле: Не е збор за пари; зборот е за творба што не може со пари да се одмери,

Спасоје: Не разбираам:

Павле: Зет ви требало да ве запознае со тоа, оти вие во моментот треба да ја знаете целата тежина на вашето положение.

Спасоје: На моето положение? Зошто на моето?

Павле: Ќе видите зошто. Вашиот зет беше некогаш мој млад пријател; и јас го воведов од училишната клупа в живот; умееше да ја придобие и мојата склоност и моето доверие. Кога тргнав на пат, јас му го доверив на тој

млад господин на пазење големиот ракопис на мојата научна работа на која што капев цели седум години. Тој пак, што се увери дека сум умрен, и откога евентуално ме испрати до гроб, се вратил задоволен од закоп и го напечатил делото под свое име

Спасоје: (Се занишува од изненада) Што... зар она дело???

Павле: Да, она дело врз основа на кое тој доби катедра на универзитетот, врз основа на кое е прогласен за научник; врз основа на кое станал директор на таа ваша „Илирија“; врз основа на кое станал ваш зет и врз основа на кое сте му дале толкав мираз.

Спасоје: (Ошчаено офнува и се ошпиушта во фошела премален забивајќи ја главата в раце. После извесна пауза тој ја дига главата и праща шивко и несигурно). Можете ли вие тоа да го докажете, дека е така?

Павле: Се разбира!

Спасоје: (Се прибира и ситанува) Тоа значи, вие сте решени?

Павле: Решен сум да одам по правиот пат.

Спасоје: (Се размислува малку, после се охрабрува и ситанува). Знаете ли дека и на прав пат може да се попадне на пречки?

Павле: На суд и тие пречки ќе се надделеат.

Спасоје: Мислите? (Шета возбудено како да би сакал нешто да каже, а не знае што). Јас, по право, не знам што да ви кажам.

Павле: Јас мислам, ништо повеќе; запознати сме со работата достатчно и јас и вие!

Спасоје: Запознат сум, не можам да кажам дека не сум запознат...

Павле: Е, тогаш престанува нуждата за секаков понатамошен разговор. И без тоа премногу ве задржав, збогум, господине роднино!

Спасоје: (Одвај чујно) Збогум!

Павле: (Си оди)

Павле: (Гледа по него како човек кој не знае и ошкај да почне: најсешне пријдува кон вратата од собата на Вукица и викнува) Љубомире, Љубомире!

Љубомир: (Доваѓа).

Спасоје: Беше овдека Мариќ, сега излезе.

Љубомир: Што сака?

Спасоје: Чудни работи ми изнакажа, многу чудни работи.

Љубомир: Сигурно нешто интересно од оној свет?

Спасоје: Не, ами од овој свет. Тој тврди дека ти си го украде својот научнички глас и уважение.

Љубомир: Не разбирам, како можат да се украдат глас и уважение; не се тоа кутии за цигари или чадори.

Спасоје: Не се, ама тој тврди и вели, оти имал за тоа докази, дека ти го дал на пазење својот ракопис, а ти, откога си го испратил до гроб, си се вратил и си го напечатил делото под свое име.

Љубомир: *(Цинично)* А што требало да сторам, да го пикнам и ракописот ли в гробница и да го закопам заедно со него?

Спасоје: Така, значи, не оспоруваш, ти в дејствителност признаваш....

Љубомир: А вие, може би, најдувате, дека тоа е злочин? Верувајте дека не е, туку така станува тоа во животот: од мртвиот се граба она што се може. Некој му ја грабна жената, некој делото, а некој куќата и целиот имот. Како кој ќе стигне!

Спасоје: *(Си ја подгризува рилката)* Ма... сепак има некаква разлика. Врз основа на таков грабеж ти стана универзитетски професор, јас ти ја дадов ќерка си и грамаден мираз....

Љубомир: Сето тоа е едно исто, нема никаква разлика. Врз основа на тоа што го грабнавте имотот вие станавте богат човек; врз основа на тоа што сте богат човек баравте и најдовте зет универзитетски професор. Верувајте ми, сето тоа е едно исто.

Спасоје: Ти говориш така безобразно, заборавајќи сосем на почитта што ја должиш кон таткото на свршеницата си.

Љубомир: А не, татко, никогаш јас не ја заборавам таа почит: ама мислам, ова си е чисто делов разговор.

Спасоје: Па делов, и е делов... *(Се сеќава)* а „Илирија“?

Љубомир: Што „Илирија“?

Спасоје: Па ти си директор... Тоа претпријатие е од светско значение... Ако ти ја одземат катедрата, ако го загубиш гласот на научник...?

Љубомир: Тоа ќе биде помала штета за претпријатието, отколку ако го загубите вие имотот, што важи како кауција кај државата.

Спасоје: *(Омаломоштен)* Верно е. Така е! *(Воздишува)* Така е! *(Замолчува со наведена глава).*

Љубомир: *(После извесна пауза)* Имате ли уште нешто да разговарате со мене.

Спасоје: Ништо повеќе!

Љубомир: Ако, сепак, ви потребам, ќе бидам при свршеницата ми.

Спасоје: *(Седнал како смачкан во фошела, длабоко се замислува)*

Софија: *(Влегува)* Еден господин.

Спасоје: *(Се шргнува и лицето му се осветлува со надеж)* Ах, тој е! *(Забрзан)* Нека влезе, воведи го веднаш, нека влезе!

Софија: *(Избегува и го проишита господин Г'урика)*
Г'урик: Дobar ден!

Спасоје: *(Сиот блажен)* Дobar ден, господин Г'урик, токму на време дојдовте, токму на време! Повелете, ви се молам; седнете!

Г'урик: *(Седнувајќи)* Е па, љубопитен сум, постигнавте ли нешто?

Спасоје: Ништо. Со тој човек не може со убаво ништо да се постигне.

Г'урик: Разговаравте, не ли?

Спасоје: Да, беше овдека, дојде како нарачан; разговаравме многу опширно и сосем отоворено.

Г'урик: Што вели?

Спасоје: Тој не само што не се согласува на никакво разбирање, ами уште ги раширува своите нападачки намери.

Г'урик: Заплашува?

Спасоје: Тоа веќе што мене ме заплашува дека ќе ми го земе имотот, тоа е веќе познато, ама сега му се заканува и на зета ми.

Г'урик: А нему зошто?

Спасоје: Просто не ќе верувате, вели: ќе го урне, ќе му ја одземел катедрата на универзитетот. Ќе го претставел како лажен научник. Тој човек тврди, ви се молам, дека тој го напишал она научно дело, а зет ми го напечатил под свое име.

Г'урик: Ох, тоа е тешко обвинение и баш во најлошиот момент. Работата на „Илирија“ овој час се најдува пред заседанието на Министерскиот совет; секој момент може да ни ја донесе концесијата, а концесијата претставува милиони... милиони!..

Спасоје: *(Со занес)* Милиони!

Г'урик: И во таков еден час кога веќе ги надзираме милионите...

Спасоје: *(Продолжува)* Да дојде еден наследник, да го грабне мојот имот што служи како кауција, да урне еден зет, поправо, не зет туку еден директор на претпријатие.

Г'урик: За таа работа треба сериозно да се размисли.

Спасоје: Јас ве молам, размислете и за мене; верувајте, јас сум веќе неспособен да размислувам. *(Седнува)*

Г'урик: Целата работа, видите, не треба да се гледа од едно тесно лично гледиште, како што правите вие. Работата бара да се разгледува од едно пошироко, така да се каже, државотворно гледиште. Зар вие не гледате во сета оваа појава извесен систем, систем со разурнувачки тенденции? Тој човек се завлекол таму некаде, во некој таинствен кат на

Европа, во некоја фабрика, вели, а јас би рекол во некоја интернационална урнувачка ќелија. Кој знае на што се научил тој таму; кој знае, какви ли сè идеи не му го замаглиле здравиот разум? Зар не гледате на што удира тој? На сè она што е светиња. Зар не гледате дека тој заплашува, оти ќе го разурнал токму ова на што се крепи друштвото? Тргнете, ви се молам, со ред па гледајте на што удира тој? Сака на човеков да му го разурне бракот...

Спасоје: И тоа еден срекен брак!

Г'урик': А бракот е, господине, еден од првите темели на друштвото. А што сака понатаму: сака да одземе сопственост, приватна сопственост.

Спасоје: И тоа моја сопственост.

Г'урик': И најсетне денеска да го понизи, да го кутне, да го згази авторитетот. Во својот разурнувачки бес тој сака да го свлече од височината еден научник.

Спасоје: Боже господи, мене дури сега ми светна пред очи: сега дури јасно ги догледувам вистинските намери на тој човек!

Г'урик': Да, да, господине, така треба да се гледа на оваа работа. А кога ќе се гледа така, тогаш може јасно да се види дека оваа појава содржи во себе си една опасност од поширок обем.

Спасоје: Опасност, се ризбира, дека е опасност!

Г'урик': И грижата што во часот ве гнети вас, не може и не смее да остане само ваша грижа; тоа е грижа на целото друштво, тоа е грижа и на самата држава, ако сакате.

Спасоје: Па сакам, се разбира! Нека ја прими државата таа грижа на себе си.

Г'урик': *(Пауза. Размислува)*. А сега, кажете ми вие мене, треба ли во такви случаи да се даде збор на законот? Дали е законот во состојание да ја назре оваа поширока опасност, што се крие зад урнувачките намери, облечени во законска форма?

Спасоје: Не.

Г'урик': Оти што ќе стори законот? Еве што: ова е моја греда и јас го молам законот да ми се врати. Законот како закон, нема каде, па вели: твоја е гредата, земи си ја! Ама што ќе биде ако на гредата е сосидана кука; зар за тоа за да добиеш ти една греда, треба да се урне целата кука. Што е поголемо, што е поважно, ве прашам јас вас: кука или гредата?

Спасоје: Куката.

Г'урик': Така е! И сега претставете си ја „Илирија“ како кука, оти тоа е една организација, заснована на широки основи, и сега иде некој и вика: дајте ми ја мојата греда. Да, гредата, ама ако ние ја извлечиме гредата, ќе ни се урне сета „Илирија“ на глава.

Спасоје: Ужасно!

Гурик': Пак уште ако е... Имате ли вие случајно телефон?

Спасоје: Ете ви го при рака.

Гурик': *(Пријдува кон телефонот и врти брзо)* Ало. ало... Господин шефот на кабинетот ли е? Вие ли сте господин Марковиќ? Тука е Гурик. Значи? *(После соопштувањето што го чу лицето му светнува од радост)* Благодарам! Многу ви благодарам! *(Ја остава слушалката и оди кон Спасоја со раширени раце викајќи)* „Илирија“! „Илирија“! *(Го прегрнува цврсто).*

Спасоје: „Илирија“?

Гурик': Да!

Спасоје: Свршено?

Гурик': Да!

Спасоје: *(Му лешнува в преграјка)* „Илирија“! Милиони! *(Одеднаш се штргнува)* Ами гредата!

Гурик': Каква греда?

Спасоје: Онаа што може да се извлече, па да падне куќата?

Гурик': Не берете грижа; сега сме на коњ. И тоа ќе го свршиме; елате уште денеска кај мене. Јас морам само да појдам до министерството; сакам со своите очи да ги видам министерските потписи. Елате уште денеска, ќе смислам јас веќе дотогаш или поарно да се каже, јас веќе имам извесен план; не берете грижа? Збогум! *(Си оди)*

Спасоје: Збогум! *(Го испраќа до вратта. Викајќи се, од вратта ги трпе задоволно рацете шејотјејќи)* „Илирија“! „Илирија“! *(Оди кон вратта од Вукица)* Деца, господа, ваму!

Сите: *(Идајт)* Што има?

Спасоје: *(Развеселено до бесознание)* „Илирија“! Викајте „Илирија“!

Анта: *(Упаднува задишен)* Д обар ден! Госпоѓи, господа, важно соопштение. Страда ли некој од вас од срце? *(Поштрува кон задната вратта на Софија)* Пет чаши вода! Работата е, господа, пријатна, ама морам да почнам со претпазливост од-далеку...

Спасоје: Сакате сигурно да ни соопштите дека концесијата за „Илирија“ е добиена.

Анта: *(Разочаран)* Значи, знаете? *(Оди кон задната вратта)* Софија, водата не е потребна!

Спасоје: Да, госпоѓи и господа, милионите се добиени, то ест, концесијата е добиена. Елате, елате ми сите на гради.

Анта: *(Му поштрува во преграјка)*

Спасоје: *(Го штрнува Антона)* Ама не вие. Акционерите, ваму на моите гради, браќа и сестри акционери. *(Ги прегрнува сите доколку може и вика)* „Илирија“! „Илирија“

ЧИН ТРЕТИ

.....
Спасоје: Не мислам, туку знам. Бидејќи и без тоа немаме достатчно време за разговор, ќе преминеме веднаш на самата работа.

Павле: А ќе разговараме вака, јавно?

Спасоје: Да, пред сите присатни. Јас нарочно ги викнав заради тоа, оти она што ќе ви говорам, ќе биде и во мое и во нивно име.

Павле: Молам!

Спасоје: Вие знаете, дека вас на секој чекор ве следи полиција?

Павле: (Изненаден) Полиција?

Спасоје: Да, и јас не би се изненадил ако нејзините агенти се навоѓаат во моментот веќе во мојава кука или може во дворот или може дури и тука пред врата.

Павле: Зар толку сум опасен?

Спасоје: Поопасен отколку што мислите вие, оти сите ваши дејствија, сите ваши движенија, сите махинации ваши се откриени.

Павле: Тоа е многу интересно.

Спасоје: И за полицијата е многу интересно.

Павле: Мислите ли да ми кажете за тие мои дејствија и махинации.

Спасоје: Ќе ве запознаам со целиот материјал, што е прибран против вас за да би можеле самите да си ја процените опасноста во која што се навоѓате.

Павле: Ќе ви бидам благодарен.

Спасоје: Вие сте, господине, агент и експонент од една анархистичка организација на која и' и целта: урнување на државата, урнување на друштвото и на друштвениот строј.

Павле: (Се смее) И тоа е сè?

Спасоје: Тоа не е сè, ќе се уверите дека не е сè, кога ќе ви го изнесам материјалот. (Пауза) Почетокот на истрагата има корен од некаква кражба на писма во нашиот дом...

Павле: На љубовни писма?

Спасоје: Така вие велите, ама истрагата кажува инаку... Тоа била кражба на писма што тешко ве компромитираат и ја откриваат сета ваша разурнувачка акција. Штом писмата се фатени, вашиот интимен соработник во таа акција, некаков руски емигрант Аљоша извршил самоубиство, а вие сте пребегнале преку граница и три години сте живееле кришум во емиграција.

Павле: Тоа го слушам сега првпат. Тие писма значи биле политички?

Спасоје: Не политички, туку револуционерни, анархистички.

Павле: Би можело и така да се каже; ако изневерата на жената се разбере како анархија во бракот.

Спасоје: На полицијата и' е познато содржанието на тие писма.

Павле: А така, полицијата ги читала?

Спасоје: Не ги прочитала, оти госпоѓата ги уништила сите сакајќи да ве спаси.

Павле: Многу сум благодарен! Ама откаде тогаш полицијата знае дека писмата биле револуционерни, освен ако тоа госпоѓата не го тврди?

Спасоје: Се разбира дека го тврди.

Павле: Така? Тоа значи дека госпоѓата и ќе го посведочи, ако потреба.

Спасоје: Се разбира дека ќе го посведочи.

Павле: *(Обрнувајќи се кон Рина)* Би сакал и самата госпоѓа да ми го каже тоа.

Рина: *(Збунета, возбудена, одвај зборува)* Јас... јас...

Павле: Да, да, да, госпоѓата ќе посведочи, оти тоа одговара наполно на нејзините разбирања за моралот.

Новаковик': Господине, јас не ви позволявам да ја навредувате жена ми.

Павле: Јас ја навредувам својата жена; госпоѓата е ваша држанка.

Новаковик': Дури го носи моето име...

Павле: Името? Не знам дали тоа за вас значи нешто, ама за госпоѓата не! Го носеше таа и моето име, и сепак имаше свои особени разбирања за моралот; го носи сега вашето име имајќи ги сè уште своите особени разбирања за моралот.

Рина: *(Душејќи се од возбуденост и омраза, што во моментот и' гори од очите, пламнува одеднаш и вриснува)* Доста! *(Пркосно)* Ќе сведочам, ќе сведочам! *(Од возбуденост се омаломоштува во фотелјата).*

Павле: *(Мирно и равнодушно)* Ви верувам! *(На Новаковика)* Па сигурно и вие ќе го потврдите своето свидетелство, и вам ви е познато содржанието на писмата.

Спасоје: Да, и господинот ќе го потврди тоа. И не само тоа, туку господинот ќе сведочи и за анархистичката пропаганда, што сте ја вршеле меѓу работниците на градежната постројка, за сомнителните типови, агенти на разни интернационални организации, што сте ги воделе од туѓина и сте им давале работа на постројката за да им ја скриете трагата.

Павле: Господинот ќе го посведочи тоа?

Спасоје: И уште многу нешто повеќе.

Павле: (Го погледнува Новаковиќа право в очи и кога овој го наведува погледот, кој со длабоко презрение му го свртува грбот обрнувајќи се кон Спасоја). Се разбира, од редот на овие безукорни сведетели не ќе изостане ни вашиот почитан господин зет?

Спасоје: Ни тој, господине! И неговото свидетелство ќе биде едно од најтешките против вас.

Павле: Така?

Спасоје: Тргувајќи во емиграција и за да ги отстраните трагите што говорат против вас, вие сте му довериле на овој млад човек некои ваши ракописи, за вас скапоцени како што рековте.

Павле: Така е!

Спасоје: Ете гледате, вие не го одрекувате основниот факт, па вистината не може да се одрекне. След закопот ви, зет ми не знаејќи што да прави со оставените ракописи, зет да ги разгледува и на своја голема изненада, нашол во нив најдоверлива револуционерна преписка со разни организации во туѓина, преписка која што не води в затвор, туку право на бесилка. Младиот човек се нашол во чудо; не сакал секако да задржи такви списи кај себе, а пак да ги предаде на полиција зошто? Зошто да ве обвинува вас, кога бевте веќе мртви. Зет ми се посветувал со господин Анта, како со човек од опит и тие заедно донеле заклучок да ја изгорат сета таа коренспонденција во интерес на вашиот мир и покој на оној свет,

Павле: (Со ужасна одвраќаност) Вашиот зет тоа ќе го посведочи?

Спасоје: Да.

Павле: А тоа ќе го потврди и господин Анта?

Спасоје: Господин Анта? Тој и ќе се заколне пред судот, ако треба.

Павле: Бедник!

Анта: (На Новаковиќа постојано постојано). Ете ти сега, по што сум јас бедник?

Павле: Господине Протик, јас би сакал од вас да чујам. ... ќе посмеете ли вие навистина, такво нешто да твр дите.

Протик: (Молчи).

Спасоје: Кажи му, кажи му слободно?

Протик: (Мачен од совеста двај шејоти) Да... ќе сведокам така!

Марик: (Пламнува) Никаквец! (Оштито раздвижување) Јас мислев дека сте обичен крадец, а Вие сте повеќе од тоа, Вие сте друмски разбојник.

Анта: Охо...

Спасоје: Немојте да се возбудувате, господа! господинот нема со што друго да се брани освем со навреди.

Марик': (*Се' ушће возбуди*) А вие исчекувате дека ќе се бранам? — од ошто? од кого? од вас, од морални бедници?

Анта: (*На Наваковиќ*) Ете ти сега пак, сега сме сите бедници!

Павле: (*Се ѝргнува и се ѝрибира*) Не смеев да си дозволам да се возбудам. Вакви појави и во оваа средина не се достатачен основ за возбудување. (*На Спасоја*) Да се вратиме, значи, на прегешното ведро брборење. Кажете ми, на пример, драги мој и најблизок роднина, кажете ми, ќе сведочите ли и Вие нешто?

Спасоје: Какво е тоа прашање? Се разбира, ќе кажам сè што знам: Не може од мене да се бара да бидам несовесен и да го покривам она што го знам.

Павле: А што е тоа, што го знаете Вие и што евентуално би легнало како товар на Вашата совест?

Спасоје: Знам точно за големите суми во туѓа валута, што Ви пристигаа доверливо од туѓина, знам....

Павле: И тој исказ ќе го потврдите со уверења слични на оние, што сте ги поднеле за нашето роднинство пред суд.

Спасоје: Јас знам, како ќе го потврдам тоа, тоа е моја работа.

Павле: (*Одново се возбудува*) Господи боже, возможно ли е сè ова што го слушам; дали навистина кажавте сè ова што чув? Невозможно е да си претстави човек толку расипаност, собрана во вака мал број луѓе. Луѓе, да, добро реков, оти најодзади, секој од вас е човек, секој од вас има макар и едно зрнце човечност.

Спасоје: Има, ќе ве уверам дека има; ќе ве уверам колку сме ние човечни и колку водев јас, во ваков еден момент, сметка за своите роднински обврски. (*Го вади од џеџ Шварцовиоџ пасџорџ*). Јас ви приготвив веќе, господине, визиран паспорт за Германија и за други земји. Вие по тој паспорт се викате Адолф Шварц оти под свое име не би можеле да ја преминете границата. На паспортот е ваша фотографија. (*Му го дава*).

Павле: (*Грмнат*) Паспорт? ... Зошто паспорт?

Спасоје: За да можете без пречки и со време да се отстраните од државава.

Павле: Да се отстранам? (*Го грабнува пасџорџот*) Дајте го, дајте ми го тој скапоцен документ. (*Го ѝика иџно в џеџ*) Ова е најголемиот писмен доказ за вашата расипаност. Не ви го давам назад овој документ по цена на главата, не ви го давам!

Спасоје: Не ви го барам, пазете го, ќе ви треба. Кога ќе треба да решавате, дали ќе поминете девет или петнаесет години усамотени, невидени, нечуени и под туѓо

име во некое германско, или холандско, или ако сакате, шведско гратче, или ќе поминете десет или петнаесет години усамотени, нечуени и невидени в некоја затворска ќелија—тогаш ќе ја разберете вредноста на овој паспорт.

Павле: В затвор... в ќелија? Што барам јас таму, зошто? Затоа ли, што барам разбојниците да ми ја вратат пљачкосаната чест, труд и имот? И затоа ли, затоа сум јас агент на анархистички ќелии, што сакам да ве изобличам вас, грабачи и разбојници. Зар за вас тоа значи урнување на друштвото и на друштвениот строј. Зар една перверзна жена, еден лажен пријател, еден разбојник на универзитетска катедра, еден грабач на туѓ имот и еден кривоклетник; зар тие се столбовите на кои што се крепи тој баш друштвен строј? И зар е оној што бара да му се врати грабнатиот морален и материјален имот, зар е тој разурнувачки елемент? О, бедни расипанковци, што не заслужувате чесен човек дури ни да плукне на вас!

Спасоје: Ви позволивме да кажете сè што сакавте да кажете, а и чувте веќе сè што требавте да чуete, сега треба уште и да се уверите дека сето тоа не е само празен разговор. (Свои. — *Нема тишина*).

СОДРЖИНА

	Стр.
<i>Оноре де Балзак</i>	
Ликот на Гранде	5
Гранде и' ги бара парите на ќерка си	8
Смртта на Чичо Горио	14
<i>Н. В. Гогољ</i>	
Ревизор	27
Од „Мртви души“	49
<i>И. С. Тургенев</i>	
Твор и Калинич	55
Живи мошти	65
Татковци и деца	76
<i>Л. Н. Толстој</i>	
Војна и мир	105
<i>Светозар Марковиќ</i>	
Пеење и мислење	165
Реалност во поезијата	174
<i>Милован Ѓ. Глишиќ</i>	
Првата бразда	179
Грутка шеќер	184
<i>Јаков Игњатовиќ</i>	
Чуден свет	213
Од „Вечен младоженец“	227
<i>Симо Маџавуљ</i>	
Пилипенда	231
Поварета	235
Бакоња фра-Брне	243
<i>Анџе Ковачиќ</i>	
Во регистратурата	259

<i>Вјенцеслав Новак</i>	
Ненаситност и сиромаштија	277
Последни Стипанчики	290
<i>Силвије С. Кранчевик</i>	
Славенска липа	299
Раднику	300
Астреа	302
Ели! Ели! Лама Азавтани!	306
<i>Иван Тавчар</i>	
Син ми	309
Висошка хроника	313
<i>Јанко Керсник</i>	
Јара Господа	321
Во катастарската книга	327
<i>Анџон Ашкерџ</i>	
Анка	335
Лоткар	336
Анка	337
Чаша на бесмртноста	338
Свадбата во Логе	341
Прва маченица	343
Крунисање во Загреб	345
Моја Муза	347
Грешниот	348
<i>Радоје Домановиќ</i>	
Водач	351
Страдија	360
<i>Борислав Станковиќ</i>	
Нечиста крв	367
<i>Бранислав Нушиќ</i>	
Покојник	377

ДА СЕ ПОПРАВИ ВО ТЕКСТОТ

Страница	ред	стои	треба
5	7	гледаат	гледаа
5	5 од долу	пресметам	пресметнам
6	1	Парижанинот	парижанинот
7	13	извадил	изјавил
9	11 од долу	кажував	кажувам
13	21	погледа	погледна
14	7	...улица Жисјен боже мој!	улица Жисјен. Боже мој!
14	14 од долу	овој	оној
16	20	Неблагодарници!	Неблагодарници!
16	3 од долу	им	ми
22	14	последување	посредување
23	12	среќата	свеката
24	14	чај	кај
29	13	тие	ти
31	1	нешто	ништо
46	14	Не читајте!	Не, читајте!
49	7	нишиот	нашиот
50	17	скриен	скриен
50	17 од долу	би ги чепкал	би си ги чепкал
51	5	прилега	прилегаа
51	17	Нему му беше трефило	Нему му се беше трефило
51	19	каков	таков
51	21	такво	какво
52	6 од долу	понеспособен	понеспокоен
53	3 од долу	доходок	доходот
58	27	идел	одел
58	2 од долу	а то самиот	а тој самиот
59	8	Кратко	кратко
59	12	и ги затвора	ти ги затвора
59	2 од долу	мие... ние	ми е.....ни е
61	18	селаните	селанките
61	22	работа	работата
62	12 од долу	касата	косата
63	14	до своја страна	од своја страна
63	24	се наслушува	се наслушувал
64	14 од долу	на интересантното	најинтересното
68	10 од долу	добротина	добрина
69	2 од долу	друг здрав човек	друг зарав човек многу
		отишол	лесно може да згреши; а
			од мене и самиот грев
			отишол
70	2 од долу	онде	овде
75	9	наеднаш	ниеднаш

77	15	од долу	Ама влегувате	Ама влегувајте
78	8	од долу	— иди	— Види
80	15		руски учен	руските учени
81	21		ма	ама
82	16	од долу	овој	одвај
82		под линија		*Живееше во раскош
83	5		на свој начин аристократ	— на свој начин беше аристократ
84	15		форма	фарма
85	10		крадење	кадење
85	16	од долу	помошник	помешчик
91	18		париме	пориме
93	10		врапците	вриците
94	14		затоа двајцата	зедоа двајцата
97	2	од долу	прелапа	преапа
99	2	од долу	па покрај да не ја признаеш	па пробај да не ја признаеш
100	14	од долу	уште во зборови	уште верува во зборови
104	23		се допре до	се допре со усните до
106	16		се мачеја	се мачеја
111	8		се оддели	се одделив
112	20		пушти	пуштил
114	1	од долу	маши	мажи
115	16	од долу	gregue	greque
120	2		да ги трпам	да го трпам
122	7		protédé	protegée
125	22	од долу	Некакво	Некакво
125	11	од долу	раскапа	раскака
127	22	од долу	стена	степа
128	"		La ille	la vile
128	1	Пред	за министер испуснато:	Ако ме назначат за гувернатор во Индија, Жерајде, јас ќе те назначам
128	11		сувиот	сивиот
129	4	од долу	Quous	Quos
129	по	линија	Кого	Кого
130	7		знаење	звание
132	17		се	со
134	10		на него	на кого
141	4		разговорот	разгорот
142	9		постануваа	постапуваа
142	9	од долу	токот	тонот
143	9		Витремберг	Виртемберг
146	22		над	зад
146	31		планот	правот
147	12		гранката	граната
148	12	од долу	страното	страсното
148	1	од долу	нема	немаше
150	10		asiotique	asiatique
150	"		Moscon	Moscou
150	12	од долу	дрвена	древна
150	5	од долу	помошници	паметници
151	5	од долу	сред	пред
152	9	од долу	врелата	вревата
153	12	од долу	пот	под
156	16		sauveit	sauvait
158	24		го прашав тивко	го праша тивко:
161	7		avant	Qui êtes vous? en avant

166	12	описмени	онитоми
167	4 од долу	се на она	се' она на
168	14 од долу	ги	он
169	16	не дувме	не ја дувне
171	10 од долу	живеат или	живеат тие луѓе кога
			постојано одат на седенки
			и на собори, кукаат или
			плачат, се жалат или
174	4	сакал патриот	сакал секој патриот
176	5	Знаат народот и што	Знаат народот, неговиот
			нужди и страдања? Дали
			осекаат тоа што го осека
			народот и што
245	1	Иунда	Чудна
285	4 од долу	превикна	привикна
301	1 од долу	желза	жезла
303	7 од долу	се' јетом	свјетом
315	12 од долу	мајка му	мајка ми
345	12 од долу	проуче	проуче
368	2	да на смееле	да не смееле
375	16	ми	ми
379	17	болки	белки

ДРЖАВНО КНИГОИЗДАТЕЛСТВО
НА НР МАКЕДОНИЈА

*

Примери од литературата
прирачник за VII кл. гимназија

Составиле:

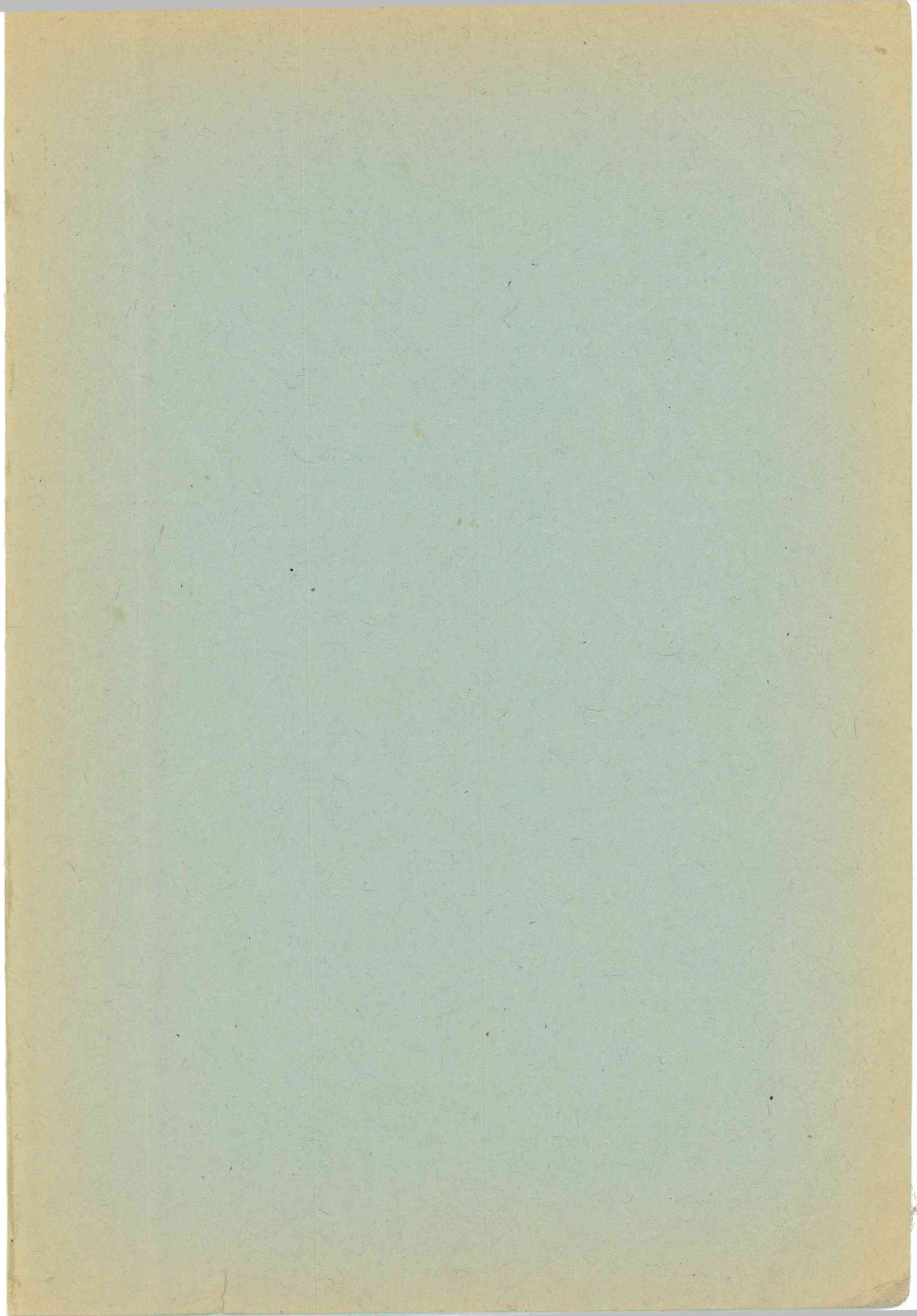
Х. ЗОГРАФОВ, М. ПАВЛОВСКИ
и Р. ПРОДАНОВ

Корегирал:

М. ДИМИТРОВСКИ

*

Оваа книга е отпечатена во печатницата
„Гоце Делчев“, погон I — Скопје, во тираж
од 3000 примероци. Печатењето е завршено
во месец јули 1951 год.

160